

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2011/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

A kötet megjelenését támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Alapító

Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Valentiny Géza; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

www.planetcorp.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

VARGA Tibor Róbert	Az állam és az egyház kapcsolata a 14. századi Erdélyben <i>Connection Between the State and the Church in the Fourteenth Century in Transylvania</i>	5
BOJTOS Anita	Történelemszemlélet, folklór és obszervancia. Szerémi György és a késő középkori magyar társadalmi tudat forrásairól <i>Late Medieval Folklore and Observance. Essay on György Szerémi and the Sources of Social Awareness in Late Medieval Hungary</i>	19
MIKLÓS Péter	Dessewffy Sándor csanádi püspök az egyházpolitikai vitákban <i>Sándor Dessewffy, Bishop of Csanád, in the Debates over the Relations of Church and State</i>	45
ADRIÁNYI Gábor	Az 1860-as kölni tartományi zsinat mint az Első Vatikáni előfutára? <i>The Provincial Council of Cologne (1860) as Precursor of Vatican Council I?</i>	57
SZÉKELY Tibor	Emlékmű helyett. Arcok a Központi Szemináriumból a forradalmi és a bukás utáni időből, BM és ügynöki jelentésekben, periratokban <i>Instead of a Monument. Students of the Central Seminary during and after the Revolution</i>	67
GYÖNGYÖSSY Orsolya	Szent Vendel tisztelete Csongrádon a 19. században <i>The Cult of Saint Wendelin in Csongrád in the 19th and 20th Century</i>	81
SZABÓ Erika	Elalvástól az álomfejtésig. Alvás – álom – álomfejtés – démonok a zsidó hagyományban <i>From Falling Asleep to Dream Reading. Sleeping – Dream – Dream Reading – Demons in Jewish Tradition</i>	93

FORRÁSOK – SOURCES

P. Béla BOHÁN SJ	Contribution to the History of the Satmar Diocese in the 20 th Century. My viewpoint according to the writings and my own experience	103
------------------	---	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

- KORHECZ PAPP Zsuzsanna A szegedi Dömötör-templom barokk főoltára
The Baroque Main Altar of the Saint Demetrius Church in Szeged 167

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

- LASZLOVSZKY József-MAJOROSSY Judit-ZSENGELLÉR József (szerk.):
Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik.
(ism.: Vajda Tamás) 193
Zsolt HUNYADI: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387.*
HUNYADI Zsolt-PÓSÁN László: *Krisztus katonái: a középkori lovagrendek.*
HUNYADI Zsolt: *A keresztes háborúk világa.*

VARGA TIBOR RÓBERT

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KAPCSOLATA A 14. SZÁZADI ERDÉLYBEN*

„Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte. Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelkezésének szegül ellen.” – olvashatjuk Szent Páltól a rómaiakhoz írt levelében.¹ E fölöttes hatalom minden kétséget kizáróan maga az állam, amely a szuverenitás jegyében vindikálta magának azt a jogot, hogy a társadalmi viszonyokat szabályozza és e normarendszer reguláinak olykor represszív módon, olykor pedig reparatív jelleggel érvényt szerezzen. Richard William Southern egyik művében kijelentette, hogy a középkori egyház államot alkotott az államban. E korszak embereinek sorsát a születéstől fogva döntően két, objektív körülmény határozta meg. Az egyik az államba születés ténye, a másik a kereszttség szentsége. Mindkettő örök életre szóló kötelezettségekkel járt. E kötelezettségek betartásáról mindegyik intézmény a saját szervezete útján gondoskodott. Az egyház pedig ugyanolyan apparátussal rendelkezett az igazságszolgáltatás, az adóztatás és a közigazgatás terén, mint maga az állam.² Tágabb értelemben véve tehát elfogadható Southern álláspontja. Ez alapján úgy gondoljuk, hogy a jogszolgáltatás, amivel a „fölöttes hatalom” képes az alávetésre, lényegesen több mint az állami feladatok egyike. Nem más ez, – Pokol Béla szavaival élve – mint: „Az osztársadalom funkcionális differenciálódása, az egyes funkciókra elkülönült alrendszerek létrejötte [...]”, amely „[...] történetileg csak a görög-római (zsidó-keresztény) alapokból kinövő európai társadalomfejlődésben tudott a korai középkortól indulóan megvalósulni.”³ Ennek eredménye egyfajta sajátos dualizmus kialakulása a jogviszonyok terén, vagyis a formális jogforrási rendszerek egymás mellett élése, a jogi partikularizmus. A királyi (állami) jogszolgáltató szervek mellett alternatív bírói intézmények is léteztek a középkori Magyarországon. Gondoljunk például a városokra illetőleg a szentszékekre. A partikuláris jogok közös sajátossága egyrészt, hogy alternativitásuk legitimációja a minden jog alanyi jogforrásának tekintett uralkodótól származott, másrészt pedig jelentős jövedelmet is biztosított.⁴ Hazai jogunkban a partikuláris jog hatályosulását a király biztosította törvényekben, rendeletekben és kiváltságlevelekben. Az egyház számára biztosított partikuláris jogot Szent István törvényei alapozták meg, amelynek végeredménye a *privilegium fori* enge-

* A tanulmány az OTKA 81502 NK pályázat keretei között készült.

1 Rómaiakhoz írt levél 13. 1.

2 SOUTHERN 1987, 15-27.

3 POKOL 2004, 404.

4 MÁLYUSZ 1988, 6.

délyezése.⁵ Innentől kezdődően az Árpád-kori jogforrások java részében találkozhatunk az egyház bíraskodási fórumkiváltságát szabályozó rendelkezésekkel. Ezek eredményeként az egyház a 13. század közepére stabilizálta szerepét a hazai jogéletben. Ebben a században a pápai megbízottak munkája során megszilárdult az egyházi bíróságok intézményrendszere és az eljárások menete is.⁶ Az egyházi bíróságok, mint alternatív jogszolgáltató szervek, személyi és tárgyi hatáskörük alapján válnak el a királyi igazságszolgáltató *officium*októl. Személyi hatályát tekintve a szentszékek elé tartoztak a klerikusok és a korlátozott jogképességű személyek (özvegyek, árvák), továbbá a keresztes lovagok és a diákok ügyei, eltekintve az ingatlanperektől. Tárgyi hatáskörük tágabb értelemben véve a vallás és az erkölcs elleni bűncselekményekre terjedt ki. Szűkebb értelemben véve az eretnekség, az esküvel megerősített *obligatio*ok megszegése, bűbájosság, szemérem elleni deliktumok, magzatelhajtás, hamis tanúzás, házassággal kapcsolatos ügyek, valamint a női jogok (hitbér, jegyajándék, leánynegyed) kérdése tartozott hozzájuk. Vegyes hatóságú ügyeknek (*causae mixti fori*) tekintették a házassági vagyoni jogi ügyeket, a tizedpereket, a mérték- okirat- és pénzhamisítást.⁷ Az országos jog függvényében alakult azonban az, hogy az egyházi bíróságok miként voltak képesek illetékességi területükön a fentebb említett hatáskörök gyakorlására. Az igazgatást tekintve, a nyugat-európai államok többségéhez hasonlóan a magyar *regnum* sem volt egységes. Léteztek – egyebek mellett – különkormányzattal rendelkező részek, amelyek az országos jog hatálya alatt álltak. A különkormányzatú területek közül Erdély az, amelyik a legjelentősebbnek mondható. Egy 1341-es XII. Benedek által kibocsátott diplomából értesülünk az erdélyi püspök és a vajda viszályáról.⁸ Ez szolgáltat alapot arra, hogy a források alapján alaposabban megvizsgáljuk, hogy okozhatta-e a jogszolgáltatás területén bekövetkezett hatásköri vita a két nagybárá ellentétét, egyáltalán milyen helyzetben volt a szentszéki bíraskodás az I. Károly-kori Erdélyben, továbbá hatással volt-e az országos jogra a vajda és az erdélyi püspök kapcsolata? Terjedelmi keretek továbbá az eddigi kutatások hiányosságai miatt nem vállalkozhattunk a téma teljes körű feldolgozására. Monografikus mű ugyanis a középkori erdélyi püspökségről mindezidáig még nem született, a vajdai intézményt bemutató rövidebb monográfia pedig mintegy hetven éve látott napvilágot. Így az általunk fontosnak vélt források alapján a már említett kérdéskörre koncentrálnunk. Ahhoz azonban, hogy a 14. századi eseményeket

5 Bónis szerint a *privilegium fori* biztosításának igénye az Intelmekben jelenik meg. Vö.: BÓNIS 1997, 624. Szent István törvénykönyvének szövege azonban ellentmond Bónis vélekedésének: „I/2. [...] Akarjuk, hogy a világiak is engedelmeskedjenek a püspököknek szolgálataikban az egyházak igazgatása, az özvegyek és árvák védelmezése érdekében, és hogy engedelmesek legyenek a kereszténységük megtartásában [...] I/3. Az egyházi személyek tanúi és vádlói pedig feddhetetlen erkölcsű, nős és családos emberek legyenek, és akik teljesen Krisztus tanítását vallják. I/4. Világi személy tanúbizonyságát egyházi személy ellen senki se fogadja el. Senki se merje ugyanis egyházi személy ügyét világi nyilvánosság előtt kivizsgálni, hanem csak az egyházban.” LÉDERER 1964, 16–27.

6 BÓNIS 1972, 22–23, 61–62. ERDŐ 119. BÓNIS 1997, 633.

7 A középkori bűncselekmények osztályozása: 1.) Közönbűncselekmények: Az állam és a társadalom ellen elkövetett büntettek (felségsértés, hűtlenség, hivatali bűncselekmények). 2.) Vallás és erkölcs elleni bűncselekmények: megbotránkoztatás, vallássértés (ünnepszegés, káromlás) hamis eskü, hűtlen gyám, hamis vád, szemérem elleni bűncselekmények (erőszakos nemi büntett, nőrablás, paráznság). 3.) Magánbűncselekmények: élet és testi épség elleni büntettek (emberölés, testi sértés, „nagyobb hatalmaskodás” bizonyos esetei. Vö. BÓNIS 1943, 210. ECKHART 1946, 380–381. CSIZMADIA 1991, 262–266.

8 US. I. 569. THEINER 1859–1860, I. 644.

jobban megértjük, szükségesnek tartjuk a szakirodalom alapján érintőlegesen bemutatni az erdélyi különkormányzatot.

„A történelmi Erdélyen a hét vármegyét és az ezekkel határos Szász- és Székelyföldet szokták érteni.”⁹ A középkori magyar államnak Erdély külön területi fejlődési egysége volt. Ennek okát éppen a források csekély volta miatt mindmáig nem sikerült minden kétséget kizáróan tisztázni. Anélkül azonban, hogy belebonyolódnánk e kérdéskör részletesebb kifejtésébe csupán néhány nézetet említenénk példaként. A hazai kutatók egy része a különkormányzat létét a központi hatalomtól való meglehetősen nagy távolsággal magyarázta. Véleményük szerint a korabeli infrastrukturális viszonyok és földrajzi akadályok tették szükségessé, hogy a király személyes jelenlétét (*praesentia*ját) az uralkodó bizalmi köréből kikerülő kormányzóval biztosítsák.¹⁰ A magyarországi történészek más része Töhötöm törzsi államát tekinti a vajdai intézmény alapjának. E kutatók úgy gondolják, hogy Töhötöm már a honfoglaláskor önálló uralmat épített ki, amely a törzsi államiság létéből az Árpádoknál korábban rátért a keresztény (ortodox) államiság útjára anélkül, hogy a magyar törzsszövetségből formálisan kiszakadt volna.¹¹ Az újabb kutatások a dél-erdélyi bolgár uralom Szent István-kori felszámolásával hozzák kapcsolatba a különkormányzat kialakulását.¹² A román kutatók – hitelesen semmivel nem igazolt – vélekedése szerint a dákó-román őslakosság intézményrendszerének szívsósága magyarázza Erdély különkormányzatiságát.¹³ A közigazgatás elkülönültsége azonban „[...] a központi hatalom függvénye, azaz a társadalomtól nem befolyásolva alakult ki.”¹⁴ Az Erdély élén álló vajda így a király által kinevezett és a király által tetszőlegesen visszahívható kormányzó volt, aki egyben a különkormányzattal rendelkező terület legfőbb igazságszolgáltatási, katonai és közigazgatási elöljárója. Mindezt még inkább alátámasztja az is, hogy korszakunkban, az 1321-ben kinevezett vajda, Szécsényi Tamás a királytól kapta ugyan mandátumát, megbízatása azonban nem teljes körű, azaz korlátozott hatáskörrel került Erdély élére.¹⁵ Ennek oka a központi hatalom gyengülésében, valamint a dinasztia váltás körüli trónharcokban és interregnumban keresendő. A központi hatalom gyengülésében az úgynevezett tartományúri hatalom kiépítése játszott meghatározó szerepet, amire még IV. Béla és V. István korában éppen az egyházi intézmények (az esztergomi, a kalocsai érsekség valamint a zágrábi püspökség) tettek befejezetlen kísérletet. Ezen a kezdeményezésen felbuzdulva a bárói csoportok saját birtokaikon megvalósították az egyház már említett törekvését, amelynek végeredménye, a tartományurasságok létrejötte.¹⁶ A feudális anarchia III. András halála után érte el csúcspontját. Még I. Károly uralkodásának bő első évtizedét is a tartomány-

9 KRISTÓ 2002, 101.

10 SZILÁGYI 1866, 11.; PAULER 1899, I. 218.; FARCZÁDY 1912, 5–6.; JANITS h.é.n [Bp. 1940] 5.

11 PAULER 1899, I. 218.; JANITS h.é.n [Bp. 1940] 5–6.

12 KRISTÓ 1979, 101–110.

13 Az erdélyi vajdaság közigazgatási különállóságára ld.: JANITS h.é.n [Bp. 1940] 3–6. Helytelen azonban Janits azon állítása, hogy Erdély közjogilag elkülönült lett volna. Erre ő maga is több helyütt rámutat művében. Ezen túlmenően az erdélyi vajdai tisztség Werbőczy Tripartituma szerint a negyedik országos méltóság, vagyis a vajda a mindenkori magyar uralkodó joghatósága alatt áll, azaz a vajdai intézmény a magyar jogrendszer szerves része. MÁLYUSZ 1988, 9–10.; KRISTÓ 1979, 94–110.; KRISTÓ 2002, passim.

14 MÁLYUSZ 1988, 9.

15 VARGA 2001, 139–149.

16 KRISTÓ 1979, 172–174.

urak elleni háború töltötte ki.¹⁷ A 13. század végén a 14. század elején Kán nembeli László volt az erdélyi vajda (1295–1315), aki e tisztsége révén – a kor társadalmi tendenciájához igazodva – oligarchikus hatalmat épített ki, amely túlnyúlt a vajdaság területén.¹⁸ Az erdélyi püspökség szintén nagyobb területet foglalt magába, mint a közigazgatási Erdély fogalom. Egy 14. századi pápai tizedjegyzékből megtudjuk, hogy az erdélyi püspökség, a kalocsai érsekség alá tartozott, és a püspöki terrénüm észak-déli irányban a Tiszától a Déli-Kárpátokig nyúlt, nyugat-keleti irányban pedig a Szilágysági-dombvidéket leszámítva a közigazgatási Erdély határaival esett egybe. A püspökségről úgy vélik, hogy Szent István alapította.¹⁹ Központja eredetileg Dobokaváron lehetett és csak később a 11. század végén került Gyulafehérvárra.²⁰ Ugyanerre az időpontra tehető az egyházmegyéken belül a kisebb egyház-igazgatási egységek, a főesperességek létrejötte is. Az erdélyi egyházmegyében csak az Árpád-kor végére alakult ki 13 főesperesség: a szolnoki, a dobokai, a fehérvári, a hunyadi, a kolozsi, a kézdi, a krasznai, a küküllei, az ózdi (más néven a sásdi), a szatmári, a telegdi, a tordai, az ugocsai.²¹ Erdély külön területiális fejlődésével kapcsolatosan a szakirodalom mindig megjegyzi, hogy a különböző jogintézmények tekintetében Erdély az anyaországhoz képest legalább egy emberöltőnyi lemaradással bírt.²² Véleményünk szerint a főesperességek esetében nem erről lehet szó, hanem a Jakó Zsigmond által is hangsúlyozott írásbeliség fejletlenségével állhat összefüggésben.²³ Annak ellenére, hogy Kán László vajdai hatalmát felhasználva jelentékeny hatalomkoncentrációt valósított meg, az erdélyi Szent Mihály arkangyal egyházával mégis jó kapcsolatot tartott fenn Monoszlói Péter püspök (1270–1307) idején. Mindez egyáltalán nem meglepő, hiszen Péter püspök László vajda rokona volt. Erre maga Péter püspök is utalt akkor, amikor fellebbezett a pápa parancsa ellen Kán László kiközösítése és az erdélyi püspökségben lévő vajda alá tartozó megyék interdiktum alá helyezése ügyében.²⁴ A vajda és a püspök közötti kiegyensúlyozott viszony további bizonyítékai a szentszékek iratai. Az erdélyi püspökség egyházi bírái a vajda gyámkodása nélkül látták el jogszolgáltató feladataikat. A szentszékek eljártak a papi jövedelmek, tizedek tárgyában,²⁵ a végrendeleti és örökségi jogesetekben,²⁶ továbbá a hozományt, a hitbért, a jegyajándékot és a leánynegyedet érintő ügyekben.²⁷ Kán László vajdai hatalmát arra is felhasználta, hogy beavatkozzon az er-

17 ENGEL 1988, 89–146.

18 KRISTÓ 1978, 83–96.

19 A püspökség alapítását Kristó Gyula Karácsonyi Jánoshoz hasonlóan közvetlenül az erdélyi Gyula leve-
rése (1003) utáni időre teszi. Marton József egy későbbi alapítási dátumot tart elfogadhatónak: „*Anél-
kül, hogy a kezünkben tartanánk a gyulafehérvári főegyházmegye (1932-ig »erdélyi püspökség») Szent István
király által kibocsátott alapítólevelét, a korabeli dokumentumok és az azokat értelmező egyháztörténészek
egybehangzó véleménye alapján az erdélyi püspökség alapítása az 1009. esztendőre tehető.*” Marton József
azonban nem jelöli meg, hogy milyen műveken és mely szerzőkön alapul a nézete. Vö.: MARTON 2009.
11.

20 BENKŐ 1994, 192–193.

21 KRISTÓ 2002, 107–108.; KARÁCSONYI 1986, 568–571.; TEMESVÁRY 1922, passim.

22 Vö.: ECKHART 1946, 134–135.; CSIZMADIA 1991, 130–132.

23 JAKÓ 1997, 7–8. Az oklevélhasználatra vonatkozóan: BÓNIS 1971, 16–17.

24 *Anjou-oklt.* II. 91 szám. 92 szám. 93 szám. 114 szám.

25 *Anjou-oklt.* I. 344 szám. *Anjou-oklt.* II. 244–245 szám. 311 szám.

26 *Anjou-oklt.* I. 28 szám. 36 szám. 82 szám. 86 szám.

27 *Anjou oklt.* I. 383 szám. 649 szám. *Anjou-oklt.* II. 165 szám.

déli egyház ügyeibe, amire Péter püspök 1307. november 27-én bekövetkezett halálát követően került sor.²⁸ Kán László túlkapásait Párizsi Péter tárta Gentilis pápai legátus elébből a célból, hogy a szentszéki követ állítsa helyre az erdélyi egyház káptalanjának püspökválasztó jogát.²⁹ A szentszéki eljárást Gentilis bíboros auditorai révén meg is kezdte, a befejezés idejére azonban már okafogyottá vált az egész eljárás. A vizsgálat közepe táján, vagyis 1309 júliusában ugyanis László vajda felszólította a káptalant, hogy saját elhatározásából, szabadon válassza meg az erdélyi egyházmegye jövőendő püspökét.³⁰ A Kán László által „kínált” szabadság azonban egyáltalán nem rendelkezett valós tartalommal. A vajda belátta azt, hogy fiát, – akinek személyéről bővebb információkat nem tudhatunk meg a fennmaradt dokumentumokból – a pápa semmilyen körülmények között nem erősítené meg a püspöki székben a jelölési eljárás szabálytalanságai miatt. Emellett László vajda kikötötte, hogy a püspökség javait csak és kizárólag abban az esetben bocsátja újra az egyházmegye rendelkezésére, ha valamely általa megjelölt személyt, Péter Ágoston rendi szerzetest vagy Benedek dominikánus perjelt, választják meg püspökké.³¹ A káptalan nem is tétlenkedett sokat, így 1309. július 24-én egyhangúlag Benedek domonkos rendi szerzetest választották erdélyi püspökké.³² Kán László, hogy meghálálja a káptalan „baráti gesztusát”, megpróbált a szászok ellenében az erdélyi püspökség védelmezőjeként fellépni. A szebeni szászok ugyanis az erdélyi püspökség ellen Gentilis pápai legátushoz keresetlevelet adtak be adóval, károkkal és

28 Péter halálának dátuma két forrásból ismeretes. Az egyik a Benedek fráter, budai szigeten lévő domonkos rendház perjelének, későbbi erdélyi püspöknek a választással kapcsolatosan Gentilis bíboros szentszéki követnek e perben tett nyilatkozata, amely Péter halálát „*M^oCCC^oVII^o in vigilia vigiliae beati Andree*” (1307. november 28.) időpontra datálja. A másik adat ugyanezen per jegyzőkönyvében található. Az erdélyi egyház káptalanjának közlése szerint Péter püspök: „[...] *anno Domini Millesimo trecentesimo septimo secunda feria proxima ante festum beati Andree apostoli [...]*” (1307. november 27.) hunyt el. THEINER 1859–1860, I. 426–432. Nyilvánvaló, hogy a káptalan tagjai a halál tényéről helyzetüknél fogva biztosabb információkkal rendelkeztek, mint a Budán tartózkodó Benedek *magister*, ezért a relevánsabb dátum: 1307. november 27.

29 „Item sciendum, quod Ladislaus vojvoda in mensam episcopalem falcem suam immisit, ab eo tempore quo Petrus episcopus viam universe carnis est ingressus, et dominum episcopalem seculari potestati assignavit, exinde venerabili capitulum multa incommode asportavit.” THEINER 1859–1860, I. 425. „Ipsius conventibus, Ladyzlaus vojvoda Transilvanus seniores capituli in medio monasterii captivari fecit et incarceravit, et alii ad loca religiosorum pre timore se ipsos absconderunt; et post aliquos dies predictos captives conditionaliter remisit, et qui fugam receperant, potentialiter reduxit. Qui quidem Ladyzlaus vojvoda canonicis de postulation filii secundo die Epiphaniarum Domini, anno eiusdem MCCCVIII. capitulum celebrari imperavit; et ipse Ladyzlaus vojvoda in medio capituli sedens, cartam postulationis legi faciebat, sine aliquot scrutinio facto, nec vota singulorum requisivit, sigilla canonicorum et archidiaconorum et sigillum communitatis ipsius capituli apponi fecit.” THEINER 1859–1860, I. 425. Vö. még: Anjou oklt. II. 514 szám. 698 szám. 706–707 szám. 716–717 szám. 723 szám. 729 szám. 732–735 szám. 743 szám. 745 szám. 752 szám. 754 szám.

30 „[...] nec aliqua alia amplius impediret, quin libere et secure procederent ad electionem futuri episcopi Transilvani.” THEINER 1859–1860, I. 174.

31 „Si ipsi de capitulo elligerent fratrem Petrum de ordine Augustinorum, vel fratrem Benedictum priorem de insula ordinia Predicatorum, sed plus placeret sibi de dicto fratre Benedicto; et quod, si ipsorum alterum eligerent; ipse wayvoda omnia castra et bona ecclesie restitueret, quoniam ipsos cognoscebat et bonos reputabat; sed tamen posset eligere, qui se non esset suus amicus, illa non restitueret [...]” THEINER 1859–1860, I. 431.

32 JAKÓ 2004, 133. szám.

jogtalanságokkal kapcsolatosan.³³ 1308 novemberében a szebeni szászok egyeteme kéri László vajdát, hogy engedélyezze területén Gentilis pápai legátushoz igyekvő papjaik szabad átjutását. László védelmébe véve az erdélyi egyházat a szabad átjárás engedélyezése helyett figyelmeztette a szászokat, hogy inkább azonnal fizessék meg a tartozásaikat a káptalannak és ne merészeljenek a legátus előtt pert indítani. A vajda intését a szászok nem fogadták meg, ráadásul fenyegetőzése miatt Lászlót is bepanaszolták a legátus előtt. A perfelvételkor Gentilis *auditor*a kijelenti, hogy László erdélyi vajda oklevele, melyben megtiltja a pereskedést a szászoknak kimeríti a fenyegetés fogalmát. László vajda kimentti magát e vád alól több tanút is állítva, az oklevelekből azonban az is kiderül, hogy Kán László az erdélyi egyház több birtokát is jogtalanul tartotta magánál. László erdélyi vajda 1315-ben feltehetőleg meghalt.³⁴ Mindezek ellenére I. Károlynak mégis komoly gondot okozott királyi hatalmának helyreállítása, hiszen két teljes jogkörrel felruházott híve, Medgyes Miklós és Debreceni Dózsa sem tudtak rendet teremteni az erdélyi területeken.³⁵ A kudarcok után I. Károly egy fiatal és agilis hívét, Szécsényi Tamást állította Erdély élére, de őt csupán korlátozott jogkörrel bízta meg a különkormányzatú terület igazgatására.³⁶ Tamással csaknem egy időben került az erdélyi püspökség élére a Balog nemből származó Szécsi András. Erdélyben megfigyelhető, hogy a jelentősebb családok sarjai klerikusi pályára léptek, hogy tovább növeljék családjuk presztízsét. Ezt kívánta Kán László is a gyakorlatba bevezetni, próbálkozása azonban sikertelen maradt. Ebből a nem titkolt célból került megválasztásra 1320 elején az erdélyi egyház prépostja, Szécsi András is.³⁷ A káptalan nyíltan megvallotta szándékát XXII. János pápának, elismerve azt, hogy Andrásban inkább a befolyásos urat kereste, aki saját és rokonsága erejével útját állhatja a sokat szenvedett erdélyi egyház további zaklatásának.³⁸ A pápa vonakodott Andrást a püspöki székből megerő-

33 Az erdélyi püspökség és a szebeni prépostság között a békétlenség nem volt új keletű. Még a 13. században a szász dékánátusok kivonták magukat az erdélyi püspök egyházkormányzati illetékességi köréből és közvetlenül az esztergomi érsekség igazgatása alá kerültek. 1277-ben a szászok még a gyulafehérvári székesegyházat is felégették, a székesegyházból menekülőket pedig leöldösték. Emiatt kiközösítésre kerültek, amelynek hatálya még a per idején is fennállt (legalábbis Gentilis *auditor*a, Cingulum-i Fülöp állítása szerint). Karácsonyi János szerint Vízaknai Gyán személyes bosszútól (Gyán apját, Alárdot Monoszlói Péter püspök megölette) vezérelve szervezte meg ezen akciót és az erőszakoskodás nem állt kapcsolatban az önálló szász esperességek létrejövetelével. Karácsonyi állításának azonban az oklevelek ellentmondanak. Vö. *Anjou-oklt.* II. 656. szám. A per nevesítésére: *Anjou-oklt.* II. 610. szám.

34 Engel Pál vélekedése szerint a vajda 1315-ben még élt, azonban nem vett részt aktívan az események alakításában. ENGEL 1988, 111. Kristó Engel nézetével szemben úgy véli, hogy Kán László ekkor már halott volt. KRISTÓ 1996, 334–335.

35 *Anjou-oklt.* IV. 131. szám. ENGEL 1996.; KRISTÓ 1996, 338–339.

36 Arra vonatkozólag, hogy Miklós leváltása mikor történt nem rendelkezünk pontos információval. Utolsó okleveles említése 1316. IV. 18-i oklevél átírásában pontos dátum nélkül. DL. 29664, *Anjou-oklt.* IV. 262. Engel Pál szerint a vajdai tiszt két éven át üresedésben volt. Debreceni Dózsa vajdaként történő első említése: 1318. VII. 8. előtt. *Anjou-oklt.* V. 198 szám. 199 szám. 200 szám. 201 szám. Helytelen Csukovits Enikőnek az az állítása, amelyben Debreceni Dózsa vajdai kinevezését 1318 augusztusára teszi. CSUKOVITS In: KMTL. 172. Szécsényi Tamást erdélyi vajdaként elsőként 1321. szeptember 25-én említik. DL 2029.

37 Szécsi András életére és működésére lásd még Beke Antal zavaros és sok helyütt javításra szoruló tanulmányait. BEKE 1894, 205–216, 282–293, 360–377, 439–443.; TEMESVÁRY 1922, 141.

38 „Dudum siquidem ecclesia Transilvania per orbitum bone memorie Benedicti episcopi Transilvani pastoris solacio destituta dilecti filii Capitulum eiusdem ecclesiae, vocatis omnibus, qui poterunt,

síteni annak fiatal kora, valamint képzetlensége miatt. Végül I. Károly király és közelebről meg nem nevezett báróinak a közbenjárására a pápa mégis megtette András erdélyi püspöknek. Károly a későbbiekben minden bizonnyal meg is bánta döntését, mert mint Kristó fogalmaz András püspökről: „[...] az Anjou-kor békés időszakában ő képviselte a békétlenséget és a hatalmi arroganciát.”³⁹

András jól kiépített egyházszervezetet vehetett át elődjétől. A szentszékek szervezeti felépítése megegyezett az egyházi igazgatás szervezetének hierarchiájával és a római jogból átvéve többszintű bírói fórumrendszert alakított ki. Eckhart és Bónis vélekedése szerint a kisebb pertárgyú ügyekben az archidiaconus volt hivatott első fokon eljárni.⁴⁰ Eckhart mindehhez hozzáfűzi, hogy csupán az egy márkát meg nem haladó perben. Az oklevelek azonban ellentmondanak ezen nézeteknek. A főesperesek a hozzájuk fordulók pereiben különösebb számolgotás nélkül eljártak. Ezt támasztja alá I. Károly 1327. szeptember 12-én kiadott oklevele is, amelyben az uralkodó tudatja a szolnoki, az ugoccai, a szatmári alispánokkal, várnagyokkal, továbbá ezen megyék nemeseivel, hogy az erdélyi egyház bírása milyen ügyekben járhat el. Ebben az oklevélben sem a pertárgyértéke, sem pedig a maximálisan kiszabható bírság mértéke nem került meghatározásra.⁴¹ Ezt csupán egy 1335-ben kelt oklevél tartalmazza. Itt került elsőként rögzítésre, hogy a főesperesek az egy márká bírságot meghaladó ügyekben már nem intézkedhetnek.

A főesperestől egyházmegyei szintre lehetett fellebbezni. Az eljárások java részénél a püspöki szék első fokon eljáró rendes bíróságként szerepelt. A bírói feladatokkal és jogkörrel a püspök – mint általában az egyházi igazgatásban is –, általános helynökét

voluerunt et debuerunt commode interesse, die ad eligendum prefixa pro futuri restitutione pastoris, ut moris est, convenientes unum, post nonnullos tractatus inter se habitos considerantes attentius, quod per se tuam presentium et tuorum parentum potentiam poterat eadem ecclesia a diversis oppressionibus et gravaminibus, quibus assidue premitur, eripi [...]” THEINER 1859–1860, I. 466.

39 „[...] te ipsius ecclesie prepositum minus sufficientis scientie, ac in ordinibus et etate defectum patientem, cum in minoribus dumtaxat ordinibus constitutus existas, et in XXVII etatis tue anno vel circa illum constitutus esse noscaris, infra tempus debitum in Transilvanum episcopum concorditer postularunt, tu licet postulationi huiusmodi non consensiens nec dissensiens [...]” THEINER 1859–1860, I. 466. „Carrissimus in Christo filius noster Carolus Rex Ungarie illustris per suos nuncios et litteras speciales, et nonnulli alii magnates [...] commendarunt [...]” THEINER 1859–1860, I. 465–466.; KRISTÓ 2002, 267.

40 ECKHART 1946, 175.

41 „Az egyház népeinek illetve egyházi birtokon kívüli nemes és nemtelen személyeknek az egyház birtokain támadt összes perében csak az egyház bírása ítélezhet. Idegenekkel szembeni bizonyítás során az egyház népeinek idegenekből és egyházi népekből állított tanúkkal kell alátámasztaniuk igazukat, míg olyankor, ha a tanúságtételhez nem vonultathatók fel idegenek [...] a bizonyítás kizárólag az egyház népeinek vallomása alapján történjék. Ha előfordulna, hogy egy külső személyt büntette okán, az egyházi birtokon az egyházi bíró előbb fogságra vet, de az még ügyének kivizsgálása előtt megszökik, majd őt az egyház birtokain ismételtelen fellelik, az ilyen vétkest említett büntette miatt csak saját bírása ítélni el, akit meg kell keresni évégett. Ha büntettet elkövető bármely külső személy, védekezéséppen [...] az egyház birtokaira menekülne, felőle az egyházi bíró tartozik az egyházi birtokon igazságot szolgáltatni a panaszosnak; és ezzel szemben fordítva is. Ha előfordulna, hogy az egyház népeiből, [...] – kivéve az egyházi személyeket – valaki idegen falvakban büntettet követ el, az ilyen vétkest az elkövetés helynek a bírása ítélni el. Az egyházi népekkel szembeni bizonyítás során az idegen személyeknek igazukat egyházi népekhez tartozó és idegen személyektanúszkodásával kell alátámasztaniuk, míg olyankor, ha az egyházi népeknek valamely félelme miatt közülük nem tudnak tanút állítani, külső személyekkel is bizonyítható a vallomás.” Vö.: *Anjou-oklt.* XI. 440. szám.

bízta meg (*vicarius in spiritualibus generalis*), így e bíróságokat vikáriusi, illetve helynöki székeknek is szokás nevezni.⁴² Az erdélyi püspöknek két vikáriusa is volt, amit a püspökség kiterjedt nagyságával magyarázhatunk. Az egyik a „*Meszesen kívüli*” („*vicarius de extra Mezes*”) vagy „*Meszesen túli*” („*vicarius de ultra Mezes*”), a másik pedig a „*Meszesen inneni*”, akit egyszerűen általános helynökként említenek a források. 1301. április 26-án kiadott diplomában Demeter pap, ugocsai alesperesről olvashatunk, aki „*Péter püspök azon főesperességében lévő helynöke*”, és aki előtt Fulgarius comes özvegye végrendeletet tett.⁴³ Ebből az adatból arra lehet következtetni, hogy az erdélyi püspöknek a Meszesen kívüli vikáriusáról van szó. Ezt erősíti, hogy egy 1321-es diplomában szintén az ugocsai főesperes az erdélyi püspök vikáriusa, immáron Meszesen kívüli (*de extra Mesces*) helynökként említve.⁴⁴ Kristó Gyula állítása, melyszerint 1315-től kezdve jelenik meg a Meszesen túli vikárius, módosításra szorul.⁴⁵ A fenti adat alapján így azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az erdélyi püspöknek ekkor már egynél több vikáriusa volt. Máskülönbén értelmetlen lenne az oklevélben annak hangsúlyozása, hogy „*Péter püspök azon főesperességében lévő vikáriusa*”. Mindez tehát alátámaszthatja vélekedésünket. A másik vikárius esetében is korrekcióra szorul Kristó professzor állítása. Az általános helynök 1308-tól adathozható az oklevelek alapján.⁴⁶

A jogkeresők számára a következő jogorvoslati lehetőség az érseki tartományi szint volt, azaz az érseki szék. Ez Erdély tekintetében a kalocsai érsekséget jelentette. A felbontások végső grádusa a *sacra rota Romana*, vagyis a pápai főtörvényszék volt. A IV. lateráni zsinatig (1215) úgynevezett szolgálati út nem létezett. (Elviekben ezt követően nem lehetett a *rota Romana* előtt pert kezdeményezni, de ez a gyakorlatba nem ment át). A pereket – ha megfelelő anyagi potenciállal rendelkezett a jogkereső –, rögtön elkezdhette a pápai főtörvényszék előtt. A pápához beérkező ügyeket általában nem a pápai kúriában tárgyalták, hanem a pápa küldöttekre bízta, akik rendszerint a helyszínen *inquisitorius* eljárás keretében tettek eleget a felhatalmazásnak.⁴⁷

A bíróságok megítélése és az eredményességükbe vetett bizalom sokban függött attól, hogy hogyan tudnak eljárni egy perben és milyen módon tudnak érvényt szerezni bírói döntéseiknek. Nem véletlen, hogy a bírák maximálisan törekedtek a felek közötti megegyezés létrehozására, úgy, ahogyan a szentszékek is, amelyek ugyancsak a pergyeget tartották a legjobb megoldásnak. Ha mindezt valami meggátolta és az ítélet önkéntes teljesítése is elmaradt, akkor a szentszékek számára csak spirituális eszközök (*interdictum, excommunicatio, anathema*) álltak rendelkezésre a jogosult követelésének érvényesítésére. Az oklevelekből az világlik ki, hogy a szentszékek az egyházi fenyítéket világi ügyekben nem alkalmazták, csak a saját sérelmeik orvoslására „vetették be”.

42 A vikáriusi bíróság az Alpoktól délre fekvő területek egyházi bírósági szervezete, amely itáliai mintára Spanyolországban, Cipruson és Magyarországon terjedt el. Másik formája az officialátus, ez főként a germán területekre volt jellemző, valamint a velük szoros kapcsolatban lévő Lengyelországban és Csehországban. Vö.: ERDŐ 2001, 89–90, 109–112, 119–122.; BALOGH 2000, 35–60.

43 *Anjou-oklt.* I. 36. szám.

44 *Anjou-oklt.* VI. 3. szám.

45 KRISTÓ 2002, 262–263.

46 „1308. november 14-én Saulus magister, tordai főesperes, az üresedésben lévő erdélyi egyház vikáriusa [...]”. Vö.: JAKÓ 2004, 86. szám. Az oklevélben szereplő Saulus a Tyukod nemből származó Gerendi Sámson fia. Ld. JAKÓ 2004, 23. szám.

47 BÓNIS 1961, 19–21.

Nézzünk tehát példákat minderre. 1322. július 2-án István dersi pap, szatmári alesperes és fogott bírák előtt indult eljárás. A felperes Ábrahám fiai, János és Mihály. Az alperes Medve fia Jakab. A per tárgya oklevél-és pecséthamisítás. Az alesperes a pert november 3-án a maga részéről befejezettnek tekintette, mivel a feleket sem elfogatni, sem előállítani nem tudta.⁴⁸ Komolyabb hamisításkor az egyháznak semmilyen szerep nem jutott. A királyi kamaraispánok 1336-ban Szatmárban *Zarrazberek*i János fia Lászlót pénzhamisítás miatt megégették. (Egyházi jelenlétnek ebben az ügyben nyomát sem látjuk.)⁴⁹ 1329 előtt tizedhátralék és egyéb tartozásai miatt *excommunicáltak* Simon bán három fiát. Majd 1329. május 13-án András püspök, miután a bán fiai ki egyeznek a káptalannal, feloldozza őket, azzal fenyegetve, hogy újra kiközösítésre kerülnek, ha visszaesnének bűnükbe, sőt hitszegőkké is válnak.⁵⁰ 1329-ben a vajda *congregatio generalis*on leánynegyed per kapcsán intézkedik Tamás örkanonok, az erdélyi püspök „*korábbi*” általános helynöke ítéletében foglaltak végrehajtásáról. A perben *Rivoz* Péter és testvérei léptek fel, anyjuk, Katalin asszony leánynegyedéért *Chestuei* János fiai, Miklós, Mihály és János ellenében. Tamás örkanonok ügydöntő ítélete kimondta, hogy Ispánlakán János fiai kötelesek átadni Katalin gyermekeinek egy darab két házas telket leánynegyed gyanánt. A vajda a végrehajtásra vonatkozólag elrendeli, hogy különítsék el azt az egy két házas telket, amely kiválasztásra került, majd iktassák be Katalin gyermekeit. Ezt követően pedig Jakab, Katalin férje⁵¹ becsú alapján megválthatja Pétertől és testvéreitől az említett telkeket.⁵² Az egyházi bíróságok szűkreszabott szankciós eszköztára, és ennek következtében ítéleteik súlytalansága mutatkozik meg a fenti példákban.

Az egyház az 1330-as évektől egyre gyakrabban alkalmazhatta a kiközösítés fegyverét a vegyes joghatóságú ügyek körébe tartozó tizedperes kapcsán peres ellenfeleivel szemben.⁵³ Ennek hatására születhetett meg 1335-ben Budán az a megállapodás, amelyet az erdélyi nemesség *universitas*a kötött az erdélyi püspökkel. Az erdélyi nemességet Tomaj nembeli Dénes fia Tamás és Járai *Pascha comes* képviselte a tárgyalásokon. Az 1335. november 5-én létrejött szerződésben a tizedszedést szabályozzák a szentszékek hatáskörével együtt. Az egyességben kimondják, hogy a gyilkos javaiból a főesperesek nem követelhetnek egy márkánál többet, s általában e fölött nem róhatnak ki nagyobb bírságot sem.⁵⁴ A megállapodásban az is szerepelt, hogy tizedügyekben nem mondhatnak ki *interdictum*ot vagy *excommunicatió*t.⁵⁵ Végül a nemesek bírói jogkörének védelmére a megállapodás kimondja, hogy az egyházi birtokokon elfogott jobbá-

48 *Anjou-oklt.* VI. 667. szám, 826. szám.; BÓNIS 1997, 725. szám, 731. szám.

49 *Anjou-oklt.* XXIII. 28. szám, 308. szám.

50 BÓNIS 1997, 822. szám.

51 Az oklevélben egyértelműen „*Katalin, Jakab hitvese*” olvasható és nem testvére, mint azt Györffy Györgynél találjuk. Vö.: GYÖRFFY 1987, II. 167.

52 DL 30619.

53 Véltetőleg 1332-től sokasodhattak meg a tizedperesekben alkalmazott spirituális szankciók, mivel ekkor kezdték meg a pápai tized behajtását.

54 US. I. 518. szám. „Item pro homicidiis archidiaconi vel eorum procuratores unam marcam et non plus de substantia seu bonis homicidarum recipere debeant, ubi per homicidas solvitur emenda homicidii. [...] Item archidiaconi pro eorum birsagiis seu iudiciis ultra unam marcam ab his qui in ipsorum iudiciis succumbent accipere non debeant nec in receptione ipsius marcae aliquid relaxare compellantur.”

55 US. I. 518. szám. „Item nullus archidiaconorum pro facto decimarum auctoritate propria interdicere possit interdicti aut excommunicationis sententias sine literis[!] episcopi aliquialiter promulgare.”

gyot saját ura elé kell állítani, egyetlen esetet kivéve, ha közbűntett elkövetésekor érték tetten.⁵⁶ A megegyezést Tamás erdélyi vajda és András erdélyi püspök erősítette meg pecsétjével.

A püspök feltételezhetően Tamás kezdeményezésének vélhette a budai megállapodás nemesség általi kikényszerítését. A vajda azonban csak saját sorsa elől menekült azzal, hogy támogatta az erdélyi nemeseket bíraskodási jogkörük kiterjesztésében. Tamás vélhetőleg úgy tartotta, inkább az egyház rovására bővüljön a nemesség jogszolgáltató hatásköre, semmint a vajdai intézmény kárára. (1342-ben azonban Szécsényi Tamásnak is engedményeket kellett tennie, így „*megengedte*” az erdélyi nemeseknek, hogy jobbágyaik és birtoktalan szolgálk fölött ítélkezhesse. Ezzel Erdély átvette az anyaországi gyakorlatot.⁵⁷) A vajda elgondolásával azonban Szécsi András nem tudott azonosulni. A püspök annak érdekében, hogy megmutassa egyháza hatalmát és egyben saját erejét is, nem tartotta meg a budai megállapodásban foglaltakat. Törekvése inkább arra irányult, hogy egyházmegyéje bírának hatáskörét a budai megállapodást megelőző időkhöz képest is kiterjessze. Ezt látszik alátámasztani egy 1337-ben Erzsébet királynétől származó oklevél is, amelyben a királyné nyíltan felszólítja András püspököt és helynökét, hogy Tóth Péter szatmári polgár perében, vagyis telkek ügyében, ne merészeljen eljárni, hanem hagyja a döntést a szatmári polgárok bíráira.⁵⁸ Tamás vajdának a püspök jogsértő igyekezete magától értetődően nem volt kedvére való, ezért az erdélyi béke fenntartása érdekében vajdai hatalmánál fogva birtok- és tizedfoglalással próbálta Szécsi Andrást és papjait jobb belátásra bírni, vagyis arra, hogy az 1335-ös budai megállapodásnak megfelelően gyakorolják jogszolgáltató hatáskörüket. A püspök összeférhetetlen természetéből fakadóan képtelen volt alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz és egyházi tilalom alá helyezte a vajdát, továbbá annak hivatali embereit. Tamást a püspök által kirótt egyházi joghátrány nem rázta meg, mert elég hatalma volt ahhoz, hogy bizonyos papokat „megnyerjen” és semmibe vegye a püspök spirituális szankcióját.⁵⁹ Ezt követően András bevádolta az erdélyi vajdát és „*bűntársait*” a pápánál. A bulla részletesen felsorolja Tamás bűnlajstromát.⁶⁰ Ebben a hatalmaskodáson túl már közbűncelekményeket is találunk (rablás, gyűjtogatás). András pápához kül-

56 US. I. 518. szám. „Item si iobagiones in possessionibus ecclesiae pro ipsorum culpis seu nocentibus per iudices seu officiales ecclesiae fuerint sequestrati vel impediti, ipsos tales iudem ecclesiae iudices ad eorum iudicium praesentiam cum rebus sequestratis iudicatos remittant, nisi in actu publici nocentibus criminalibus extiterint deprehensi, et hoc iudem possessionum ecclesiae iobagionibus debeant similiter observare.”

57 VARGA 2001, 148.

58 BÓNIS 1997, 918. szám.

59 „[...] sacerdotes et rectores ecclesiarum et diocesis supra dictae, qui interdictum propter huiusmodi notorios excessus per episcopum supra dictum appositum observabant, de suis ecclesiis expelli ac bonis eorum spolari, et alios, qui huiusmodi interdictum ad mandatum dicti Thomae nequiter violarunt, loco dictorum rectorum poni in ecclesiis supra dictis.” US. 569. szám.

60 „[...] nobilis vir Thomas vaivoda Transilvanus, qui de potentioribus baronibus regni Ungariae fore dignoscitur, timore divini nominis et amore penitus procul pulsus, contra ecclesiam Transilvanam alias dictam Albensem hostiliter insurgens [...] spoliarum [...] homines et mulieres civitatis eiusdem vestimentis eorum denudari et nonnullos vulnerari et occidi, et ipsam civitatem in parte ignis incendio concremari [...] hominem dilectorum filiorum capituli ecclesiae praedictae, captivari et tormentari et tamdiu detineri captivum, donec ipse ducentas marcas boni argenti persolvit eidem. [...]” US. I. 569. szám.

dött panaszlevelében tudatja azt is, hogy Tamás bűneit a király elé tárta, aki tetteiért megintette őt és arra kötelezte, hogy a birtokviszonyokat állítsa helyre.⁶¹ Véleményünk szerint a királyi megintés azonban egy kiadós figyelmeztetésnél nem lehetett több. Fügedi Erikától tudjuk ugyanis, hogy 1337-ben I. Károly a Kőszegieket fegyverrel regulázta meg az elkövetett jogtalanságaikért.⁶² A kiközösítő oklevél alapján azt mondhatjuk, hogy I. Károly támogatta abban Szécsényi Tamást, hogy a püspök túlkapásait a pápai bullában foglalt módon gátolja. Ezt támasztja alá az is, hogy magát I. Károly királyt is bepanaszolták a pápánál. 1338-ban egy névtelen egyházi személy (esetleg személyek) az egyházat ért sorozatos támadásokról és jogainak csorbításáról tett (tettek) jelentést a pápának.⁶³ Ebben külön kiemeli (kiemelik), hogy a király az egyház bíraskodási kiváltságait sorozatosan megnyirbálta.

A fentiek figyelembevételével mondanivalónkat úgy összegezhethetjük, hogy Szécsényi Tamás és Szécsi András konfliktusa alapvetően a jogszolgáltató tevékenységgel kapcsolatos hatásköri vitából eredt. Az uralkodó, I. Károly pedig megragadta, a Tamás által kínált alkalmat, hogy a szentszékek hatáskörét ésszerű korlátok közé szorítsa. A küzdelem hátterében természetesen anyagi érdekek álltak. I. Károly a gazdasági konszolidáció jegyében saját, illetőleg hívei jövedelmét kívánta gyarapítani oly módon, hogy a jogszolgáltatásból eredő busás jövedelmek forrását részlegesen elvonta az egyháztól. A korábbi szakirodalommal ellentétben azt mondhatjuk tehát, hogy az egyházi bíraskodás visszaszorítása nem Zsigmond idejében kezdődött el, hanem jóval korábban az Anjouk alatt, ezen belül is I. Károly király idején,⁶⁴ pontosabban pedig attól az időponttól kezdve, amikor már királyi hatalmát semmilyen veszély nem fenyegette Erdély területén.⁶⁵ Bónis György megállapítását pedig annyival egészíthetjük ki, hogy I. Károly teremtette meg fiának, I. Lajosnak azt a lehetőséget, hogy 1344-ben egy erdélyi ügy nyomán a szentszékek hatáskörét precedens ítéletében szabályozza, és visszább szorítsa azok tevékenységi területét.⁶⁶ Erdély ezzel az 1344-es ítélettel tehát nemcsak felzárkózott az anyaországi jogviszonyokhoz, hanem ettől kezdődően alakítója és formálója is lett az ország jogilag szabályozott társadalmi viszonyainak.

61 „Et licet idem Thomas pluries admonitus certas terras et possessiones eorundem episcopi, capituli et ecclesiae alienas per eum eidem episcopo et capitulo reddere et restituere seu reddi et restitui facere promissent, et huius promissionis praetextu a sententiis, quibus propter praemissa ligatus erat, absolutus fuisset, et post huiusmodi promissionem et absolutionem ad mandatum carissimi in Christo filii nostri Caroli regis Hungariae illustris aliqua restituisset episcopo et capitulo supra dictis.” US. I. 569. szám.

62 FÜGEDI 1986, 194.

63 Az oklevél szövege magyarul: FRAKNÓI 1901, 161–164.

64 CSIZMADIA 1991, 70–72. 137–138.; ECKHART 175–176.; BÓNIS 1961, 19–21.; BÓNIS 1997, 635–636., 642–643.

65 Általánosan elterjedt nézet szerint I. Károly 1321-re leszámolt az ellene és uralma ellen irányuló nyílt lázadásokkal. Erdélyben azonban két olyan eseményről is tudunk, amely I. Károly királyságát veszélyeztette. Az egyik Péterfalvi Hening 1324-es lázadása, amelyet az erdélyi vajda serege egyedül nem tudott megfékezni és a királyi hadnak kellett Erdélybe vonulni a lázadás leverésére. A másik 1327-ben történt, amelyről egy 1339-es oklevél tudósít: „[...] possessionem Rona nominatam [...] ad Simonem filium Michaelis tunc comitem Siculorum et de Biztrica regia nostra donatione mediante translatam, que pretextu gravium delictorum eiusdem comitis Simonis ad manus [...] Thome vayvode tamquam iudiciis ordinarii [...] devoluta fore dinoscitur.” (AO. III. 613). Ennek függvényében feltételezhető, hogy az egyház bíraskodási hatalmának visszaszorítását I. Károly a lázadások megfékezése, leverése után kezdhette meg.

66 Az oklevél szövege: US. I. 604. szám.

BIBLIOGRÁFIA

AO.

1878–1920: *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I.–VII.* Szerkesztette: NAGY Imre–TASNÁDI NAGY Gyula. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.

Anjou-oklt.

1990–2009: *Anjou-kori oklevéltár: Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–XV. XVII: XIX–XXI: XXIII–XXV.* Szerkesztette: ALMÁSI Tibor, BLAZOVICH László, GÉCZI Alajos, KÓFALVI Tamás, KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc, PITI Ferenc, SEBŐK Ferenc, TÓTH Ildikó Éva. Budapest–Szeged: Agape Nyomda.

BALOGH Elemér

2000 *Középkori bajor egyházi bíráskodás.* Szent István Társulat: Budapest.

BEKE Antal

Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején (Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék világánál) Magyar Sión 1894. évfolyam 205–216, 282–293, 360–377, 439–443.

BENKŐ Lóránd

1994 *Erdélyi püspökség.* In: *Korai magyar történeti lexikon: Főszerkesztő: KRISTÓ Gyula.* Szerkesztette: ENGEL Pál és MAKK Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BÓNIS György

1943 *Magyar jogtörténet (Dr. Bónis György ny. rk. tanár előadásai).* Kolozsvár: Méhkas Diákszövetkezet.

BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre

1961 *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Budapest: Levéltárak Országos Központja.

BÓNIS György

1972 *Középkori jogunk elemei. Római jog. Kánonjog. Szokásjog.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

1997 *Szentszéki regeszták. (Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon.)* A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette: BALOGH Elemér. Budapest: Püski Kiadó.

CSIZMADIA Andor–KOVÁCS Kálmán–ASZTALOS László

1991 *Magyar állam- és jogtörténet.* (Szerkesztette: CSIZMADIA Andor): Budapest: Tankönyvkiadó.

CSUKOVITS Enikő

1994 *Erdélyi püspökség.* In: *Korai magyar történeti lexikon.* Főszerkesztő: KRISTÓ Gyula. Szerkesztette: ENGEL Pál és MAKK Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DF

Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL

Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár

- ECKHART Ferenc
1946 *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés kiadása
- ENGEL Pál
1996 *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II: Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
1988 *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*. *Századok* 122: 89–146.
- ERDŐ Péter
2001 *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- FARCZÁDY Elek
1912 *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi unió, 1437 előtt*. Budapest, Németh.
- FRAKNÓI Vilmos
1901 *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkal. (A magyar királyság alapításától a konstanci zsinatig)*. Budapest, Szent István Társulat.
- FÜGEDI Erik
1986 *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Budapest, Magvető Kiadó.
- GYÖRFFY György
1963–1998 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JAKÓ Zsigmond (szerk.)
1997 *Erdélyi okmánytár I. (1023–1300)*. Budapest, Akadémiai Kiadó
2004: *Erdélyi okmánytár II. (1301–1339)*. Budapest, Magyar Országos Levéltár
- JANITS Iván
Év nélkül [1940]: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó tevékenysége 1526-ig*. Hely nélkül [Budapest], Egyetemi Nyomda (magánkiadás).
- KARÁCSONYI János
1986 *Az erdélyi püspökség története*. In: Ódon Erdély (Művelődéstörténeti tanulmányok) I. kötet 567–589. Budapest, Magvető kiadó.
- KRISTÓ Gyula
1978 *Kán László és Erdély*. In: *Valóság* 21 (1978) 83–96
1979 *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1996 *Erdély 1315-ben*. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének 80. évfordulójára. 333–342. Szerkesztette: KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
2002 *A korai Erdély (895–1324)*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- LÉDERER Emma (szerk.)
1964 *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. 1000-tól 1526-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó
- MÁLYUSZ Elemér
1988 *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban (Társadalom-és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2.)*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

- MARTON József
 2009 *Az erdélyi egyházmegye 1000 éve*. In: *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméről*. Szerkesztette: MARTON József–BODÓ Márta. Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár
- PAULER Gyula
 1899 *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 1-2. kötet. Budapest, Athenaeum.
- POKOL Béla
 2004 *Szociológiaelmélet* (Társadalomtudományi trilógia I.). Budapest, Századvég Kiadó.
- SOUTHERN, Richard William
 1987 *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- SZILÁGYI Sándor
 1866 *Erdélyország története tekintettel mivelődésére*. Pest, Heckenast.
- TEMESVÁRY János
 1922 *Erdély középkori püspökei*. Clus, Minerva Nyomda.
- THEINER, Augustinus
 1859–1860: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I–II. (*Collecta et seria chronologica disposita ab Augustino Theiner*). Romae: Typ. Vaticanis.
- US.
 1892–1937: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–IV*. Szerkesztette: ZIMMERMANN, Franz–WERNER, Karl–MÜLLER, Georg–GÜNDISCH, Gustav: Hermannstadt, Franz Michaelis.
- VARGA Tibor Róbert
 2001 *Adatok Szécsényi Tamás vajdai széken kívüli igazságszolgáltató tevékenységére*. In: *Tanulmányok a középkorról 139–149*. Szerkesztette: WEISZ Boglárka, BALOGH László, SZARKA József. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

Tibor Róbert VARGA

CONNECTION BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH IN THE FOURTEENTH CENTURY
 IN TRANSYLVANIA

In Hungary in the Middle Ages beside the royal jurisdictional service organs other judicial panel discussions existed, which worked on the basis of the system of norms differing from the nationwide right, and according to the particular right. The Church jurisdiction is a neglected area of the medieval legal and institution history. The study demonstrates, the relationship between the secular jurisdiction, that is *“brachium saeculare”*, and the church jurisdiction, videlicet *“sacra rota”* in Transylvania in first half of the 14th century. The result of the examination is, that prevalent views in the earlier literature are being revised leaning on the written sources in three points, which are the following: 1.) The suppression of the Church arbitration did not begin during the time of King Sigismund Luxembourger (1387-1437), but under the Angevins' period, within this at time of the King Charles I. 2.) King Charles I (1308-1342) laid the foundations for King Louis' I (1342-1382) Transylvanian precedent judgement in 1344, which regulated the ecclesiastical courts' work throughout the country. 3.) In the shaping of the contractual relationships, Transylvania not only worked his disadvantage off between 1321 and 1342, but also provided an example to the mother country.

BOJTOS ANITA

TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET, FOLKLÓR ÉS OBSZERVANCIA

Szerémi György és a késő középkori magyar társadalmi tudat forrásairól

A középkorvégi magyar társadalom közösségi tudatáról viszonylag kevés forrásunk van, a ferences rend kultúrtörténeti hatása ezért az idevágó kutatások egyik kiindulópontja lehet. Magyarországon a 15–16. század fordulójára erősödött meg az a mezővárosi parasztpolgár-réteg, amely később a százötven éves török uralom túlélőjeként a társadalom egyik alapkövévé vált. A szerzetesrendek és a mezővárosok kulturális kapcsolatából születő „nemzetkép” a 16. század közepére már számos irodalmi toposznak is formát adott. Ez a szellemi közeg jelentette II. Lajos és Szapolyai János udvari káplánjának, Szerémi Györgynek műveltségét, amelyet emlékirata, az *Epistola de perditione regni Hungarorum* őrzött meg az utókor számára. Kísérletem célja, hogy ezt a sokáig félreértelmezett történeti művet újravizsgálva kapcsolatba hozzam a népi kultúrában gyökerező közös folklórkinccsel, amely mind a ferences prédikációirodalom, mind az elemzett történeti mű közös forrása lehetett; illetve hogy ezen keresztül rámutassak a ferences rendnek a késő középkori magyar társadalom gondolkodására gyakorolt hatásának történeti vizsgálhatóságára.¹

SZERÉMI GYÖRGY ÉLETE ÉS AZ *EPISTOLA DE PERDITIONE REGNI HUNGARORUM*

Szerémi György 1490 körül született a szerémségi Kamonc mezővárosban, amely egykor a husziták délvidéki központja volt.² Tanulmányait szülőfalujában kezdte,³ majd Gyulán, a vélhetően ferencesek által működtetett iskolában folytatta, ahonnan

1 A tanulmány egy nagyobb eszmetörténeti Szerémi-kutatás része, amelynek egyes részei elhangzottak 2009 őszén a 900 éves Ferences Rend rendtörténeti konferencián Piliscsabán.

2 1438–39-ben két szerémségi huszita pap (Pécsi Tamás és Újlaki Bálint) fordította magyarra az ún. „huszita” Bibliát. (Magyar Katolikus Lexikon: Huszita Biblia. In: <http://lexikon.katolikus.hu/H/Huszita%20Biblia.html> – mentve: 2011. március 12.)

3 ERDÉLYI László: *A mohácsi vész nemzedéke. Néplélektörténeti korrajz egykoru emlékiratból*. Szeged, 1941. 8. A részletet Szerémi tollából ismerjük: mikor a szerencsi bencés János apátot Szapolyai János csanádi püspöknek nevezi ki, Szerémi a következő szavakkal dicséri: „szülőföldemen a mester után ő volt az iskolában az előénekes, s semmi gyalázatot nem hallottunk ellene.” SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*. Ford. Erdélyi László, átdolg. Juhász László. Bev. és magyarázatok: Székely György. Budapest, Szépirodalmi, 1979. (Olcso Könyvtár). 129.

sok diák lépett tovább a krakkói egyetemre.⁴ A szerémségi és békési ferencesek között töltött fiatal évek minden bizonnyal nagy hatással voltak későbbi szemléletére: Bartoniek Emma szerint Szerémi a „délvidéki franciskánus kultúrkör neveltje”,⁵ műve pedig rokonítható a Szalkai Balázs nevéhez köthető obszerváns krónikával.⁶ Írásában több helyütt kimutathatók a ferences „népi eszmekör”⁷ egyes vonásai. Sajátos írói stílusának kialakulásában nemcsak tanulmányai, hanem születésének helye, ideje és származása is fontos szerepet játszott. Társadalomszemléletére bizonyosan hatással volt a Kamoncon egykor virágzó huszizmus,⁸ később azonban teológiai tanulmányai és a kereszténység védelmének irodalmi és politikai gondolata árnyalták fiatalkori benyomásait. A Dózsa-féle parasztháború idején Szerémi még a déli országgrészben élt, és bár a harcokban nem vett részt, művéből kiviláglik a keresztiesekkel rokonszenvező álláspont. 1514 körül szentelték pappá, ezután főúri és királyi környezetben káplánkodott: 1523–26 II. Lajos mellett, majd Mohács után Szapolyai János udvarában. A nevének emléket állító latin nyelvű történeti művet, amelynek az utókor az *Epistola de perditione regni Hungarorum* címet adta, Verancsics Antal erdélyi prépost kérésére írta meg 1544–46 körül.⁹ 1548-ban, közel hatvan esztendősen beiratkozott a bécsi egyetemre.¹⁰ Hogy mi készíthette a sokat átélt egykori udvari káplánt az időskori tanulásra, nem tudjuk. Talán a bécsi környezetben kívánta megismertetni magát, hogy Ferdinánd udvarában szerepet kaphasson, de elképzelhető, hogy Epistolája írásakor szembesült, vagy szembesítették műveltségbeli hiányosságaival, és ez – az emlékiratból kirajzolódó makacosságával együtt – elegendő motivációnak bizonyult a tanulmányok újratekintéséhez.¹¹ Ez a bécsi anyakönyv tehát az utolsó adat, ahol még bizonyosan az Epistolát író Szerémi Györgyről van szó. A brassói számadáskönyvek azonban őriznek még egy érdekes bejegyzést: Fráter György megbízásából 1548. szeptember 5-én követség indult Konstantinápolyba, amelynek egy bizonyos Szerémi György is tagja volt. Az itt szereplő György közel egy esztendő alatt ötször tette meg oda-vissza a Gyulafehérvár–Isztam-

4 ERDÉLYI László: *Szerémi György és emlékirata*. Budapest, 1892. 21. valamint BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975. 58.

5 BARTONIEK 1975. 58.

6 BARTONIEK 1975. 58. Az obszerváns krónikáról lásd: TARNAI Andor: „a magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 1984. (Irodalomtudomány és kritika). 91–103.

7 SZAKÁLY Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Budapest, Háttér, 1990. (Magyarok Európában II.) 107–108. Szeréminél ez főleg az 1514. évi parasztháború leírásakor szembetűnő. (A ferences rend obszerváns ága a 15. század végére jelentősen megerősödött, tevékenységük súlypontja fokozatosan a világi szférára – prédikáció, lelkipozozás – helyeződött át, a köznépre gyakorolt ideológiai hatások így érezhetően erősödtek. A komoly főúri támogatásnak köszönhetően az obszerváns életforma gyorsan terjedt a Délvidékről az ország belseje felé is. SZÜCS Jenő: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború*. Egy kódex tanúsága. In: Levéltári közlemények 43. (1972) 213–269. főként 218–220.)

8 SZÉKELY György: *Élmény, néphit és valóság Szerémi művében*. In: SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1961. 7–22. 7.

9 FARKAS Gábor Farkas: *II. Lajos rejtélyes halála* (II.) In: *Magyar Könyvszemle*, 2001. 1. sz. 33–66. 34.

10 „Georgius Sirmiensis, (...) capellanus Ludovici regis in regione Budensi”. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban) 366.

11 Bartoniek Emma hívja föl a figyelmet arra, hogy Ferdinánd-párti orientációt sejtet az anyakönyv szövege: könnyen lehet ugyanis, hogy Bécsben Szerémi nem szívesen vallotta be a Szapolyai szolgálatában töltött éveket, ezért csak II. Lajos egykori káplánjaként tüntette fel magát. BARTONIEK 1975. 60.

bul utat, és mindannyiszor Brassóban szállt meg.¹² Kérdéses, hogy a mi Szerémink azonos-e ezzel a személlyel, hiszen nem biztos, hogy hatvan esztendősen ereje még képessé tette egy, vagy pláne több ilyen viszontagságos útra.¹³ 1558-ban az esztergomi kanonokok között is szerepel egy Szerémi György, róla azonban nevén és egyházi hivatalán kívül már semmit sem tudunk.¹⁴

Egész személyiségét meghatározta középkori alapokon nyugvó keresztény, egyházi neveltetése és hivatása, valamint az állandósuló török jelenlét fájdalmas fölismerése. Írásában a történelmi folyamat moráleteológiai magyarázata természetesen következik a korszak biblikus történelemszemléletéből. Célja az Epistolából is kiderül: e megváltozott világban is életben kívánta tartani az alapvető erkölcsi értékeket – tisztesség, hűség, és más erények –, ha máshogy nem, hát oly módon, hogy e tulajdonságok hiányára mint a bukás természetes okaira hívta föl az olvasók figyelmét. Szemében ezek a hiányosságok, vétkek és mulasztások sodorták a katasztrófa szélére Magyarországot. Őt azonban sem a katasztrófa, sem a reformáció irányzatai sem ingatták meg hitében, katolikus papként élt és halt meg.

Műve, az *Epistola de perditione regni Hungarorum*¹⁵ nemcsak tartalma, de formája szerint is változatos alkotás. A szakirodalom általában a magyarországi humanista tör-

12 VID V. Jeromos: *Szerémi György emlékiratának művelődéstörténeti adatai*. Budapest, 1910. 180 p. (Művelődéstörténeti értekezések 43.) 27–30.

13 Az *Epistola* írásakor (1544–46 k.) már nem volt ereje teljében, erre utal a Roggendorf-féle budai ostromot leíró fejezetben: „ugyanabban az időben még erőben volt a karom.” SZERÉMI 1979. 256. Az azonosítást árnyalja Szerémi negatív véleménye Fráter Györgyről, egyebek közt „átkozott barátnak” nevezi... SZERÉMI 1979. 309. lásd még: SZERÉMI 1979. 302–314.

14 KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, Esztergomi Főszékesegyházi káptalan, 1900. 163.

15 Az *Epistola* kéziratát másolatban maradt fenn Verancsics Faustus hagyatékában. Kutatástörténete sokáig úgy vélte, hogy évszázados lappangás után 1840-ben került csak ismét olvasó kezébe, Bartoniek Emma azonban fölhívja a figyelmet arra, hogy a 17. században Mrnavic Tomkó János átvette Szerémitől a Beriszló Péterről szóló adatokat. Filológiai hasonlóságok alapján Bartoniek ugyancsak feltételezi az *Epistola* és Zermegh János emlékiratának kapcsolatát. A Szerémivel foglalkozó szerzők részletes ismertetésére jelen munka keretei között nincs mód, csupán egy rövid felsorolásra az eddigi művekből: JÁSZAY Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. WENZEL Gusztáv: [Előszó]. In: *Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543 között*. Kiad. Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores I.) V–XXXIV.; ZILAHY Károly: *Szerémi György emlékirata*. In: *Budapesti Szemle*, 1860. 10. sz. 160–200.; MOGYORÓSSY János: *Történelmi adatok Szerémi György emlékiratából*. Ford. Mogyoróssy János. Békésgyula, 1882.; DUDÁS Gyula: *Szerb volt-e Szerémi?* In: *Századok* 1887. 462–464.; DUDÁS Gyula: *Szerémi György emlékirata. Történetkútfői tanulmány*. Bp., 1886.; DUDÁS Gyula: *Szerémi György élete*. In: *Századok* 1886. 242–252.; ERDÉLYI László: *Szerémi emlékiratának függeléke, az „Epistola flebilis” mégsem Szerémi munkája*. In: *Századok* 1893. 6. sz. 544–546.; ERDÉLYI László: *Szerémi emlékiratainak függeléke*. In: *Századok* 1893/8. 731–732. ERDÉLYI László: *Még egyszer Szerémiék kesergő leveléről. Újabb felelettem Szádeczky úrnak*. In: *Századok* 1894. 1. sz. 62–69. ERDÉLYI László: *A mohácsi vész nemzedéke. Népleletkörténeti korrajz egykoru emlékiratból*. Szeged, 1941. SZÁDECZKY Lajos: *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi kódex alapján*. Bp., 1982. 46. [=http://digilib.mtak.hu/B339/toc/vol15.htm]; SZÁDECZKY Lajos: *Szerémi György élete és emlékirata*. Bp., 1892. [=http://digilib.mtak.hu/B339/toc/vol15.htm]; Az Erdélyi Múzeum bíráló megjegyzése [SZÁDECZKY Lajos]. Újra közli: Szerémi emlékiratainak függeléke. In: *Századok* 1893. 8. sz. 731–732. SZÁDECZKY Lajos: *Ki írta a Lajos király haláláról kesergő levelet? Válasz Erdélyinek*. *Századok* 1893. 9. sz. 819–824.; SZÁDECZKY Lajos: *Válasz Erdélyi úr 3-ik „kesergő levelére”*. *Századok* 1894. 1. sz. 69–73.; BORI Imre: *Szerémi György*. In: BORI Imre: *Tanulmányok a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokról*. Újvidék, 1987. 25–39.; BAJÁK László: *Népi epikus ha-*

ténetírás gyengébb termékei között tartja számon, jóllehet sorai között csak elvétve fordulnak elő azok a szófordulatok, amelyek egy műnek a korszakban humanista stílust kölcsönöztek.¹⁶ Szemléletmódja viszont a középkori biblikus történeti gondolkodás egyenes ági utóda. Tartalma alapján *históriának* vagy *krónikának* kellene tekinteni, de tárgyi tévedései miatt kétségeim voltak, hogy jogos-e ezt a munkát így nevezni. A benne előforduló nagyszámú személyes vonatkozás már inkább az *emlékirat* műfaja felé sodorja meghatározását,¹⁷ maga Szerémi azonban *epistolaként*, azaz *levélként* emlegeti írását. Bitskey István emlékirat-definíciója szerint az *Epistola* beilleszthető a 16. század egyik legnépszerűbb hazai magyar nyelvű műfajának termékei közé. Bitskey szerint az emlékiratokat a történetírók munkáitól elválasztja egyfajta *belső*, a fölidézett eseményeket sajátos összefüggésbe helyező *rendezőelv*, amelyre a szerző fölfüzi átelt (vagy Szerémi esetében a maga és környezete emlékezetéből föllevenített) eseményeket.¹⁸ Elkülöníti a történeti munkáktól a címadás is: szerzőik általában nem *históriaként*, hanem valami más, személyesebb hangvételt írásként nevezik meg alkotásukat. Jóllehet Bitskey ezt főképp a 16. század második felétől megszorodó magyar nyelvű irodalomra vonatkoztatja, Szerémi munkájának *belső* sajátosságai alapján egyértelmű, hogy a közepes latinság és a magyaros gondolkodás – nem is beszélve arról, hogy a szöveg mint *levél* szól az olvasóhoz – beilleszti az *Epistolát* az emlékiratok sorába. A levél-műfaj ugyanakkor egy másik, érdekes kapcsolódási pontot is sejtet: Európában ezekben az évtizedekben indul el a humanista irodalom egy speciális irodalmi termékének felívelése: ez a levél műfajban íródott panaszos verses vagy prózai alkotás, a *querela*. Az új művek tartalmát a török veszedelem apokaliptikus képe, formáját az erasmusi hagyományok adták, témájuk többnyire ugyanaz: az allegorikus Hungaria vagy Austria

gyománok Szerémi György emlékirataiban. In: *Sic itur ad astra*, 1991. 1. sz. 28–41.; BAJÁK László: *Szerémi György világgépe.* In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989. 123–136.; FARKAS Gábor Farkas: *Szerémi György hitelességének a kérdése.* In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei* 10. Főszerk. Szögi László. Bp., 2001. 65–85.; FARKAS Gábor Farkas: *II. Lajos rejtélyes halála I.* In: *Magyar Könyvszemle*, 2000/4. 443–463.; FARKAS Gábor Farkas: *II. Lajos rejtélyes halála II.* In: *Magyar Könyvszemle*, 2001. 1. sz. 33–66.; CSORBA Dávid: *Szerémi György emlékezete – Emlékezeti rétegek egy Mohács körüli történetben.* In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban.* Szerk. Balázs Mihály–Gábor Csilla. Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007. (Egyetemi Füzetek 3.) 447–456.

16 A humanista történetírásban antik mintára legtöbbször a sors vagy a végzet (*fatum*) jelenik meg történelemformáló erőként, amelyet kiegészít az emberi erények sora (*virtus*) és a szerencse (*fortuna*). A humanista történeti munkák stílusa retorikus, fontos szerepet kap benne a földrajzi leírás. A témáról bővebben lásd KULCSÁR Péter: *Humanista történetírás Magyarországon.* Bp., Lucidus, 2008. (főként 60–93.)

17 Érdemes volna a későbbiekben egy tágabb környezetben, a 16. századtól népszerűvé váló önéletírások között is elhelyezni: megkeresni a hasonlóságokat és különbségeket, majd ezek fényében újraértelmezni az *Epistola* műfaját.

18 BITSKEY István: *História, emlékirat, önvallomás.* In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* Szerk.: VARJAS Béla. Bp., Akadémiai, 1987. 61–89. 61. „... a Jagelló-kort követően új hajtás ágazik ki a magyarországi humanista történetírás mindinkább gyarapodó törzséből, s... egyre sűrűbben jelennek meg olyan – immár magyar nyelvű – prózai alkotások, amelyek szoros rokonságot mutatnak ugyan a történetírók munkáival, de egyre határozottabban el is különülnek azoktól. Ennek az újonnan megjelenő műfajnak eleinte még nincs határozott elnevezése: emlékezet, önéletírás, memóriálé, vallomás, feljegyzés, mentség, „emlékezetül hagyott írás”, diárium és még számos egyéb megjelölést használnak a szerzők a 16–17. század során akkor, ha *nem objektív, pártatlan és rendszeres történeti munkát, hanem valamilyen vezető szempont által irányított vagy csupán a szubjektum belső problémáit feltáró írásművet akarnak alkotni.*” (kiemelés tőlem – B. A.) uo.

panaszkodva és segítségért esedezve nővéréhez, Germaniához fordul a török elleni harcokban.¹⁹

Nem véletlen, hogy éppen a Mohácsot követő évek, évtizedek terelik a történeti irodalmat sokkal személyesebb síkra, hiszen a török hódítás nyomában járó változások és az ezzel párhuzamos keresztény válság alapvetően forgatta át a korabeli emberek élethelyzetét. A kiütkeresés kényszere, a miértek nyomozása és az individualizálódó vallássság önvizsgálatra indíthatta a korszak szereplőit. Ebből az önvizsgálatból nőtt ki a század folyamán nem csupán az emlékirat műfaja, hanem végső soron a költő Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposza is, középpontjában a benső megújulás hirdetésével. A kor emberének az a lelki igénye, hogy az átalakulást – vagy ahogyan ők látták: a romlást – megörökítse, a *kataklizma* feldolgozásában keresendő.²⁰ Az önvizsgálat során a szerzők minden esetben eljutottak arra a pontra, ahol beismerték maguk és közösségük vétkeit, mulasztásait, és szembesültek azzal, hogy a nehezen feldolgozható csapás nem más, mint *gyarlóságuk egyenes következménye, azaz Isten jogos büntetése*. Az aktuálpolitikai történések ekkor egyszeri eseményből örök érvényű igazságok és tanulságok hordozójává váltak: a pogány török nem a külpolitika része többé, hanem a bibliai végítéletet hozó csapás. A történelem olyan vallási összefüggések dimenziójába került, amely *kiemelte a kronologikus gondolkodásból* és a megváltás művébe, egyfajta *permanens apokaliptikus időbe* helyezte.²¹ – Ez magyarázhatja azt a számtalan emlékiratot és protestáns irodalmi alkotást, amelyet olyannyira terhel a bűn és büntetés tudata és a végítélet várása. A török megjelenését nem csak a fenyegetett zónában, de Nyugat-Európában is Isten büntetéseként tartották számon.²² A wittenbergi eszkatologikus tanok a terjedő reformáción keresztül éppúgy hathattak az emlékirókra, mint a késő középkori ferences, vagy Magyarországon a pálos szerzetesrendi misztika,²³ nem is beszélve a néphagyományokról és az évszázadok óta öröklődő folklór-elemekről. A bibliai, morális ok-okozati viszony Szerémi György tolla nyomán is többször felbukkan, emlékiratát át-átszövik az apokaliptikus irodalomra jellemző erkölcsi kiszólások. Eszmetörténeti kontextus nélkül, csupán műfaji jellegzetességeket vizsgálva az *Epistola* kusza, tévedésekkel teli elbeszélése torz és hamis világot tár elénk. Nem csoda, ha sokáig értéktelennek és hiteltelennek ítélte a hazai történetírás, hiba volna azonban periférián hagyni, ha végre szólásra bírhatjuk György atya munkáját.

19 Az első *Querela Austriae* szerzője Caspar Ursinus Velius, aki az 1529-es és 1532-es Bécs elleni török hadjárat után, politikai propaganda eszközeként írta meg művét. A téma monografikus feldolgozója Imre Mihály volt, aki munkájában fölhívja a figyelmet a műfaj jellegzetességeire és magyarországi megjelenésére. IMRE Mihály: „Magyarország panasza”. A *Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. századi irodalomban*. Debrecen, Kossuth, 1995. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 5.)

20 Bővebben erről: ÓZE Sándor: *Mámor, mítosz, amnézia*. In Uő: *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi ütközőzóna népességénél*. Bp., METEM, 2006. (METEM Könyvek 54.) 272–292. Az elmélet lényege, hogy a történelmi kataklizmát követően egy társadalom öngyógyítási mechanizmusa két irányba mozdul: egyrészt az esemény nagyon gyorsan feledésbe merül (amnézia), másrészt torzulva már az első generációktól fogva folyamatosan hagyományozódik és történelmi mítosszá, toposzokká alakul – azaz a kollektív emlékezet részévé válik.

21 ÓZE Sándor: *Apokaliptika és nemzettudat a 16. századi Magyarországon*. In: *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél*. Bp., METEM, 2006. 263–269. 265.

22 BÓKA Éva: *Európa és az Oszmán Birodalom. Az európai egység gondolat politikai eszmetörténetének kezdetei*. Bp., L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, 2004. (Varietas Europaea) 21.

23 ÓZE: *Apokaliptika*,... 267. valamint TARNAI 103–155.

Az *Epistola* szövege időben Baják László szerint *három nagyobb egységre* bontható.²⁴ A három egységet elsősorban Szerémi forrásai alapján határozta meg: az *első rész* 1456–1513-ig tart, György atya ekkor még nem szemtanú, illetve csak kivételes esetben támaszkodhat saját emlékeire (pl. a gyulai temetések).²⁵ Művének ezt a részét a mesés elemek, költőiség, ténybeli tévedések sokasága jellemzi. A *második egységben* (1514–1526) már ő maga is az események részese, aktív cselekvő és passzív megfigyelő is egyben. A második egységben leírt események többnyire megfelelnek a valóságnak, Szerémi gondolatai mellett sokat tükröznek kora társadalmának általános vélekedéséről. A *harmadik szakasz*, mely az *Epistola* nagy részét alkotja, 1526–1543 tart; ebben Szerémi mint szereplő és mint szemtanú jelenik meg.²⁶ Forrásait szintén három nagyobb egységbe különíthetjük el: az elsőt a *személyes emlékek* alkotják, a másodikat a különböző eredetű *szóbeli információk*, a harmadikat pedig a *folklór-hagyományok*.²⁷ Hivatkozik még néha írott forrásokra is, ez azonban a fentiek mellett elenyésző. Farkas Gábor Farkas hozzáveszi mindehhez a Szerémi által kitalált meséket is, de a jelen dolgozat keretei között ezek eredetét nem tudom sem cáfolni, sem bizonyítani, ezért a továbbiakban nem számolok velük.²⁸

Már Szerémi első méltatói is fölfigyeltek az *Epistola* sajátos latin nyelvezetére. A szerző latin grammatikai hiányosságait a latin nyelv szerepének megváltozásával indokolhatjuk. A Mátyás- és Jagelló-kor során kibővült a hazai iskolahálózat: a tanulak tömegbázisának legfőbb kialakítói a *plébániai* (városi és mezővárosi), valamint a *falusi iskolák* lettek. A diákok latinul tanultak, de nem minden esetben váltak a nyelv és a nyelvtan pontos ismerőivé.²⁹ A latin nyelv devalválódása során a szókincsbe számos olyan, korábban ismeretlen népi, népnyelvi kifejezés is bekerült, amely indokoltá tette a megkülönböztetést, és a nyelvváltozatot lassan „latin vulgárnak” kezdték nevezni (kiváltképp a későbbi humanista latinsággal szemben).³⁰ Az *Epistola* nyelvezete alapján Szerémit abba az alacsonyabb műveltségű iskolázott rétegbe sorolhatjuk, amelynek latin nyelvismerete is gyenge volt. Élete során György atya minden bizonnyal inkább gyakorlati, mint elméleti úton igyekezett kipótolni hiányos tudását. A szöveg tele van magyar és délszláv elemekkel, szintaxisa magyar gondolkodást mutat. Joggal feltételez-

24 Erdélyi László szerint hat nagyobb egység fedezhető fel az emlékiraton belül. A szöveg tartalma és hitelessége alapján jelöli ki a hat egységet, míg Baják László Szerémi forrásai szerint osztotta fel három részre. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért Baják hármas felosztását vesszük alapul. ERDÉLYI 1941. 33–34. és BAJÁK 1991. 29.

25 SZERÉMI 1979. 61–62.

26 BAJÁK 1991. 29.

27 Baják itt „orális epikus hagyományt” említ, véleményem szerint azonban a népi kultúra ennél jóval tágabb összefüggésben jelenik meg az *Epistolában*. BAJÁK 1991. 29.

28 FARKAS: *Szerémi György hitelességének...* 2001. 67. Az észrevételt köszönöm Tevely Arató György barátomnak. Ugyancsak köszönöm neki a német hiedelemszótár vonatkozó szócikkét (lásd alább).

29 VARJAS Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Bp., Akadémiai, 1982. 43. Az iskolahálózat kiépülésével megnőtt az iskolát végzettek száma is: „Magyarországon az 1470-es és 1520-as évek között kb. megkétszereződött, azaz mintegy az ország lakosainak 2,5%-a (90 000–100 000 fő) lehetett betűvetéshez értő – csaknem ugyanolyan arányban duzzadt föl a latinul jóformán alig tudó betűismerők száma is.” Uo.

30 WENZEL 1957. XIII.

hetjük, hogy mondanivalóját először anyanyelvén fogalmazta meg, csak azután ültette át latinra,³¹ írásának nagy része ezért csak szó szerinti magyar fordításban értelmezhető helyesen.³²

Az *Epistola* belső jellemzőire nézve meglehetősen heterogén, a szövegben egyszerre nem csak több irodalmi műfaj, de különböző stílusok jegyeit is fölfedezhetjük. Tartalma és formája alapján Bori Imre alapvetően két nagyobb egységre osztotta Szerémi művét: a szerző által átélt és később papírra vetett események bibliai ihletésű, *profetikus mentalitást* tükröznek, míg a másoktól hallott események inkább *epikus* formában jelennek meg.³³ Ez a fölöstás egybeesik Baják László tézisével: minthogy az emlékirat már említett három nagyobb korszaka³⁴ közül az elsőről, a Hunyadiak koráról Szeréminek és kortársainak nem lehettek saját tapasztalatai, nem egyszerű szóbeli információkra, hanem minden bizonnyal egy „kötöttebb formában élő szájhagyományra” építhetett.³⁵ Az emlékirat ezáltal sajátosan vált párbeszédekkel tarkított, néhol *drámai* szerkesztésű, de alapvetően *epikus* forrássá, amelyben éppúgy megjelennek a délszláv hősi epika egyes vonásai, mint a magyar históriás énekek és népmesék fordulatai. A szövegben jelen van ezen kívül egyfajta líraiság is, amelyet Féja Géza romantikusan Szerémi élményeinek és a „végek hangulatának” tulajdonít.³⁶ Így az *Epistolát* mint történeti céllal született, de műfaji sokszínűsége miatt irodalmias művet tarthatjuk számon, amelynek meghatározó elemei bizonyos *csomópontok köré* szerveződnek. Ezek a csomópontok lehetnek a szövegben felbukkanó *gyakori témák* (mulasztás, hűtlenség, esküszegés, gyilkosság, stb.), lehetnek korabeli *toposzok* (Magyarország siratása, a „kereszténység védőbástyája”, a bűn és a megérdemelt büntetés), *irodalmi stíluselemek* (eposzi kellékek megjelenése az előszóban, epizódok és anekdoták, vagy bizonyos helyeken a szöveg metaforikus sűrítettsége), tárgyak vagy személyek *funkciói* (a levél, levélírás gyakori megjelenése, a király, egyháziak személye), vagy Szerémi *egyedi látásmódja* (analógiák sora, saját vátesz-szerepe). Különlegessége és összetettsége miatt az *Epistolában* megbúvó adatokat ezért néhol éppen az irodalmi elemzés eszközeivel hozhatjuk felszínre.

Művének csaknem egészében fölfedezhetjük *analogikus gondolkodásmódjának*³⁷ elemeit, amely lehetővé teszi, hogy olykor drámai szerkesztést, vagy balladai tömörséget alkalmazzon.³⁸ A történeteket elbeszélő Szerémit a történelemben nem annyira a részle-

31 Az *Epistolában* előforduló magyar kifejezésekről Márki Sándor állított össze szószedetet (*Márki Sándor: Szerémi György magyarsága*. In: *Magyar Nyelvőr* 1882. 26–29.), valamint a 'korpáz' kifejezésről Dénes Szilárd írt egy rövid elemzést (DÉNES Szilárd: *Korpáz*. In: *Magyar Nyelvőr*, 1952. 2. sz. 142–143.)

32 WENZEL 1957. XV.

33 BORI 1987. 39.

34 BAJÁK 1991. 29.

35 BAJÁK 1991. 29.

36 „Művének minden sorából a végek izgatott hangulata, szent láza süt felénk. Az író mindenekfelett közvetlen élményei uralják, ezért természetesen lírai történelmet ír.” FÉJA Géza: *Szerémi György*. In *uó.: Arcképek a régi irodalmunkból*. Bp., 1986. 20–36. 21.

37 Az analogikus gondolkodásmód a középkori ember világnévének sajátos kifejeződése. A. J. Gurevics szerint „nem az idő, hanem az örökkévalóság volt a tudat meghatározó kategóriája; az idő a mozgást méri, az örökkévalóság pedig állandóság. A változások csak felületiek (...) és inkább olyan egyetemességként [jelennek meg], amelynek részeit szimbolikus analógiák kapcsolják össze. Ezért az oksági magyarázatok alárendelt szerepet játszottak, és csupán egészen konkrét kérdésekkel kapcsolatban merültek fel.” GUREVICS, Aron J.: *A középkori ember világnépe*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1974. 257–258.

38 BAJÁK 1991. 30.

tek hű rekonstrukciója érdekli, sokkal inkább az általa feltételezett okok és összetevők eredménye, vagyis nem a konkrét esemény, hanem a történet általános képe él emlékezetében. A történet egészében ezért az egyes szereplők, helyzetek vagy mondatok behelyettesíthetők, vagy éppen más kontextusban újból előkerülhetnek.³⁹ Az analogikus gondolkodás lehetőséget ad arra is, hogy a konkrét tények, információk hiányát saját megérzéseivel, feltételezéseivel feltöltse, és szövegének bizonyos részleteit így a képzelet „szabályai” szerint konstruálja meg. Vajon mi indíthatta arra, hogy fantáziájából merített gondolatait a hiteles események közé vetítse? A válasz Szerémi saját előszavában és magára öltött szerepében található.

BIBLIKUS SZEMLELET, PRÓFÉTAI SZEREPVÁLLALÁS, PARASZTHÁBORÚS IDEOLÓGIA

„...kiskoromtól fogva gyakran megjósoltam hazám pusztulását a királyok és főemberek előtt, de meg a nemesek és a nem nemesek között is. Mindaz, amit ezután alábbi írásomból Kedvességed megtud, már akkori jóslásaimkor csaknem megőrülésbe kergetett.” – vallja György atya az *Epistola* elé írt előszavában.⁴⁰ Szerémi műveltségének elsődleges forrása a Biblia volt, természetes tehát, hogy az általa megismert valóságot, átélt eseményeket biblikus keretben tudta elhelyezni. Ebben a biblikus műveltségben gyökerezett identitásának egyik legfontosabb eleme, amely a fentebb említett jellegzetességeket összefogta: György atya *vátesz-szerepe*, amely az egész szövegen végigvonul, és amelynek felbukkanását valahol a Dózsa-féle parasztháború idején érdemes keresnünk.

A keresztes háború céljaival és kezdeti formáival egyetértő Szerémi büszkén ír Bakócz Tamás Budára érkezéséről.⁴¹ Elképzelhető, hogy egy darabig együtt vonult a keresztes sereggel, a lázadás után azonban – mint frissen fölszentelt pap, vélhetően egyházfegyelmi okokból – már távolról szemlélte az eseményeket. A parasztháború bemutatása híven tükrözi a harcok ideológiáját, az elsősorban kereszténységért, búcsúért (ezáltal az üdvösségért) vívott küzdelmet.⁴² A harcra buzdító pápai bulla üdváni érvrendszere azonban hamar kiegészült egy régóta lappangó társadalmi sztereotípiával,

39 E jelenségre mutat rá Óze Sándor is: „A történeteket elbeszélő énekek (...) már a csatatéri, a feszültséget oldó kötelező mulatozáson és lerészegedéskor megszülettek. Legtöbbször más énekek szerkezeti elemeit, szöveg- és motívumkincsét is felhasználják az újhoz, mivel nem az esemény pontos történeti leírása volt a lényeg, hanem az archetipikus szerepek és helyzetek behelyettesítése és újrajátszása a jelenkori eseményeknek megfelelően.” ÓZE SÁNDOR: *Virrasztó darvak*. In uő.: *Virrasztó darvak. Tanulmányok a Dél-Alföld történetéből*. Hódmezővásárhely, „Norma” Nyomdász Kft, 2008. 13–26. 21.

40 SZERÉMI 1979. 27. Nem csak az előszóban, hanem a – Wenzel-féle kiadásban nem közölt – lezárában is olvasható Szerémi küldetésstudata: „Írta mindezeket Szerémi György pap, aki káplánja volt egykor az ifjú Lajos királynak, s az ő halála után János királynak, aki velük sok veszedelemben forgolódott, de hiába fáradozott, mert tőlük semmit sem kapott, de ő mindazonáltal nekik gyakran jóvendölgetett, midőn véleményét hallatta, s midőn Czesztochowából megtért és Krakóban időzött, ezeket emlékezetében gondosan rejtegette s végül emlékezete után megírta, midőn a boldogságos szűz őt arra megsegítette.” Fordította és idézi FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (II.)... 2001. 37. A kézirat eredeti szövegét közli SZÁDECZKY Lajos: *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. A bécsi kódex alapján*. Budapest, 1982., 495–496. valamint FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (II.)... 2001. 55.

41 SZERÉMI 1979. 71. Bakócz megítélése egyébként inkább negatív, Szerémi szemrehányón ír fényűző életformájáról; a budai bevonulás „extatikus” leírása inkább az egyház tiszteletének tulajdonítható. Vö. SZERÉMI 1979. 67–71.

42 BAJÁK László: *Szerémi György világhépe*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1989. 123–136. 127.

nevezetesen hogy a zömmel parasztokból álló hadra azért van szükség, mert a nemeség nem törődik a pogányok elleni harccal, a nemesi insurrectio semmit sem ér. Ezen eszmék gyors és rendkívül hatékony terjesztői az obszerváns ferencesek voltak.⁴³ A Délvidéken már a 14. század végén megjelent az obszervancia – itt született meg sajátos népi elnevezésük is, a „cseri barát” (Szerémi is gyakran emlegeti az egykori esztergomi ferences Tomori Pált „cseribasaként”) – György atya tehát már szülőföldjén, gyermekkorában kapcsolatba kerülhetett azokkal a gondolatokkal, melyek az 1514-es parasztháború vezérelveivé váltak.⁴⁴ Ez a késő középkori gondolatkör a kemény társadalmi felhanggal párhuzamosan – és azzal szorosan összefonódva – a *keresztény misztika apokaliptikus látomásaiban* teljesedett ki.⁴⁵ A joachimista khiliazmussal való találkozás Szeréminél különleges, korát részben megelőző prófétai magatartásformát hívott elő. Baják László szerint a szöveg rokonítható Hénoch apokalipszisével és a Szentírás egyes könyveivel,⁴⁶ de a legnagyobb hasonlóságot Izajás próféta jövendölésével mutatja.⁴⁷ Az apokalipszis feltételezett közelsége és az elkerülni kívánt történelmi végzet tudata adhatta az egyik indítékot arra, hogy Szerémi prófétai magatartás mögé rejtse saját alakját az *Epistolában*. Hivatástudata így megengedte, hogy szövegébe olykor ne csak baljós figyelmeztetéseket, rossz előjeleket, hanem víziókat és különböző látomásokat is beilleszzen, mindezt természetesen a Biblia világába ágyazva.

Az *Epistolában* megjelenített *cselekménysor tengelyében tehát a szerző vátesz-szerepe áll*, hagyományos értelemben vett tévedéseit pedig csak e hivatástudat fényében értelmezhetjük helyesen. Vagy Bori Imre fogalmazásában: „Szeréminek látomása volt a történelemtől”.⁴⁸ Már György atya édesapja is jövendölt:⁴⁹ lehetségesnek tartom, hogy ezt a fölfokozott várakozást, jövőbe tekintést nem csupán iskolai éveit szívta magába, hanem már szinte „genetikusan”, a délvidéki realitás részeként örökölte az események mesés vagy transzcendens magyarázatát. A khiliazmust idéző világlátás természetesen

43 SZÜCS Jenő: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága*. In: *Levélári közlemények* 43. (1972) 213–269. főként 213–216. valamint SZÜCS Jenő: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1974. 4. sz. 409–435. főként 410–411.

44 A ferences eszmekörhöz hozzájárult még a huszitzizmus délvidéki térnyerése is, amely tanaiban sok helyütt hasonlított az obszervancia ideológiájára. A huszitzizmus központja épp Szerémi szülővárosa, Kamonc volt, itt fordították le az 1479-es huszita bibliát is, amelynek kifejezései latinra átültetve az *Epistolában* is visszaköszönnek. BAJÁK 1989. 128.

45 BAJÁK 1989. 128. Az obszerváns Petrus Olivi (†1298) Apokalipszis-kommentárjai ekkorra már széles körben ismertek voltak, (SZÜCS 1972. 216.) átvette őket a pálos teológiai gondolkodás is, Gyöngyösi Gergely művei alapján legalábbis Tarnai Andor e következtetésre jut. (TARNAI 1984. 109.) A khiliazmus fő terjesztői tehát a ferencesek és a pálos szerzetesek voltak: ennek minden bizonnyal az is az oka, hogy ez a két rend bírt olyan kiterjedt kolostorhálózattal, mely fölgyorsította az információk és eszmék áramlását.

46 Mt 25,34; Gal 4,26; Zsid 12,22; Jel 21,2. BAJÁK 1989. 128.

47 „fölteiteket szemetek láttára idegenek élik fel” (Iz 1,7) – „*Isten Pannonia országát más idegen népeknek adta*” (SZERÉMI 181.); „Jaj a gonoszoknak! Rosszul jár, mert keze tetteihez mérten lesz fizetsége” (Iz 3,11) – „*amilyen mértékkel mért, ugyanazzal a mértékkel mérnek vissza neki*” (SZERÉMI 1979. 40.); „*asszonyok uralkodnak rajta*” (Iz 3, 12) – „*Elasszonyosodottak fognak uralkodni rajtuk*” (SZERÉMI 1979. 337.) Szerémi ez utóbbinál maga is megjelöli, hogy Izajástól (*Ézsaiástól*) idéz.

48 BORI 1987. 33.

49 „...s mondta atyám: az Isten mentsen, hogy ez a vár [t. i. Nándorfehérvár] a törökök kezére kerüljön: a legnagyobb csapás lesz a széthúzó egész kereszténységre. – És végül beteljesedett atyám jövendölése.” SZERÉMI 1979. 71.

befolyásolta Szerémi társadalom- és történelemszemléletét is: a legnagyobb fenyegetést a törökökben látta, a közelgő veszedelem rémitő képe elől pedig a haza siratásába (*querela*) menekült.⁵⁰ Írása ezzel a két alapvető jellegzetességgel bekapcsolható a 16–17. századi közép-európai irodalom legnagyobb áramlatába, melyeket a *törökellenesség* (a török, mint Isten büntetése) és a „*Querela Hungariae*” toposz hegemoniája fémjelez. Imre Mihály, a *Querela*-toposz kutatója a 16. századi irodalmat vizsgálva megállapította, hogy a panaszos hangvételű alkotások bizonyos idő elteltével már nem egy konkrét eseményt (vár elesését, hős vitéz halálát,...) siratják, hanem „a *querela* egyetemes érvényű, időhatárok közé nem zárt, általános létállapottá válik”.⁵¹ Ezen toposzrendszerhez tartozik a – talán legismertebb – „Magyarország, a (nyugati) kereszténység védőbástyája”-gondolatkör is, erről azonban György atya csak elvétve emlékezik meg.⁵² Szerémi tehát nem maradt mentes saját kora eszméitől, még ha eszközei alapján maradnak vélhetjük is.

Biblikus vonásokkal, szentírási párhuzamokkal élénkítve örökíti meg a már említett 1514-es parasztháború végkifejletét is. A parasztháború jelentős vérvesztéséért Szerémi a nemesek álnokságát, kétszínűségét okolta,⁵³ ugyanakkor Dózsát, a keresztelők élén harcoló vezért egyértelmű pozitív színben tünteti fel. Különösen jól érzékelteti szemléletét a Dózsa György kivégzéséről szóló fejezet.⁵⁴ Fenntartja, hogy Dózsát izzó vastrónon égették meg, a hozzá hú hajdúkat pedig arra kényszerítették, hogy egyenek belőle.⁵⁵ A kínhalált szenvedő és korábban üdvös ügyért harcoló vezető testében való osztozkodás György atya számára talán az Eucharisztia misztériumához tette hasonlóvá az eseményeket. A feltételezést erősíteni látszanak a szövegben előforduló bibliai utalások is, melyek a keresztút stációihoz teszik hasonlóvá a szöveget.⁵⁶ Dózsa elfogása után Szapolyai és a mágnások között vita robbant ki: Szapolyaitól, aki korábban esküjét adta, hogy nem szolgáltatja ki Dózsát, a főurak most mégis a parasztzvezér kiadatását kérik, miközben így nyugtatják a vajdát: „*Semmi sem lesz a ti lelkiismeretek terhére*”,⁵⁷ akár az evangéliumi párbeszéd Pilátus és a tömeg között: „az ő vére rajtunk és gyermekeinken” (Mt 27,25). Dózsát ezután kivégzéséig, „harmadik napig”⁵⁸ földalatti verembe vetették. A három nap a Krisztus föltámadásáig eltelt idő szimbolikus megjelenítése lehet, ennél azonban jóval konkrétabb a Dózsát kínzó izzó *vaskorona* és a krisztusi *töviskorona* párhuzama, vagy Dózsa lemeztelenítése, és a X. stáció, melyben keresztthalála előtt a Megváltót megfosztják ruháitól.⁵⁹ A méltatlan, az igazságtalan szenvedés ábrázolásában elkerülhetetlenül jelennek meg a passiói reminiscenciái, att-

50 Szintén megjelenik már az Előszóban: „*mert ez az édes haza szült engem; miatta siránkozom éjjel-nappal*”. SZERÉMI 1979. 27.

51 IMRE 1995, 8.

52 Példa erre Mátyás kifakadása: „*Mily nagy szerencsét s az egész kereszténységnek mekkora hasznát veszjétek el velem...!*” SZERÉMI 1979. 42.

53 SZERÉMI 1979. 77.

54 SZERÉMI 1979. 77–82.

55 Tringli István kétségbe vonja Dózsa megégetésének hitelességét, jöllehet Istvánffy Miklós is fenntartja azt. A történet hitelességétől függetlenül, az *Epistola* elemzése szempontjából ez egy fontos adat. TRINGLI István: *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541*. H. n. Vince Kiadó, 2003. 108.

56 SZERÉMI 1979. 79–80.

57 SZERÉMI 1979. 79.

58 SZERÉMI 1979. 79.

59 Mt 27,35. Mk 15, 24. Lk 23, 34. Jn 19, 24

ribútumai; ezek a fogalmak, képi, ikonográfiai mozzanatok értelmezik számára a megélt történeteket. Szeréminek tehát az életét kínhalállal végző parasztvezér egyet jelentett a krisztusi erényekkel felruházott hőssel, akinek feltétlen tisztelettel adózott. Fontos ugyanakkor, hogy a tragikus sorsú vitéz halálát leíró szöveg olvasók által elvárt elemei lehettek a *megszégyenülés, pőreség, megaláztatás*: vagy azért, mert ezzel krisztusi ártatlanságát kívánták hangsúlyozni, vagy pedig azért, mert kínzóai a valóságban is így jártak el. (Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a móresre tanítás részeként a Bibliából ismert szenvedéseket kívánták előidézni azon megfontolásból, hogy a bűnösnek tartott személy ezáltal megtisztul.)⁶⁰ Dózsa kivégzéséről egyébként Verancsics Antal szinte ugyanígy emlékezik meg Memoria Rerumában, és Istvánffy Miklós is megörökíti az ismert történetet.⁶¹

A bibliai motívumokkal telített szövegre Bori Imre szerint az a magyarázat, hogy Szerémi „ideológiája fogalmi alakot nem tud öltetni, következésképpen megmarad annál a vallásos keretnél, amelynek a látomás, s vele a hit és a bűn kategóriái a megjelenési formái, s mely e korszak paraszt- és köznépi mozgalmait általában jellemezte Magyarországon is, Európában is, Dózsa paraszthadseregének jelenségét is ideszámítva.”⁶² A vátesz-szerep azonban nem merült ki a szentírási analógiákban, a csodás jelenségek, meseszerű leírások még többször visszaköszönnek a szövegben. A biblikus műveltség mellett létezett még egy fontos forrása mind Szeréminek, mind a koldulórendi prédikációs gyakorlatnak: a folklór.

A NÉPKÖLTÉSZET ÉS A NÉPI HITVILÁG NYOMAI

A. J. Gurevics szerint ha közelebb akarunk jutni a történeti művekhez, „a középkori gondolkodás alapkategóriáinak kiemelésében segítségül kell hívnunk az eposzt és a mitológiát”, mert ezek a kultúrának „ösi, archaikus rétegét tükrözik”.⁶³ Bár Gurevics itt elsősorban a tér- és időszemlélet vizsgálatából indult ki, megállapítása minden bizonnyal Szerémi Epistolája esetében is helytáll. György atya műve sok helyütt telítve

60 Ha az *Epistola* szövegét kicsit távolabbról szemléljük, Szerémi leírása a parasztháborúról korántsem téves. Talán nem véletlen, hogy ennyire részletesen beszámol a harcokról, és hogy ennek az eseménynek ilyen fontos szerepet ad a „Magyarország romlásához” vezető úton. Az *Epistola* születésekor – két évtizeddel a mohácsi csata után – Szerémi már egy olyan hanyatlási folyamatot tár elénk, amely főbb vonásaiban megegyezik mai történeti tudásunkkal, pontatlannak tűnő állításaira érdemes tehát odafigyelniük.

61 Dózsa György és a parasztháborús vezetők kivégzése Verancsicsnál: „[Szapolyai János] Székely Gyergyet megveri, megfogá az öcscsivel igyetenben, kit osztán ugyan öelötte leváगतata. (...) Az Székely Gyernek övig ruháját lebocsátatá, az székhez, az fához ketezteté. Az ő vitézivel toborzok táncot | alias hajdótáncot | jártata, minden kerülisen a Székely Gyernek testét harapnak vala. Mely pedig nem akarta harapnia, kit megismertek, ha a szája vírtó veres vót vagy nem vót, azt azon helen leváगतott. Vígrea a testet megítették nemcsak hajdúkkal, de egyebekkel is. Ennekutána az János vajda egy tizes vaskoronát hozata elí. Azt a Székely Gyernek két fogó között az fejiben titeti és vele ötet megkoronázá. Mind enyi kínban ez a Székely Gyergy egyet sem jaldula. Vígezetre osztán fejét viteté neki, és Szegeddé kildé ajándíkon az szegedi főbírónak, kinek Pálffy Balás neve vala.” *1504–1566 Memoria Rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezte* (Verancsics-évkönyv). S. a. r., utószó, jegyzetek: BESSENYEI József. H. n., Magyar Helikon, 1981. (Bibliotheca Historica történelmi és művelődéstörténeti sorozat) 15–16.

62 BORI 1987. 36.

63 GUREVICS 1974. 34.

van ezzel az archaikus réteggel, amelyet számunkra a népmese- és folklórkincsünk örökölt meg. Szerémi sajátos stílusán kívül minden bizonnyal ezek azok a tulajdonságok, amelyek a tartalmi hibák és hiányosságok ellenére is olvasmányossá teszik a szöveget.

A népmeseiség elsősorban a 15. századot elbeszélő részre jellemző. Baják László ki-mutatta, hogy az *Epistola* első nagy egységében, a Hunyadi-kor történetében összefüg-gő népi epikus eredetű szövegeket találhatunk: Hunyadi László és Hunyadi Mátyás éle-tének a folklórban rögzült egyes részleteit.⁶⁴ Tézise szerint Hunyadi László Szeréminél is megírt tragédiája a 16. század közepére már önálló történetként élt a néphagyomány-ban,⁶⁵ Mátyásról pedig *Görcsöni Ambrus* írt Szerémivel szinte egyidőben egy históriás énekének (1567–68 k.). Utóbbinak bizonyos helyei arra utalnak, hogy Görcsöni (aki Ba-ják szerint nem ismerhette az *Epistolát*) és Szerémi közös forrásból meríthettek.⁶⁶ Szerémi elmesél egy történetet, mely szerint Mátyás uralkodása kezdetén nagyon sze-gény volt, és ebből egy rokona, Szobi Péter ravaszságával tudott csak kitörni. Szobi Pé-ter „megszánta”, de egyúttal felelősségre is vonta a királyt, hogy szegénysége akadá-lyozza a pogánnyal szembeni határvédelmet,⁶⁷ Mátyás pedig erre bánatában sírva fakadt. A vagyon-kérdést végül egy csellel sikerült rendezni, és éppen ez a furfangosság az, amely máig is a népmesei Mátyás király alakjához kötődik. Hirtelen nyert vagyoná-ból a fiatal király azonnal törökellenes háborúba kezdett, amelyet csakhamar a néme-tek betörése zavart meg. A király ekkor kifakadt: „*Ó gaz németek! Mily nagy szerencsét s az egész kereszténységnek mekkora hasznát [!] veszejtitek el velem...!*”⁶⁸ Ezután a né-metek ellen vonult és „teljes hét évig ostromolta Bécset” – ami nyilvánvalóan nem igaz, a hét esztendőben csupán a mese követelményeinek egyikét, a túlzást, vagy a népmesei hetes szám hangsúlyát érdemes látnunk. Kikerekíti a számszimbolikát, hogy Csupor vajda háromszor vezetett ostromot egy bástya ellen, míg végül elfoglalta, egy német ka-tona azonban eközben jócskán megtizedelte a magyar hadat. Mátyás buzdítására egy rác vitéz, Jaksics („Jaksith”) Demeter vállalkozott arra, hogy *párviadalban* összemérje erejét a némettel. A mesékben és az *Epistolában* gyakori, ám a balladákban jóformán hiányzó párviadalt Szerémi röviden és határozottan dönti el a rác katona javára. A küz-delemről fennmaradt egy másik forrás is: Gergely deák históriás éneke, amely minden bizonnyal korábbi az *Epistolánál*, néhány ponton azonban a két szöveg komoly hasonló-

64 Baják szerint Szerémi forrása itt egy kötöttebb formában élő epikus szájhagyomány. BAJÁK 1991. 29. A népi epika jelenléte Szeréminél arra vezethető vissza, hogy a 15. század során a középkori epikus költé-szet kettévált, és az egyre „nemesibbé” váló históriás ének mellett elterjedt a francia eredetű népballa-da. Éppen a 16. század az a kor, melyben a népballadát fölfedezi a nem csak magyarországi, de európai irodalmi köztudat, ekkortól kezdik el az addig hagyományosan szóbeli alkotásokat lejegyezni is. BAJÁK 1991, 32–33. és VARGYAS Lajos: *Kutatások a népballada középkori történetében IV. Műfaji és történeti ta-nulságok*. In: *Ethnographia* (1962) 206–259. 244.

65 BAJÁK 1991. 32–33. A néphagyományban megjelenő Hunyadi-kultuszról lásd: KRIZA Ildikó: *Hunyadi és Mátyás énekek a magyar és délszláv folklórban*. In: *A hagyományos műveltség továbbélése*. Az I. magyar–ju-goszláv konferencia előadásai. Szerk. Kiss Mária. H. n., MTA–Néprajzi Kutatócsoport, 1984. (Folklór és tradíció I.) 106–122.

66 BAJÁK 1991. 36–38.

67 „*Mit csinálsz, király? Mindennap megjelennek lóháton a pogány törökök az ország végein, már megyéket és városokat borítanak tűzbe s pusztítanak el fegyverrel. Hát te ezzel nem törődöl? Hol van hát a te esküd, mellyel megígérted egész Magyarországnak, hogy megvéded?*” SZERÉMI 36.

68 SZERÉMI 1979. 42.

ságot mutat.⁶⁹ Mátyás halálának leírásával Szeréminél eltűnnek az összefüggő népi epikus egységek, egyes elemeik azonban továbbra is szerves részei maradnak az Epistolának.

Míg a népballada alapvető témái mindig benső, *lelki problémák* és *társadalmi helyzetek*, amelyek drámai összeütközése alakítja a cselekmény menetét,⁷⁰ addig az *Epistolában* e lelki problémák helyét az erkölcsi, *morális kérdések* veszik át. Eskü és esküszegés, hit és hitetlenség, hűség és hűtlenség bűn és büntetés feszülnek egymásnak, ezek azok a tulajdonságok, amelyek cselekményformáló erővel bírnak. Így kapcsolódik össze az *Epistola* népies szakasza a későbbi visszaemlékezésekkel, így szövi György atya e fogalmak köré a bukás történetét. Emlékiratában nem válik el a *fides* két jelentése (*hit* és *hűség*), és ez az ellentéteket (*eretnekség* és *hűtlenség*) párhuzamosan helyezi erkölcsi és transzcendens alapra. A történetben nincs olyan szereplő, aki úrrá lenne a morális kérdéseken és mozgatná azokat: az erkölcsi problematika egyetlen rendezője Isten, rendezőelve pedig az isteni akarat.⁷¹ A humanista színezetet kölcsönző sors (*sors*), vagy végzet (*fatum*) megjelenése mögött pedig nem más lapul, mint a bűnökből következő megérdemelt isteni büntetés. Szerémi Györgyöt ezért nagy óvatossággal szabad csak a humanista történetírók között számon tartani. A Szerémi-történet egyetlen alakja, aki fölismeri a bűnök és a pusztulás közötti összefüggéseket, a lejegyzett szöveg és a tapasztalható isteni akarat között összekötő kapocs szerepét játssza, az nem más, mint maga a vátesz író.

Mesés elemeket, párbajt és számszimbolikát a Jagelló-kort, majd a Mohács utáni történetet tárgyaló részben is találhatunk. Az előforduló adatok egy része már a *hiedelemtörténetekhez* közelíti az eseményeket. Az *Epistolában* is megörökített rémtörténetek különböző variánsai a korszakban közzájón forogtak, a prédikációkon és különböző lelkeségi irodalmakon keresztül pedig könnyedén terjedhettek. Ilyen például a Kinizsi Pál megnémulásáról és haláláról szóló történet,⁷² amely szerint Kinizsi háromszorosan is vétkezett az Isten ellen. Először azzal, hogy egy papot mezítelenül malomkerékhez kötöztetett és így akart kivégezni, a malomkerék azonban megállt, „*a mai nap is tanúságára van a papnak a város*”. Második vétke az volt, hogy beszédte a csanádi püspök tizedét, és Temesváron föléltte. Harmadszorra pedig nem törődött az egyházi kiközösítéssel, „*ezért halála után egy teljes évig felfüggesztés alatt volt a lelke; ezalatt éjjel és nappal sokat zörgött, fazekakat tört össze és kerepelt.*” A visszajáró és zajt csapó halott lelkeről⁷³ Bornemisza Péter is beszámol 1578-ban megjelent Ördögi kísértetek c. művében

69 A hasonlóság okát Baják Mátyás bírálatában jelöli meg: Gergely deák valószínűleg egy udvari énekszerző volt, akinek műve lassanként lesüllyedt a népi kultúrába. Mielőtt azonban a népi epika magába olvasztotta és saját képére formálta volna, Szerémi lejegyezte, mintegy „félkész állapotban”. *BAJÁK* 1991. 38–39.

70 VARGYAS 1962. 212.

71 Gurevics a középkori világ rendezővelként jelölte meg Istent: minthogy a rendezés a legfőbb jó és tökéletesség kezében van, a világ minden egyes eleme szükségszerűen erkölcsi színezetet nyer. A középkori világmodellben így nem léteznek etikailag semleges erők és dolgok, ezért a tér és az idő is szakrális értelmet nyer. GUREVICS 253–254. A hét évig tartó bécsi ostrom és az ehhez hasonló „tévedések” könnyen lehetnek a középkori gondolkodás általános elemei, amelyeket Szerémi mint kora gyermeke teljes természetességgel örökített meg.

72 SZERÉMI 1979. 66–67.

73 A római katolikus teológia és démonológia szerint az ilyen zajos jelenségek („gyötrések”) nem az elhunyt személy lelkének visszatérései, hanem a képében megjelenő gonosz lelkek érzékelhető megnyilvánulása.

(amely egyben a boszorkányperes jegyzőkönyvekig a kora újkori hiedelemtörténetek egyik legfontosabb hazai forrása). „Apajon egy nemes bájoló asszony (...) szent György napján csinál két koszorút csipkefából, és azokat tötte az dézsába, és arra fejte az ő teheninek tejét önnön maga, hogy annak tejét más el ne vehesse, avagy az másé oda-gyűljön. (...) fél esztendő múlva támad az *hagvigáló ördög* annak házába, és az két csipkekoszorút fejéhez veri, és csapdossa, és töri, faggattya. (...) amely vaját kedig gyűjtött volt mind a földhöz veri.”⁷⁴ Ugyanezt a jelenség írja le az obszerváns Temesvári Pelbárt (1435–1504) is, mikor Ruffinust megkíséríti az ördög, ő azonban ellenáll: „az ördög akkor méltatlankodva nagy zörgéssel vonult el”.⁷⁵

Nem kevésbé démonikus Perényi Ferenc halála. Szerémi a püspök kamarásától tudta meg, mikor korábbi ura felől érdeklődött, hogy életét veszítette a mohácsi csatában. A kamarás így emlékezett: „borzasztó jelet láttam róla: mikor felült pej lovára, akkor a háta mögött kétszarvú fekete kecske ült lován, őt fogta, s megfogva belevezette a Kisduna folyóba és elmerítette. Ily látomást láttam, mert rosszalkodott a földön; mindig belerészegett a borba és az evésbe, s rossz és parázna életet élt szegény, és gyilkos volt.”⁷⁶ Perényi Ferenc valóban nem lehetett teljesen ártatlan, erről még a jóval tárgyilagosabb Brodarics István is beszámol: „...tréfás kedélyű ifjú volt. (...) Hát még ha annyi gondot fordított volna szelleme kiművelésére, amennyit a henyéülésre és azokra a dolgokra, amikkel az előkelőbb ifjak a saját kárakra és a haza nagy kárára az időt legtöbbsnyire agyonütni szokták!”⁷⁷ A látomásban szereplő ördög kecskebakként való megjelenése Európa-szer- te általános, mesék és hiedelemtörténetek szereplőjeként gyakran találkozhatunk vele.⁷⁸ A korszakban egyébként is jellemző az ördög szerepének kiemelése a vallásos életben – talán még a későközépkori misztika hatására.

nulásai. Minthogy nem tartozik szorosan a témához e kérdéskör kifejtése, a továbbiakban ezt a jelensé- get oly módon nevezem meg, amint az Epistolában található. (Esetünkben tehát a zajt Kinizsi nyugtalan lelke okozta.)

74 BORNEMISZA Péter: *Ördögi kísértetekről, avagy rettenetes utálatosságáról ez megfertéztetett világnak*. Buda- pest, Magyar Helikon, 1977. 38. A részletből nem derül ki, de egy tejhaszon-érvételről van szó, amelyet a néphit többsnyire a boszorkányoknak tulajdonít. Bővebben lásd erre: Néprajzi Lexikon: boszorkány cím- szó, valamint Népszokás, néphit, népi vallásosság. Szerk.: HOPPÁL Mihály–BARNA Gábor. Budapest, 1990. (Magyar néprajz nyolc kötetben VII. Folklor 3.) 609–618.

75 Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Vál., jegyz.: V. KOVÁCS Sándor. Ford.: Bellus Ibolya [et al.]. Buda- pest, Európa–Helikon, 1982. 291.

76 SZERÉMI 1979. 123. 19. századi Szeged-vidéki hiedelemtörténetben az életében vétkes borbély holta után nem tud nyugodni: addig zörög és bolyong, míg meg nem borotvál valakit. Idézi BERZE NAGY Já- nos: *Magyar népmesetípusok*. Pécs, Baranya megye tanácsa, 1957. 413. (326/4 típus) A Magyarság Néprajzához készült hiedelemmonda-katalógusban a kísértet „rendes” tettei közt szerepel az éjszakai zajcsa- pás. BIHARI Anna: *Magyar hiedelemmonda katalógus*. Budapest, MTA–Néprajzi Kutatócsoport, 1980. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6.) 33. C/II/7. típus. Valamint „A német vidékeken áttekint- hetetlenül nagy azoknak a (...) bakoknak a száma, amelyeknek ördög-jellege világosan látszik. Követik a vándorlókat (...), és vesztükbe vezetik őket, hátukra ugranak és hordoztatják magukat (...). Ugyanilyen gyakran tűnik föl a kecskebak lovaglő-állatként minden elképzelhető alakban.” (Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens IX. E. Hoffmann-Krayer–Hanns Bächtold-Stäubli. Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1938–1941. (Handwörterbücher zur deutschen Volkskunde I.) 918–919. „Ziegenbock”)

77 Brodarics István (ford.: Kardos Tibor) In: *Mohácsi emlékezete*. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei. Szerk.: KATONA Ta- más. Budapest, Magyar Helikon, 1976. 23.

78 A keresztény démonhit kialakulásában fontos szerepet játszottak hiedelemtörténeteket fenntartó és to- vábbadó népesség korábbi hagyományai. „Nem csak azért, mert a kereszténység a korábbi vallások iste-

Bosnyák Mátyás (Bánffy Jakab „gyilkosa”) halálának körülményei szintén ördögi jelenlétére utalnak. Halála előtt Bánffy megátkozta Bosnyák Mátyást, aki a mérgezés után nem sokkal hirtelen meghalt. „*Teste olyan volt, mint a szén, és piszkos, s ként éreztek kamarásai.*”⁷⁹ A kárhozattól való intenzív félelem jelenik meg a Tomori Pál szájába adott mondatokban is: miután világi életét föladta, Tomori kolostorba vonult, ahonnan semmiképp sem akart kilépni. II. Lajos udvara ezért VI. Adorján pápához fordult, aki 1523 februárjában fölmentette szerzetesi fogadalmi alól. Tomorit azonban nem nyugtatta meg a pápai felmentés: „*György atya, ugye olvastad, hogy egyszer pápa atyánk felmentést adott egy vitéznek, s ez halála után megjelent egyik jó barátjának álmában, s tüzes lángokban égett. És megkérdezte a barátja: Miért égsz ily borzasztóan a tüzes lángban, hiszen a pápa felmentett téged? – De az Isten nem egyezett bele, így hát elkárhoztam.*”⁸⁰

Szerémi bizonyára e történetek lejegyzésekor is eszkatologikus szemüvegen keresztül figyelte az eseményeket. Amit ismeretei nem tudtak megmagyarázni, azt beillesztette ebbe a vallásos, látomásokkal és hiedelmekkel tarkított világba. Így járhatott el valószínűleg azzal az élménnyel is, amit II. Lajos udvarában látott. Lajost „*gyermekkorától kezdve rosszra nevelték, minden évben húshagyókedd napján a gonosz szellemek fejedelmévé tették, pajzánságba húzták be őt, (...) s táncolásra tanították.*”⁸¹ György atyában mély nyomot hagyhatott ez az esemény, mert kétszer is megörökítette. Másodsorra a mohácsi csata előestéjén épp Lajos királynak tulajdonítja a vádló szavakat: „*...bolonddát tettek minden évben húshagyókor, fejemre Lucifer-fejet helyeztetek, ökörszarvakat tettetek rá, lábamra ökörlábat, s orrom mindig olyan volt, mint a gölyvé, s kígyófarkam volt, ami az Isten ellen volt, és az összes szentek ellen.*”⁸² Nyilvánvaló, hogy a történet itt farsangi alakoskodást beszél el, jöllehet György atyának bizonyára korábbról nem voltak ilyen emlékei. A farsang dél- és nyugat-európai szokás volt, a budai udvarban élő magyarok valószínűleg sokáig nem ismerték. Elképzelhető, hogy ezt a szokást éppen Lajos idejében, a Habsburg Máriával érkező nyugati urak honosították meg Magyarországon. Nem véletlen azonban, hogy Szerémi Lucifert, gonosz szellemeket és Isten elleni vétket emleget. Szemében a farsangi multság nem jelenthetett többet a király kigúnyolásánál, vagy rosszabb esetben valami pogány, ördögi szertartásnál. Ami azonban a korabeli Európa nagybőjt előtti szokásait illeti, Szerémi ezúttal nem járt messze az valóságtól. A farsangi időszak (vízkeresztől húshagyókeddig) során a többhetes multságok, karneválok a nagybőjt kezdetéhez közeledve egyre vadabb, orgiaszerű formát öltöttek.⁸³ A

neit afféle „gesunkene Götter”-ként, vagyis „alásüllyedt istenekként” a démonbirodalomba száműzte – gondoljunk az európai ördög Pánra emlékeztető külsejére, kecskelábára és szarvára, (...) – hanem azért is, mert a népi hiedelmek a folklórban töretlenül, ám gyakrabban az új hiedelmekkel keveredve egészen a 19. századig tovább éltek. Ezért (...) szerepelhet egy-egy klasszikus népmesei motívum démontörténetként vagy exemplum-motívumként.” MAGYAR László András: *[Bevezető.] In: Pandaemonium. A keresztény démonológia kistükre.* Szerk.: Uő. Ford.: Galántai Dávid et al. Budapest, Palimpszeszt Kulturális Alapítvány–Kairosz, 2003. 11.

79 SZERÉMI 1979. 96.

80 SZERÉMI 1979. 110.

81 SZERÉMI 1979. 134.

82 SZERÉMI 1979. 106.

83 Peter Burke a kora újkori Európa farsangi ceremóniáit vizsgálva a következő megállapításra jutott: „A farsangnak – valós és jelképes értelemben egyaránt – három fő témája volt: az étel, a szex és az erőszak.” BURKE, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában.* Bp., Századvég–Hajnal István kör, 1991. (Metamorphosis Historiae) 222.

hosszú, ragasztott orrok, tetőtől talpig jelmezbe (állatok, bolondok, vademberek, papok vagy ördögök képébe) öltözött emberek Dél- és Nyugat-Európában mindennapos látványt jelentettek a böjt közeledtével.⁸⁴ Szerémi leírásában azonban érdemes fölfigyelni még valamire. Panaszkodása és szemrehányása által kiemeli Lajost abból a környezetből, amelyet a farsangolás miatt ostoroz. A király így az események és a főurak játékszerévé válik, akinek valódi bűne *nem az alakoskodás*, hanem az *akarathiány*, és az, hogy nem törődött a rá bízott országgal (amire egyébként Szerémi több helyütt szívesen figyelmezteti az olvasót). Az isteni rendezőelv azonban itt is logikus sorrendbe teszi az eseményeket: a hanyag király és főurak Mohácsnál életükkel fizetnek mulasztásaikért.

MOHÁCS: A TÖRÖK MINT ISTEN BÜNTETÉSE ÉS AZ APOKALIPSZIS

A 16. századi magyarországi vallásosságban a felekezeti sokszínűségtől függetlenül megjelent egy olyan világvége-eszme, amely az oszmán-török fenyegetésből táplálkozott. Ennek az apokaliptikus gondolatnak a gyökere mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál megtalálható: katolikusoknál a késő középkori ferences misztika készítette elő az utat, míg protestáns oldalon inkább a wittenbergi eszkatologikus tanok keretei közé épült be. Az igaz keresztényeknek eszerint kötelessége a *lelki megtisztulás*, így rövid idő elteltével a törökellenes harcot erkölcsi megújulásként értelmezték.⁸⁵ A világvége-hangulat lassanként áthatotta a közgondolkodást, a törököt minden keresztény országban azonosították a végítélet népével. Leghamarabb a pogány-keresztény ütközőzónában alakult ki az *apokaliptikus hagyományrendszer*, amelyben minden történeti cselekvésnek külön oka és magyarázata volt, s így végső soron minden a bűn és a megérdemelt büntetés koordináta-rendszerében mozgott.⁸⁶

84 BURKE 1991. 219. A farsangi és a böjti idő sajátos ciklikusságot ad az egyébként lineáris keresztény időszemléletnek: a „normális”, ünnepek közti idővel ellentétben a farsang során az emberek kilépnek megszokott világukból, szerepet cserélnek (a szerepcseré szimbóluma a jelmez). Ami a normális életben tilos, az ekkor általános, miután pedig a közösség kitombolta magát, minden visszatérhet a régi kerékvágásba. LEACH, Edmund: *Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásáról*. In: *Jelképek-kommunikáció-társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Szerk.: HOPPAL Mihály-NIEDERMÜLLER Péter. Bp., 1983. 137–157. különösen 154–155. A farsangolás gyökerei között érdemes azt is megemlíteni, hogy az agrárnépesség – amely mindenhol a társadalom döntő többségét alkotta – energiái épp ebben a január-februári időszakban nem voltak lekötve, hiszen az évnek ezen szakasza kívül esett a dologidőn (tehát az „emberi időn”, a „kulturált” időn.) A népi kultúrának ez a sajátos időszemlélete, amelyet a tevékeny és a tevékenységen kívüli idő váltakozása jellemez, meghatározta és saját rendezőelvei alapján föl is osztotta az egész megismert világot. E jelenség különösen is tetten érhető a tér-idő egységének vizsgálatakor. Bővebben erről lásd: PÓCS Éva: *Tér és idő a néphitben*. In: uő.: *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*. Bp., L'Harmattan, 2002. 9–39. A fentiek érdekes adalékkul szolgálhatnak a kora újkori időszemlélet feltárásához, hiszen ez a fajta idő ciklikusságával épp az irodalmi alkotásokból kivilágító apokaliptikus időfelfogás ellenpontját jelenti.

85 BÓKA 2004. 20–21. alapján. Később a protestáns eszmék szélsőségesé válásával az apokaliptikus tanok is módosultak: az erkölcsi megújulás helyét fokozatosan a tényleges küzdelem, a keresztes hadjáratok mintájára elképzelt harc vette át. Uo.

86 „A határkörzetben élő katonaközösségnek befelé megélt ideje volt. (...) Itt a közösség együtt él a halállal, abban a várakozásban, mely kapcsolódik az apokaliptikus idősíkhöz.” ŐZE 2008. 41.

A század közepére a mohácsi tragédia okozta trauma, a „bűneiért bünteti...” toposz és a wittenbergi eszkatológia találkozott a régi magyar szerzetesi hagyományban megbúvó khiliazmussal. A toposz szerint az Isten ellen elkövetett bűnökért kollektívan bűnhődik a nép, de a csapások nem Isten haragjából forrásoznak, hanem azon szándékából, hogy *megtisztítsa, figyelmeztesse, hogy magához térítse* választott népét és az eltévelyedett embereket.⁸⁷ A magyarok bár bűnösök, Istennek mégis *célja van velük*. A végvári katonaság és a török ellen prédikáló egyháziak számára ez jelentette a kiválasztottság tudatát, amelynek gyökerei egy századdal korábbra, a „Magyarország, a kereszténység védőbástyája” eszméig nyúltak vissza. Ezt prédikálta a tömegeket megmozgató ferences szerzetes, Kapisztrán Szent János is Nándorfehérvár alatt, és ezt élesztette újjá a 16. század második harmadára a humanista querela-irodalom európai felívelése. A hit szerint e kiválasztottságért szenvedni kell: a csapások sora bár szükségszerűen penitenciára kényszerít, az akadályok leküzdéséből erőt merítettek, ami önbecsülést és erkölcsi biztonságérzetet adott.

Nem tudatosan felépített, választékos retorikai hagyományok nyomán, de ugyanez a kollektív hivatástudat motiválhatta Szerémi Györgyöt is, mikor művében a bűnösök méltó büntetésére figyelmeztet. Hivatástudatának individuális kifejeződése ez a prófétai szerepvállalás. Apokaliptikus szempontrendszer alapján írta meg emlékiratát, amelyben a „nagy hűtlenek” bűnhődése Isten természetes és közvetlen beavatkozása a történelem folyamába. A bűn elsősorban az igaz keresztény hittől való eltávolodás („*Így van jól, s az Isten méltán bünteti így általuk a keresztényeket, mert hitüket felcserélik a mohamedán hittel.*”⁸⁸) Bár Zrínyi Miklós egy évszázaddal később írta meg művét, ugyanezt a bibliai alapokon nyugvó elemet találhatjuk a Szigeti veszedelemben is, ahol a Szigetvár ostromára induló törökök egyértelműen az isteni büntetés eszközei.⁸⁹ – Már maga az eposz is egy égi jelenettel kezdődik: Isten letekint a földre, s látja, hogy a magyarok nagyon megromlottak; istentelenség, széthúzás, irigység él közöttük, ezért úgy találja, ideje „megbüntetni” őket. – Szerémi emlékiratában emberi vétkek a katasztrófa okozói, kiszólásaiban figyelmezteti az olvasót, hogy Magyarország romlása a vétkeknek köszönhető. Gondosan jegyzi az árulásokat és hitszegéseket, mi több, a bukást egyszerre köti általános, *egész népre kiterjedő hibákhoz* („*mert a magyaroknak három természetük van: gyűlölködés, gyalázkodás és gyilkolás*”⁹⁰) és különböző arcokhoz, nevekhez, *személyekhez*. A pápaválasztást leíró fejezetben megjegyzi: „*ez a lator [Török Imre] semmit sem törődött a híres Nándorfehérvárral (...) de azért minden évben öt megyében behajtatta az adót...*”⁹¹ vagy a parasztháborút leíró fejezetben: „*itt támad a harmadik hitszegés, jól fogd fel, olvasó, eszedben!*” György atya olvasatában Magyarország romlásának oka az istenhit megrendülése, amelynek morális alapja a nemesség mulasztásaiban keresendő

87 ÖZE: *Mámor, mítosz...* 2006. 278–279.

88 SZERÉMI 1979. 108.

89 Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem I. ének, 7–18. vsz. (ZRÍNYI Miklós: *Szigeti veszedelem*. Budapest, Szépirodalmi, 1974. (Kiskönyvtár) 10.) „Látá az magyarnak állhatatlanságát, / Megvetvén az Isten hogy imádna bálvánt...” (I. ének, 8. vsz. Uo.) „De ök ennyi jókért, ah, nehéz mondani! / Ah, háládatlanok, és merték elhadni” (I. ének, 18. vsz.) „De immár ideje velek esmertetnem: / Én vagyok ama nagy bosszuálló Isten.” (I. ének, 19. vsz. ZRÍNYI 1974. 12.)

90 SZERÉMI 1979. 85.

91 SZERÉMI 1979. 70.

(„itt már növekszik a magyarok pusztulásának alapja, az árulás”).⁹² Lejegyzí azí is, mikor Szapolyai János apródjá, Kenderesi titokban kifakad: „Ó, kielégíthetlen kapzsiság, ó bosszúálló gyalázat, miért rontod le az Isten tiszteletét a nemes Magyarországon, amelyben azt egykor az elődök nagy vérontással ültették el...!”⁹³ A bűnért járó büntetés egyszerre sújtja az egyént és közösségét. Szerémi elsősorban az erkölcsi vétségek – esküszegés, hitszegés, árulás, elpártolás, könnyelműség, kapzsiság, hitetlenség – miatt ostromozza saját korát. Óze Sándor a protestáns apokaliptikus irodalmat vizsgálva ezeket *szociális bűnökként* nevezi meg.⁹⁴ A morális vétségekért György atya elképzelésében Isten személyes büntetést szabott ki mindenkire, ezért a „nagy hűtlenek bűnhődését” külön kiemelte emlékiratában.⁹⁵ Az isteni igazságszolgáltatás többnyire épp haláluk módjában éri utol őket. Ám az országnak és lakóinak más módon kell vezekelniük: egy olyan eseményel, amely megtérésre hívja őket, és amely – ha a bűnösök nem térnek időben jó útra – magában foglalja az egész középkori Magyarország bukásának lehetőségét. Ez az esemény Mohács, a szultáni hadjáratok és Magyarország török általi elfoglalása.

A KIRÁLYGYILKOSSÁG

Már Szerémi első méltatói is fölfigyeltek arra, hogy az *Epistola* szereplőinek élete többnyire nem természetes halállal ér véget. A bűnösök végül elnyerik méltó büntetésüket. Jogi szempontok szerint a halálesetek két csoportra oszthatók: gyilkosságra és kivégzésre. A különböző halálnemek, rémhírek és pletykák egy speciális, Szerémire nagyon jellemző ponton összekapcsolhatók: a *mindenkori uralkodó halálában*. Az *Epistola*ban elbeszélí csaknem egy évszázad alatt a magyar história elfogyasztott legalább négy királyt (I. Ferdinánddal négy és felet, és egy kormányzót Szilágyi Mihály személyében): V. Lászlót, Hunyadi Mátyást, II. Ulászlót, II. Lajost és Szapolyai Jánost. A királygyilkosságok rémtörténeteiből azonban ismét érdekes összefüggések kerülnek felszínre György atya tolla nyomán.

V. Lászlót és Hunyadi Mátyást az emlékiratban saját korábbi hívei ölik meg. V. Lászlót Szilágyi Mihály gyilkolja meg, aki „szomorkodott magában unokaöccse, Hunyadi László halála miatt”,⁹⁶ ezért követ kötött a király nyakára és egyszerűen a Dunába dobta.⁹⁷ A végzet persze Szilágyit sem kerülhette el: a szultán elfogatta és börtönbe vetette, majd „harmadnap kihozatta a tömlőcből, fűrészt hozatott s magát Szilágyit egy cölöphöz köttette. És részenként tízfélé vágták. Ily halállal múlt ki a világból, mert amilyen mértékkel mért, olyan mértékkel mérnek vissza neki Német László király haláláért, mint-hogy semmiképpen sem kerülí el senki az Isten igazságosságát.”⁹⁸ Szeréminek a fogságról hallott információi helyesek, mi több még az ís, hogy a szultán végeztette ki Szilágyit. Halálát azonban a fővétel, és nem e kegyetlenség okozta. V. László viszont nem a Dunán, még kevésbé Szilágyi keze által szenderül jobblétre: Prágában halt meg 1457-ben.

92 SZERÉMI 1979. 88.

93 SZERÉMI 1979. 92.

94 ÓZE 1991. 40.

95 SZERÉMI 1979. 66.

96 SZERÉMI 1979. 33–34.

97 SZERÉMI 1979. 34.

98 VARGYAS 1979. 40.

A következő uralkodó, Mátyás halálának körülményei már jóval összetettebbek: a királyt Szerémi szerint azért öli meg környezete, mert az urak nem akarnak többé háborúzni.⁹⁹ A Mátyás-kori politikai elit szájába adott mondat találó metaforává sűríti a vélhető viszonyt a király és a rendek között. A Szent Koronával koronázott uralkodó személye regnumát is megtestesíti,¹⁰⁰ ezért Mátyás gyakori háborúi nem csak önnön, de országa erejét is felőrölték.¹⁰¹ A metafora jelentése ismét nem áll oly távol mai történelmi tudásunktól, még ha ismereteink ennél sokkal árnyaltabb képet is rajzolnak: Mátyás hadakozásával kimerítette Magyarország katonai erejét, adóival pedig a társadalmat. A király Szerémi által leírt halálánál ennek ellenére ismét megjelennek a konkrét bibliai párhuzamok: végzetét olyan események és környezet díszletei közé helyezi, amely szinte szóról-szóra megegyezik a szenvedéstörténet elemeivel. Természetesen itt is – ahogyan György atyánál általában – a homályból először az áruló alakja bontakozik ki. Áruló, aki a király közvetlen környezetének része, és sorsának beteljesítője is egyben: Mátyás komája, István kincstárnok¹⁰² – akár Júdás, aki szintén Jézus közvetlen környezetéhez tartozott. Előbb azonban „*megjósolták a királynak, hogy kegyetlen halállal kell kimennie e világból az égi Atyához*”.¹⁰³ A jóslat ez alkalommal nem Szerémi sajátja (hiszen ő ekkor még nem is élt), jelentősége ettől függetlenül nagy, akár az ószövetségi próféták jóvendőlései a Messiás haláláról. Mátyás pedig sorsának teljes tudatában teszi fel a kérdést, mikor a merénylők belépnek szobájába: „*Barátaim, miért jöttetek?*”¹⁰⁴ – akár Krisztus, mikor az áruló Júdás megérkezett: „*Barátom, miért jöttél?*”¹⁰⁵ Azután a király mintegy felszólítja gyilkosát, „*Komám, tedd hamar, amit tenni akartok*”,¹⁰⁶ amint annak idején Jézus az utolsó vacsora után így szólt Júdáshoz: „*Tedd meg hamarosan, amit tenni akarsz*”.¹⁰⁷ A király szenvedése is ugyanúgy három napig tart, mint Krisztus halála harmadnapig, sőt, hogy a hasonlóságot Szerémi még egyértelműbbé tegye, a végén megjegyzi: „*Ez volt nagybőjtben*”.¹⁰⁸ A gyilkosság ezúttal is – akárcsak Dózsa kivégzésének leírásában – sajátos üzenetet hordozó forgatókönyvvé válik. A késő középkori prédikációirodalom egyik – talán épp az apokaliptikus víziókkal foglalkozó – típusának gyakori témája volt a passió fölelevenítése és áttemelése saját korukba. Erdélyi Zsuzsanna az archaikus apokrif népi imádságok eredetét vizsgálva fedezte föl, hogy a szenvedéstörténetet élénken fölidéző imaszövegek és ráolvasások a késő középkori passióepika és Mária-síralmak továbbélése ima funkcióban. Az Itáliá-

99 Ezt bizonyítja egy párbeszéd Corvin János idejéből: „*Még édes ételünket sem fogyaszthattuk el nyugodtan atyja idejében, mert fejünkön mindig visszafordult a sisak*” VARGYAS 1979. 52.

100 „A király és nemzetsége mintegy személyében hordozza az egész nép jó vagy balsorsát” Idézi DOBOS Ilona: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest, Gondolat, 1986. 46.

101 Az ország tartalékait kimerítő uralkodó bűnbak-szerepe közösségi feszültségföldoldó funkcióban gyökerzik: személye nem más, mint összekötő kapocs a baj és a baj megszűntetése között egy speciális rítus keretében. Bővebben lásd: FRAZER, James G.: *Az aranyág*. Budapest, Osiris, 2005. (Osiris Könyvtár. Antropológia) 370–374.

102 Szerémi itt összekeveri a két Szapolyai-testvért. Mátyás kincstartójaként Szapolyai Istvánt (†1499), a későbbi nádort (1492–1499) emlegeti, holott az bátyja, Szapolyai Imre (†1487) volt (1459–1464).

103 SZERÉMI 1979. 47.

104 SZERÉMI 1979. 48.

105 Mt 26,50

106 SZERÉMI 1979. 48.

107 Jn 13,27

108 SZERÉMI 1979. 48.

ból, elsősorban ferences kapcsolatok segítségével Magyarországra is eljutó szövegmé-
kek évszázadokra meghatározó formát adtak az emberi szenvedés irodalmi kifejeződé-
sének. Minthogy Magyarországon a török-alatti iratpusztulás miatt írásban nem
maradtak fenn e passióepikai szövegkorpusz darabjai – szemben az itáliai ferences ko-
lostorokkal –, a magyar néphagyomány őrizte meg és építette be őket a folklór-
kincsbe.¹⁰⁹ Elképzelhető, hogy a 16. században ezek a korábban vallásos szövegek épp-
úgy közszájon forogtak, mint a históriás énekek és balladák kötelező motívumai. A fe-
rencesek közvetítő- és kultúrahordozó szerepe ismét fontossá válik. A szerémségi és bé-
kési obszervancia oltalmában felnőtt György atya minden bizonnyal bőven merített
ebből a műveltségéből, még ha ismereteit nem tudta vagy akarta is minden általa leírt
történetbe beépíteni.

A kronológiai sorrend megtörésével ide kívánczik Szapolyai János halálának értel-
mezése, mielőtt Szerémi leghíresebb történetére, II. Lajos meggyilkolása históriájára
térnek. György atya Szapolyai („Szepesi”) esetében sem bízta a véletlenre az uralkodó
halálát. A történet ott kezdődik, hogy Szapolyai értesül fia születéséről, ennek okán
nagy lakomát rendez, ahol azonban szomorúan felsóhajt: „*Ó, bárcsak láthatnám fiamat,
János herceget, de nekem kétségem van az iránt, hogy őt még megláthatom.*”¹¹⁰ János ki-
rály ugyanis ekkor már beteg volt, „*nem bírt emészteni.*”¹¹¹ Perényi Péter és Fráter
György ezért „*elhatározták, hogy küldenek neki egy fizikus doktort gyomrának kitisztításá-
ra.*”¹¹² Egy olasz „fizikust” ajánlottak, aki végül Ferdinánd követivel meg is érkezett
Szapolyai gyulafehérvári udvarába, de éppen akkor, mikor „*a király napról napra kez-
dett fölkelni ágyából.*”¹¹³ Az olasz orvos egy ismeretlen italt adott neki, amitől Szapolyai
összeesett és szörnyű kínok között, gyónás nélkül meghalt. Halálának körülményei –
uralkodótársaihoz hasonlóan – telítve vannak természetfeletti eseményekkel. Haláltu-
sájában kamarása, Kassai János „*csodadolgokat látott és hallott a királyi felség szájából,
borzasztó látomásokat, igen rút káromkodásokat.*”¹¹⁴ Végzetét saját emberei, Perényi Pé-
ter és Fráter György okozták, hiszen ők hoztattak doktort a gyógyulófélben levő uralko-
dóhoz. A szemtanú Mindszenti Gábor leírása ugyan több helyütt mutat hasonlóságot az
Epistolával – pl. megemlékezik a halált megelőző negatív jelekről, és Szapolyai örömé-
ről, hogy fia született, akit azonban betegsége miatt nem láthat –, de Szapolyai halálát
ő a természetes végelgyengülésnek tulajdonította.¹¹⁵

109 ERDÉLYI Zsuzsanna: [Bevezetés]. In: *Uő: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*. 3. bőv. kiad. Pozsony, Kalligramm, 1999. 13–60. különösen 38–49.

110 SZERÉMI 1979. 311.

111 SZERÉMI 1979. 312.

112 SZERÉMI 1979. 312.

113 SZERÉMI 1979. 312.

114 SZERÉMI 1979. 313.

115 Érdekes és további kutatást igényelne Mindszenti és Szerémi leírásában egy párhuzam megjelenése. A Szapolyai halálát megelőző fejezetben Szerémi egy csalásról számol be, melyet Fráter György követett el János király kis gyűrűjének lemásolásával (SZERÉMI 1979. 308–310.), s amely miatt azután a barát igencsak félt Szapolyai haragjától, ezért is mesterkedett Perényi Péterrel, hogy Szapolyait megmérgezzék. A gyűrű azonban nem Szerémi kitalációja, mert Mindszenti Gábor is megjegyzi: „akkor láttuk legszembetűnőleg őfelsége gyengülését, és midőn karját a székről lebocsátaná, szinte elveszté öreg arany gyűrűjét, kit György barát felfogván és visszaadván, mondá neki őfelsége: 'Drága ez a gyűrű minkünk és országunknak, de ennél még drágább kincssel bízzuk meg majd tekegyelmedet'; és ezzel

Szerémi II. Lajos halálát illetően bizonytalanul foglal állást az általa hallott információk között: a mohácsi csatát leíró fejezetben a tragikus, de természetes halál mellett „dönt”, míg utána szinte minden esetben megcáfolni igyekszik saját korábbi kijelentését. Érdekes, hogy még a mű végén található Tatai-levél sem fedí százszázalékosan a Szerémi által leírtakat, jöllehet Tatai is gyilkosságot említ. Elképzelhető, hogy II. Lajos tragédiájáról az emlékirat születésekor már éltek historiás énekek, mint ahogy a téma később alapjául szolgált több mesének, rémhistóriának is.¹¹⁶

Szerémi első információi, melyek a gyilkosság feltételezését támasztják alá, a lenyelországi Sarki plébánosától származnak, aki emlékezett a király testén látott szúrásnyomokra.¹¹⁷ A beszámolót hallva bekapcsolódik a beszélgetésbe egy magyar vitéz is, aki elhatározta, „feltárja Lajos király halálát”. Az ő elmondása szerint Szapolyai György azért ölte meg a királyt, mert az „elveszítette Magyarországot”. A történeti valóság itt is sűrítve, metaforikusan jelenik meg: Lajos halála valóság, de halálának módja már fikció. Szerémi ítélete, véleménye, az általa igaznak gondolt meggyőződés rejlik ebben: a király halálának oka tehát saját mulasztása, vétke, hogy nem tudta megtartani, megőrizni Magyarországot, ami pedig uralkodói feladata lett volna. Másrészt pedig a lényeg, Szerémi ítéletét hordozza az is, hogy saját embere öli meg (Szapolyai György), akit szintén megölnék (Tomori Pál), aki törvényszerűen szintén elesik a királygyilkos gróf alhadnagyának kezétől. Ebből a láncolatból lassanként kibontakozik a *viszálykodó Magyarország képe, amely önmagában a hanyatlás fő oka*. A királygyilkosság motívumában pedig mintha egészen archaikus, az őstörténet homályába vesző elemek is megjelenének. A nagy bukás idején, a közösség végveszélybe kerülésekor ismeretes például a kazárok közösségi feszültségföldoldó rítusa: ha a kagán nem teljesítette szakrális feladatait (eső biztosítása, szárazság elhárítása, hadiszerecse), megölték.¹¹⁸ Az analógia szálait tehát a felelősségre vonás elemi igénye, valamint egyszerre hiedelmekbe öltöztetett és nyers formái szövik. Megölik tehát a királyt, akinek személyét teszik felelőssé a történetekért.¹¹⁹ A tényeket illetően Szerémi néhol ismét téved (pl. Tomori a csatátéren esett el, ezt több más forrás is megerősíti), a valóságos okokat és mozgatórugókat mégis egy jól felépített végzetdrámába burkolja. György atya elbeszélése szerint Lajost egy cseh karddal gyilkolták meg: „amikor testét nézegettük, három szúrást találunk; cseh karddal volt átdöfve”.¹²⁰ Ez az elem Tatai Miklósnál, a Szerémi-kézirat végébe illesztett levél írójánál is megjelenik: ő már pontosabban fogalmaz, szerinte II. Lajost egy háromélű cseh karddal ölte meg Szapolyai György¹²¹ (aki a valóságban szintén

elbocsáta mibennünket.” Mindszenti Gábor diáriuma öreg János király haláláról. Utószó: MAKKAJ László. H. n., Magyar Helikon, 1977. (Bibliotheca Historica) 11–12.

116 Erről bővebben lásd: FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála...* (I.) 2000. 459–463.

117 SZERÉMI 1979. 210. és SZERÉMI 1979. 132–134.

118 CZEGLÉDY Károly: *A szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál)*. In: *Magyar Nyelv* LXXX. (1974) 11–17. különösen 15. Valamint FRAZER 2005. 158–176. A magyar őstörténetet megörökítő Képes Krónika Álmos vezér meggyilkolásáról emlékezik meg, akit „Erdőelve országában megölték, és be nem jöhetett Pannóniába”. Képes Krónika. Ford. és magyarázta: GERÉB László. Bev. KARDOSS Tibor. Budapest, Szépirodalmi, 1978. (Olcsó Könyvtár) 57.

119 CZEGLÉDY 1974. 15. Figyelemre méltó tény, hogy a kalandozások során mind a 955-ös augsburgi, mind a 970-es arkadiopoliszi vereséget is egy fejedelmváltás követte. DÜMMERTH Dezső: *Álmos, az áldozat*. Bp., Panoráma, 1986. 122.

120 SZERÉMI 1979. 132.

121 SZERÉMI 1979. 210.

elesett Mohácsnál). A háromélű cseh kardot György atya más kontextusban, Hunyadi Mátyás halálakor említi: „*És előkészítettek egy háromélű cseh kardot*”.¹²² Farkas Gábor Farkas arra enged következtetni, hogy a cseh kard Czettrich Ulriké lehetett,¹²³ ez azonban nem magyarázza, hogy miért fordul elő Mátyás halálakor. A Tatai- és a Szerémi-változat szerint is úgy hal meg II. Lajos, hogy közben Szapolyai György felsorolja vétkeit. Tatai: „*Te táncos király! Te parázna király! Te igazágtalan király! Elvesztetted Magyarországot, s a mi atyai jogunkat [Újlaki] Lőrinc herceg összes birtokára!*”¹²⁴ Csaknem szó szerint ugyanígy emlékezik vissza Szerémi is: „*Te király, bestye táncos király, elvesztetted Magyarországot s a mi jogunkat s az igazságos ítéletet Lőrinc herceg birtokára.*”¹²⁵

Tatai Miklós levele – amely valószínűleg már nem Szeréminek köszönhetően került a mű végére – említ még egy jóslatot egy Menyhért nevű embertől, aki „*papírján kimerkedte a király születését, hogy ne menjen háborúba, mert otthagyják egy sírban a mocsár mellett.*”¹²⁶ Ezt hallva a királyné német csillagjosa meghagyta, mikor induljon Lajos a csatába, hogy ne essen bántódása. A csata utáni mozzanatok szinte ugyanúgy folytatódhatnak, mint Szeréminél, a gyilkosság okait azonban Tatai alaposabban, hat pontban magyarázza. Szerinte II. Lajosnak „*meg kellett halnia*” ahhoz, hogy Szapolyai vehesse át a helyét, amit a nemesség többször is megígért neki. Különös, hogy Szapolyai trónöröklése Szeréminél is megjelenik. A mohácsi táborban egy vita közepette szóba került Szapolyai, akinek neve hallatán Lajos így szólt: „*Nem tudjátok, mit kértek, mire kértek, mert esetleg nem más, hanem ő lesz Magyarország örököse.*”¹²⁷ A király szájába adott félmondatban nem érdemes a tényleges történetet keresnünk, valószínű, hogy Szerémi ezen elszólása a kettős királyság idejének utóbb Szapolyai javára tett legitimációs kísérlete. Tatainál más a *vereség-ország-király* összefüggéseinek megítélése; úgy gondolta, „*Lajos király halálának okai a magyarok, de a magyarok nem okai annak, hogy országukat elvesztették, hanem inkább okai a németek.*”¹²⁸

A kortársak véleménye Lajos király halálát illetően meglehetősen megosztott. Még a török források sem egységesek: Ferdi szerint a király „lovastul fegyverestül a vízbe merült”,¹²⁹ Kemálpasazáde úgy tartja, hogy a csatától kihevülten Lajos lovastul a vízbe ugrott,¹³⁰ Kjátib Mohammed Záim szerint pedig az ütközet után egy héttel megtalálták a király „tévelygő holttestét egy tóban, megfulladva, levágott fejjel”.¹³¹ A néha erősen magyarellenes német újságlapok egyes szerzői úgy vélik „senki sem tudja, mi lett vele, azt hiszem, hogy néhány magyar megölte és elrejtette”.¹³² Istvánffy Miklós Brodarics

122 SZERÉMI 1979. 47.

123 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (II.)... 2001. 48.

124 SZERÉMI (benne: Tatai Miklós levele) 1979. 357.

125 SZERÉMI 1979. 133.

126 SZERÉMI (benne: Tatai Miklós levele) 1979. 357.

127 SZERÉMI 1979. 121–122.

128 SZERÉMI 1979. (benne: Tatai Miklós levele) 360.

129 Ferdi (ford. Thúry József). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 216.

130 Kemálpasazáde (ford. Thúry József). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 194.

131 Kjátib Mohammed Záim (ford. Thúry József). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 242.

132 Új híradás, hogyan esett meg a magyarországi csata a török császárral. Ott volt egy ember Bécsből, és utána megírta Ottingenbe [német újságlap, 1526]. (ford. Katona Tamás). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 151. Ugyanezt idézi Pukánszky Béla is: „Én azt hiszem, hogy a magyarok ütötték agyon és rejtették el, hogy a török meg ne lelje.” PUKÁNSZKY Béla: *Mohács és az egykorú német közvélemény*. In: *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. 277–294. 285.

István leírása alapján a mocsárba fulladást tartja a halál okának, és ezt támasztja alá Sárffy Ferenc győri várparancsnok is, aki 1526-ban jelen volt II. Lajos holttestének felkutatásakor. Jelentésében a következőket írja: egy mocsár közelében frissen hantolt sírra találtak, amelynek egyik végén Czettrich Ulrik (korábban II. Lajos kamarása) elkezdett ásni, de a lábak feletti részt bontotta ki először. Czettrich „felfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt. Erre hangosan felkiáltott: Ez itten a király őfelsége, az én mindig legkegyelmesebb uram holtteste, ez egészen bizonyos! S térdre borulva, sírva megcsókolta.”¹³³ Sárffy levelében megjelenik a király testének épsége: „Nem akarok hízelegni, de főtisztelendő uraságod [Brodarics István] kegyeskedjék elhinni nekem, sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő. Mert nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszloban, és nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsinyke az ajkán.”¹³⁴ Szúrt sebet és bármi más erőszakos halálra utaló nyomot nem találtak, ráadásul több hónappal a halál beállta után¹³⁵ a test ép és sértetlen. Sárffy leírása nem egyértelmű: azt mondja, a király sírját a holttest lábánál kezdték el kibontani, és a lábán látható jegyről Czettrich azonnal fölismerte Lajost. Ezután az egész sírt kibontották, a holttestet lemosták, majd pedig a fogain lévő jegyekből végképp megbizonyosodtak személyazonossága felől. A 20. század elején Gyalóky Jenő írása nyomán bekerült a szakirodalomba, hogy II. Lajos holttestét *nem tudták* máshogyan azonosítani,¹³⁶ csak a fent említett módon, ezt azonban a Sárffy-level seholy írja. Gyalóky mindenesetre ellentmondásosnak érezte a győri kapitány jelentését, ezért megkérdezett egy orvost, hogy mivel magyarázható Sárffy Ferenc leírása Lajos király holttestéről. Dr. Kenyeres Balázs szerint a sértetlen test és az a tény, hogy a holttest kilétét végül fogai és a lábán látható seb fedte föl, nem ütközik,¹³⁷ mert a természetes oszlás során kialakulhat olyan állapot, amely az arcvonásokat eltorzítja, de a testet nem bomlasztja fel.

Ha Sárffy levelét Szerémi írta volna, a romlatlan test földidézése talán arra is utalhott volna, hogy a fiatalon elhunyt királynak egyfajta kultusza alakult ki. E kultuszhoz hasonlóval már az Árpádok századaiban is találkozhatunk: elég csak a Szent Jobbra, vagy Aba Sámuel kibontott sírjára és begyógyult sebeire¹³⁸ gondolnunk. A középkor folyamán később is előkerül ez a motívum, maga Kapisztrán Szent János mondta a pálos Ferenc testvér halálakor: „*Ha valaki szenteket akar látni, menjen Nosztrára. Ott biztosan most is sok testvér pihen a sírjában romlatlan testtel...*”¹³⁹ Könnyen elképzelhető tehát, hogy II. Lajos tragédiájáról már közvetlenül halála után születhettek énekek és történe-

133 Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek (ford. Bartoniek Emma). In: *Mohács emlékezete...* 1976. 96.

134 Uo.

135 Sárffy levele 1526. december 14-i keltezésű. SÁRFFY In: *Mohács emlékezete...* 1976. 97.

136 GYALÓKAY Jenő: *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*. In: *Mohácsi emlékhönyv 1526*. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. 193–276. 253.

137 GYALÓKAY 1926. 276. Idézi FARKAS: *Szerémi György hitelességének...* 39.

138 „Néhány évvel később viszont, amikor holttestét kiásták a sírból, szemfedőjét és ruházatát épségben, sebeit begyógyulva találták.” ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei*. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei*. KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollók János, Veszprémy László. Utószó, jegyzetek: VESZPRÉMY László. Budapest, Osiris, 2004. 87–173. (Millenniumi magyar történelem. Források.) 111.

139 GYÖNGYÖSI Gergely: *I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete*. Fráter György Alapítvány, Pilisszántó, 1998. 80. Gyöngyösi műve egyébként csupán két évvel előzte meg Szerémi Epistoláját.

tek, ezért Szerémi ellentmondó közlései csupán az általa gyűjtött folklór-anyag sokszínűségét jelzik.

„A mohácsi csata igazi hőse a fiatalon elesett magyar király lett” – írja Farkas Gábor Farkas.¹⁴⁰ Valóban, ahogy minden kultúra megteremti a maga sajátos történelemformáját,¹⁴¹ úgy a mohácsi katasztrófa is híresztelések, történetek sokaságának adott témát egész Európában. Számos ének született róla, hiszen Lajos halálával „egy ember sorsán keresztül tudták átérezni egy közösség és egy történelmi helyzet tragikumát”.¹⁴² Másképpen szólva a társadalomban elindult a trauma feldolgozása; az esemény mítosszá alakítása. A magyar irodalomban és a nép körében is gyorsan kialakult a mohácsi katasztrófát sokféleképpen feldolgozó mondanakör.¹⁴³

Az *Epistola* olvasói számára egyértelmű, hogy György atya szívesen gyűjtötte össze a „nem hivatalos” adatokat különböző eseményekről, és ez nem csak stílusában, de műfajilag is sokszínűvé tette az *Epistolát*. Ha azonban Szerémi változata alapján születtek historiás énekek a mohácsi tragédiáról, fölvetődik egy másik kérdés: milyen körökben és miként ismerhették Szerémi munkáját? A kérdés alaposabb átgondolásához nem csak az *Epistola*ban megörökített kor történelmi elbeszélő irodalma, hanem a kora újkori közép-európai folklórkincs ismerete is szükséges. A ferences rend elterjedése a késő középkortól fogva lehetővé tette, hogy a szerzetesrendi írásbeliség és prédikációirodalom megörökítse azokat a hiányzó láncszemeket, amelyek segítségével a korszak „elit” és „népi” kultúrája közötti kölcsönhatások rekonstruálhatók.

ÖSSZEZÉS

A mohácsi csatához fűződő török uralom emlékezete – bár a toposzok és a hősök szerepei töretlenül öröklődtek – a török kiűzése és a 18. századi konszolidáció nyomán elhalványult. Beszédes tény, hogy Solymossy Sándor a 20. század elején a parasztság körében már a mohácsi csata ismeretének teljes hiányát találja. Az egyes események átörökítése – mint általában a folklórműfajok hagyományozódásakor – ugyanis nem annyira az esemény fontosságának köszönhető, hanem annak, hogy a parasztság, illetve az emlékezetet fenntartó közeg magáénak érzi a történetet és hőseit. És minthogy ezek aktualitása állandó volt, a nép ajkán forgó história mindig és folyamatosan alakult, miközben egyes elemei és a cselekmény váza állandó maradt.

A továbbélő történetek idővel mind egyszerűbbé váltak, csupán a főhősök szerepe maradt állandó. A 16–17. századi historiái történetek *főellensége* a minden más ellenségképet elhomályosító török lett,¹⁴⁴ a katasztrófa tényleges okozója pedig egy-egy *áruló*. „A néphagyomány szerint a magyarok szinte minden csatát árulás következtében vesztek el.”¹⁴⁵ Míg Szeréminél a történeteknek megfelelően változik az áruló személye, addig a mondai hagyományban élő híres árulók szerepe változatlan: Rákóczi Fe-

140 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (I)... 2000. 456.

141 HUIZINGA, Johan: *A történelem formaváltozásai*. Maecenas, 1997. 13.

142 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (I)... 456.

143 FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála* (I)... 462–463.

144 DOBOS 1986. 124.

145 DOBOS 1986. 126.

renc szabadságharcának bukását Károlyi Sándor okozta, míg 1848–49-es szabadságharcunkét Görgey Artúr. A közösség önbizalmának – amely egyben fennmaradásának elengedhetetlen forrása is – szüksége van arra a hitre, hogy a csatát, szabadságharcot vagy háborút *megnyerhették volna*, ha nem történik árulás. Éppilyen fontos a szereplők közül kiemelkedő *főhős* alakja. A magyar történelemszemlélet erősen hőscentrikus: a történelem nagy eseményeit kimagasló egyéniségekhez köti, akik közül a folklórban leginkább Mátyás király, Rákóczi, Kossuth és Petőfi alakja emelkedik ki. (Mátyás királyról, Rákócziról például számos helyen élt még a 20. század közepén is az a hagyomány, amely a germán történeti mondavilágból került át magyar nyelvterületre: a hős nem halt meg, csak egy barlang mélyén alszik, és várja, hogy népe megsegítésére fölébredjen, miközben szakálla annyira megnő, hogy háromszor körbeéri az asztalt.¹⁴⁶) Szerémi *Epistolájának* és a magyar folklórnak vagy közköltészetnek a kapcsolódási pontjai tehát számos helyen megragadhatók.

Szerémi tisztában volt azzal, hogy Európa védőbástyájának napja leáldozóban van. A romlást ő, a profetikus ihletettséű író természetesen már előre látta, és nem győzte figyelmeztetni rá környezetét. A pusztulás okát mindig emberi hibákkal, többnyire a nemesség mulasztásaival magyarázta, de kritikája nem kímélte az uralkodókat sem, szembeállítva a Jagelló-házat Hunyadi Mátyás uralkodásának éveivel. Kivetíti a korszak képét, melyet átformál és részben torzít is az a szemléletmód, amely őt és kortársait jellemzi: a látható történet hitelessége csak akkor válik fontossá, ha átjárja a korszak lelkiisége, szemlélete, élményforma-világa és gondolkodásmódja – amelyek gondos elemzés nyomán mozaikként bontakoznak ki művének lapjain. Ha az *Epistola* egészét nézzük, homályos, túlszűfolt, kaotikus világot látunk, de Szerémi értéke a részletekben, a részletek pontos rajzában válik igazán világossá. Híven ábrázolja a kor magyar társadalmának lelkiállapotát, a külső fenyegetettség miatti szorongást, félelmet, nyugtalanságot, de nem a maga kronologikus valóságában, hanem abból kiemelve egy sajátos időszemléletben, a *megélt* históriába ágyazva. Ez a megélt história pedig olyan csomópontok köré szerveződik, mint például a korszak irodalmában bőségesen előforduló bűn-büntetés toposza, a (király)gyilkosság és az ország romlásának ijesztő víziója.

Az *Epistola* nem uralkodói megrendelésre készült történeti mű, szerzője valószínűleg nem törődött azzal a humanista kritikai igénnyel, amelyet ma forráskritikának nevezünk, és amelyet a történettudomány néha olyan élesen és kíméletlenül képes Szerémivel szemben alkalmazni. A szöveg helyes értelmezéséhez „szükséges és hasznos” megismerni előbb azokat az elemeket, amelyek a korabeli mentalitást formálták, és még ekkor sem szabad elfelejteni, hogy Szerémi nem fért hozzá azokhoz a forrásokhoz, amelyekből ma történelmet írunk. Az *Epistola* elemzése, a tévedések közt megbúvó tulajdonképpeni hitelesség föltárásában és összefüggésbe rendezésében fontos szerep jut a ferences rendnek. A középkorvégi Magyarország legnépszerűbb szerzetesrendjének prédikációs gyakorlata termékenyítette meg a mezővárosi parasztpolgárság közösségi tudatát. A ferences joachimizmuson keresztül beszivárgó apokaliptikus gondolkodás a hódoltság állandósulásával új közösségi tudatot teremtett, amelyben az *időnek*, és a *személynek* egyaránt fontos szerep jutott a társadalomkép és a történelemszemlélet kialakításában. A Dózsa-parasztháborúban már megnyilvánuló gondolati elemek utóbb a protestáns nemzetképben köszöntek vissza, a folklór hiedelemvilága pedig még évszá-

146 DOBOS 1986. 127–128.

zadokon keresztül tartja magát. Szerémi György jelentősége éppen abban áll, hogy jellegzetes műveltségének a ferences világgéppel és a folklórkinccsel való kapcsolatáról árulkodó bizonyítékaink ráirányítják figyelmünket a forrástalanság ködébe vesző középkorvégi mezővárosi társadalom kultúrtörténetére és közösségi szemléletére, közvetve pedig a ferences rend szinte föltérképezhetetlen társadalmi és szellemi hatására.

Anita BOJTOS

LATE MEDIEVAL FOLKLORE AND OBSERVANCE.
ESSAY ON GYÖRGY SZERÉMI AND THE SOURCES OF SOCIAL AWARENESS
IN LATE MEDIEVAL HUNGARY

We barely know anything about the social awareness of the Hungarian society in late medieval times so it is the cultural influence of the Franciscans that can provide a starting-point for such research. *György Szerémi* was chaplain in the court of King Lajos II. (1516–1526) and then János Szapolyai (1526–1541). The analysis of his memoirs called *Epistola de perditione regni Hungarorum* (circa 1544–46) can help us place observance in the process of researching the late medieval Hungarian social awareness. The related points in *Epistola* do not only refer to Franciscan influence but some elements lead to the interpretation of history in apocalyptic literature of the early modern period. This study is about to present the correspondence in the related documents.

MIKLÓS PÉTER

DESSEWFFY SÁNDOR CSANÁDI PÜSPÖK AZ EGYHÁZPOLITIKAI VITÁKBAN*

Az 1894–1895. évi egyházpolitikai törvényeknek, illetve az azokat övező vitáknak mind a magyar politikatörténet, mind a magyar társadalomtörténet szempontjából nagy a jelentőségük.¹ A civil házassági jogról, a gyermekek vallásáról, a kötelező állami anyakönyvezésről (1894), valamint az izraelita felekezet bevett felekezetté nyilvánításáról és a vallás szabad gyakorlásáról (1895) szóló törvények bevezetése még inkább a modern európai jogrendszerrel rendelkező államok sorába helyezte Magyarországot.

Ugyanakkor hatásait valamennyi magyar polgár érezhette, hiszen például a házasság bíróság általi fölbonthatósága – azaz a válás felekezeti hovatartozástól független kimondhatósága – mindenki érintett.² Egyik politikatörténeti következménye volt, hogy a pártrendszer és a politikai mező hagyományos alkotmányjogi polarizációja (negyvennyolcas és hatvanhetes szembenállás) mellett megjelent a liberális–konzervatív oppozíció. Ez eleinte persze nem politikai csoportokhoz és pártprogramokhoz kötődött egyértelműen, inkább az egyes politikusok egyéni és személyes vallási, illetve ideológiai meggyőződése volt az alapja.

Az első három egyházpolitikai törvény kodifikálása után azonban a politikai palettán megjelent az önmagát kifejezetten konzervatív szervezetként definiáló, a katolikus egyházhoz mind az egyének, mind a közösségek szintjén kötődő, s – nem utolsó sorban – hatvanhetes alkotmányos alapokon álló, ugyanakkor (elsősorban a vallás-, oktatás- és kultúrpolitikai kérdésekben) markánsan ellenzéki organizáció, a Néppárt.³ A Néppárt társadalmi bázisát a lelkipásztorkodó (elsősorban vidéki és világi) alsópapság, valamint a körük gyülekező kispolgári, parasztpolgári és gazdagabb paraszti csoportok adták. Politikai, anyagi és ideológiai háttérük azonban a katolikus felsőklérus és a konzervatív nagybirtokos arisztokrácia (az egyházpolitikai törvények főrendiházi ellenzéke) soraiból került ki.

Az egyházpolitikai küzdelmek idején – és az azt követő években is, hiszen a politikai katolicizmust megjelenítő Néppárt (későbbi nevén Országgyűlési Néppárt) képviselői 1896 és 1918 között tagjai voltak a törvényhozásnak – tehát nagy szerep jutott a katoli-

* A tanulmány az OTKA „NK 83799” számú pályázati projektjének keretében készült.

1 Lásd bővebben: CSÁKY, Moritz: *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95.* Graz–Wien–Köln, 1967.; SALACZ Gábor: *A magyar kultúrharc története. 1890–1895.* Pécs, 1938.

2 Az első válóperokról: NAGY Andrea: *A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében.* Belvedere Meridionale, 2007. 1–2. sz. 17–33.

3 A szakirodalomban gyakran – helytelenül – Katolikus Néppártként szerepel a szervezet neve.

kus főpapságnak. Így Dessewffy Sándor csanádi püspöknek is, akinek egyházpolitikai nézeteit – életútjának ismertetése után – az alábbiakban egy a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény vitája kapcsán a főrendiházban elmondott beszéde alapján ismertetjük.

* * *

Cserneki és tarkeői gróf Dessewffy Sándor 1834. június 3-án született Pozsonyban. Édesapja gróf Dessewffy Antal (1788–1843) királyi tanácsos, Temes vármegye alispánja, az aradi váltótörvényszék elnöke,⁴ édesanyja Koppauer Zsuzsanna, Koppauer Ignác temesvári polgármester lánya volt. Dessewffy Sándor gyermekkorát Temesvárott és Aradon töltötte. Édesapja halála után a család Sáros vármegyébe költözött.⁵ Az iskola első hat osztályát a kisszebeni piarista gimnáziumban végezte. A hetedik osztályt Kassán járta, a nyolcadikat pedig magántanulóként Gyöngyösön fejezte be. 1852-ben tett érettségi vizsgát Egerben. Ezután vette fel papnövendéknek az egri szemináriumba Bartakovics Béla érsek. 1853-tól a pesti központi szeminárium növendéke, illetve az egyetem hittudományi karának hallgatója volt.

Dessewffy Sándort 1859. augusztus 9-én szentelték pappá, s első kápláni állomáshelyéül a Heves vármegyei Füzesabonyt jelölte ki számára az egri főegyházmegye vezetése. 1859-ben az egri líceumban a latin nyelv és a bölcselet tanára lett. 1860-ban Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek a fővárosi központi papnevelő intézet tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki. 1860 ősze és 1866 szeptembere között helyettes egyetemi tanárként a pesti egyetemen is tanított. 1866. szeptember 26-án Bartakovics Béla egri érsek az egri jogakadémiára rendelte tanárnak, ahol az egyetemes jogtörténet és a statisztika oktatása mellett az intézmény hitszónoka is volt.

1868. július 3-án átlépett a kassai egyházmegyébe, ahol mint Perger János püspök – egykor egri kanonok – titkára kezdte meg a szolgálatot. Ebben a beosztásában kísérte el főpapját az I. Vatikáni Zsinatra, s hét hónapot töltött Rómában. 1873-tól Sárospatakon szolgált plébánosként, egy évvel később kerületi esperes. 1886-tól kassai székesegyházi főesperes és a kassai egyházmegye iskoláinak irányítója lett. Ebben az időszakban a Felsőmagyarországi Múzeumi Egylet elnökeként is tevékenykedett, de tagja volt az Abaúj-Torna Megyei Közművelődési Egyletnek, a Kassai Katolikus Legényegyletnek és a kassai kórház igazgatóválasztmányának is. 1882-ben I. Ferenc József magyar király a Szent Keresztről elnevezett vértskeresztúri címzetes apáti méltóságot adományozta neki. 1884-től idősebb mesterkanonokként a kassai székeskáptalan tagja volt.

1890. január 4-én az uralkodó csanádi püspökké nevezte ki. Ezt XIII. Leó pápa 1890. június 26-án erősítette meg. Simor János hercegprímás, esztergomi érsek 1890. augusztus 31-én szentelte püspökké Kassán. Temesvári székhelyén szeptember 24-én iktatták be hivatalába, ahol a helyi polgárok – mint Temesvárhoz kötődő család leszármazottját és a város egykori lakóját – nagy örömmel és lelkesedéssel fogadták.⁶

4 ÉBLE Gábor: *A cserneki és tarkeői Dessewffy család*. Budapest, 1903. 84–102.

5 Uo. 102–105.

6 Dessewffy Sándor főbb életrajzi adatai: VICZIÁN János: *Magyar Katolikus Lexikon*. 2. köt. Főszerk. DIÓS János, szerk. VICZIÁN János. Budapest, 1994, 590.; BALOGH Margit–GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992*. Adattár. Budapest, 1996. História Könyvtár – Kronológiák, adattárak, 4. köt. 68.

Csanádi püspökként a szociális gondoskodás különösen fontos volt számára. A katolikus egyház által fenntartott oktatási, szociális és egyéb intézmények mellett támogatta az ipari munkásság és a földnélküli parasztság anyagi helyzetének javítását is. A szegedi katolikus tanítóképző és tanítónőképző intézet javára 85 000 koronát adományozott, s fenntartásukat évente további 15 000 koronával támogatta. A makói gimnázium számára 80 000, a temesvári katolikus leányegyesület székházának építésére és berendezésére pedig 70 000 koronát ajándékozott. A csanádi püspökség központi szerveit és nyugdíjas papjait is támogatta: az egyházmegye nyugdíjalapjának 20 000 koronát, s 1895-től évente befizetett a püspökség pénztárába 20 000 koronát. Jelentős összeggel támogatta a Temesvár-gyárvárosi, a muzslai, a cserneki, az erzsébetlaki templomot is.

A katolikus szellemű nőnevelés stratégiai szerepét a következő szavakkal hangsúlyozta 1901. november 3-án⁷, a szegedi tanítónőképző intézet megáldásán elmondott beszédében: „A nő, ha nem is lesz valami iskolánál tanítónő, mégis mindig tanítónő, különösen akkor, ha természetes hivatását követi a családi tűzhely mellett, akár mint szelíd lelkű hitves, akár mint gondos és jólelkű anya. A nő első tanítónk, első hitoktatónk, tőle tanuljuk a szépet és a jót, és a legszebbet és a legjobbbat: az Istent.”⁸

A püspöki birtokon, a makói uradalom területén lévő Csanád vármegyei Lelén plébániát alapított, valamint templomot és paplakot építtetett. A falu környékén lévő püspöki birtokból a helyi szegény földműveseknek örökváltságban átadta az általuk korábban bérelt földjeiket. A kedvező feltételű örökváltság és a település támogatása elismeréseként a község 1908-ban – Dessewffy iránti tiszteletből – Püspöktelepre változtatta a nevét. (Szerénységből ugyanis a helyi képviselőtestület által javasolt Dessewffyfalva elnevezést visszautasította; a kommunista tanácsrendszer 1950-es bevezetése után a falu neve Maroslele). Sárospatak (1885), Kassa és Makó (1893) is díszpolgárává választotta.⁹

1896. szeptember 27-én Dessewffy püspök áldotta meg I. Ferenc József és Erzsébet királyné jelenlétében a vaskapui csatornát. 1896. október 3-án a király valóságos belső titkos tanácsos méltóságot adományozta neki. A magyar állam millenniumának évében az Arad vármegyei Tornyán Dusik Erzsike libapásztorlány azt állította, hogy Szűz Mária nyolc alkalommal megjelent neki, s e kapcsán zárándokok sora érkezett a kisfaluba. Dessewffy Sándor – mint területileg illetékes főpásztor – bizottságot hozott létre az állítólagos jelenések kivizsgálására. Mivel a bizottság vizsgálata negatív eredménnyel zárult, a püspök megtiltotta híveinek a tornyai zárándoklatot.

Több alkalommal (1893, 1897) vezetett egyházmegyei látogatást Rómába, s ezen alkalmakkor tárgyalásokat folytatott XIII. Leó pápával is. Csanádi főpásztorságának jelentős eseménye még az 1900. évi velencei zárándoklat, amely eredményeként Szent Gellért, az első csanádi püspök ereklyéinek egy része visszakerült egyházmegyéjébe. Ekkor Giuseppe Sarto velencei pátriárka – a későbbi X. (Szent) Pius pápa – körlevélben kérte híveit, hogy vegyenek részt a magyarok ünnepein. Sarto és Dessewffy együtt hajóztak át egy feldíszített gondolán Murano szigetére, ahol Szent Gellért erek-

7 Dessewffy püspök 1901-es szegedi látogatásáról lásd bővebben: MIKLÓS Péter: *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről*. Szeged, 2004, 34–38.

8 *Szegedi Napló*, 1901. november 4. 3

9 Vö. ORBÁN Imre: *Dessewffy Sándor csanádi püspök Makón*. Makói História, 1999. 6. sz. 4–6.

lyeit őrizték. A pátriárka részt vett a magyar zarándokok szentmiséjén, majd átvitte az ereklyét a Szent György-kolostor templomába (amelynek Szent Gellért is lakója volt). Este a magyarok ünnepélyes szerenádot adtak a majdani pápának.

Desseffy Sándor 1902-ben felvetette, hogy a csanádi püspökséget két részre kelle- ne osztani. Szeged székhellyel egy magyar, Temesvár központtal pedig egy nemzetiségi (német és horvát nyelvű) egyházmegyére. Érdemei elismeréseként a katolikus egyház feje 1903-ban pápai trónálló és római gróf címet adományozott neki. 1905 februárjában agyvérzés érte, amelynek következtében beszélőképességét elveszítette, jobb oldalára lebénult, később állapota tovább súlyosbodott. Helyette az egyházmegyét Németh Jó- zsef címzetes felszentelt püspök kormányozta. Ápolója Csepregi Imre – későbbi pápai prelátnak, makói esperesplébános – volt. 1905 nyarán Budapestre költöztették, s a telet a püspök városi házában, a nyarat a budai hegyek között egy villában töltötte. Budapes- ten halt meg 1907. december 4-én. Bebalzsamozott holttestét a temesvári püspöki szé- kesegyházban temették el.

Számos közéleti, politikai, történelmi és hitbuzgalmi témájú cikke jelent meg külön- böző lapokban, folyóiratokban.¹⁰ Nyomatásban megjelent önálló munkája: Desseffy Sándor: *Ünnepi és alkalmi szentbeszédei*. Közread. Sulyok István. Temesvár, 1900.

* * *

Desseffy politikai és közéleti szerepvállalása nem elhanyagolható. Egri éveiben szer- kesztette az *Eger* című politikai lapot, s több lelkészi állomáshelyén is megkeresték, hogy vállaljon országgyűlési képviselőjelöltséget, ezt azonban mindig elutasította. 1890-től csanádi püspökként hivatalból tagja volt a kétkamarás magyar törvényhozásnak.

1895. március 21-én, a vallás szabad gyakorlásáról szóló (a későbbi 1895. évi XLIII. tc.) törvényjavaslat vitájában a főrendiház ülésén ő fogalmazta meg a katolikus püspöki kar álláspontját. Kifejtette, hogy szerinte a törvényjavaslat az összes magyarországi be- vett felekezet – legfőképpen a legnagyobb, a katolikus egyház – érdekeit sérti. „...a tár- gyalás alatt álló törvényjavaslat nemcsak a katolikus egyház eddigi állását szállítja alább és tekintélyét apasztván, tevékenységében bénítja, némely vallásos meggyőződésre nézve sérelmes; hanem Magyarország eddig ismert összes vallásfelekezetű egyházainak bázisát is megmásvítja és legdrágább kincsünket, melyet egész Európa irigyelhetett tőlünk, értem az eddig itt uralkodott békés vallási együttélést, félő, hosszú időre megzavarja.”¹¹

Klasszikus liberális alapállásból elutasította a vallási alapú megkülönböztetést, s a vallás szabad gyakorlását a polgárok alapvető szabadságjogának tekintette, a törvényja- vaslatot azonban radikálisnak nevezte, amely – úgy vélte – árt a magyar nemzet és a magyar állam egységének: „...a radikális szabadságokat, legyenek azok akár vallásiak, akár állami vonatkozásúak és adassanak bár törvények vagy kormányrendeletek útján, nemzetünkre és nemzeti államunkra egyaránt veszedelmeseknek tartom. Megvallom, nem értem a magas kormány felfogását akkor, amidőn egyrésztől Magyarország állami erősítésére a közigazgatás államosítása, tehát centralizáció által törekszik, másrészt a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatban a legnagyobb decentralizációnak enged szabad

10 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt. Budapest, 1893, 832–833.

11 Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. V. kötet. 1895. január 19.–május 29. Hiteles kiadás. Budapest, 1895. (a továbbiakban: FN) 54.

tért.”¹² Beszédének végkövetkeztetésében, saját véleményén túl, a katolikus felsőklérus álláspontját hangoztatta: „A széttagolás e művéhez hozzájárulni nem akarván, a törvényjavaslatot, melyet egyházamra és hazámra egyaránt veszélyesnek tartok, sem általánosságban, sem a részletes tárgyalás alapjául el nem fogadom.”¹³

A törvényt végül a törvényhozás mindkét háza elfogadta, az uralkodó szentesítette, s így az egyik gyűjtőpontjává vált a politikai katolicizmus magyarországi megjelenésének.¹⁴

A beszédet az alábbiakban az országgyűlés főrendiházának naplója alapján közöljük.¹⁵ Az írásmódot igyekeztünk a mai magyar nyelvhasználat gyakorlatához igazítani. A szórenden, a központozáson és a szövegen természetesen nem változtattunk, sőt azt magyarázó és értelmező jegyzetekkel egészítettük ki.

* * *

Desseffy Sándor csanádi püspök beszéde
a magyar országgyűlés főrendiházában
1895. március 21-én

Nagyméltóságú elnök úr!¹⁶ Méltóságos főrendek! (*Halljuk! Halljuk!*) Bármily jóakaró tárgyilagossággal bíráljam is a szőnyegen levő törvényjavaslatot, – természetesen kapcsolatban a már törvényerőre emelkedett rokonjavaslatokkal¹⁷, melyek, megengedem, nem vallásellenes szándékkal, de viszont nekem is méltóztatnak megengedni, hogy hazai viszonyaink és körülményeinknek legalább is túl merész mérlegelésével vitettek keresztül – kénytelen vagyok sajnosan kijelenteni, hogy a tárgyalás alatt álló törvényjavaslat is nemcsak a katolikus egyház eddigi állását szállítja alább és tekintélyét apasztván, tevékenységében bénítja, némely vallásos meggyőződésre nézve sérelmes; hanem Magyarország eddig ismert összes vallásfelekezetek egyházainak bázisát is megmásvítja és legdrágább kincsünket, melyet egész Európa irigyelhetett tőlünk, értem az eddig itt uralkodott békés vallási együttélést, félő, hosszú időre megzavarja.

Mindezek dacára bízva isteni mesterünk ígéretében: Veletek leszek a világ végezetéig¹⁸ és bízva isteni tanának ember- és államboldogító termékenységében, a tárgyalás

12 FN 56

13 FN 57–58.

14 MIKLÓS Péter: *A politikai katolicizmus mint a társadalmi modernitás szimptomája Magyarországon a 19–20. század fordulóján*. In: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Szerk. BONDÁR Erzsébet–DEMETER Gábor. Budapest, 2008.

15 FN 54–58.

16 Szlávy József koronaúr (1818–1900), 1894 és 1896 között a főrendiház elnöke. Korábban földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter (1870–1872), majd miniszterelnök (1872–1874), illetve ezzel egyidejűleg pénzügyminiszter (1873–1874).

17 Az egyházpolitikai törvények: 1894. évi XXXI. tc. (A házassági jogról); 1894. évi XXXII. tc. (A gyermekek vallásáról); 1894. évi XXXIII. tc. (Az állami anyakönyvekről); 1895. évi XLII. tc. (Az izraelita vallásról); 1895. évi XLIII. tc. (A vallás szabad gyakorlásáról). 1895 márciusában természetesen az első három volt érvényben, s Desseffy Sándor püspök beszédének ebben a részében azokat bírálta.

18 „Menjetez tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevére, és tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek. S én veletek vagyok mindennap, a világ végéig.” (Mt 28, 19–20)

alatt levő törvényjavaslatot ezúttal nem egyházi szempontból, melyre korunk törvényhozói nem nagy súlyt látszanak fektetni, hanem tisztán a magyar állam érdeke szempontjából óhajtom elbírálni. Vajha képes lenne felzaklatott lelkiismeretem gyenge szava nemzetünkben az óvatos haladás és a szükségés mérséklet meggyőződését felébreszteni.

Előre bocsátom, méltóságos főrendek, hogy én senkit sem akarok vallása miatt polgári jogaiban megszorítani, vagy éppen üldözni.

Kizárja ezt nemcsak a kereszténység második főtörvénye, de kizárja a honszeretet is, mely a hazafiak hatalmi és értelmi összetartásában adja meg az országnak legbiztosabb támasztékát. (*Élénk helyeslés.*)

Azonban megromlott agyvelejű rajongóknak, idegenből ideszakadt haszonleső spekulánsoknak, nagyzásban szenvedő hitújítóknak nem akarok tárt kaput nyitni és alkalmat szolgáltatni, hogy a nálunk annyira szükséges összetartást még ők is rontsák és törvényes oltalom mellett szabadon bujtogathassanak a jelenben fennálló felekezetek és egyházak ellen; hogy szédeleghessenek ártatlan népünk szívvilágában és ezzel gyökereiben ostromolhassák a magyar társadalmat.

Azon érv felett, hogy az embernek jogában áll a maga hitbéli meggyőződését követni, nem akarok vitatkozni. Nem is arról van itt szó. Egészen más az, hogy bárki a maga vallásos meggyőződését – mely utoljára is szubjektív – mások, különösen a hiszékeny és napjainkban a szükség és nyomor közt ilyenre úgy is hajlandó népre ráerőszakolja, mindjárt külön gyülekezetet alakíthasson. Megengedem, hogy e felett is lehet vitatkozni, akademi¹⁹ értekezni, de a gyakorlatban a dolog ismét másként áll. Maga az állam is elismeri ezt, midőn éppen a tárgyalás alatt levő javaslatban a saját érdekei megóvásá-
ra korlátozó befolyást biztosít magának.

Íme, az állam a vallás szabad gyakorlatát magára nézve még sem tartja valami ártalmatlannak és korlátlanul megengedhetőnek. Csak a vallásra és az egyházakra nézve tartja azt ártalmatlannak és korlátlanul megengedhetőnek, meg nem gondolva, hogy az innen eredő kár elsősorban az államra esik vissza.

A törvényjavaslat hívei azt állítják, hogy a vallás szabad gyakorlata mellett az állam javára jótékony verseny fog kifejlődni a vallásosság és erkölcsösség terén.

A külső hatást, a látszatot tekintik csupán, de figyelmen kívül hagyják azokat a veszélyeket, melyek bensőleg hatnak a nemzet egységének bomlasztására és általában nem tűnnek fel azonnal mindenkinek.

Hogy a versengés e fajtája, amely a keresztény igazságokat, a legfenségesebb és a legszentebb eszméket kalmárversenyre bocsátja az emberi furfanggal, mennyire elfajulhat és mennyi akadályt gördíthet majd az állam egységes fejlődése és haladása elé, azt nem veszik számításba.

Megengedik, méltóságos főrendek, hogy felhozzam Myndus városka esetét. Ez a kicsiny káriai révváros lokális, túlzó patriotizmusból egy terjedelmével arányban nem álló nagy kaput építtetett. Szomszédai mosolyogva figyelmeztették: Myndus polgárai, zárjátok be kaputokat, nehogy a várostok kiszaladjon rajta.²⁰ Én is arra kérem a méltó-

19 elméletileg (akadémikusan)

20 Myndus (Myndos) ókori kis-ázsiai város (ma a törökországi Gümüşlük van a helyén). A kapu méretén ironizáló mondást a hagyomány Diogenésznek (Kr. e. 404–323) tulajdonítja.

ságos főrendeket, ne nyissanak hazánkban a vallásszabadságnak ily tág kaput, mert félő, hogy még az a fogyatékos vallásosság is, ami nálunk található, kiszalad rajta és eltűnik közülünk. (*Tetszés jobbfelől.*)

Tüzetesebben is indokolni akarván álláspontomat, kijelentem, hogy a mondottakon kívül főképp a következő okokból ellenzem e törvényjavaslatot: mert felette radikális, mert szükségességének rációját sehogy sem tudom feltalálni; mert a vallásfelekezetek autonóm szervezetében a nemzet egységét szétmállasztó túltengést idézhetne elő; végre mivel újabb nehézségeket támaszt a községek adminisztrációjában.

Felette radikálisnak mondtam a törvényjavaslatot.

A liberális Montesquieu abban a nézetben van, hogy túlságos szabadsággal bíró nemzeteket bajos vezetni, kormányozni.²¹ Természetes, hogy az ily államokban egyfelől a hatalom megtartásáért, másfelől annak elnyeréséért kifejlődő politikai küzdelemben, melyet az irigység még jobban elmérgesít, az egyetemes jó könnyen szem elől téveszthető és a nagymértékben kifejlődött pártszenvédély a fokozatosan és biztosan haladó előmenetelnek ezer akadályát gördíti útjába. Nagy nemzetek: az angol, német, francia, olasz sokat kockáztathatnak a radikalizmus terén; experimentálhatnak²² a szocializmussal, sőt az anarchizmussal. Azok ugyanis minden kormányforma mellett angol, német, francia, olasz nemzet maradnak. Ha azután idővel – mondjuk 50–100 év múlva, mert mi az egy nemzet életében? – meggyőződtek ezen elvek tarthatatlanságáról, lassankint visszatérhetnek a régi üdítő forrásokhoz, a keserű tapasztalatokkal kiegészített biztosabb állami alapokra. Igaz, az ilyesmire óriási emberi hekatombákba, a tudományos haladás időleges megakasztásába, a művészeti és egyéb remek alkotások vandál pusztulásába kerül. De elvégre nagy nemzeteknél az ily szenvedések csak keresztülfutó szélvész gyanánt jelentkeznek, míg az orvosló visszahatás szelleme fel nem ébred valamely kiválóbb férfiúban, ki az üszkös romokban újra felépíti az államot, mely ugyanolyan nemzeti állam leend, milyen az elhagyott volt.

De nem így van ez kisebb államokban, különösen a magyar nemzeti állammal. (*Igaz! Úgy van! Jobbfelől.*)

Magyarország a magyar nemzetnek ezeréves fennhatóságán épült fel. Eddigi egyházi és politikai intézményei a nemzettel ugyanazon történelmi alapon fejlődtek és állandósultak. Ezeknek idegen, radikális intézkedésekkel való aláaknázása és gyöngítése vesztünkre lehetne. (*Igaz! Úgy van! Jobbfelől.*) Nálunk például éppoly kevésbé lehetne kísérletezni a felekezetnélküliség szabadságával, mint az egyenlő szavazati jog behozatalával. Magyarország még egy ideig megmaradna mint geográfiai fogalom, de nem lenne magyar állam többé. Ugyan mivel kárpótolhat e meddő szabadság, ha a nemzet nem találja föl többé magát e hazában? És ha ily radikális törvényekkel a leydeni könnyecsepphez hasonló ezen államot, melyet őseink kiváló bölcsessége konstruált meg eképp, egyszer felbontjuk, az sem ötven, annál kevésbé száz év múlva nem lesz többé soha visszaállítható, nem lesz többé magyar nemzeti állam, hanem lesz kozmopolita ország, (*Igaz! Úgy van! Jobbfelől.*) míg az első orkán el nem sepri. Mit használ, ha a sírt,

21 Charles-Louis de Secondat, La Brède és Montesquieu bárója (1689–1755) francia filozófus, államelméleti gondolkodó. Életéről, filozófiai és politikai nézeteinek alakulásáról és hatástörténetéről bővebben: DESGRAVES, Louis: *Montesquieu*. Ford. Deák Attila. Budapest, 2003. (fő művének – *A törvények szelleméről* (1748) – keletkezéséről és kortárs recepciójáról: 318–407.)

22 kísérletezhetnek

hol nemzetünk süllyedt el, népek veszik körül és az emberek milliónak szemében gyászkönyv ül,²³ ha még ül?! És mit használ, ha azoknak a nemzeteknek sorsára jutunk, melyek itt századokon át dulakodva egymást elpusztították, ha a starpok, galénok, dákok, trákok, géták, gepidák, vagy akár a hunok és avarok sorsára jutunk? Még ha egy döntő csatában, mint egy meteor pattanna szét nemzetünk és elmosódnék nevünk dicsősége a népek milliói közt? De így, a saját bölcsességünk alkotta törvényeit által lassanként, mintegy észrevétlenül elkallódni, szétmállani, névtelen sírba süllyedni és elenyészni: mily keserű sors, mily méltatlan tragikuma lenne az ezeréves jubileumnak!

Én tehát a radikális szabadságokat, legyenek azok akár vallásiak, akár állami vonatkozásúak és adassanak bár törvények vagy kormányrendeletek útján, nemzetünkre és nemzeti államunkra egyaránt veszedelmeseknek tartom.

Megvallom, nem értem a magas kormány felfogását akkor, amidőn egyrésztől Magyarország állami erősítésére a közigazgatás államosítása, tehát centralizáció által törekszik, másrészt a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatban a legnagyobb decentralizációnak enged szabad tét.

Nem fogadom el továbbá e törvényjavaslatot, mert nem tudom benne a szükségesség rációját felfedezni.

Mint már említeni szerencsém volt, a mai törvényhozók alkotásaikban nem igen vannak tekintettel a vallásra, különösen annak szupernaturális²⁴ jellegére, még kevésbé igazságára, ők a polgárt csak az ő szűk, földi viszonyaiban kontemplálják²⁵, a lélekre, annak örök üdvösségére nézve indifferenseknek²⁶ vallják magukat. Nem feladatom most vitatni, hogy helyes-e ez a felfogás? De tény, hogy ennek dacára a modern törvényhozók sem mellőzik a vallást, mint politikai faktort, sőt céljaikhoz idomítva szeretik azt felhasználni. Szerintük a vallás nem lenne egyéb, mint bölcsészeti erkölcsstan útján gerjesztett oly érzélem, mely az ész és szívét harmóniába hozza; melyben az ember megnyugvását találhatná, őt sorsával kibékítené, az ideális jó úton vezetné, békés, munkás polgárrá idomítaná és neki az élet nehéz viszonyai közepette támaszt és vigasztalást nyújtana.

Mennyi idealizmus! Ezredéves történelmi tapasztalatoknak és az emberi természetnek milyen ignorálása!

Nem szándékom e téren hosszasan tartózkodni, hivatkozom csupán a méltóságos főrendek engedelmeivel, a nagy aberrációi mellett is nemes lelkű és nagyelméjű íróra, az ünnevelt Tolsztojra: Lehet – úgymond – etikai tanulmányokat, laikus katekizmusokat írni, de ha az emberek azt hiszik, hogy ezekkel irányozhatják az emberiséget, csalódnak; mert az emberiséget nem ezek az értekezések, állambölcsészeti katekizmusok irányozzák, hanem az élő hit.²⁷ Vallás nélkül – állítja ugyancsak ő – nincs igaz, őszinte erkölcsösség, éppúgy, mint gyökér nélkül nincs plánta.

23 Vörösmarty Mihály *Szózatának* (1836) tizenkettedik strófája. „S a sírt, hol nemzet süllyed el, / Népek veszik körül, / S az ember milliónak / Szemében gyászkönyv ül.”

24 természetfölötti

25 szemlélik

26 közömbös

27 Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910) orosz realista író, vallásfilozófiai gondolkodó. Lásd bővebben: HAJNÁDY Zoltán: *Lev Tolsztoj világa*. Budapest, 1987. (különösen az *A próféta* című fejezet: 177–203.)

De fogadjuk el, méltóságos főrendek, az indifferens államnak ezt a vallás-szurrogátumát,²⁸ kérdem, vajjon megfelelnek-e hazánkban az eddigi vallások az állam ezen felsorolt posztulátumainak²⁹? Avagy szükséges volt a különféle új vallásoknak tárt kaput nyitni az állami célok biztosabb elérésére?

Hazánkban eddig gyakorolt vallásokul ismeretesek: a római latin és görög szertartású katolikusok, a görög-keleti, a protestáns, az unitárius és az izraelita.³⁰

Vajon a magyar állam mindezekben a vallásokban nem találta volna fel a saját érdekeinek állampolitikai céljait? Úgy tudom, a római katolikusban fennállása óta és a többiekre több százados tapasztalás bizonyította, hogy a magyar nemzet e vallásokban nemcsak híven szolgálta hazájának állami érdekeit, de a magánember, az egyén is, individualitása szerint, feltalálta megnyugvását, ennél fogva semmi újabb vallás nemzetünket és hazánkat boldogabbá, a magyar államot erősebbé, a magyar kultúrát virágzóbbá tenni nem fogja.

Akik nálunk hitújítással, új vallások alapításával foglalkoznak, azok nem magyarok, hanem idegen származású rajongók, hogy magamat erősebben ne fejezzem ki. Egyformán ellenségei mind a létező vallásoknak, mind a magyar államnak. Minő érdekünk követelheti tehát, hogy ily szerencselovagok iránt törvény útján vendégszeretet tanúsítsunk és kalandos vallási doktrínáik számára melegágyat készítsünk, melyben esetleg mérges maszlag is tenyészhetik?

Megengedik a méltóságos főrendek, hogy itt ismét csodálkozásomat fejezzem ki, hogy a kormányok a polgári házasságot leginkább a nemzet nagyobb egységesítése szempontjából sürgették,³¹ most pedig egy oly törvényjavaslattal állnak elő, mely ezt a nemzeti egységet a szakadozottság nagyobb fokával fenyegeti.

E törvényjavaslat a felekezeti autonómiák terén könnyen a nemzet egységét leginkább szétmállasztó túltengést idézhet elő.

Hazánkban már eddigel is több egyháznak van autonómiája. Most sürgetik a katolikus autonómia behozatalát, amely törekvés jogosultságát a jelen egyházi viszonyok közt el kell ismernem; az egyházi autonómiák száma tehát ismét szaporodni fog. De minő torzkép keletkezik később, ha a vallás szabad gyakorlata mellett a pár év alatt keletkezhető és felszaporodható új vallások és felekezetek külön-külön autonómiákat fognak majd követelni? Meg fogják-e tagadni? Quod uni justum, alteri ne legyen

Vö.: TOLSTOJ, Lev: *Mi a vallás és a mi a lényege?* [1901] Ford. Baán István. In: *Az orosz vallásbölcselet vi-rágkora. Tolsztojtól Bergyajevig.* 1. köt. Budapest, 1988, 32–65.

28 vallás-pótlékát

29 követelményeinek

30 A katolikus, az ortodox, az evangélikus, a református, valamint az unitárius (1848. évi XX. tc.) volt bevett felekezet Magyarországon, s az egyházpolitikai viták lezárulásával végül az izraelita felekezet (1895. évi XLII. tc.) is ebbe a jogi kategóriába került 1895-ben.

31 A kötelező polgári házasság intézményének bevezetését – és ezzel a polgári jog új ágának, a civil (nem egyházi) családjognak a megjelenését – sürgető magyar politikai erők érvéskésztésében a polgári jog-egyenlőség elve alapján gyakran szerepelt, hogy a törvény előtti egyenlőségnek fontos eleme a házasság-jog egységes – állami és felekezetiileg semleges – szabályozása. A katolikus egyház ez ellen természetesen tiltakozott, hiszen tanítása szerint a házasság szentség, s mint ilyen ember által fölbonthatatlan. A házassági jogról szóló törvény (1894. évi XXXI. tc.) hatályba lépése előtt érvényben lévő magyarországi – felekezeti – házasságjogi rendszerekről lásd bővebben: SZEREDY József: *Egyházjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra.* 1–2. köt. Pécs, 1883.

aequum?³² Minő nagyszerű távlat: Magyarország vallásszabadsággal és vagy 10–12 egyházi autonómiával, a nemzet egységesítésének nagyobb dicsőségére!

Végül ellenzem a törvényjavaslatot, mert újabb nehézséget támaszt a községek adminisztrációjában.

Méltóztassanak figyelembe venni a vegyes vallású és -nemzetiségű községek előjáróit, mennyi bajjal és minő nehézséggel kell megküzdeniük a képviselőtestületek összeállításában, az előjáróság választásánál, mennyi nehézséggel az egyházi és kulturális intézményeknél?

Tekintsük például Zemplén-Hegyalját; van ott nem egy község 5–600 lakos mellett külön három templommal, három iskolával, három pappal, három kántorral, legalább három tanítóval, három harangozóval; Tokajban éppen 4000 lakos mellett hat templommal!

És ha a községi élet a mostani szakadozottság mellett már sokat szenved, mennyit szenved majd akkor, ha a község lakossága még egyszer annyi, vagy kétszer annyi felekezetre fog szétforgácsoltatni?

A széttagolás e művéhez hozzájárulni nem akarván, a törvényjavaslatot, melyet egyházamra és hazámra egyaránt veszélyesnek tartok, sem általánosságban, sem a részletes tárgyalás alapjául el nem fogadom. *(Éljenezések jobbfelől.)*

Péter MIKLÓS

SÁNDOR DESSEWFFY, BISHOP OF CSANÁD, IN THE DEBATES OVER THE RELATIONS OF CHURCH AND STATE

Laws regulating the relations of Church and state and the debates over them play an important role in Hungarian political and social history. The laws on civil marriage, on the religious belonging of children, on mandatory state birth registration (1894), on the acceptance of Israelite denomination as established religion, and on religious freedom (1895) placed Hungary among the countries with a modern European legal system.

Sándor Dessewffy (1834-1907), Bishop of Csanád (Cenad, Romania), expressed his views explicitly during the debates. In this study the author reconstructs these views drawing on the Parliamentary address of the bishop delivered 21 March 1895. According to Dessewffy, the bill on religious freedom violates the interests of each established religion in Hungary, but first of all those of the largest one, the Catholic Church. At the same time, from a Liberal point of view he refused any discrimination on religious basis and considered religious freedom as a fundamental right of freedom. In spite of this he did not support the bill, considered it a radical one harming the unity of the Hungarian nation and the Hungarian state. Both houses of the Hungarian Parliament passed the bill and the period of the debates over the relations of Church and State ended.

32 Quod uni justum, alteri aequum. = Ami az egyiknek jog, az a másiknak is az. Itt: „Ami az egyiknek jog, az a másiknak ne legyen az?”

Desseffy Sándor
Pozsony, 1834. június 3. – Budapest, 1907. december 5.

ADRIÁNYI GÁBOR

AZ 1860-AS KÖLNI TARTOMÁNYI ZSINAT
MINT AZ ELSŐ VATIKÁNI ELŐFUTÁRA?*

Az 1848-as márciusi forradalom politikai következményei Németországban világossá tették, hogy az egyház és állam viszonyában is változások következnek be.¹ A főpásztorokat az események egyrészt aggodalommal, másrészt reménységgel töltötték el. Ezért a kölni egyháztartomány püspökei, Wilhelm Arnoldi² trieri, Johann Georg Müller³ münsteri, Franz Drepper⁴ paderborni főpásztorok Johann von Geissel⁵ érsek elnöklete alatt már 1848. május 10. és 13. között tanácskozássra gyűltek össze. Főtéma Poroszország – ahová a tartomány tartozott – politikai helyzete és ezzel összefüggésben a várható egyház és állam viszonya volt. A problémák megoldásával kapcsolatban a püspökök úgy vélték, egy nemzeti zsinatot kellene összehívni – amit a sajtó is követelt⁶ –, bár előbb meg akarták várni a frankfurti és a berlini alkotmányozó gyűlések eredményeit.⁷

Az év nyarán, augusztus 15-én került sor a kölni dóm építkezési ünnepségeire. Ezen a három szuffragán püspökön kívül részt vett a mainzi, speyeri, hildesheimi főpásztor és az osnabrücki adminisztrátor is. Sőt, a bécsi nuncius, Michele Viale-Prelá⁸ is, akit régi barátság fűzött Geissel érsekhez és aki a bécsi forradalom elől menekülve Frankfurt am Main közelében tartózkodott. Ebből az alkalomból Geissel ismét egy nemzeti zsinat összehívását sürgette, ami a püspökök helyeslésével találkozott is, viszont nunci-

* Készült az OTKA NK 83799 pályázat támogatásával.

1 SCHEIDGEN, Hermann Josef: *Der deutsche Katholizismus in der Revolution von 1848–1849*. Episkopat, Klerus, Laien, Vereine (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, 27), Köln–Weimar–Wien 2008.

2 Thomas, Alois, Arnoldi Wilhelm (1798–1864) 1842 óta trieri püspök, in: GATZ, Erwin: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803–1945*. Ein biographisches Lexikon. Berlin 1993 (továbbiakban: GATZ 1993), 13–15.

3 Hegel, Eduard, Müller Johann Georg (1798–1870), 1847 óta münsteri püspök, GATZ 1993, 522–524.

4 Hengst, Karl, Drepper Johann Franz (1787–1855), 1845 óta paderborni püspök. GATZ 1993, 141–142.

5 Hegel, Eduard, Johann von Geissel (1796–1864), 1837–1842, speyeri püspök, 1841–1845 koadjutor Kölnben, 1845-től kölni érsek, 1850-től bíboros. GATZ 1993, 239–244.

6 *Der Katholik* 28 (1848) 177–178, 181–282.

7 CÜPPERS, Sebastian, M. M.: *Das Kölner Provinzialkonzil von 1860. Kanonische Struktur und Kirchenbild einer Provinzialsynode im 19. Jahrhundert*. Augsburg 1992. 72.

8 Viale-Prelá, Michele (1799–1860), 1838–1845 müncheni nuncius, 1845–1855 bécsi nuncius, 1855–1856 bécsi pronuncius, 1855-től bolognai érsek, 1855-től bíboros, WEBER, Christoph: *Kardinäle und Prälaten in den letzten Jahren des Kirchenstaates 1846–1878*. Stuttgart 1878, (a továbbiakban: WEBER 1878) 527–528.

us Viale-Prelá azt javasolta, a püspökök gyűljenek össze előbb egy konferenciára. A püspökök ezután fel is kérték az érseket, tegye meg a szükséges intézkedéseket.

Így jött létre 1848. október 22-én az első össznémet püspökkari konferencia Würzburgban annak ellenére, hogy a müncheni ultrakonzervatív, ultramontán érsek, Karl August von Reisach⁹ és az ottani internuncius, Carlo Sacconi¹⁰ Rómában minden követ megmozgatott annak megghiúsítására. A konferencia november 16-ig tartott és november 8-án és 9-én tárgyalta a zsinat kérdéseit is. Végül megállapodtak a püspökök abban, hogy mielőbb szentszéki engedéllyel nemzeti zsinatot tartanak, viszont ez előtt mind tartományi, mind egyházmegyei zsinatokra kerül sor. A konferencia felszólította elnökét, Geisselt, hogy a szükséges engedélyt a nemzeti zsinat megtartására Rómában szerezze meg. De még a konferencia előtt Sacconi Giovanni Soglia¹¹ bíboros államtitkártól azt az instrukciót kapta, hogy akadályozza meg a zsinatokat, elsősorban a nemzetit. IX. Pius pápa pedig 1849. május 9-én kiadott bullájában míg az egyházmegyei zsinatok ellen óvott, tartományiakat viszont javasolt,¹² addig a nemzetiek elnapolása mellett döntött, azaz lényegében azokat megtiltotta.¹³ A Szentszéknek természetesen volt oka aggodalomra. Hiszen az 1830-as évek zsinati mozgalmi az 1848-as forradalommal új erőre kaptak, és ezek nemcsak az egész egyház, a hierarchia és a papi fegyelem „demokratizálását” követelték, hanem még a cölibátus eltörlését és az egyházkormányzatban a többségi elv bevezetését is.¹⁴ Sőt akadtak, akik az egyházmegyei zsinatokat papokból és laikus hívekből önálló törvényhozó és bíraskodó testületté akarták átalakítani.¹⁵

Geissel nem adta fel tervét a nehézségek ellenére sem. 1849-ben, 1850-ben és 1854-ben tanácskozássra hívta szuffragáneusait a porosz alkotmánytervezet ügyében, de egyúttal tárgyaltak egy tartományi zsinatról is. Sőt, 1850-ben Geissel arra kérte püspöktársait, hogy a közeljövőben tartandó tartományi zsinat érdekében tegyék meg javaslataikat és adják elő kérelmeiket. A következőkben már egy egész sereg propozíció futott be Kölnbe, amelyek túlnyomóan az egyházi fegyelmet és a liturgiát érintették, de kitértek az iskolaügyre, az egyházi javadalmakra és az egyházi bíraskodásra is.¹⁶ Így azután Geissel 1858. augusztus 30-szeptember 1-re három szuffraganeusát (Trier, Münster, Paderborn) értekezletre hívta Kölnbe, hogy a zsinat ügyét részletesen megtárgyalják. El kellett dönteniük, milyen témákat, és milyen rendben tárgyaljon a zsinat, és az egyes témák kidolgozását a püspökök között fel is kellett osztani. Geissel fenntartotta magának a dogmatikus részt, elsősorban a püspökökről és a káptalanokról szólót.¹⁷

9 Zeiss, Anton, Karl August von Reisach, gróf (1800–1856); 1846–1856 müncheni érsek, 1856-tól kúriai bíboros, in: GATZ 1993, 603–606.

10 Sacconi Carlo (1848–18889); 1841–1851 müncheni internuncius, majd nuncius, 1853–1861 párizsi nuncius, 1861 kúriai bíboros, WEBER 1878, 514–515.

11 Soglia Giovanni (1779–1856) 1848–1856 bíboros államtitkár, WEBER 1878, 522–523.

12 Ezeknek a döntéseit ugyanis jóváhagyásra fel kellett terjeszteni Rómába.

13 *Collectio Lacensis. Acta et Decreta S. Conciliorum recentiorum.* 7 kötet. Freiburg i. Br. 1890–1892. itt: V. 994–995. –A pápa ugyanígy válaszolt a francia püspököknek is, akik szintén egy nemzeti zsinatot akartak, uo. IV. 3 sk.

14 Vö. a gazdag korabeli sajtót és irodalmat CÜPPERS 1992, 80, 40. jegyzet.

15 Így pl. a tübingeni professzor *Die kirchlichen Zustände der Gegenwart*, Tübingen 1849, c. könyvében

16 CÜPPERS 1992, 84–85.

17 Az autokrata Geissel ui. állandó háborúban állt a kanonokokkal (szerinte „Kapitularenrepublik”), nem véletlen, hogy éppen ez a fejezet volt a zsinaton a legtöbbet vitatott és változtatott. vö. CÜPPERS 1992, 85, 61. jegyzet.

1859 tavaszán a zsinat terve és ügyvitele már készen állt az őszi kezdésre, mikor azt el kellett halasztani. Geissel ugyanis 1859. június 6-án IX. Pius arra kérte, engedélyezze a tartományi zsinatot, jöllehet erre sem akkor, sem ma nincs szükség.¹⁸ Az érsek valószínűleg így akarta a zsinat hűségét a Szentszékkal szemben kihangsúlyozni. Pius 1859. július 30-án brévében válaszolt és megdicsérte a vállalkozást. Viszont Geissel hódolatában addig ment, hogy a zsinati Kongregáció prefektusának, Cagianonak¹⁹ is írt és jelezte neki a zsinat témáit. A bíboros válaszolt is és javasolta felvenni a zsinat tárgyalandó témái közé a szentségek tanát, az egyházmegyei zsinatot, a szentek és a Szűzanya tiszteletét, valamint az egyházi hierarchiát és annak joghatóságát. Főként mivel ez utóbbi (később *De hierarchia ecclesiastica ac de eius jurisdictione*) eddig a kölni aktákban nem szerepelt, csupán egy fejezet a püspökökről (*De episcopis*), világos, hogy ez az új fejezet – amely később az Első Vatikáni Zsinaton központi szerepet kapott – Róma egyenes kívánságára került a kölni tartományi zsinat ügyiratai közé. A bíboros által javasolt témák felvétele az iratok közé természetesen új fejezetek kidolgozását tette szükségessé. Geisselnek tehát a zsinatot el kellett napolnia.

De az érsek az eddig elkészített dogmatikus fejezettel sem volt megelégedve. Kezében volt az 1858-as bécsi tartományi zsinat dokumentuma és saját tervezetének harmadik átdolgozása után is attól tartott, annak színvonalát nem tudja a kölni elérni, mivel Bécsben jobb erők működtek közre.²⁰ Megbízta tehát 1859 november végén Wilhelm Wilmers²¹ bonni jezsuita filozófus professzort, hogy dolgozza át, illetve írja meg a zsinat dogmatikus tételeit. Viszont az érsek a zsinat tervezett időpontjáról semmiképp sem akart lemondani, így Wilmersnek éjt nappallá téve kellett dolgoznia. Geissel azután 1860. február 15-i nagyböjti körlevelében bejelentette és február 20-án hivatalosan is összehívta a kölni tartományi zsinatot, jöllehet Wilmers dolgozatával még nem volt egészen készen.

Geissel meghívót intézett szuffragáneusaihoz, Konrad Martinhoz²² (Paderborn), Georg Müllerhez²³ (Münster), Wilhelm Arnoldihoz²⁴ (Trier) és a négy segédpüspökhöz (Köln és a három szuffraganpüspökség). Részvételüket kérte szavazati jog nélkül három megyéspüspök, akik ugyan nem tartoztak a kölni egyháztartományhoz, de érdekelte őket a zsinat: Heinrich Förster²⁵ boroszlói (Breslau), Eduard Jakob Wedekind²⁶ hildesheimi és Paulus Melchers²⁷ osnabrückeri püspök. Az 1860. április 29-én Geissel elnöklete alatt nagy ünnepélyességgel megnyílt zsinaton tehát tizenegy püspök vett részt, közülük nyolc szavazati joggal. Geissel elrendelte azt is, hogy minden egyes szuffragán püspök két szakértő teológust hozzon magával. Ő maga háromra gondolt,

18 CIC 1983, can. 442 § 1.

19 Antonio Maria Cagiano de Azevedo (1797–1867), 1844-től bíboros, 1853–1860 a Congregatio Concilii prefektusa, WEBER 1878, 446–447.

20 PFÜLFF, Otto: *Cardinal von Geissel*. II. Freiburg 1896. 438.

21 Lásd lejjebb életrajzát.

22 Gatz, Martin Konrad (1812–1879) 1856-tól padernborni püspök, in: GATZ 1993, 478–481.

23 Ld. fent 3. jegyzet

24 Ld. fent 4. jegyzet

25 Gatz, Heinrich Förster (1799–1881) 1853-óta boroszlói püspök, in: GATZ 1993, 200–203.

26 Aschoff, Hans-Georg, Eduard Jakob Wedekind (1796–1870), 1850-óta hildesheimi püspök, in: GATZ 1993, 200–203.

27 Gatz, Melchers Paulus (1813–1895); 1857–1866 osnabrückeri püspök, 1866-tól kölni érsek, in: GATZ 1993, 493–494. osnabrückeri püspök.

végül is csak egy lett belőle: a jezsuita Wilmers. Résztvett a zsinaton a teljes kölni káptalan nyolc kanonokkal, az aacheni prépost, a három szuffragán püspökség káptalanjából két-két kanonok, a bonni egyetem, a münsteri és padernborni főiskolák teológiai karainak egy-egy kiküldöttje, a négy egyházmegye szemináriumainak rektorai, valamint a tartomány hét férfi szerzetesrendjének képviselői és egy jegyző.

A zsinat ügyvitelét már április 29-én eldöntötték. A tervezett négy partikuláris kongregáció (bizottság) helyett hat alakult, mivel a hildesheimi és osnabrücker püspökök részvételével azokban hat megyéspüspök elnökölhettek. Az ünnepélyes megnyitó után a munka előbb a partikuláris bizottságokban folyt az elkészített és kinyomtatott séma alapján. Ezeknek a végzését azután a generális kongregáció (bizottság) tárgyalta, majd ha elkészült a végleges szöveg, azt a püspökök „mint bírák a hit dolgaiban” szavazattal jóváhagyták. A dekrétumokat azután ünnepélyes ülésen az apostoli protonotáriusok hirdették ki. A zsinat öt generális (egyetemes) kongregációban és négy ünnepélyes ülésben ülésezett. Az utolsón, május 17-én a zsinati atyák aláírták az iratokat és a zsinat Te Deummal, áldással és teljes búcsúval ért véget.

Geissel az aktákat már 1860. június 15-én felterjesztette Rómába, de csak 1861. december 19-i dátummal jelezte Caterini²⁸ bíboros, hogy az approbáció megtörtént. Viszont a kongregáció kikötötte, hogy bizonyos javításokat, kiegészítéseket kell eszközölni a szövegben, jelesen a dogmatikus 40. fejezethez egy egészen új fejezetet is csatolt a tisztítótűzről (De purgatorio). A zsinat aktái (Acta et Decreta) csak ezután mehettek nyomdába és jelenhettek meg 1862. augusztus 13-án.

A zsinat előkészítése során Geissel a dogmatikus rész kidolgozását saját irányítása alá vonta, míg a püspökökről és a kanonokokról szóló fejezetet magának tartotta fenn. Végül a zsinat szövege 78 fejezetből állt, ebből 40 a katolikus hitet taglaló dogmatikus rész, 38 fejezet pedig az egyházi fegyelmet tárgyaló rész volt.²⁹ A dogmatikus fejezetek kidolgozását a két említett kivételével Geissel az előkészítés során két professzorra bízta. Az egyik Franz Xaver Dieringer³⁰ volt, a másik valószínűleg Peter Roh.³¹ Dieringert (1811–1876) Geissel 1840-ben még mint speyeri püspök nevezte ki szemináriumában teológiai tanárnak és amikor kölni érsek lett, javaslatára a porosz minisztérium 1843-ban őt nevezte ki a bonni egyetem katolikus teológiai karán a dogmatika tanárának. Geissel Dieringert még kölni kanonoknak is kinevezte és állandó tanácsadója lett, Dieringer pedig mint konzervatív teológus az érsek teljes bizalmát élvezte. Később az Első Vatikáni Zsinat (1869–1870) kapcsán keletkezett teológiai bonyodalmakba keveredett, lemondott katedrájáról és Veringerdorfban (Baden) plébános lett. A kölni zsinat

28 Caterini Prospero (1791–1881), 1853-tól bíboros, 1860–1881 a Congregatio Concilii prefektusa, WEBER 1878, 149–150.

29 Mansi, 48, 25–166. Pars prima: De doctrina catholica uott 73–122.; Titulus I. De Dei existentia – 8 fejezet; Titulus II. De Deo uno 2 fejezet; Titulus III. De creatione – 2 fejezet; Titulus IV. De homine – 4 fejezet; Titulus V. De Christo – 3 fejezet; Titulus VI. De Christi ecclesia – 5 fejezet (caput 22: De Romano Pontifice, caput 24: De ecclesiae magisterio infallibili); Titulus VII. De gratia – 2 fejezet; Titulus VIII. De sacramentis – 9 fejezet; Titulus IX. De altera vita (caput 40: De purgatorio); Pars secunda: De disciplina ecclesiastica uo. 122–165.; Titulus I. De personis ecclesiasticis – 9 fejezet; Titulus II. De ministeriis ecclesiasticis – 29 fejezet;

30 Franzen, August, Franz X. Dieringer (1818. 1868) in: *150 Jahre Rheinisch-Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn 1818–1968*. Bonner Gelehrte. Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften in Bonn. Katholische Theologie. Bonn 1968. 39–56.

31 Croce, Walter, Peter Roh in: *Lexikon für Theologie und Kirche* (továbbá LThK) 8 (1963) 1361.

előkészítésében tevékenyen részt vett és annak harmadik partikuláris bizottságában dolgozott.

A második teológus, aki a dogmatikus részt készítette, feltehetően³² Peter Roh (1811–1872) volt. A svájci születésű Roh 1829-ben lépett be a jezsuita rendbe. Dogmatikát tanított Fribourgban (Svájc) és Luzernben, teológiát 1858 és 1866 között Maria Laachban és Paderbornban. A kölni és az Első Vatikáni Zsinaton a paderborni püspök, Konrad Martin teológusa volt. Mint híres népszónok és népszerű apologetikus könyvek szerzője kora legjelentősebb svájci jezsuitájának számított.³³ Geissel jól ismerte Roht, mivel 1850-ben a kölni egyházmegyében népmisziókat tartott. Nem ismeretes, mennyi volt Roh szerepe a dogmatikus anyag kidolgozásában, az azonban bizonyos, hogy Geissel nem volt a kézirattal megelégedve és ezért 1859. november 20-án a feladattal – amihez járultak még a kongregáció által javasolt témák is – Wilhelm Wilmerst³⁴ bízta meg.³⁵

Wilmers 1817-ben született Vesztfáliában, 1834-ben belépett a jezsuita rendbe, tanulmányait Svájcban és Franciaországban végezte. 1882-től a rend különböző kollégiumaiban filozófiát és teológiát tanított. Bonni tanársága idején – 1856–1860 – bízta meg őt Geissel a zsinat dogmatikus részének kidolgozásával. A zsinat alatt mint az érsek teológusa tevékenykedett. Az Első Vatikáni Zsinaton – mint alább látjuk – jelentős része volt a második dogmatikus konstitúció, a *Pastor aeternus* (*De Romano pontifice*) létrejöttében. Öt év múlva, 1875-ben a Vatikáni Zsinat egyik kiemelkedő infallibilista tagjának, Louis Pie³⁶ poitiersi püspöknek a meghívására az ottani szeminárium tanára lett 1880-ig. 1882-től haláláig, 1899-ig a rend *exaetemi* (Hollandia) házában irodalmi tevékenységet folytatott.

Wilmers korának egyik legjelentősebb jezsuita dogmatikusa volt. Számos műve közül legfontosabb volt a négykötetes „*Lehrbuch der Religion*” (A vallás tankönyve), amely 1924-ig nyolc kiadást ért meg, majd ennek „*Geschichte der Religion*” (A vallás története) néven kiadott első kötete két kötetre duzzasztva 1904-ben már a hetedik kiadását érte meg. „*Handbuch der Religion*” (A vallás kézikönyve) néven átdolgozva négy kiadást ért meg 1905-ben. 1891-ben ennek angol, 1896-ban ennek francia fordítása is megjelent. Wilmers az Első Vatikáni Zsinaton – 1869–1870 – jelentős szerepet játszott és amikor 1870-ben az ellenzék Nápolyban négy könyvecskét jelentetett meg a tervezett pápai tévedhetetlenség dogmatizálása ellen,³⁷ akkor ő azonnal egy ellenirattal –

32 Bizonyíték máig nem került elő, de csaknem bizonyos, hogy ő volt a két dogmatikus egyike, vö. CÜPPERS 1992, 104–105.

33 Springer, Klaus- Bernward, Roh Peter in: *Traugott, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. 8 (1994) 557–559.

34 Sträter, August, *Erinnerungen an Pater Wilmers S. J.*, in: *Mitteilungen aus der deutschen Provinz* 6 (1912–1914) Roermond 1914, 145–153, 293–302.

35 CÜPPERS 1992, 105.

36 Aubert, Roger, Louis Pie (1815–1880) 1849 óta Poitiers püspöke, kora liberalizmusának ádáz ellenfele, a „19. sz. Hilarius”, in: *LThK*, 8 (1963) 495.

37 1. *Observationes quaedam de infallibilitatis ecclesiae objecto*. Neapoli 1870. Anonim. (Rauscher bécsi érsek köréből vagy tollából). 2. *De Summi Pontificis infallibilitate personali*. Neapoli 1870. Anonim. Szerző: Schwarzenberg prágai bíboros-érsek Franz Sales Mayer O. Praem. segítségével. 3. *Causa Honorii papae*. Neapoli 1870. Szerző megnevezve: Karl Joseph von Hefele, egyháztörténész, rottenburgi püspök. 4. *Quaestio ad instar manuscripti impressum*. Hely, idő nélkül. 1870. Hely valószínűleg Solothurn és a szerző valószínűleg Wilhelm Emmanuel von Ketteler, mainzi püspök.

„Animadversiones in quatuor contra Romani Pontificis infallibilitatem editos libellos „(Neapoli 1870, 114 oldal) válaszolt, aminek három különböző német fordítása is megjelent.³⁸ Rendtársa, Pater Sträter emlékiratából tudjuk,³⁹ hogy IX. Pius személyesen kérte fel Pierre Jean Beckx jezsuita rendfőnököt,⁴⁰ hogy gondoskodjék egy ellenirat megírásáról. Beckx a feladattal Wilmerst bízta meg, aki éjt nappallá téve készítette el elleniratát és nyomtatta ki ugyancsak névtelenül Nápolyban. De hogy ő a szerző, azt Wilmers később könyveiben nyíltan is bevallotta.⁴¹

Milyen szerepet játszott Wilmers a kölni tartományi zsinaton, jelesen mi volt az ő munkája a dogmatikus „De Christi ecclesia” fejezetben? A kérdést Geissel biográfusa, a jezsuita Otto Pfülf⁴² két kötete ellenére sem tisztázta és Johann Beumer⁴³ sem tudott 1971-ben dűlőre jutni. Sőt, a zsinat legalaposabb feldolgozójának, Sebastian M. M. Cüppersnek⁴⁴ sem sikerült 1992-ig mindent bizonyító iratokhoz jutni, mivel sem az al-sónémet jezsuita provincia levéltára, sem a jezsuita római központi levéltár, sem pedig a rendezetlen kölni főegyházmegyei levéltár nem tudott a kérdésre feleletet adni. Így Cüppersnek nem maradt más hátra, mint a kölni zsinat említett sémáját Wilmersnek az 1860 előtt kiadott „Lehrbuch der Religion” könyvének vonatkozó részeivel összevetni. Problémát okozott az, hogy míg a zsinat szövege latin, Wilmers könyve német. De segítséget nyújtottak neki az összehasonlításban a „Der Katholik” folyóirat 1862-es és 1863-as számai, amelyek a zsinat csaknem valamennyi dokumentumát német fordításban közlik.

Az összevetést a szerző a tartalmi és nem a stílusbeli egybeesésben kereste. Cüppersnek sikerült is 16 oldalon keresztül és három tabella (Lehrbuch, zsinat-szöveg, Der Katholik) felállításával meggyőzően bizonyítani,⁴⁵ hogy a kölni „De Christi ecclesia” lényegében Wilmers munkája. Jelesen vonatkozik ez a szó szerint idézett egyházatyákra, amelyek teljesen megegyeznek Wilmers könyvének forrásaival. Fontos megállapítása Cüppersnek az is, hogy a zsinat 24. sémája az egyház tévedhetetlen tanítóhivataláról teljesen egybevág Wilmers tankönyvével.⁴⁶ Hogy azonban árnyalati különbségek vannak, annak oka az, hogy Wilmers az első partikuláris bizottság tagja volt, amely a „De religione et fide generatim” séma 1–8 fejezetét tárgyalta, míg a hatodik partikuláris bizottság, amely feladatul ennek 21–26. fejezetét (De Christi ecclesia) kapta, Dieringer bizottsága volt. Így lett elkerülve az, hogy az a bizottság, amelyik kidolgoz-

38 1. *Widerlegung der vier unter die Väter des Konzils verteilten Broschüren*. Münster 1870. 2. *Bemerkungen gegen vier wider die Infallibilität des Papstes erschienene Broschüren*. Wien. 3. *Kritische Beleuchtung von vier Broschüren, welche gegen die Infallibilität des Papstes erschienen und unter die Väter des Concils vertheilt worden sind*. Regensburg.

39 Lásd 35. jegyzetet, itt 296.

40 Schneider, Burkhardt, Pierre Jean Beckx (1795–1887) 1853-tól jezsuita, 1853-tól 1887-ig a rend 22. általános főnöke, in: *LThK*, 2 (1958) 92–93.

41 *Pl. De Christi ecclesia libri sex*. Regensburg 1897. könyvében, 441.

42 Pfülf, Otto, Cardinal von Geissel, Bischof zu Speyer und Erzbischof zu Köln im Leben und Wirken. *Sammt Urkundenbuch*, Speyer 1873.

43 Lásd tanulmányát *Pater Wilhelm Wilmers und seine Tätigkeit auf dem Kölner Provinzialkonzil von 1860 und auf dem Ersten Vaticanum*. In: *Archivum Historiae Conciliorum*, 3; 1–2 (1971) 137–155.

44 CÜPPERS 1992, 108.

45 CÜPPERS 1992, 108–125.

46 Uo. 122–125.

ta a sémát, másodfokon saját maga döntson róla. Wilmers „De Christi ecclesia”-ját tehát a Dieringer-féle bizottság vizsgálta.⁴⁷

Milyen szerepet vitt Wilmers az Első Vatikáni Zsinaton? Először is arra kell rámutatni, hogy a kölni tartományi zsinat atyái közül öten vettek részt a Vatikáni Zsinaton is: Melchers, akiből 1866-ban kölni érsek lett, Martin paderborni, Wedekind hildesheimi, Matthias Eberhard⁴⁸ trieri – aki mint szemináriumi rektor volt Kölnben – és Förster boroszlói (Breslau) püspök. Míg Melchers és Förster a vatikáni zsinati ellenzékhez tartozott, Konrad Martin a pápai tévedhetetlenség egyik legelszántabb képviselője lett Rómában, és teológiai tanácsadója, a jezsuita Peter Roh segítségével, aki már Kölnben is teológusa volt, a dogmatizálás érdekében széleskörű tevékenységet fejtett ki. De nemcsak az egyik néhai kölni teológus szakértő tartózkodott Rómában, hanem a másik jezsuita is, Wilmers.

Köztudott, hogy mindjárt az egyetemes zsinat megnyitása kezdetén nagy népszerűsítő hadjárat indult meg a zsinati többség tagjai között a pápa joghatóságáról, illetve az annak tévedhetetlenségéről szóló tan dogmatizálása érdekében. Ennek két legfőbb propagálója a konvertita Henry Manning⁴⁹ westminsteri érsek és Ignatius von Senestréy⁵⁰ regensburgi püspök volt. Lényegében rájuk megy vissza, hogy 380 zsinati atya 1870. január 29-én a zsinathoz egy beadvánnyal (propositio) fordult, amelyben kérték ennek a témának rövid úton való felvételét a zsinat tárgyalandó témái közé.⁵¹ Ehhez csatoltak egy függelékkel (appendix) is, amelyben hét tartományi zsinat evvel kapcsolatos végzéseire utaltak.⁵² A függelékben – amely, mint a petíció is, négy hét és számos változtatás után jött létre⁵³ – a kérvényezők első helyen a kölni tartományi zsinat végzését idézték, majd az 1865-ös utrechtit, az 1860-as prágait, az 1863-as kalocsait, az 1859-es urbinóit és az 1869-es baltimore-it. De honnét ismerték ők ezeket a zsinatokat? Elárulja Senestréy naplója, amely szerint a propozíciót a két jezsuita teológus, Roh és Wilmers készítette.⁵⁴ Honnan tudtak azonban Roh és Wilmers Kalocsáról? Onnan, hogy a kalocsai zsinat teológusa, Clemens Schrader⁵⁵ is Rómában volt és a jezsuita teológusok, mint Franzelin,⁵⁶ Kleutgen,⁵⁷ Roh, Wilmers és társaik mind a zsinat előkészítésében, mind a pápai jurisdikció és tévedhetetlenség tanának propagálásában már

47 Uo. 126. Cüppers a továbbiakban részletesen kitér a „De Christi ecclesia” kidolgozására, 127–139.

48 Thomas, Alois, Matthias Eberhard (1815–1876), 1867 óta trieri püspök, in: GATZ 1993, 155–157.

49 Biemer, Günter, Henry Manning (1808–1892), 1833 anglikán pap, 1851 áttérés, katolikus pap, 1865 westminsteri érsek, 1865 bíboros, in: LThK 6 (1961) 1364.

50 Mai, Paul, Ignatius von Senestréy (1818–1906) 1858 óta regensburgi püspök, in: GATZ 1993, 699–702.

51 Mansi, 51, 646.

52 Mansi, 51, 648.

53 ADRIÁNYI, Gabriel: *Ungarn und das I. Vaticanum*. Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, 59 Köln-Wien 1975. 177–178.

54 Senestréy, Ignatius von, *Wie es zur Definition der päpstlichen Unfehlbarkeit kam*. Tagebuch vom I. Vatikanischen Konzil, herausgegeben und kommentiert von Klaus Schatz (Frankfurter Theologische Schriften 24) Frankfurt am Main 1977. 41, Roh és Wilmers vázlatai függelékben: 141–142, 144–147.

55 Schauf, Henrik, Clemens Schrader (1820–1875) jezsuita, 1871. 1872 a római Collegium tanára, 1857–1870 professzor Bécsben, 1872–1875 professzor Poitiersben, in: LThK 9 (1969) 482.

56 Twicker Max Georg, Johann Franzelin (1816–1886) jezsuita, a római Gregorianán tanár 1850–1856, 1876 bíboros, a vatikáni zsinat *De fide catholica* dekretumának alkotója, in: LThK 4 (1960) 272–273.

57 Gillen Leonhard, Josef Kleutgen (1811–1883) jezsuita, 1843-tól általában Rómában, a vatikáni zsinat alatt Martin püspök egyik teológusa, a *De fide catholica* egyik átdolgozója, a pápai tévedhetetlenség dogmatizálásának egyik lényeges szereplője, LThK 6 (1961) 340.

évek óta nagy tevékenységet fejtettek ki. Bizonyított, hogy Schrader, Kleutgen, Franzelin és Wilmers a vatikáni zsinat perdöntő „De ecclesia Christi” (az infallibilitással együtt) és „De fide catholica” sémáiban a leglényegesebb szerepet játszották.⁵⁸

Wilmersnek evvel kapcsolatban még egy különleges szerep is jutott, Őt ugyanis Bombay-Poona apostoli vikáriusa, Ascalon címzetes püspöke, Leo Meurin,⁵⁹ kinevezte teológusnak. A berlini születésű, de francia szülőktől származó – apja diplomata volt Berlinben – Meurin 1848-ban kölni papszentelése után 1851-ig Geissel titkára volt. Ekkor belépett a jezsuita rendbe, és 1858-tól Bombayban folytatott misszionáriusi tevékenységet. IX. Pius pápa 1867-ben kinevezte apostoli vikáriusnak és címzetes püspöknek. 1886-ban Rómában címzetes érseki kinevezést kapott, majd Mauritius szigetén Port-Louis püspöke lett. – Meurin a zsinaton csupán kétszer, akkor is röviden szólalt fel nagyobb jelentőség nélkül és adott be javaslatot a „De fide catholica” sémával kapcsolatban.⁶⁰ Viszont a „De ecclesia Christi” sémával kapcsolatos javítási igénye (emendatio privatim exhibita) annál is nagyobb horderejű volt. Ebben ugyanis a pápai tévedhetetlenséghez még az utolsó pillanatban hozzátartozt a szigorítás, „ex sese, non autem ex consensu ecclesiae” (a pápa tévedhetetlen döntése önálló és nem szorul a világegyház hozzájárulására) lényegében Wilmers megfogalmazása volt, még ha ebben mások is szerepet játszottak.⁶¹ Wilmers később egyik rendtársának maga is bevallotta, hogy a „Pastor aeternus” konstitúció „ex sese, non autem ex consensu ecclesiae” kifejezése őtöle származik.⁶² Wilmersnek az 1870-ben Nápolyban a pápai tévedhetetlenség ellen kiadott négy brosúra cáfolatáról már fent szó volt.

A Második Vatikáni Zsinat (1962–1965) meghirdetésével és lezajlásával megindult a zsinatok története iránt a tudományos érdeklődés, jelesen az Első Vatikáni Zsinattal kapcsolatban. Ezzel összefüggésben annak előzményei is előtérbe kerültek, így az időközben elfelejtett 1860-as kölni tartományi zsinat is. Már 1963-ban a kapucinus Fidelis van der Horst úgy találta, hogy a kölni zsinat ekkleziológiai tanítása felülmúlja az 1858-as bécsi, az 1860-as prágai, az 1863-as kalocsai és az 1866-os utrechti zsinatókét.⁶³ Az újabb dogmatikus ekkleziológiában időközben megindult érdeklődés és vita a bonni egyetem katolikus teológiai karának rendkívüli dogmatikus tanárát, Matthäus Bernardst, arra indította, hogy a témának egy külön tanulmányt szenteljen.⁶⁴ Megpróbálta összehasonlítani a fent említett zsinatok tanítását az egyházzól a kölni zsinattal.

Bernards úgy találta, míg Bécs és Kalocsa az egyház-sémának csak néhány gondolatot szentel, Utrecht pedig apologetizál, addig Köln komoly teológiai megfontolást szán a témának.⁶⁵ A kölni zsinat széles bázison középutat foglal el, igyekszik a tisztán egyházi és dogmatikus felfogások között kiegyenlítő középutat találni, és éppen ez a köl-

58 Vö. fent 56, 57 jegyzetet.

59 Leo Meurin (1823–1895), vö. Beumer, Pater Wilhelm Wilmers, 146. 37. jegyzet.

60 CÜPPERS 1992, 199–200.

61 CÜPPERS 1992, 200–201, főként 63, 64, 65. jegyzetek.

62 Uo. 201. 66. jegyzet.

63 Van der Horst, Fidelis, *Das Schema über die Kirche auf dem I. Vatikanischen Konzil (Konfessionskundliche und kontroverstheologische Studien, 7)* Paderborn 1963. 42–43.

64 *Zum Anteil der Provinzialkonzile am Ausbau der Ekklesiologie im 19. Jahrhundert. Die Kölner Partikularsynode von 1860.* in: GRANER Franz (kiadó): *Festgabe Joseph Kardinal Höffner.* Köln 1971. 149–167.

65 Bernards, uo. 157.

ni zsinat egyik jellemző tulajdonsága.⁶⁶ Míg Esztergom és Bécs a püspökök hivatásáról értekezik, Prága és Utrecht azokat szép szavakba öltözteti, addig Köln komoly teológiai értekezést folytat.⁶⁷ Míg Kalocsa és Utrecht a püspöki hivatalt az apostoloktól eredezteti, Köln kinyilvánítja, hogy az isteni alapítású, és a „pápa univerzális joghatóságának sérelme nélkül” a püspökök részt vesznek az egyház vezetésében. Ebben Bernards a püspöki kollegialitás korai megfogalmazását látja.⁶⁸ Prága, Kalocsa és Utrecht kihangsúlyozzák a papság alárendeltségét és kötelességét, Köln körültekintőbben csak arról szól, hogy a püspökök a papok felett állnak.⁶⁹

A pápai joghatósággal kapcsolatban Bernards úgy látja, ellentétben Kalocsával, Prágával és Utrechttel, a kölni zsinat nem tartotta szükségesnek külön kihangsúlyozni az engedelmességet a római pápával szemben.⁷⁰ Prága az apostoli székben minden egyház tanítóját (magistra), magában a pápában pedig a hit legfőbb tanítóját (doctor) látja,⁷¹ Esztergom a történeti bizonyítást követi,⁷² és Kalocsa a Szelephényi-féle nyilatkozatra⁷³ hivatkozva a pápa tévedhetetlen megnyilatkozásáról beszél – „de summo et irrefragabili oraculo”, addig Köln nemes egyszerűséggel állítja: „a pápa minden keresztény atyja és tanítója, akinek ítélete hit dolgában önmagában megváltozhatatlan”.⁷⁴ Hogy a kölni zsinat szövege hogyan jött létre, leírja a szerző a zsinati akták alapján.⁷⁵ A különbség Bécs, Esztergom, Kalocsa és Köln között szerinte az, hogy az előbbi háromban a pápa mint egyháztanító lép fel, Kölnben pedig elsősorban mint az egyház bírója.⁷⁶ Ez különben megegyezett Schrader később, 1866-ban publikált megfogalmazásával.⁷⁷

Valóban előfutára volt az 1860-as kölni tartományi zsinat az Első Vaticanumnak? Jóllehet Cüppers úgy látja, hogy a kölni zsinat egyházzól alkotott képe átfogóbb és egyetemesebb az Első Vatikáninál – hiszen az a tervezett egyházzól alkotott sémának csak az első része, a római pápáról, lett mint a második dogmatikus konstitúció „Pastor aeternus” elfogadva⁷⁸ – mégis egy előfutárról nem lehet beszélni. Legalább ilyen előfutára volt ugyanis még legalább hét tartományi zsinat, egyházmegyeiekről nem is beszélve.

66 Uo. 158.

67 Uo. 158.

68 Uo. 158.

69 Uo. 149. Róma a jóváhagyáskor azonban belevette a szövegbe: „Episcopi... jure divino superiores sunt presbyteri”.

70 Uo. 159–160.

71 Uo. 163.

72 Uo. 163.

73 ADRIÁNYI Gábor: *Szelephényi primás és XI. Ince pápa. Az 1682-es meg nem tartott nagyszombati nemzeti zsinat.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17 (2005) 25–33.

74 „Ipse (Romanus pontifex) est omnium christianorum pater et doctor, cuius in fidei quaestionibus per se irrefragabile es iudicium” – Mansi, 48, 108 b, BERNARDS uo. 163–164.

75 Uo. 161–165.

76 Uo. 165.

77 SCHRADER Clemens: *De unitate Romana commentarius II.* Freiburg 1866, 139–141, 226–232, 243–258, 273–299.

78 CÜPPERS 1992, 195–196.

THE PROVINCIAL COUNCIL OF COLOGNE (1860) AS PRECURSOR OF VATICAN COUNCIL I?

Parallel to the announcement of the organisation of Vatican Council II, 1958, scholarly interest turned toward earlier councils, especially to Vatican Council I (1869-1870). Its precursors, the seven provincial councils held between 1858 and 1869, were also studied. The 380 delegates who demanded the dogmatization of papal primacy and infallibility also referred to these seven provincial councils. The Council of Cologne, 1860, was the first among these, whereas the Council of Kalocsa, 1863, was the fifth. Several German dogmatists, such as Fidelis van der Forst in 1963, Matthäus Bernards in 1971, Sebastian Cüppers in 1992, also studied the Council of Cologne, especially its ecclesiology. They all concluded that the Council of Cologne could be considered as a precursor of Vatican Council I from a certain aspect. The leading theologian of the Council of Cologne, Wilhelm Wilmers SJ had a key role in Vatican Council I, together with the Jesuit Clemens Schrader, who was a theologian in the Council of Kalocsa, in 1863.

SZÉKELY TIBOR*

EMLEKMŰ HELYETT

Arcok a Központi Szemináriumból a forradalmi és a bukás utáni időből,
BM és ügynöki jelentésekben, periratokban

A FORRADALOM

Október 23-án volt 55 éve, hogy puskaropogás, gránátrobbanás hangja borzolta a sötétbe borult Budapesti Központi Szeminárium lelkigyakorlatos csöndjét. Olvasólámpák gyúltak, a felriadók több kerti ablakot kinyitottak és hallgatták a közeli Nemzeti Múzeum irányából jövő hangokat. A Szemináriumban teljes szilencium volt, a növendékek többsége szentelésre készült. Krisztus Király vasárnapján (akkor még október utolsó vasárnapján ünnepelte az egyház) kapták az elsőévesek a reverendát, a másodévesek a tonzúrát, amellyel hivatalosan a klérus tagjai lettek, a harmad- és negyedévesek a kisebb rendeket, az ötödévesek a(z akkor még volt) szubdiakonátust, az alszerpapi rendet.

Ebbe a várakozásba, lelki csendbe robbant bele a szokatlan hang. A növendékek többsége barátai, civil hallgatótársaik révén és sokan családjuk közvetítésével ismerte a kialakult társadalmi helyzetet, hallott az értelmiség gyűléseiről, olvasta a becsempészett, (tiltott) főként irodalmi sajtót, ezért legtöbbször nem ért váratlanul a szokatlan hang: *kitört a forradalom* (?)

Az előljárók nem adtak tájékoztatást, külső kapcsolat nem volt, bár volt egy-két, szigorúan, kicsapás terhével tiltott detektoros rádió, amelyben folyamatosan zenét lehetett hallani. A társalgók rádiói némák maradtak.

Október 25-én, csütörtökön, a parlamenti sortűz sebesültjeivel a Kecskeméti utcán száguldottak a klinikákra a vijjogó mentőautók, majd teherautók is. A bátrabbak az Egyetemi templom tornyából néztek ki. A további szilencium hivatalos és látszólagos volt. Suttogva terjedtek a hírek.

A felszentelt hatodévesek küldöttsége Kuklay Antal vezetésével ment a rektorhoz, Halász Györgyhez, a hírheft békepaphoz, hogy engedélyt kérjenek és kimehessenek a kórházakba lelki és fizikai segítséget nyújtani a sebesülteknek, de az előljáróság elutasította őket, és a lelkigyakorlatot vezető váci kanonok is nyugtatta és maradásra intette őket.

* A szerző az események idején III. éves növendék, 1959-ben az ÁEH 13 társával eltávolították. A Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karán 1970-ben, a Vegyészmérnöki Karán 1975-ben diplomázott.

Október 27-én, szombaton vége lett a lelkigyakorlatnak.¹ A szenteléseket a kialakult helyzetre tekintettel december 8-ára helyezte át a szeminárium vezetősege.

Kuklay Antal telefonon körbehívta a kórházakat, megkérdezte van-e papjuk. Ha a válasz nem volt kielégítő, akkor kiment, tájékozódott, beosztotta a jelentkező ifjú paptársait és kettesével kiküldte a kórházakba. Többségük esténként visszatért a Szemináriumba, de voltak olyanok is, akik több napig folyamatosan kint maradtak, Varjú Imre is, vagy a törekenyebb fizikumú Schimmer József is. A kórházi munkában rajtuk kívül Marcheschi Károly, Mézner Ferenc, Varjú Imre és Zöldi Sándor is részt vállaltak.

Tabódy István² (az évfolyamtársainál jóval korosabb, katonatiszti múltú) III. éves növendék megszervezte, hogy a jelentkező alsóbb éves kispapok kettesével felkeressék azokat a kórházakat, ahol sebesülteket ápoltak, és összeírják az ott fekvők nevét, címét, hogy hozzátartozóikat értesíteni lehessen. Ezeket a jegyzékeket Tabódy az újonnan alakult Keresztény Ifjúsági Szövetségbe továbbította.

Többen kerestek kapcsolatot³ az alakuló Egyetemi Forradalmi Ifjúsági Szövetséggel, és küldöttségbe ment Vénusz Gyula IV. éves, Vigh Szabolcs IV. éves, Nagy Jenő IV. éves és Fábián István IV. éves a szomszédos egyetemi épületbe, a tárgyalásokra azzal a javaslattal, hogy az Akadémiát régi egyetemi kari rangjára emeljék vissza.

Október 29-én – mint később megtudtuk – több kispap⁴ arról tanácskozott, hogy, ki kellene adniuk egy vallásos követeléseket tartalmazó röpiratot. Megállapodtak, hogy valódi vallásszabadságot, valamint Mindszenty szabadon bocsátását követelik. Kuklay felkereste Iván Lászlót, aki az Akadémia jegyzetszorosító csoportjának a vezetője volt, és tudott a röpirathoz papírt és sokszorosító gépet biztosítani. A stencilre írást Iván László az egyik növendék Erika gépén maga végezte el. A munkában Fábián István, Nagy Jenő és Vénusz Gyula IV. évesek vettek részt. A röpcédulák terjesztésében Marosfalvy László VI. éves és Brunner Tibor civil hallgató (mindkettő jezsuita növendék), és feltehetően más ismeretlen szerzetesek és civil hallgatók is segítettek.

Egy második röpcédula is készült, amely 8 pontban követelte a Rákosi rendszer egyházellenes büntetési felszámolását: a bebörtönzöttek szabadon bocsátását, az ÁEH és a békapapok támogatásának megszüntetését, a katolikus sajtó szabadságát, a szerzetesrendek visszaállítását, a hitoktatás és az oktatás szabadságát és a Vatikánnal való kapcsolat helyreállítását. A felhasznált anyagok (stencil, festék, papír) költségét Kuklay Antal fedezte, és Iván László, mint eladott akadémiai jegyzetek bevételét könyvelte el.

Október 31-én híre jött,⁵ hogy Mindszenty kiszabadult és az egykori, várbeli palotájában fogadja a látogatókat. Nagy hirtelenül csoport szerveződött: a rektor, a spirituális, prefektusok és néhány növendék, és indultak a várba, de mire felértek, Halász György levált a csoportból, eltűnt és több napig megbújt valahol, mert később, amikor forradalmárok keresték (állítólag ÁVH-s fivére miatt), sehol sem találták.

A hercegprímás néhány percre örömmel fogadta a látogatókat, megígérte, hogy este lejön a Szemináriumba. Erre a találkozóra megszervezték a fiatal budapesti papok

1 ÁBTL - NB VII. 4016/1957 - 16. old.

2 ÁBTL - NB VII. 4016/1957 - 15. old.

3 ÁBTL - NB VII. 4016/1957 - 19. old.

4 ÁBTL - NB VII. 4016/1957 - 17. old.

5 ÁBTL - NB VII. 4016/1957 - 20. old.

gyűlését, de a bíboros nem jött, Szabó Imre segédpüspök, budapesti helynök vezette le a gyűlést, amelyen a papság (láthatóan előre megírt) követeléseit, javaslatait foglalták pontokba. A papi gyűlésen részt vettek a presbyter-növendékek is, és Marosfalvy László VI. éves javasolta, hogy le kellene foglalni az ÁEH irattárát, nehogy elkallódjanak fontos dokumentumok. Ezzel a papi gyűlés is egyetértett, úgyhogy másnap reggel Marosfalvy felkereste a bíborost, aki fogadta, a javaslattal egyetértett, és katonai védelmet jelölt ki melléjük. Csatlakozott hozzájuk Turcsányi Egon nyugdíjas pap, a háború előtt szélsőjobboldali képviselő, aki akkor éppen a hercegprímás mellett (önjelölt) titkári tisztséget látott el.

November 3-án (az egykor volt, és hirtelen reaktivált) katonatisztekkel megerősített, Turcsányi E. vezette bizottsághoz csatlakozott néhány kispap is: Marosfalvi L. VI. éves, Kuklay Antal VI. éves, Vígh Szabolcs IV. éves, és Vénusz Gyula IV. éves is, de addigra már más „forradalmi” csoport is igényt tartott az épületre, akik látva a hivatalos katonai kíséretet, átengedték a terepet. Turcsányi E. Telepó Sándor ÁEH csoportvezetővel, aki néhány tisztviselővel a helyszínen tartózkodott, felnyitatta az irattárát, amelyet a katonák sebtében zsákokba gyömöszöltek és teherautóra raktak. A reverendás kispapoknak nem jutott ebből a munkából, ők inkább csak a felügyeletet látták el. Turcsányi E. és a katonai kíséret elszállította az iratok egy részét, a kispapok pedig hazatértek a Szemináriumba.

Tabódy Istvánt,⁶ aki a hercegprímással még annak veszprémi püspöksége idejéből családi kapcsolatban állt, felhívták a várba és utasítást kapott, hogy szervezzen kispapi csoportot másnapra, az ÁEH maradék iratainak elszállításához. Erre azonban a reggelre kitört harcok miatt már nem kerülhetett sor, Tabódy felhívta Mindszenty vári titkárságát, ahol közölték, hogy az utasítás már tárgytalan.

November 4-én megkezdődött⁷ az ELTE szomszédos épületének a forradalmároktól való megtisztítása. A fiatalok mentésében segítséget nyújtott a Kuklay Antal szervezte csoport, amelyben Nagy Jenő, Vénusz Gyula és Vígh Szabolcs is részt vállalt. Kuklay előre gyűjtött kispaptársaitól reverendákat, amelyekbe a menekülők beöltözhetnek. Kinyitotta az Egyetemi templom kripta ajtaját, amelyen át az egyetemi épületből át lehetett jönni, és a Szemináriumon, vagy a szomszédos Veres Pálné utcai tömb udvarán keresztül távozni tudtak. Az „ostromló” szovjet és magyar katonák az egyetemi épületet üresen találták.

November 5-e után, a harcok idején⁸ több presbyter-növendék járt ki – élete kockáztatásával – kórházi szolgálatra. Legtovább talán Schimmer József, aki egészen karácsonyig kijárt a Péterfy Sándor utcai kórházba. Amikor az előljárásság felelősségre vonta szabályszegése miatt, a házirendnél magasabb rendű papi felelősségre hivatkozott.

A Szeminárium vastag falai, vagy a kispapok vélt védettsége megőrizte a lelkekben a forradalmi lángot és hangulatot. Az élmények és emlékek nem múltak el nyomtalanul. A forradalom szabad napjaiban a sétákon szerzett utcai benyomások, pl. a Rákóczi úton a Gázművek épülete tetején felcsattanó lövések, állítólagos ÁVH-sokat keresve és üldözve, vagy a Szentkirályi utca sarkán csomagoló papírral letakart zöld parolis

6 ÁBTL NB VII. 4016/1957 -26. old.

7 ÁBTL 3.1.5. O-9964 -58. old.

8 A Föv. Népbíróságnak 1957-ben megküldött MEI jkv-i kivonatokból.

egyenruhás holttest: „Így hal meg minden ávós” felirattal, vagy a betört ablakú érintetlen kirakatban „Ne nyúlj hozzá, nem a tiéd” felirat.

A társalgók rádióit szabad időben bekapcsolták a szobafelelősök, és egy ideig szabadon lehetett hallgatni a Vatikáni Rádiót és más nyugati adókat. Majd az elbukott forradalom csendje nyomasztotta az ifjú növendékeket, és tette hallgattaggá az előljárókat is.

Az élmények azért kikíváncsztak, és csak kevesen tudták, hogy születik egy forradalmi röpirat, a „Kedves Barátom” kezdetű, később „*Péter levélnek*” keresztelt összeállítás, amely az élménybeszámolókból, versidézetekből állt, és XII. Piusz pápa (első sorban a magyarokhoz intézett) megnyilatkozásait tartalmazta.

November 25-én az akkor 100 évesnél öregebb központista önképzőkör, a Magyar Egyháziroldalmi Iskola (MEI), amely hajdan a magyar nyelv reformját és az egyházi irodalom fejlesztését volt hivatott ellátni, rendes havi ülésén Varjú Imre tartott előadást, vagy inkább élménybeszámolót: „Várják-e a papot a mai világban” címmel.

December 8-án pedig ünnepi ülés volt, amelyen az új szenteltek a VI. éves Schimmer József köszöntötte, kiemelve, hogy „a hősiesség küzdelemben sokat szenvedett, Krisztusra éhes magyar nép vezetésében lesznek munkatársak.”

1957

1957. január 1-jét követően a VI. évesek többsége papi beosztást kapott. Így Kuklay Antal (Szikszón), Nagy Árpád (Gyálon), Schimmer József (Nyögéren 2 hónapig), majd ugyanott Pavlics István, Varjú Imre (Pécelen), Zöldi Sándor ugyancsak a váci egyházmegyében.

Az egyházpolitikát a háttérből titkosan irányító BM elégedetlen volt az államszervezet gyengülésével, és szigorú megtorlást tervezett a konszolidáció idejére. A forradalomban kiszabadult papokat és egyházi személyeket letartóztatták, börtöneikbe visszavitték, így akartak nyomást gyakorolni a lélegzethez jutott egyházkormányzatra. Visszavontak minden kedvezményt, amely a rendezetlen körülmények között, a püspöki kar kezdeményezésével, vagy a főpásztorok intézkedéseivel időlegesen megvalósult.

A Központi Szemináriumban senki nem tudta,⁹ senki nem sejtette, hogy a forradalmi napokban, a rektor szökése után, „a vezetéssel Mindszentytől megbízott dr. Semptey László vicedirektor »Hívő« fedőnéven évek óta *ügynök*, ellenőrzött, megbízható, értékes,” hogy a nyomozás és a felderítés belülről történik, önkéntesen, napról napra. A további események ismerete is többnyire az ő jelentéseiből származik:

Március 24-én az esti órákban érkezett Budapestre, püspökkari konferenciára Hamvas püspök, aki a Vicedirektornak négy szemközt mondta el a véleményét, amely szerint rossz előérzetei vannak a 26-ai tárgyalással kapcsolatban. „Szűklátókörinek mondta a püspököket, hogy ide engedték jutni a helyzetet. Nekik decemberben kellett volna az állammal mindent megbeszélni. Akkor hívták a püspököket, akkor lehetett volna kedvező elintézés kapni, akkor a légkör igen kedvező volt. Azt sem tudja, ki befolyásolta Grósz érseket, hogy nem jött tárgyalni. Gyanúja Szörényi Andor akadémiai tanárra van, akit arra kért, hogy vigyen el egy levelet Kalocsára, de egyszerűen nem utazott el, sőt őt ma-

9 ABTL 3.1.5. O-13405/3A 9-10. old.

gát Hamvast is arra akarta rávenni, hogy ne menjen el az ÁEH-ba az elnökhöz, amikor külön személy szerint hívták őket.”¹⁰

A *BM reflexiója* Hamvas mondatára „Hívő” jelentésén: „Szörényi biztonsági őrizetbe helyezése nem csökkentette, hanem fokozta aktivitását... keressük fel, és figyelmeztessük. Ha ez nem járna sikerrel, kompromittáljuk a politikai rendőrséggel való kapcsolata címén.”

A SZÁNDÉKTALAN (?) – SZÁNDÉKOS FELJELENTÉSEK ÉS AZ EREDMÉNYES FELDERÍTÉS

„Varjas Győző szombathelyi titkár a kalocsai sofőrnek elmondta, hogy milyen írásokat, röpcédulákat, feljegyzéseket, fényképeket, stb. találtak Szombathelyen. Varjastól is hallottam – írja „Hívő” – (Zemplén Györgynek szintén elmondta) hogy Lelkesnél és Patakinál is találtak egy sokszorosított írást, a forradalmi időkről, amiben külön szerepel a Központi Szeminárium is, hogy miként élte át az ellenforradalmi napokat. Varjasnak az a benyomása, hogy azt a Központi Szeminárium növendékei állíthatták össze, vagy valaki, akinek a kispapok mondták el a dolgokat.”

Zemplént ez a dolog nagyon megdöbbenetette, mert sokszorosító gépe csak az Akadémiának van a Központi Szeminárium épületében, s az Akadémiának Zemplén a tanármegbízottja a sokszorosítási dolgokra. Neki egy Iván László nevű kalocsai növendék a segítője, s ez kb. két hónapja említette neki, hogy a kispapok valami írást akarnak sokszorosítani az ellenforradalmi napok történeti leírásáról. Erre a bejelentésre Zemplén külön elzáratta a sokszorosító gépet. Kizártnak tartja Zemplén, hogy azt az írást, amit Szombathelyen megtaláltak, az Akadémia gépén sokszorosították volna. Eddig Zemplén a dologgal nem törődött, de most majd ki fogja vallasni Iván Lászlót, hogy mi is ez az írás, ki szerkesztette, hol sokszorosították, hogyan került Szombathelyre belőle.

A BM utasítása „Hívő”-nek: „a Szombathelyen megtalált ellenforradalmi anyaggal kapcsolatos hangulatot használjuk ki Zemplén tanárral közösen próbálja megtudni, hogy kik segítettek a sokszorosításban, valamint beszélgetések során próbálják kikérdezni a kispapokat arra vonatkozóan, hogy kik vettek részt közülük az ÁEH kirablásában.”

Április 12-én készült „Hívő” újabb jelentése: „Iván László IV. éves kalocsai papnövendék felkeresett,¹¹ és szóba hozta azt a „Kedves Barátom” kezdetű sokszorosított írást, amiben az ellenforradalmi időkből feljegyzések vannak egybegyűjtve. Határozottan állítja, hogy ez nem a Központi Szemináriumban lett sokszorosítva. Hogy hol, azt ő nem tudja. Ő csak annyit tud, hogy itt akarták sokszorosítani, de neki gyanúja támadt erről, s ezért jelentette Zemplén tanárnak, aki biztosabb helyre záratta el a gépet. Azok, akik ezt meg akarták csinálni, már nincsenek az intézetben. Ezek felszentelt növendékek voltak, azóta az intézetből elhelyezést nyertek. Köztük az elsősorban szereplő Marosfalvy László volt, aki azóta külföldre távozott.

Iván szerint az a legjobb, ha esetleges nyomozás alkalmával mindent Marosfalvyra kellene háritani, ebben meg kellene mindenkinek egyezni. Megemlítette Varjú Imre ne-

10 ABTL 3.1.5.O-9964 -38-41. old.

11 ABTL 3.1.5. O-9964 -42-43. old.

vét, hogy neki szerepe volt az írásos megszövegezésben. Varjú szerzett stencilpapírt a sokszorosításhoz. Erre a szöveget Marosfalvy gépelte, és kivitték valahová sokszorosítani, mert az Akadémia gépét nem tudták megszerezni. Varjú a Magyar Iskolában is tartott egy felolvasást, ami nagy részben azonos – Iván szerint – a sokszorosított szöveggel.

Iván azt mondja, hogy ő maga a sokszorosított szöveget nem ismeri, nem is látta, a tartalmát egy civil bejárótól tudta meg. Iván szerint nem valószínű, hogy a Központi Szemináriumban volna egyetlen példány is, mert amikor meghallották, hogy találtak belőle Szombathelyen, akkor a kispapok mindenféle újságot, könyvet és írást kivitték máshová, biztonságos helyre. Ha volt abból a sokszorosításból, akkor azt is minden valószínűség szerint kivitték.

Azt állítja Iván, hogy az egész ügyben csak olyan hatodévesek szerepeltek, akik már nincsenek az Intézetben. Alsóbb évfolyamosok közül csak olyanok vannak itt, akiknek az lett volna a szerepük, hogy a sokszorosítás fizikai munkáját elvégezzék.

A BM elemző javaslata: „hallgassuk ki Iván László IV. éves teológust, aki részleteiben ismeri ez ellenforradalmi irat készítését és készítőjét, valószínűleg azokat is, akik részt vettek az ÁEH kirablásában. Iván László kihallgatása után pedig Varjú Imre káplánt.”

Intézkedés végül is nem született, mert néhány nappal később Szombathelyről befütt az értesítés, hogy az ellenforradalmi brossura ügyében újabb jelentést kaptak.

Április 17-én a Vas megyei Rendőrkapitányság¹² megkapta „Jóska” fedőnevű ügynök (fel)jelentését az ellenforradalmi brossura ügyében. Ebben az időszakban ezen a fedőnéven jelentett Varjas Győző szombathelyi püspöki titkár, aki később „Zoli” néven is ismertté vált. Ebben a jelentésében az alábbiakat írta:

„Budapesten a kispapok szíve vágya volt értesíteni a többieket, mi történt a rettenetes ellenforradalmi időkben. A kispapok eléggé kivették részüket benne. Néhány kórházban működött. Egy szombathelyi teológus annyit dolgozott, hogy összeesett. A Szeminárium konyhája pedig főzte a kosztot az ellenforradalmi civil egyetemistáknak.

Előjáróknál érdeklődtem (Semptey, Zemmplén) azt állítják, tőlük kérték a kispapok a sokszorosítót, de ők ezt megtagadták ismételten. Azonban a tiltás ellenére megcsinálták a brossurát több száz példányszámban lehet.

Ide az egyházmegyébe 8 db-ot adtak. Lelkesnek, Patakinak adtam. A püspök elégette. Ide hozzám Schimmer József szombathelyi teológus és Marosfalvy László hozták. De a többi példányt nem kézbesítettem, hanem illetékes helyre adtam.”

Az ORFK II/3-g. alosztálya¹³ összesítette a jelentéseket és tervet készített a végrehajtandó intézkedésekre:

„1.) »Hívó« ügynököt eligazítjuk tovább foglalkozzon Iván Lászlóval. 2.) Egyidőben ellenőrizzük a szeminárium növendékei közé való beépülés lehetőségét, akár bevezetés, akár beszerzés útján. 3.) Részletesen kihallgatjuk Lelkes József papot. 4.) Ennek eredményétől és „Hívó” ügynök további jelentésétől függően Iván László növendék és Varjas kihallgatását, mivel az ügynök további helyzetét veszélyezteti, dekonspirálhatja. 5.) Megszervezzük a Központi Szemináriumban lévő írógépek írásminta vételét. 6.) Javaslattal teszünk további intézkedésekre.”

12 ÁBTL 3.1.5 O-9964 - 45-46. old.

13 ÁBTL 3.1.5. O-9964 - 47-50. old.

Április 25-én a II/3-g alosztály¹⁴ képviselője közös találkozót szervezett a 3/d alosztály által tartott „Hívő” ügynökkel. A szombathelyi alosztály által foglalkoztatott „Jóska” fn. ügynök arról tett jelentést, hogy a „Kedves Baráom”-ból 8 példányt kapott, amelyeket Schimmer J. és Marosfalvi L. vitt le hozzá Szombathelyre. „Hívő” emlékezete szerint Schimmer J. két alkalommal járt 1957-ben Szombathelyen. A másik kérdés az volt, hogy kik voltak azok a papok, akik kijártak a kórházakba. „Hívő” elmondta, hogy tudomása szerint Kuklay Antal volt a másik pap. Kuklay és Schimmer nem tartoznak szorosan egymáshoz.

A korábbi jelentésekben, mint érdekes személy merült fel Bodó Károly, aki legjobb barátságot Vénusz Gyula és Iván László papnövendékekkel tart fenn.

„Hívő” szerint Ivánnak feltétlen tudnia kell a Szemináriumban történt dolgokról, a brossura szerkesztéséről, az anyagok kihordásáról és terjesztéséről.

Intézkedés: „Hívő” jelentést ír május 3-ra Schimmer, Bodó, Iván László, Varjú nevezetű papokról, és a jelentés értékelése után realizálási tervet készítünk.

Május 6-án a II/3-g alosztály¹⁵ összefoglalót készített a II/3-c alosztály jelentései alapján. Szombathelyről megszerezték a házkutatásában szereplő brossurát. Pataki László őrizetes vallomása szerint a stencilezett anyagot lezárt borítékban, nevére címezve a szobaajtaja alatt becsúsztatva találta meg.

„Hívő” jelentése szerint „Iván Lászlónak feltétlenül tudnia kell a brossura előállításáról, sokszorosításáról valamint a más helyre szállított ellenforradalmi írásos anyagokról. Mint gyanús személy merült fel Bodó Károly bejáró hallgató és az Akadémián tanuló Vénusz Gyula papnövendék.”

A fentiek alapján „kutatást folytattunk olyan szemináriumban lévő papi személyek után is, akik bár a kihallgatásoknál és ügynöki jelentéseknél nem merültek fel, de akik különböző kórházakban részt vettek sebesültek ápolásában, ezt a brossurában később leírták.

Az eddig meglévő adatok alapján 72 órás előállítás tervezünk az alábbi személyekre: Iván László papnövendék, Varjú Imre káplán, Schimmer József akadémiai hallgató, Bodó Károly bejáró hallgató és Kuklay Antal papnövendék.”

Május 7-én a Heves Megyei Rendőrkapitányság¹⁶ Politikai Nyomozó Osztálya, Egerben feljegyzést készített a vizsgálati alosztályon lévő Zöldi Sándor és Nagy Árpád őrizetesek kikérdezéséről:

„Zöldi Sándor elmondta, hogy Kuklay Antal volt, aki összeírta azokat a kórházakat, ahol sebesült harcosok voltak, és megszervezte a papok kimenetelét. Részt vett Mézner Ferenc hallgató is, aki Zöldivel együtt volt kint különböző kórházakban. A sebesült harcosoknak nyújtott lelki vigasz mellett tanulmányozták hangulatát, valamint keresték azt a lehetőséget, hogyan lehet az ifjúsághoz behatolni. Elmondotta, hogy Varjú Imre, azóta Pécelre helyezett káplán volt, aki éjjel-nappal a Bakács téri kórházban dolgozott a sebesültek között. Miután a kórházból visszatért, elmondta különböző élményeit, hogy a Bakács téri templomban részt vett egy katonai gyászmisén, ahol az oltár előtt egy igen magas rangú tiszt feküdt hordágyon. (Megjegyzés: Ennek leírása szerepel a „Ked-

14 ABTL 3.1.5. O-9964 - 51-53. old.

15 ABTL 3.1.5. O-9964 - 62-69. old.

16 ABTL 3.1.5. O-9964 - 60-61. old.

ves Barátom”-ban is.) Kuklay egy alkalommal reverendát kért tőlük „forradalmárok” szöktetésére.

Schimmer Józseffel kapcsolatban elmondta, hogy aktívan részt vett a kórházi munkában, majd az ellenforradalom leverése után a kétnapos sztrájk idején Schimmer vezette azt a küldöttséget, amely bejelentette a dékánál, hogy a hallgatók is sztrájkolni fognak.

A „Kedves Barátom”-mal kapcsolatban további vallomáson kívül annyit mondott el, hogy 1957. január 3-án kapott egy példányt Varjú Imrétől, hogy vigye azt el Nagy Árpád nevű lelkészhez. Január 28-án kapott egy másik példányt Marosfalvy Lászlótól saját céljára.

Nagy Árpád őrizetes a korábbiakhoz hasonlóan igyekezett tagadni, elmondotta azonban, hogy április 14-én, miután anyját letartóztatták, felment a Központi Szemináriumba, hogy értesítse a növendékeket, mely szerint vigyázniuk kell, lehetőleg semmisítsék meg a brossurákat.

Május 10-én a Szeminárium két növendékének (Iván László és Schimmer József) tartóztatása után¹⁷ „Papp Imre szobájában összejöttek: Radó Polikárp, Semptey László, Félegyházi József, Bánk József, Fábíán János, Papp Imre, kb. egy óra hosszat tartott a beszélgetés. Az általános hangulat leverő volt. Mi lesz még? Miért történt ez?

Főleg Radó félelme ülte meg a tárgyalást, igen nagyon fél, hogy a sokszorosítógép miatt baja lesz neki is, Zemplénnek is. A sokszorosítógép körüli szabálytalanságok, a rendetlen kezelés, az ellenőrzés hiánya mind szóba került. Radó mindig másokat szid és okol, hogy most mások miatt kell neki helytállnia. Bosszantja őt, hogy miért nem nézett a dolgok után, hiszen végeredményben most ő a dékán, és neki mindent kellett volna pontosan tudnia.

Félegyházi prefektus a növendékekre mondott el sok neheztelést, hogy azok engedetlenek, az előjárók háta mögött csinálnak mindent titokban, hogy az ő szándékait megghiúsítsák. A saját felelősségüket hangoztatják neki mindig, arra nem gondolnak, hogy az ő eljárásukból milyen kár háramlik még az előjárókra és az intézetre.

Bánk József az Akadémia személyzetének a rendetlenségét emlegette, hogy azoknak nem parancsol senki sem, és azt csinálnak, amit akarnak. Egyébként Bánk úgy gondolja, hogy ezeket a fiatalokat megfélemlítik, és újra elengedik. Csak vigyázni kell majd, hogy ha valamelyik hamar visszajön, akkor azt szabadságolni kell, mert hátha megnyerték valamelyiket besúgó szerepre, és akkor jobb az ilyet hamar hazaküldeni innét.

A növendékek egy része a letartóztatásról és a házkutatásról csak másnap értesült. Nagy lett a rémület, a kérdezősködés, mesélés, ki mit látott, ki mit hallott. Szombaton a Szeminárium épülete tele volt füsttel: égettek mindenfélét, s a füst kihúzódott a folyosóra. Még hétfőn is tele volt a Ház füsttel. Mézner Ferenc VI. éves növendéknek éppen a szobájába léptem, amikor a mosdókagylójában égetett valami papírt.”

„Vénusz Gyula különösen nagy hangon mesélgetett, minthogy tanúnak került Iván László szobájába. Mesélt mindenfélét, kinagyította a dolgokat. Vénusz elővette Fábíán prefektust: Tudja-e az előjáróság, hogy a két növendéket hová vitték? Tett-e valamit az előjáróság az elvitt növendékek érdekében?

17 ABTL 3.1.5. O-9964 - 88-90. old.

Félegyházi prefektus mondta, hogy most ezzel lázít Vénusz, hogy az előjáróság semmit nem tesz, és nem törődik a két növendék sorsával.”

Május 11-én Pécelről bejött egy ember¹⁸ és „a portással közölte, hogy Varjú Imre káplánt elvitték. Ennek következtében most számítanak még egyes letartóztatásokra. Alighanem Vénusz számít, mert nagyon zavartan és szemtelenül viselkedik.

Bodó Károly nővére Fábíán prefektusnak elmondta, hogy Bodót 10-én elvitték. Panaszkodott, hogy nagyon szigorúan és keményen viselkedtek. Szerette volna tudni, hogy a Szemináriumban mi volt. Fábíán nem sokat mondott. Nyugtadni akarta őt, hogy ne csináljanak most semmit, mert semmi célja nincs annak. Szabó Imre püspök elmondta, hogy Bodó nővére nála is járt, és nagyon követelően közbenjárást kért. Lerázta őt Szabó püspök avval, hogy neki semmihez semmi köze nincsen már.

Semptey szobájában összejöttek: Radó, Félegyházi, Fábíán, Papp Imre, Zemplénnak is kellett volna jönnie, de nem jött. A tennivalókról volt szó. Mindjárt első volt, hogy Endrey püspöknek jelenteni kell a dolgot. Azután, ha nem jön vissza Schimmer és Iván, akkor írni kell a szüleiknek, mert más úgy sem tehet semmit sem, csak a szülő, testvér, stb.

Az előjárók között komor volt a hangulat, hogy miért kellett ennek történnie. Az egységes fegyelem hiánya és az előjárók közti egyet nem értés, hogy mindig vannak, akik azt akarják engedni, amit a kispapok kívánnak. Az előjáróknak nem lehet semmi szava sem, csak vezetni engedik magukat a kispapoktól. Ha a kispapok megtartották volna a házi szabályokat, és az előjáróknak engedelmeskednének, nem történt volna meg ez. Ezeket Semptey mondta.

Papp Imre állítása, hogy nem lehet az előjáróknak baja a sokszorosítás dolgából, mert a gép az Akadémiáé, és hogy mert a kispapoknak nem volt annyi bizalmuk sem, hogy bemutatták, vagy csak megemlégtették volna az előjáróknak, hogy mire készülnek. Biztos tudták, hogy akkor nem valósulhatna meg semmi sem a tervükből. ...

A megbeszélés rövid ideig tartott, mert Radó és Semptey elment Endrey püspökhöz, aki már hallott az elvittekről. Radó kijelentette, hogy ezek után lemond a dékán-ságról, de Endrey mosolygott, hogy ezzel a felelősségre vonás elől úgy sem szabadulhat meg. Nagyon elítélőleg nyilatkozott Radó Endrey előtt egyes tanárokról, akik őt, mint dékánt semmibe veszik. Endrey attól tart, hogy nagyon komoly következményei lesznek ennek az ügynek. Majd behívják őt az ÁEH-ba, előadják, hogy mi történt a Szemináriumban, és akkor kívánságokkal lépnek elő, s kénytelen lesz engedni. S majd ha enged a kívánságuknak, akkor meg majd, (így mondta): kapok a KAPROCS-tól intő levelet. Már kapott a Katolikus Papok Rómahű Csoportjától levelet, amiben intik őt, hogy ne lépjen arra az útra, amit Hamvas püspök járt.

Érdemileg az ügyre nézve azt kérte Endrey püspök, hogy írásbeli jelentést kapjon. Tanárokat, előjárókat nem hibáztat, mert tudja, milyenek a mai kispapok. Esztergomban is kapott a kispapoktól levelet, amit titokban csempésztek a levelei közé, és felszólították őt a „rendes magatartásra.” A levél aláírása: „Növendékpapság Forradalmi Bizottságának Igazgatósága” volt...

Zemplén György az egész dolgot kis dolognak mondta előttem – írja „Hívő” –, nem kell félni, pár nap múlva kijön mind a kettő. Őt csak annyiban izgatja a dolog, hogy a

18 ABTL 3.1.5. O-9964 - 91-92. old.

sokszorosítógép engedélye az ő nevére van kiállítva, de egészen nyugodt afelől, hogy a kispapok nem az Akadémia gépén írták az egészet.

Grósz érsek írásban is, élőlészóban is értesült arról, hogy Iván László kalocsai kispapot elvitték. Nem nagyon érdeklődött a dolgok felől, de szidta azokat, akik ilyet végrehajtanak („gazemberek ezek”). Segíteni, vagy közbenjárni nem tud.”

Május 15-én Halász péceli plébános¹⁹ járt a Szemináriumban. „Mondta, hogy ők már jártak az ügyészségen. Varjú Imre a Fő utcában van letartóztatva. Az egyházi hatóság kérheti a gyorsított eljárást. El is mentek Kovács váci püspökhöz, azt tanácsolta, hogy ne kérelmezzenek ilyent. Várják meg a dolgok rendes menetét. Ő nem akar kérelemmel fordulni az ügyészséghez.”

Varjas Győző szombathelyi titkár közölte, hogy „nagyon meg van ijedve Kovács püspök, mert attól tart, hogy Schimmer lefogása az ő személyével van kapcsolatban. Varjas Győző maga is aggódik, mert neki Schimmer 7 db sokszorosított dolgot adott. Ebből egy példányt Lelkesnek, egyet Patakinak, egyet a püspöknek adott. Négyet elégetett. *[Itt ellentmondásba kerül a saját ügynöki jelentésével – Szerk.]* Később azt a példányt is elégették, amit a püspök kapott. Csak attól fél Varjas, hogy Lelkes azt mondta, hogy Marosfalvytól kapta a dolgot, holott ez nem igaz, Varjas adta neki.”

Május 17-én letartóztatták²⁰ Nagy Jenőt és Tabódy Istvánt. „Újabb félelem és aggodás ülte meg a kispapokat. Az előljárók között általánosságban az a vélemény – ezt főleg Papp Imre hangoztatja – hogy Tabódy nem vett részt tevékenyen a sokszorosításban., sőt mindig csillapította a fiatalabbakat, és ellenezte az ő terveiket, azért aztán nem is volt a terveikbe beavatva.”

A mindig jól értesült Vit Gábor [nevét később Adriányira változtatta – Szerk.] „mondta nekem – írja „Hívő” – , hogy Tabódynak odamondtak a kispapok: „Te voltál katonatiszt,mikor ennyire gyáva vagy?” Ugyanakkor Vit Gábor azt is mondta nekem, hogy a Szemináriumból elvitt, ill. a Kispestről elvitt írógépet hiába fogják vizsgáltatni, mert nem azt használták, hanem egy másikat, ami magántulajdon volt, és azt a tulajdonostól úgy lopták el, az illető nem is tud róla, hogy az ő gépét használták, majd csodálkozik, ha azt a gépet is elviszik és rásütik, hogy az övén történt a sokszorosított szöveg gépelése. Számít Vit Gábor arra, hogy valamelyik letartóztatott majd kivallja, hogy kié volt a gép, amit használtak.” *[Szerencsére a BM vizsgálók figyelmét elkerülte a jelentésnek ez a része, és nem hurcolták meg a közlékeny növendéket. – Szerk.]*

„Tabódy letartóztatását hivatalosan közöltük a fehérvári püspökkel. Shvoy püspök nagyon aggódik a fiúért. A konferencia előtt a folyosón beszéltem shvoy püspökkel. Érdeklődött, hogy mit vittek el Tabódytól. Egy könyve volt a püspöknek Tabódynál, de a könyvet nem vitték el.

Schimmer Józsefnek a szombathelyi püspök adott kölcsön öt könyvet, szeretné azokat visszakapni. Megnéztük Schimmer szobáját, a könyvek nem voltak ott.

Kuklay Antalról azt mondta Brezanóczy, hogy a sárospataki plébánia könyvtárában elrejtett valami sokszorosító alkatrészeket, azokat is elvitték. Szerinte nem valami nagyjelentőségű az ügy, amibe a kispapok belekeveredtek, és hogy nem is lett volna

19 ABTL 3.1.5. O-9964 - 88-92. old.

20 ABTL 3.1.5. O-9964 - 119-121. old.)

semmi sem, ha nem kellene most valami, amivel a püspökökre hatást lehet gyakorolni, s szerinte erre az időre volt külön „időzítve” ennek az ügynek az előhozása.

Radó Polikárp Tabódyval kapcsolatban azt mondta, hogy neki nagyon furcsa lenne, ha Tabódyt az ÁEH Pasaréti úti házának kifosztásával kapcsolatban is vád alá helyeznék, mert Horváth János elnök azt mondta, hogy ezt az ügyet ő leállította. Tabódyval Radó beszélt november 3-án és próbálta őt visszatartani attól, hogy kimenjen a kispapokkal a Pasaréti útra.”

A BM megjegyzései: „Az ellenforradalomban aktívan résztvevő növendékek közül a röpcédula alosztály 7 főt előzetes letartóztatásba helyezett ... (amely) mind a tanárok között, mind a növendékek között nagy riadalmat vont maga után. A tanárok fel vannak háborodva (Radó, Zemplén, Félegyházi) a növendékek cselekedetei miatt, félve attól, hogy a kormány ki fogja használni, s megtorolja, amely az egész intézményre kihat.”

Június 19-én készítette „Hívó”²¹ ebben a témában utolsó jelentését: „A Szeminárium portásánál több alkalommal megjelent ismeretlen egyén, elkérte a portástól a lakó nyilvántartási jegyzéket és azt tanulmányozta.

A Hittudományi Akadémia dékáni hivatalában is jártak érdeklődni. Ezek nagyon sok beszédre adnak alkalmat, hogy miért jönnek, kit keresnek? Miért jönnek ilye sokszor. Radó Polikárp most már biztos abban, hogy vele lesz valami. Most mindig őt keresik elsőnek. (Fábián János azt mondja, hogy biztos mulatnak Radó viselkedésén, és ezért keresik őt.) A házkutatók elejtett szavaiból és azok továbbadásából egész mesék keletkeznek már. Különösképpen Artner Edgár viselkedése vált aggasztóvá.. Követeli, hogy egyházi vizsgálat tartassék, és az egyház a maga belső vonalán vizsgálja meg, mi történt a Szemináriumban, kit terhel a felelősség. Meg hogy el kell menni az ÁEH-ba, és megkérdezni, hogy mit akarnak tulajdonképpen. Artner attól is fél, hogy a Szemináriumot és az Akadémiát megszüntetik, és a házból minden holmiját igyekszik kimenteni a lakására. Zemplén György azt mondta, hogy nem is tudja megérteni, mi is az oka ennek a nagy és széleskörű nyomozásnak, hiszen sokkal nagyobb fontosságú ügyek várnak a kormányra, mint az ilyen kis dolgokkal való törődés. Szerinte, akár hogy is vesszük, nem lehet olyan fontos dolog a kispapok ellenforradalmi szerepének gyakorlati munkája. Még aztán ők maguk is beképzelik maguknak, hogy milyen nagy tetteket hajtottak végre.”

Szörényi Andor szerint: „ha akkor a Szemináriumban megfelelő rektor lett volna, az megakadályozhatta volna a kispapokat abban, amit tettek. Halász azonban alkalmatlan volt erre, mert nem rendelkezett tekintéllyel. Szörényi Andor a Hittudományi Akadémia jövő évi dékánja egyre jobban beleéli magát az új tisztségébe, és már emleget dolgokat, hogy ő mit, hogyan fog csinálni. A megerősítést a ppk. kartól várja.”

„Vénusz Gyula növendék nagyon sokat tárgyalja a kispapokkal és az előljárókkal a letartóztatottak ügyét, és folyton azt a hangulatot szítja, hogy az előljárók, az egyházmegyék semmit nem tesznek ezeknek az érdekében. Egyébként Vénusz egymás után elhagyta a vizsgáit, engedetlen, ezért a tanév végi információjában az előljáróság kérni akarja Vénusznak Esztergomba való visszahívását.”

21 ÁBTL 3.1.5. O-9964 - 149-151. old.

A NYOMOZÁS LEZÁRÁSA

Július 19-én a BM II/5-c alosztálya²² összefoglaló jelentést készített: „ellenőrzött adataink szerint a Budapesti Központi Szeminárium hallgatói az ellenforradalom alatt aktív agitációt fejtettek ki. A szombathelyi és az egri alosztály részleges realizációt hajtott végre, amely az egész vonalon dekonspirálta az ügyet, egymást értesítették. Így 1957. május 8-tól szükségessé vált az ügy központból való realizálásának végrehajtása, amely során a mai napig letartóztatásba kerültek: Varjú Imre, Kuklay Antal, Marcheschi Károly, Nagy Árpád, Zöldi Sándor, Bagi István rk. papok, Schimmer József, Iván László, Bodó Károly, Tabódy István, Vigh Szabolcs, Nagy Jenő rk. papnövendékek, Brunner Tibor volt jezsuita szerzetes. Előre láthatólag még több pap és papnövendék fog letartóztatásba kerülni.

Így ma letartóztatjuk Néder Géza, Mézner Ferenc, Fábíán István és Vénusz Gyula papnövendékeket. Ezzel egyidejűleg a hálózati operatív munkát tovább folytatjuk a felsőpapság és az egyházi vezetők ... felderítésére.”

1958

A Népbírószági Tanács ítélete

Január 10-én a Fővárosi Bíróság Népbírószági Tanácsa²³ az alábbi ítéleteket hirdette ki:

- A népidemokratikus társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedésben
- Kuklay Antal III. r. vádlottat kezdeményezés és vezetés büntetésében 10 évi
 - Vigha Szabolcs IV. r. vádlottal szemben az eljárást megszünteti
 - Vénusz Gyula V. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 6 hónapi
 - Tabódy István VI. r. vádlottat előkészítés büntetésében 7 hónapi
 - Varjú Imre VII. r. vádlottat kezdeményezés és vezetés büntetésében 4 évi
 - Marcheschi Károly VIII. r. vádlottat kezdem. és vezetés büntetésében 5 évi
 - Mézner Ferenc IX. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 1 évi
 - Iván László X. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 8 hónapi
 - Nagy Jenő XI. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 1 év és 6 hónapi
 - Brunner Tibor XII. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 6 hónapi
 - Fábíán István XIII. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 6 hónapi
 - Nagy Árpád XIV. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 1 év és 6 hónap
 - Schimmer József XV. r. vádlottat izgatás büntetésében 6 hónapi
 - Zöldi Sándor XVI. r. vádlottat tevékeny részvétel büntetésében 1 évi börtönre ítéli.

A vádlottakat az elzárás mellett pénzbüntetéssel, és elkobzással is sújtották. A fellebbezést a Legfelső Bíróság elutasította.

²² ABTL 3.1.5. O-9964 - 145-148. old.

²³ ÁBTL NB VII. 4016/1957.

Egy-egy büntetés letöltésekor a szabadulót a Szemináriumban hangos ujjongás és ünneplés fogadta.

A BM illetékes osztályvezetője²⁴ a kirótt szabadságvesztéseket enyhe büntetésnek tartotta, amint arról 1958. decemberében (egy újabb konfliktus után) az ÁEH elnökét és a párt KB titkárát feljegyzésben tájékoztatta.

(Részletesebben és dokumentáltan ld. www.mek.oszk.hu/09500/09579)

Rövidítések:

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára „Teológusok”

NBVII = Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa

MOL = Magyar Országos Levéltár visszaminősített titkos, és elnöki iratok

Tibor SZÉKELY

INSTEAD OF A MONUMENT
STUDENTS OF THE CENTRAL SEMINARY DURING AND AFTER THE REVOLUTION

On Sunday, 21 October 1956 a retreat started in the Central Seminary in Budapest. Seminarians continued their disciplined life when the revolution broke out on Tuesday, 23 October 1956. Hearing the sound of ambulance cars after the firing at the Parliament the ordained seminarians wanted to rush to the clinics and hospitals. Superiors prevented them from doing so.

The retreat ended on Saturday and the seminarians visited the hospitals to offer physical and spiritual help. They registered the wounded and sent their names to the Red Cross and to the Revolutionary Students' Union. They made and distributed flyers together with lay students and with former novices.

Later they made contact with the revolutionary youth and helped their escape after the fall of the revolution.

They compiled a brochure on their experiences and on the events, and they distributed it nationwide. As a result of a partly internal denunciation and of other secret service activities, the Ministry of Interior got to know this brochure. The investigation was helped by two priests who informed the secret services. House searches, arrests and judicial cases started.

The study presents this period from the perspective of the individual, drawing on the reports of agents and the Ministry of Interior.

24 MOL - XIX - A - 21 - d-017/1/1958)

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA

SZENT VENDEL TISZTELETE CSONGRÁDON A 19. SZÁZADBAN*

Szent Vendelnek,¹ az állattartók patrónusának magyarországi tisztelete Nyugat-Európához viszonyítva későn, a 18. században kezdett szélesebb körben elterjedni. A kultusz meghonosodásának előfeltételei az ország különböző tájain eltérőek voltak.

Hagyományosan mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó nemzet lévén, a magyarság körében is nagy lelki szükség mutatkozott a különböző állatbetegségektől, járványoktól megóvó, transzcendens védelemre. A korábbi évszázadokban ez a funkció döntően Dömötörhöz² kapcsolódott. Dömötör elsősorban az ősi magyar juh- és marhafajtákat tenyésztő, szilaj³ pásztorok kedvelt patrónusa volt. Ünnepnapiján (október 26.) pásztorbálat, nyilvános mulatságot, pásztoravatásokat tartottak, rendszerint ekkor kötötték az éves fogadószerződéseket. A hagyománytisztelő pásztorársadalom lelkében igen mély gyökeret eresztett Dömötör, a „szilaj pásztori élet és tobzódás pogány, eretnek szentjének”⁴ tisztelete, így az újonnan megjelenő jámbor, keresztényi patrónus, Vendel – főleg az ország déli és keleti területein – nem feltétlenül talált kedvező fogadtatásra.⁵

* A kutatás az SZTE Néprajz Tanszéke által nyert „Vallás, egyén, társadalom” OTKA pályázat támogatásával valósult meg (NK81502).

1 Szent Vendel (6. század) a legendák szerint ír/skót vagy frank nemzetiségű király fia volt. Korán megmutatkozott vallásos buzgósága, így atyja – hogy elterelje figyelmét – rábízta a királyi nyáj őrését. A magányban az ifjú Vendel hite még inkább elmélyült, és elhatározta, hogy a koronáról lemondva egyszerű remeteként fog élni. Hat társával Rómába zarándokolt, de a Szentföldön dúló háborúk miatt visszafordulni kényszerültek. A remeték Trier mellett egy erdőben telepedtek le, ahol Vendel pásztornak szegődött. Pásztorokodásának idején számos megmagyarázhatatlan csodás gyógyulás történt az állatokkal, így a gazdaember – megrémülve erejétől – elbocsájtotta Vendelt. Ezek után a szent már csak hitének élt, többé nem vállalt világi munkákat. A remeték Tholey-ben előljárójukká választották, ahol bencés regula szerint kolostort alapítottak. Vendel ennek a közösségnek a vezetőjeként halt meg 617-ben. Sírja fölé kápolnát emeltek, ahol sok csoda történt, főleg állatjárványok idején. Maradványai ma a róla elnevezett város, St. Wendel templomában találhatóak. Ünnepe október 20. BÁLINT 1977.

2 Dömötör a későbbi Magyarország területén, Száva-szentdömötörön (Sremska Mitrovica, Szerémség) született. Óskeresztény vértanú, a keleti egyház kedvelt szentje. Dömötört elsősorban harcos/katonaszentként ismerték, így nehezen találni rá magyarázatot, hogyan vált később a juhászok védőszentjévé (BÁLINT 1977, 449.) Ünnepnapiját a szegedi juhászok a 19. század elején szentmisével és pazar lakomával ülték meg.

3 Szilaj/extenzív állattartási mód lényege, hogy a jószágokat nem takarmányozták hanem egész évben a legelőn tartották.

4 SZABADFALVI 1964, 47.

5 Dömötör alakja nem kötődik szorosan a hivatalos egyházi gyakorlathoz, így tiszteletét Tüskés Gábor a nem hivatalos népi/laikus vallásgyakorlás megnyilvánulási formái közé sorolja az Aprószent-

Szent Vendel tiszteletét a török kiűzése után (1686) Magyarországra érkező német telepesek hozták magukkal a segítő Mária (*Mariahilf*) kultusszal együtt, így a nyugati/dunántúli régióban megfigyelhető intenzív Vendel-tisztelet közvetlen német hatásnak tudható be. Ugyanebben az időben jelent meg hazánkban a nagyobb odafigyelést igénylő, ám bőségesebb gyapjúhozamú merinói birka, mely lassan kiszorította a rideg tartást is jól tűrő őshonos rackajuhot. Az érzékenyebb juh fajta széleskörű elterjedése természetes módon hozzájárult az állatbetegségek ellen oltalmat nyújtó mennyei patrónus tiszteletének erősödéséhez, melyet a merinói birkákkal érkező német pásztorok is terjesztettek.⁶ A merinói térnyerésével egy időben jelentek meg az ország nyugati felében az első Vendel szobrok, oltárképek és templomdedikációk.

A német telepesek és pásztorok közvetlen hatása mellett fontos megemlíteni, hogy a római katolikus egyház a 18. században jelentős propagandát fejtett ki a szentkultusz általános fellendítése érdekében, és külön erőfeszítéseket tett a speciális patrónusok népszerűsítéséért. A magyarországi Vendel tisztelet első tudatos terjesztője minden valószínűség szerint⁷ *Padányi Bíró Márton* (1696–1763) veszprémi püspök volt, aki elsőként szentelt fel harangot majd kápolnát Vendel tiszteletére (Nyirád falu, Veszprém megye).⁸ Padányi Bíró nevéhez köthető a Szent Vendel életéről szóló, első magyarországi ponyva-kiadvány is. Hasonló törekvéseket figyelhetünk meg a korabeli váci, egri és csanádi egyházmegyékben.⁹ A szerzetesrendek közül a ferencesek karolták fel Vendel népszerűsítésének ügyét.

Az új pásztor-szent kultusza tájanként eltérő intenzitást mutat. Gulyás Éva térképén (1984)¹⁰ tisztán körvonalazódik a szent tiszteletének három fő csomópontja, a *Dunántúl*, *Palócföld* és a *Jászság*.¹¹ Az említett három tájegységgel a szakirodalom igen részletesen foglalkozik, jól feltárt területnek számít¹² de születettek tanulmányok Szent Vendel tiszteletének dél-alföldi és kisalföldi elterjedéséről is.¹³ Az ország déli és keleti szélein a Vendel- emlékek marginalitása több okra vezethető vissza, ilyen a reformáció erőteljes hatása, a merinói birka lassú térnyerése illetve a régióban tapasztalható rendkívül erős Dömötör-kultusz. Országhatárainktól keletre a vizsgált szent emlékei fokozatosan ritkulnak.

Az említett hivatkozásokat vizsgálva szembevetendő, hogy a kutatók jellemzően *tájegységekben* gondolkodnak, és a téma szűkebb, lokális feltárására a mai napig nem történtek erőfeszítések. A felvázolt előzmények ismeretében három ok vezetett rá, hogy a csongrádi Vendel-tiszteletet feldolgozzam. Csongrád a Kiskunság déli peremén kívül eső első település, így a tájegységekben gondolkodó hazai szakirodalomban – a viszonylag nagyszámú tárgyi emlék ellenére – sem foglalkoznak a várossal. Meglepő módon nem csak a regionális, de az országos feldolgozások sem tartják Csongrádot említésre

tek, Háromkirályok, György, Keresztelő szent János, Luca és Péter ünnepével együtt. TÜSKÉS 1984, 142.

6 GULYÁS 1986, 35.

7 MINDSZENTY 1934.

8 BÁLINT 1977. II. 384.; GULYÁS 1986; LISZKA 2000, 81.; SZABADFALVI 1984, 212.

9 BÁLINT 1977. II. 385–387.

10 A térkép a magyarországi legfontosabb Vendel- emlékek (szobrok, oltárképek, stb.) elterjedését mutatja.

11 PALÁDI-KOVÁCS 8. 134.

12 H. BATHÓ - FARAGÓ 2005; GULYÁS 1980.

13 SILLING 2004; LISZKA 2000.

méltónak, legfeljebb a látványos út menti szobor miatt jelölik az elterjedési térképen.¹⁴ Ha fellapozzuk a város szakrális emlékeivel, vallási életének múltjával foglalkozó publikációkat azt látjuk, hogy a szerzők a műemlékek között közlik ugyan a szobor leírását, de nem hozzák összefüggésbe a többi tárgyi emlékkal, nem latolgatják a kultusz megjelenésének formáját, történetét.¹⁵ A fenti körülmények arra ösztönöztek, hogy szintetizáljam a csongrádi Vendel-tisztelettel kapcsolatos jelenlegi tudnivalókat, felvázoljam a kultusz terjedésének feltételezhető irányát, írásbeli, tárgyi, esetleg szájhagyományban élő emlékeit. Az 1800 és 1850 közötti ötven évben feldolgoztam a helyi római katolikus plébánia születési anyakönyvének adatait, hogy megvizsgáljam, vajon a Vendel-tisztelet hatással volt-e a helyi névadási szokásra a kultusz megjelenésének idején.

A VENDEL KULTUSZ MEGJELENÉSÉNEK ELŐFELTÉTELEI CSONGRÁDON

Csongrád városa a Tisza és a Körös folyó torkolatánál, az Alföld közepén fekszik. A terület kiváló természeti adottságainak köszönhetően lakói egészen az 1960-as évekig jellemzően állattenyésztéssel, földműveléssel, halászáttal és szőlőműveléssel foglalkoztak. A szántóföldi művelés túlnyomórész kis és közepes méretű jobbágybirtokokon történt (1–20 Hold). A vizsgált időszakban, egészen 1849-ig Csongrád város és az eklezsia kegyura a gróf nagykárolyi Károlyi család volt. A mezőváros lakói 1722-ben építették első, szilárd falazatú templomukat, melyet először Nagyboldogasszony, később Szent Rókus tiszteletére ajánlottak fel.¹⁶ Az 1760–70-es években a kegyúr és a hívek adományából épült a klasszicizáló barokk stílusú Nagyboldogasszony templom. A legközelebbi templomépítésre majdnem száz évvel később került sor, amikor is 1858-ban a helyi zsidó hitközség zsinagógát emelt a városban. Bár több felekezet (zsidó, református, evangélikus, görögkeleti) is élt háborítatlanul a városban, számuk minden időben igen alacsony volt: Csongrád hagyományosan római katolikus többségű (kb. 96%) mezőváros.

A település a 18–19. század folyamán sokat szenvedett a különböző járványoktól (pestis 1738–39, kolera 1893), árvizektől (1866, 1876, 1879, 1881, 1884, 1887, 1888), szárazságtól (1862, 1866), a jóságokat gyakran tizedelték különböző betegségek (száj és körömfájás). A lakosok foglalkozásából és a különböző járványokból kifolyólag első sorban azoknak a szenteknek a kultusza erősödött meg, akiktől az élet egzisztenciális veszélyhelyzeteiben különleges pártfogást remélhettek. Mivel az 1738–39-es pestisjárvány idején a csongrádi lakosok közel egyharmada elpusztult, így Szent Rókus tisztelete a többi járvány sújtotta területhez hasonlóan kiemelkedő fontosságú.¹⁷ A Tisza med-

14 GULYÁS 1980; BÁLINT 1977.

15 GYOVAI B. 1989; DUDÁS 1998.

16 A pestisjárvány elmúltával a csongrádiak elsőként egy kisebb *kápolnát* emeltek Rókus tiszteletére a mai Nagyboldogasszony templom mögötti területen. A ma is látható Szent Rókus *templomot* először Nagyboldogasszony tiszteletére dedikálták. A járványok elmúltával a növekvő lélekszám miatt a csongrádiak hamar „kinőtték” a kis templomot, így a kegyúr egy nagyobb templom építését kezdeményezte. Az új templom elkészültével (1770[?]) névcseré következett be: a kisebb, régebbi templomot Szent Rókusnak, az új templomot Nagyboldogasszonynak dedikálták. Az új templom mögötti Szent Rókus kápolnát még a 18. században elbontották.

17 Szent Rókus napja a csongrádiak számára fogadalmi ünnep, díszes szentmisével, körmenettel szentelik meg. Az augusztusban született fiúgyermek többségét még a 19. században is Rókusnak nevezték el.

réhez simuló város vallásos életében különleges szerepet tölt be az árvizektől megóvó, és a vízhez kapcsolódó foglalkozásokat végzők pártfogója, Nepomuki Szent János.¹⁸ Vendel kultuszával feltehetően a 19. század elején találkoztak a csongrádiak, út menti szobrát 1820-ban emeltette a csongrádi juhász és pásztor sereg. Ekkoriban nagyszámú, kiváló minőségű „fehér és daruszínű, magyarországi”¹⁹ szarvasmarhákat legeltettek a város határában. Jelentős volt még az uradalmi ló- és juhtenyésztés.²⁰

A 19. század második felében már Szent Orbánnak, a szőlőművesek védőszentjének fellendülő tiszteletével találkozhatunk.²¹ A különböző szakmákhoz és élethelyzetekhez kötődő szentek tiszteletét azonban fölülmúlja és keretbe foglalja a csongrádiak erős Szűzanya-kultusza. Szűz Mária egyetemes oltalmazó, mindenféle testi-lelki bajban szoktak hozzá fordulni, és oltalmat keresnek anyai szeretetében.

Csongrád lelki életén mély nyomokat hagyott a több évszázados török hódoltság. A török kiűzése után kizárólag a barokk korban terjesztett, „új” szentek tisztelete figyelhető meg. Ez a jelenség az ország többi területéhez képest késve jelentkezett, de viszonylag könnyen kiszorította a régi kultuszokat²² (pl. Dömötör egykori csongrádi tiszteletének már alig találni nyomát a 19. században).

A KULTUSZ TÁRGYI JELEI

Szent Vendel csongrádi tiszteletének legfontosabb, reprezentatív tárgyi emléke a Felgyő és Csongrád határban található út menti szobor, melyet a felirat szerint 1820-ban emeltetett a „csongrádi juhász és pásztor sereg”.²³ A talapzaton megtalálható a szobor gondozójának, Szegedi Szabó Rókus számadó juhásznak neve²⁴ aki 1840-ben a pásztor sereg költségén megújította az alkotást. A későbbi karbantartási munkák, festések időpontja is megtalálható a talapzaton (1874, 1947) de ezeket az újításokat már a csongrádi hívek adakozásából fedezték.

A nagyméretű, színesre festett szoboralak ruházata alapján a jázsági ábrázolásokkal áll rokonságban, ahol Vendelt előszeretettel formázták meg magyar pász-

18 A város első, ma már nem látható köztéri szobra is Nepomuki Szent Jánost ábrázolta. A szentnek a 19. században négy szobra is állt a város különböző pontjain, többnyire a Tisza partján, a réveknél és a Belső-város bejáratánál. A szobrokhoz egykor körmenetet is vezettek, a halászkok pedig a szent tiszteletére virágkoszorút dobtak a folyóba. A Nagyboldogasszony templomban díszes Nepomuki Szent János oltár látható.

19 PALUGYAY 1855, 422.

20 Csongrádi állatállomány összeírása 1828-ban (db): Igás ökör: 1436 db, Tehén: 526, Meddő tehén: 575, 3 éven fölül borjú: 178, 2 év fölül borjú: 299, 3 éven fölül ló: 1522, 2 éven fölül ló: 141, 1 éven fölül juh: 8303, 1 éven fölül sertés: 860. NAGY 2000, 51.; BARTA 1980, 198.

21 A szőlősgazdák 1856-ban szent Urbán (Orbán) szobrot állítottak a haleszi szőlők közé, ahol minden év május 26-án búcsúra gyűltek össze. Miután az Orbán szobor mellé állított kőkereszt és Lourdesi Mária szobor is felszentelésre került (1894), a búcsú több ezer hívőt vonzott Csongrádról és a környékbeli falvakból. Gyovai B. Lajos 1989. 189. Hegyi Antal plébános 1896-ban táborig misére kért engedélyt a váci püspöktől, hogy a szőlők közé zárandokolt nép ne maradjon prédikáció nélkül. Hegyi Antal levele, VPKL A.I.1. d. Csongrád 897/1896.

22 TÜSKÉS 1984, 141.

23 A pontos felirat: „Isten dicsőségére emeltette a juhász és pásztor sereg 1820. Megújították 1874, 1947 a csongrádi hívek. Gondnok Szegedi Szabó Rókus, újította pásztor sereg költségén 1840-ben”

24 EXTERDE 1979, 251.

torként, hosszú hajjal, kalappal és tarisznyával. Az álló figura összetett kezeit arca elé emeli, lábánál rackajuh, színesre festett korona és pásztorkutya látható. A szobor köré 1860-ban három oldalról nyitott, romantikus-copf stílusú építményt emeltek. A baldachin csúcsos oromfalán kovácsoltvas kereszt található. A legutolsó, 1978-as restaurálás alkalmával a baldachin stílszerűtlen modernizálása az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség nemtetszését váltotta ki.²⁵ A szobor állítása idején a jelenlegi helyétől néhány száz méterre, egy kisebb földhalom tetején állt, melyet a csongrádiak *Vendel-halomnak* neveztek el.²⁶ A szobor állítását a helyi Historia Domusban is megörökítették.²⁷ Fenntartására az állítatók nem tettek további alapítványt. Az országút építésszerű került Vendel körplasztikája mai helyére, a főút mellé. A baldachinnal körülvevő alkotás mögött egy tanya található. Joggal feltételezhető hogy évtizedeken keresztül a csongrádiak által csak *Vendel-tanyaként* ismert lakóház tulajdonosa gondozta a szobrot és annak környezetét. Az elmúlt években a tanyát egy vállalkozó szabadidőközponttá alakította, a tanya nevét pedig „deszakralizálva” ugyan, de megtartotta (Vendel Szabadidőközpont).

A régi csongrádi pásztoremberek és az eklézsia körültekintő módon választotta ki a szobor állításának helyét. A Csongrádtól nyugatra elhelyezkedő terület a 19. század elején (a Vendel-halom környékét is beleértve) az extenzív juh, szarvasmarha és lótarthatás színhelye volt, óriási legelőterülettel.²⁸ Aki ezen az úton érkezett a városba, útja az úgynevezett *Herkevároson*, vagyis az állatvásártéren vezetett keresztül. Itt állt a híres Kaparás csárda és a régi vágóhíd. Felgyő község közelsége szintén meghatározta a szobor állításának helyét, hiszen a csongrádi anyakönyvek tanulsága szerint a felgyői uradalmi majorban több juhászgazda is élt családjával,²⁹ és a juhállomány száma is kiemelkedően magas volt.³⁰ A juhok nagy száma a Vendel szobor tematikáját is meghatározta.

A régi csongrádiak Vendel előtt elhaladva tiszteletteljesen levették kalapjukat, keresztet vetettek, rövid fohászt mondtak.³¹ A 20. században a környékbeli tanyákról a városba tartó nép nem volt rest kisebb kerülőutat tenni azért, hogy megnézze a szobrot és a közeli *Kántor-keresztet*. Arra vonatkozóan, hogy a szent ünnepnapján (október 20.) körmenetet vezettek volna a szoborhoz, nem maradt fenn adat. A szobor előtti területen még megfigyelhető az egykori ültetett virágok nyoma, a kerítésre erősítve pedig egy egyszerű, kovácsoltvas gyertyatartó látható.

285 GYOVAI B. 1989, 190.

26 A Vendel-halom környékén a régészek Honfoglalás kori temetőt találtak. László é. n. 14. Napjainkra a földmunkák következtében a halom teljesen beleolvadt a tájba.

27 „1821. május 25-én Szent Vendel szobra Csongrád közelében Olajos Lajos mester által egy jó helyen fölállítatott, ígérete szerint az összesereglett nép előtt Mátyus János plébános és vásárhelyi főesperes által ünnepélyesen megáldatott.” *Historia Domus* I. kötet (latinból fordítva)

28 DEÁK 2002, 43.

29 A 19. század elején a csongrádi anyakönyvekben külön feltüntették a nemes, értelmiségi (tanító, orvos, bíró, katoná), kertész (dohány) és a juhász (!) szülőket. Később, 1840–50 között külön differenciálták az iparos mesterembereket.

30 1845-ben Felgyő népessége 197 fő volt (mind római katolikus), túlnyomó többségük dohánykertészettel foglalkozott. A majorban ekkoriban 21 lovat, 51 bikát és ökröt, 79 tehenet és 1400 (!) juhot irtak össze. TARI é.n. 21.

31 GYOVAI B. 1989, 191.

Szent Vendel csongrádi kultuszának másik emléke a Szent Rókus templomban található: egy feltehetően 19. századi, fából készült *persely*.³² A gömblábakon álló, sötétkék és vörös színre festett persely felirata a készítőkről tanúskodik: „a juhász és pásztor serreg számára készítette Csongrád ? évben DR. IHS” Mivel a készítés idejét a persely vasalatán tüntették fel, a korrodáció miatt olvashatatlanná vált. A persely tetején a térdeplő, imádkozó Szent Vendel körplasztikája látható két kutya kíséretében. A szentet az ismeretlen alkotó magyar juhász képében, hosszú, zsiros hajjal, szakállal, juhászkalappal, mellén keresztbe vetett tarisznyával ábrázolta. A körplasztika avatott kezek munkája, nem elképzelhetetlen hogy egy igényes pásztorfaragással állunk szemben.

A persely napjainkban a Szent Rókus templom leghátsó padsorához van erősítve. Funkciójáról, a perselybe került pénzek kezeléséről, az összegyűjtött adományok felhasználásáról nem maradtak fenn adatok. A persely jelenléte a templomban több kérdést is felvet az alföldi pásztorok spontán szerveződéseivel kapcsolatban.³³ Bár a dunántúli pásztorcéhekhez vagy a jázsági Vendel-társulatokhoz hasonló szervezet nagy valószínűség szerint nem működött Csongrádon, nem jelenti azt, hogy a pásztornép különálló szervezet híján ne fogott volna össze közös célok érdekében. A persely pénzkezelését az egyház és a pásztorserreg közös (szóbeli) megegyezés alapján oldotta meg, könnyen lehet, hogy a Vendel szobor állíttatására vagy felújítására szánt összeg gyűjtésére szolgált.³⁴

Egy foglalkozási csoport közös szimbólumai (persely, zászló stb.) erősítik a csoport összetartozás-tudatát és biztosítják a külső reprezentációt még akkor is, ha nem áll mögötte komolyabb szervezeti háttér. Ha hozzá vesszük azt a környékbeli sztereotípiát, mely szerint Csongrád olyan település, ahol különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a „díszes külsőségeknek”, nem csoda hogy a különböző társadalmi/ foglalkozási csoportok fokozottan törekedtek arra, hogy a tágabb közösség felé szimbolikus módon kifejezzék gazdasági/társadalmi erejüket. Ez a törekvés a 19. század végén jelentősen fölerősödött, mely a templomi zászlók hirtelen megugró számán is lemérhető. 1884-ben a fővárosi *Kriszta és Leitner* cégtől rendelték zászlót a csongrádi juhászok (zöld, selyem

32 Elgondolkodtató, hogy a templom 1885-ből származó inventáriumában nincs feltüntetve a persely. Ennek oka lehet, hogy a persely ekkor *még* nem volt készen, vagy a pásztorserreg 1849 (a közlegelők felosztása és a szántóföldi művelés térnyerése) után megfogyatkozó létszáma miatt *már* nem volt kitéve a templomban. Az sem kizárt – bár kevésbé valószínű – hogy egyszerűen kifelejtették az összeírásból.

33 A pásztornép a korabeli magyar társadalom különleges társadalmi rétegét képezte. A télen-nyáron állatokat őrző szilaj vagy rideg pásztorok viseletükben, mentalitásukban, magatartásukban és egész megjelenésükben különböztek a fölművelő pásztoroktól, mely az elszigetelt életmódnak volt köszönhető. A pásztorok megvetették a fölművelők röghöz kötött, „vagyonszerző”, „földtúró” életmódját (PALÁDI-KOVÁCS 8. 129–130.). A pásztornépen belül így természetesen erős volt a belső összetartás, melynek szép példája a foglalkozásbeli endogámia. Míg azonban az ország nyugati területein már a 16. századból akad példa a pásztorcéhekre, addig az Alföldi jószágartók ritkán szerveződtek különböző egyesületekbe. A szent Vendel kultuszát felkaroló, német mintára szerveződő jázsági Vendel-társulatok szigetszerű jelenségnek számítanak (GULYÁS 1986. 27.). Máshol az országban nincs példa arra, hogy egy pászortársulat kifejezetten Vendel népszerűsítése és a kultusz ápolása érdekében szerveződött volna. (H. BATHÓ – FARAGÓ 2005. 64).

34 A Csongrádtól 12 km-re található Csépa községben is található persely a templomi Vendel szobor alatt, és szintén nincs adat szervezett pászortársulat működésére. Mivel a csongrádi templomok egyikében sincs Vendel szobor, ez lehet a persely figurális kiképzésének oka.

35 Csongrádi Nagyboldogasszony Plébánia, *Historia Domus* I. kötet 110. old. ld. még: VPKL A.I.1.d. Csongrád 1881.

36 A közeli Kiskunságon több helyről is vannak adatok a juhászok zászlóhasználatára vonatkozóan. PALÁDI-KOVÁCS 8. 135.

damaszt), földművesek (zöld, selyem damaszt) és a fuvarosok (piros selyem).³⁵ A zászlókkal feltehetően templomi körmeneteken és az adott foglalkozási csoport tagjainak temetésén vonultak fel.³⁶ Ezek a zászlók a 20. század folyamán feltehetően elpusztultak, elkallódtak. A tárgyi jelek mellett a különböző egyházi/ünnepi alkalmak is lehetőséget nyújtottak arra, hogy a pásztorok spontán módon kinyilvánítsák összetartozásukat. Egy 1862-ből származó sajtóhíradás így tudósít a karácsonyi „pásztorok miséjéről”: *Az ünnepnap reggeli hat órákor tartatott meg a pásztorok miséje, melyre városunk pásztorai, a betlehemi pásztorok módjára elhagyván nyájaikat az Isten házába gyülekeztek Szentmise alatt szövétnekekkel szolgálva imádták a Messiást és följánlaskor az oltárt megkerülve szívből eredő szándékkal a feszület csokolása közt az oltárra rakták filléreiket. Nyolc órákor pedig a molnárok társulata hasonló módon tartá szokott ünnepélyes szentmiséjét.*³⁷

Szent Vendel csongrádi tiszteletének harmadik, egyben utolsó ma is látható emléke egy fogadalmi kép, mely a Nagyboldogasszony templom Jézus Szíve kápolnájában található. A festmény egy helybeli módos nagygazda, Csanyi Forgó István költségén készült 1857-ben.³⁸ Az állíttatás okáról, motivációjáról a templom irattárában nem maradt feljegyzés. Szent Vendel ábrázolása itt jelentősen eltér a persely és a szobor „magyarosított” tematikájától. A képen egy fiatal pásztorfiút láthatunk romantikus délnémet környezetben és viseletben, lovakkal, birkákkal és marhákkal a háttérben. Az ifjú egy úmenti képoszlop előtt fél térdre ereszkedik, mellette pásztorcutya pihen. Nem messze tőle bordó bársonypárnán hever a félredobott királyi korona. Ez a festmény az egyetlen, bizonyítottan magánkezdeményezésű gesztus, mely Csongrádon Szent Vendel tiszteletéhez kötődik.

Nem tudni, magán vagy közösségi jellegű kezdeményezéseknek tudhatók be az állattartó patrónus tiszteletére rendelt évi egy szentmise, mely 1950-ig rendszeres lehetett.³⁹ A fennmaradt adatok szerint a csongrádiak nem a szent ünnepnapján (október 20) hanem jellemzően a nyári hónapokban rendelték a misét. Az utolsó, még nyomon követhető miseszándékot 1949 augusztusában jegyezték fel az óvárosi (Szent Rókus) templomban.

Egy, a néplélek igényeihez könnyen adaptálódó, új szent megjelenése divathullámot indíthat el a névadási szokásokban főként a kultuszhordozó réteg, jelen esetben a pásztorok és juhászok körében. A feltételezés alátámasztására vagy megerősítésére megvizsgáltam az 1800 és 1850 között, vagyis a Vendel szobor állítása előtti és utáni néhány évtizedben született gyermekek nevét és szüleik foglalkozását.⁴⁰ A korabeli névadási szokásoknak megfelelően a névválasztást két dolog határozta meg: a gyermek melyik szent ünnepnapján/ hónapjában született, illetve mi a szülők/nagyszülők keresztnéve. A férfi keresztnévek több családban hagyományozódtak generációkon át. Ugyanakkor

37 DUDÁS 1998. 106. Szappanos János tanító tudósítása a karácsonyi ünnepről *Katholikus Néplap* 1862. decembere.

38 A Csanyi Forgó család „kastélya” Felgyő közelében állt. A család a 20. század elején jelentős jótékonyági tevékenységet fejtett ki: Csanyi Forgó Józsefné az első világháború idején a csongrádi katonakórházat irányította, de ő volt a helyi vöröskereszt elnöknője is. Mikor az első világháború áldozatainak emléket állító szoborra nehezen gyűlt össze a pénz, a hiányzó összeget ő egészítette ki. DUDÁS 1988. 248.

39 A miseszándékok feljegyzéseit ritkán vezették külön kötetbe, Csongrádon ezek java része elpusztult, a papírt más célból újra felhasználták.

40 1830 előtt jóformán csak a szülők nemesi vagy közrendű származását jelölték meg!

feltűnően gyakori februárban a Balázs (Balázs napja február 3.) májusban Nepomuki szent János (május 16.) augusztusban – a csongrádiak fogadalmi ünnepéhez közeledve – a Rókus (augusztus 16.) keresztnevek előfordulása. Ha Szent Vendel ünnepének hónapját vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a Mihály keresztnevű kiugró népszerűsége mellett a Vendel név gyakorisága jóformán elhanyagolható, százalékban nem mérhető. 1846 októberében 69 fiúgyermeket kereszteltek, ebből 42 Mihály nevet kapta. Ugyanebben az évben Csongrádon egy Vendelt sem kereszteltek.⁴¹

Az 1800 és 1853 közötti 53 év alatt Csongrád városában és a filiákon (Felgyő, Tés, Ellés) összesen 25 gyermek kapta a kereszttségben a Vendel nevet. Körülük tíz őszi, nyolc nyári, négy téli és kettő tavaszi hónapban született. Egy esetben mutatható ki, hogy az édesapát is Vendelnek hívták,⁴² továbbá egy családfőről biztosan tudható hogy felgyői juhász volt.⁴³ Ha ezeket az arányokat összevetjük azzal, hogy Csongrádon ekkoriban évente 700–800 gyermeket is kereszteltek, bátran állíthatjuk hogy a Vendel különleges, idegenszerű hangzása miatt nem örvendett nagy népszerűségnek a magyar származású jobbágy lakosság körében. A pásztorok is szívesebben kereszteltek a hagyományos, jól csengő és tekintélyt parancsoló Mihály névre gyermekeiket.

ÖSSZEZÉS

Összegzésként elmondható, hogy Szent Vendel csongrádi tiszteletének alapját elsősorban a kiterjedt legelőterületek, az óriási uradalmi állatállomány, vagyis a város jellegzetes agrár- és állattartó jellege szolgáltatta. A pásztorok migrációja, a csongrádiak járszági legeltetése, a búcsújárások és vásárok során létrejövő kapcsolatok nyomán a kultusz a 19. század elején érkezett a városba, de az sem kizárt, hogy a viszonylag nagyszámú kultuszjel az akkori plébános, Mátyus János lelkipásztori munkáját dicséri. A szent tiszteletének terjedését gyorsították az 1820–30-as években tomboló állatjárványok, a kemény telek és a rendkívül száraz, aszályos nyarak, amikor a mostoha időjárás miatt kénytelenek voltak huzamosabb ideig istállózni az állatokat.⁴⁴

A csongrádi Vendel emlékek jelentőségét növeli, hogy a szent kultuszának tárgyi emlékei kelet felé haladva egyre ritkulnak, a különleges, nagyméretű és drága kivitelezésű út menti szobor állításának dátuma még a járszági szobrokhoz viszonyítva is igen

41 Október hónapot régi magyar egyházi szokás szerint „szent Mihály havának” nevezték. Mihály arkangyal ünnepe az állattartókhoz is kötődik, többnyire ezen a napon tért haza a félélszaj csorda, hogy áttérjenek a téli takarmányozásra és az istálló tartásra. Egyes helyeken ilyenkor újították meg a pásztorok fogadószereződéseit.

42 Édesapa anyakönyvi bejegyzése: 1805. június, szülők neve: Kádár Imre – Mészáros Rozália. Kádár Vendel „Imre Vendel” nevű fiának anyakönyvi bejegyzése: 1845. aug. 29. Szülők neve: Kádár Vendel – Keszti Katalin. Látható, hogy az unoka az édesapa és a nagyapa keresztnevét is megörökölte.

43 Anyakönyvi bejegyzés: 1844. nov. 21. szülők: Pergel Mihály, juhász – Deák Julianna. Lakóhely: Felgyő

44 1852, Csongrád: „(...) márciusban, áprilisban nem volt eső, olyan nagy száraz fagyok voltak, hogy mindent elpörkölt, még az életek (búza) is összefelé mentek, a fűvek pedig semmire sem mentek. A marhákat úgy hordták a rétről haza, mert éhen döglöttek, és mindenütt a pusztákon is széjjelverték a barmokat a nagy szükség végett. Ha egy szál szalmát kaphatott az utcán, felvette, olyan éhes volt a jószág.” TARI 1977. 23.

1862-es aszály: „Nyáron a legelők kopárak maradtak, a jószág csak úgy sínlódott rajta. A csorda meg a csürhe átláthatatlan porföleg közt jött haza naponként a legelőről.” VÁRY 116.

korainak számít.⁴⁵ Elgondolkodtató viszont, hogy míg a jázságban 1853-ban a gyermekek 4,5%-át Vendel névre keresztelték, a kultusz megjelenése jóformán semmilyen hatást nem gyakorolt a csongrádi névadási szokásokra. Vendel tiszteletének ápolásában a Károlyi uradalmon belül Csongrádnak kiemelkedő szerep jutott annak ellenére, hogy az uradalom legjelentősebb állattenyésztési központja Mindszenten volt. A környékbeli települések Vendel emlékeivel összehasonlítva (Kiskunfélegyháza, Kunszentmárton, Szentés, Csépa) sokszínű tárgyi anyaggal állunk szemben.

Vendel tiszteletének Csongrádi meghonosodása, a közös szenttisztelet minden bizonnyal erősítette a pásztorközösségek összetartozás-tudatát, akárcsak a szőlősgazdák esetében Szent Orbán, vagy a halászoknál Nepomuki Szent János. A speciális patrónusok tisztelete földöntúli síkon hivatott biztosítani a foglalkozási csoport megélhetési alapjainak sértetlenségét, egészségét, ugyanakkor a szentkultusz felmutatja a helyi társadalom szerkezetét, és a „különleges” védelemre szoruló körét.

IRODALOM

BARTA

- 1980 BARTA László: *Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon*. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből 1980*. 188–201.

BÁLINT

- 1977 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium II.*, Budapest.

DEÁK

- 2002 DEÁK József Áron : *A Csongrád környéki táj története a XVIII. század végétől napjainkig élőhelytérképek tükrében*. In: Szűcs Judit (szerk.) *Múzeumi Füzetek Csongrád* 5. 33–72.

DUDÁS

- 1998 DUDÁS Lajos: *Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről*. In: GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István (szerk.) *Oppidum Csongrád*. 99–120.
- 1988 DUDÁS Lajos: *Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely) névjegyzéke A-tól K-ig*. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből 1988*. 235–254.

ERDÉLYI

- 1998 ERDÉLYI Péter: *Csongrád város rövid históriája*. *Múzeumi Füzetek Csongrád* 1. 3–18.

EXTERDA

- 1979 EXTERDA Tibor: *Jelesebb évszámok Csongrád város történetéből*. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből 1979*. 248–256.

GULYÁS

- 1986 GULYÁS Éva: *Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai*. Damjanich Múzeum, Szolnok

45 H. BATHÓ 2005.

GYOVAI B.

- 1989 GYOVAI B. Lajos: *Szentelek szobrai és keresztek*. In: BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989*. 183–196.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2010 *Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentelek tisztelete Csongrádon a 18–20. században*. In: ANTOS Balázs – TAMÁS Ágnes (szerk.) *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged, 11–24.

H. BATHÓ – FARAGÓ

- 2005 H. BATHÓ Edit – FARAGÓ László: *Szent Vendel szobrok a Jászságban*. *História, Jászsági Évkönyv 2005*. 58–81.

KRUZSLICZ

- 1988 KRUZSLICZ István: *Csongrád város mezőgazdasága és lakosainak helyzete II. József kataszteri földmérése tükrében*. In: BLAZOVICH László (szerk.) *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIII*. Szeged 17–47.

LÁSZLÓ

- É.n. LÁSZLÓ Gyula: *Felgyő. Egy honfoglalás kori falu átadásáról*. In: LÁSZLÓ Gyula – TARI László – NAGYISTÓK Sándor (szerk.): *Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről*. Szegedi nyomda 3–10.

LISZKA

- 2000 LISZKA József: *Szent Vendel tisztelete a kisaliforniai néphagyományban*. In: LISZKA József (szerk.): *Állított keresztényi buzgóságul. Tanulmányok a Kisalföld szakrális kismélekeiről*. Lilium Aurum kiadó, Dunaszerdahely 81–126.

MINDSZENTY

- 1934 MINDSZENTY (Pehm) József: *Padányi Bíró Márton élete és kora*. Zalaegerszeg.

MÓD

- 2002 MÓD László: *Csongrád város gazdasági kapcsolatai (1766–1820)* In: SZÜCS Judit (szerk.) *Múzeumi Füzetek Csongrád* 5. 25–32.

NAGY

- 2000 NAGY Veronika: *Csongrád város gazdálkodása*. SZÜCS Judit (szerk.) *Múzeumi Füzetek Csongrád* 3.

PALÁDI-KOVÁCS

- 2000 PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai kiadó, Budapest.

PALUGYAY

- 1855 PALUGYAY Imre: *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása*. Pest.

SEBESTYÉN

- 1996 SEBESTYÉN István (szerk.): *Csongrád a vizek és parkok városa*. Raszter kiadó, Csongrád.

SILLING

- 2004 SILLING István: *Szent Vendelnek, a jószágtartók patrónusa tiszteletének emlékfoglalványai a Dél-Alföldön*. In: NOVÁK László Ferenc (szerk.) *Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés*. Arany János Múzeum közleményei, Nagykovács 481–489.

SZABADFALVI

- 1964 SZABADFALVI József: *A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek*. In: *Műveltség és hagyomány IV*. Debrecen 19–64.

TARI

- 1977 TARI László: *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Csongrád megyei könyvtári füzetek 7.

- É.n. Győtől Felgyőig. *Adalékok a táj történetéhez*. In: László Gyula – TARI László – NAGYISTÓK Sándor (szerk.): *Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről*. Szegedi nyomda 11–22.

TÜSKÉS

- 1984 TÜSKÉS Gábor: *A barokk kori szenttisztelet rétegei*. In: HOFER Tamás (szerk.): *Történeti antropológia: Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülés szak előadásai*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport, 138–151.

VÁRY

- 1974 VÁRY Gellért: *Emléklapok Csongrád múltjából*. Szeged, Somogyi Könyvtár

Váci Püspöki és káptalani levéltár Acta Parochiarum VPKL A.I.1. d. Csongrád 897/1896.

Orsolya GYÖNGYÖSSY

THE CULT OF SAINT WENDELIN IN CSONGRÁD IN THE 19TH AND 20TH CENTURY

The cult of Saint Wendelin, the animal keeper's patron in Hungary got around widely in the 18th Century. The appearance of the new Saint - compared to Western Europe - was relatively late. The intensity of the cult in Hungary was different by regions because of the divergent economical, societal and historical conditions and the fragmented traditions left from the Middle Ages. The three, clearly contoured areas of the cult of Saint Wendelin are the Dunántúl (Transdanubia) Palócföld and the Jászság (North-East and Middle-East area).. Just after a short look on the mentioned references we can see clearly, that the researchers are thinking in areas typically, and there are no efforts to discover local data in a narrow point of view. These preconditions lead me to analyze the manifestation of the cult of Saint Wendelin in my hometown, Csongrád. Csongrád is the first settlement outside the Kiskunság area, so - despite the relatively numerous remains - we can not found any references on Csongrád in the studies about Wendelin. These preconditions inspired me to collect all the accessible objective, written and oral information about the cult of Wendelin in Csongrád correctly. In the local Roman Catholic Parish register I tried to examine if the appearance of the cult of the new Saint (between 1800 and 1850) had any effect on the local nomenclature habits or not.

SZABÓ ERIKA

ELALVÁSTÓL AZ ÁLOMFEJTÉSIG

Alvás – álom – álmofejtés – démonok a zsidó hagyományban

Az alvás a legfontosabb élettani funkciók egyike, melynek során a szervezet regenerálódik, felkészül a következő ébrenléti periódusra. Kísérletekkel bizonyított tény, hogy az alvásnak különböző fázisai vannak, melyek mindegyike külön funkcióval rendelkezik a regenerációs folyamatban. Vizsgálódásunk szempontjából az utolsó, az úgynevezett REM fázis az érdekes, mivel ebben történik az álmódás. Ezt a fázist rendkívül erős agyi aktivitás jellemzi. Alváskutatók és pszichológusok megegyeznek abban, hogy az álmok erősen kötődnek az egyént ébrenléti állapotában foglalkoztató eseményekhez. Sokan a „rendszerező” szerepet tulajdonítják az álmoknak, mások a „feldolgozóét”. Sigmund Freud egy egész könyvet szentelt az álom pszichoanalitikus elemzésének, amit az alváskutatók többsége nem fogad el, mivel szerintük az álom nem tartalmaz szimbolikus jelentést, nem a tudatalatti „vágyteljesítése”, hanem pusztán az alvás kísérőjelensége.¹

A Biblia több történetében is szerepet játszik az alvás. A teremtéshez kötődik a világtörténelem első „altatásos műtete”: az Ő_való álmot bocsátott Ádám (az első ember) szemére, s míg aludt, kivett bordájából megalkotta Évát (Chavát).² Az alvó Siserát Jael,³ az ugyancsak alvó Holoferneszt Judit⁴ kezéből éri a halál. Dávid az alvó Saul feje mellől veszi el a dárdát, de nem öli meg apósát.⁵

Sokkal gyakrabban fordulnak elő a TANACHban álmok. Ezeket a következő szavakkal említik: álom – *chálom*, (prófétai) látomás – *cházon* valamint mély alvás – *tárdémá*.⁶ A próféták gyakran ebben az állapotban kapták látomásaikat.

1 A téma könyvtárnyi irodalmából, a teljesség igénye nélkül, említsünk néhányat: Sigmund FREUD: *Dream Psychology*. 1st World Publishing, 2007; UÓ.: *The interpretation of Dreams*, Plain Label Books, 1953; Robert STICKGOLD - Matthew P. WALKER, eds.: *The Neuroscience of Sleep*. Academic Press, 2009; Carl Gustav JUNG: *Dreams*. Routledge, 2001; Kelly BULKELEY: *Visions of the Night: Dreams, Religion, and Psychology* (S U N Y Series in Dream Studies) NY: State University of New York Press, 1999, etc.

2 1Móz. 2:21-22. A magyar népnyelv ma is gyakran nevezi a feleséget „oldalbordának”.

3 Bír. 4:21, Jáel, Héber felesége Siserá halántékába szöveget ütött, miközben ő aludt, s ezzel megölte. Ezzel kapcsolatban több mondás is ismert, pl. *fején találta a szöveget, szöveget ütött a fejébe*.

4 Judit 13: 2-8; ahol részeg alvás szerepel.

5 1Sám. 26:12.

6 Ezt a fajta alvást bocsátotta az Ő_való az első emberre (1Móz. 2:21), Ábrámhoz alvás közben szól az Ő_való (1Móz. 15:12), Jób kétszer is említi (Jób 4:13, 33:15), a *Példabeszédekben* a restség következmé-

A Tóra pogány szokásokként tiltja a következő tevékenységeket:

„*Ne találtassék benned, a ki keresztülvezeti fiát vagy leányát a tűzön, varázslást űző, időjós, jósolgató és kuruzsló; igézéssel igéző, szellemidéző, halottjós, és ki megkérdezi a halottakat. Mert az Örökkévaló utálata mindenki a ki ezeket teszi...*”⁷

A tilalom alapja, hogy ezek a pogány népek vallásaihoz kötődnek, s mint ilyenek, bálványimádásnak számítanak. Ezért természetesen elítélendően szerepel Saul esete a halottlátó asszonnyal⁸ vagy Menasse „gonosz cselekedeteinek” felsorolásában.⁹ A József történetben¹⁰ illetve Dániel könyvében¹¹ említett álomfejtéseket ugyanakkor nem tiltja a szent szöveg.

A népszokások általában vallási hagyományokon alapulnak, és gyakran a mono-teizmus kialakulása előtti hiedelemvilágból is táplálkoznak. A néprajzkutatók bőséggel találnak a zsidó néphagyományban is az egyiptomiaktól, a kánaáni népektől átvettnek tekinthető, vagy éppen a babiloni fogságból hozott hiedelmeket. De tagadhatatlanul sokkal erősebb a vallási hagyomány táplálta folklór.

Nem könnyű feladat a zsidó népszokásokat felkutatni. Évszázados probléma a folklorisztikában, különösen Európában, hogy a kutatások nem terjednek ki a zsidó hagyományokra. Természetesen fellelhetők leírások, utalások, egy-egy történet a témával kapcsolatban, de a mai napig nincs a zsidó folklór kutatásának egységes módszertana, sem adatbázisa.¹² A zsidó népszokások feltérképezését ma már az adatközlők hiánya is megnehezíti, a Holokauszt, az elvándorlás és a természetes népességfogyás egyre kevesebb lehetőséget ad a kutatóknak megtalálni a folytonosságot a régmúlt és a ma között.

Gyakran nem könnyű különbséget tenni vallási előírás és néphagyomány, esetleg babona között. Például mindenki által ismert a köznyelvben rosszkedvet, levertséget, vagy ingerültséget jelentő „bal lábbal kelt fel” kifejezés. De azt már kevesen tudják, hogy ez, mint vallási előírás, megtalálható a zsidó vallási törvénykönyvben, a *Sulchán Áruč*ban: felkelésnél jobb lábbal kell először lelépni az ágyról, és a jobb lábra kell először a cipőt felhúzni.¹³ Szintén közismert az a hiedelem, hogy a kifordított ruha szerencsét hoz.¹⁴ A *Sulchán Áruč* viszont kifejezetten figyelmeztet ennek – a Talmud és a *Toszefták* által amoritának tartott – szokásnak az elkerülésére.¹⁵

nye (Péld. 19:15), Jesaja Dávid városának pusztulása okán beszél róla (Jes. 29:10), szerepel Dávid és Saul már említett történetében is (1Sám. 26:12), és Siserát is ebben az állapotban éri a halál.

7 5Móz. 18:10–12. A bibliai idézetek forrása: *IMIT-Biblia, Teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia két kötetben*. Változatlan utánnyomás. Budapest: Makkabi Kiadói Kft. 1994².

8 1Sám. 28, v.ö. Jer. 27:9.

9 2Krón. 33:6. Ezekből a példából mindenesetre látható, hogy a felsorolt tevékenységek előfordultak, annak ellenére, hogy a Tóra (3Móz. 20:6, 20:27) halálbüntetést írt elő elkövetőik számára.

10 1Móz. 40:8–19, 41:17–32.

11 Dán. 2, 4:6–24.

12 Ennek a problémának többen hangot adtak: Dr. BALASSA József: *A magyar zsidóság néprajza*. In: *Magyar Zsidó Szemle* 17/1 1900, 8–10. o.; SCHEIBER Sándor: *Folklor és tárgytörténet*. Teljes kiadás. Budapest: Makkabi, 1996, 344–399. o.; VOIGHT Vilmos: *A magyarországi zsidó folklór hõvonalairól*. In: *Múlt és Jövõ* 2007/4, 114–120. o.

13 *Sulchán Áruč Orech Chájim, A reggeli felkelés szabályai* 2:4, v.ö. bSab. 61a.

14 Ez nem csak Magyarországon közismert: Deborah Murrel megemlíti mind a cipõ, mind a ruha felvételével kapcsolatos hiedelmet angolszász területeken is ismert babonaként. Deborah MURRELL: *Babonák könyve, 1013 különös mítosz, mese, és bolondos hiedelem*. Bp: Szalay, 2010, 179. o.

Az alvás, ez az egyszerű, hétköznapi tevékenység megszámlálhatatlan vonatkozásban szerepel a rabbinikus irodalomban. Hiszen akár az egész emberiség jövőjére is hatással lehet:

„R. Joshua Sikninből mondta R. Lévi nevében: Az ember bukásának kezdete az alvás: alvás közben nem foglalkozik (Tóra-) tanulással és nem dolgozik.”¹⁶

Ennek ellenére az ember életének közel egyharmadát alvással tölti. S ha már muszáj aludnia, vizsgáljuk meg, mi mindenre kell figyelnie egy hívő zsidónak alvásával kapcsolatban. A zsidó hitvilág minden szervnek funkciót tulajdonít. A veséknek a tanácsadó szerepét, a szívnek a gondolkodását, a májnak a haragot. Az alváshoz is tartozik két szerv:¹⁷

„(...) a gyomor okozza az alvást, és az orr a felébresztést. Ha az alvásért felelős szerv ébrenléletet okozott, vagy az ébrenléletet okozó szerv hat altatóként, az ember bágyadt. A bölcsek tanították: ha mindkettő altatóként, vagy mindkettő ébresztőként hat, az ember azonnal meghal.”¹⁸

Ez ellen a lefekvés előtti ima jelent védelmet:

„Én lefeküdtem és aludtam, felébredtem, mert az Örökkévaló támogat.”¹⁹

„Engedj pihenőre térnünk Örökkévaló Istenünk békességben és engedj fölébrednünk életre és békére...”²⁰

„Rád bízom testem-lelkem, ébren és álomra készen. (...) Erős vagyok Benned s nem bánt a félelem!”²¹

Bár az Ö_való védelme elegendő minden ártó hatás ellen, azért találunk további óvintézkedéseket is. A Talmud, a *midrások* említenek gonosz teremtményeket, amelyek az alvás közben a testtől eltávolodott lelkeket veszélyeztetik.

„(...) minden nap az ember lelke eltávozik tőle [alvás közben] és letétbe kerül valódi Tulajdonosánál...”²²

Az oda-visszaút nem veszélytelen, az ártó szellemek elleni védekezésre többféle módszer is ismert a zsidó hagyományban. Tilos például egyedül aludni egy házban, mert az alvót [a lelkét] elragadja *Lilit*. *Lilit*ről tudjuk, hogy női démon, nem csak az al-

15 S. A. O. Ch. 2:3; tSab. 7, 8:4–12; bSab. 67b.

16 Gen. R. 17:5; Yalkut Simoni, Berésit #26.

17 bBer. 61a-b, Ein Yaakov, ad loc.

18 Ibid.

19 Zsolt. 3:6. Ld. Lefekvés előtti ima, in: *Siddur Tefillas Shlomo Hashalem. Nusach Sefarad*. The Art Scroll Mesorah Series. Brooklyn: NY, 1992. 147. o.

20 Ibid. A magyar fordítás in: *Máczzor Ünnepnapi imák*, II kötet, ford. Dr. HEVESI Simon. Tel-Aviv: SINAI Publishing, é. n. 14. o.

21 Ibid. 148. o. A magyar fordítás in: *Máczzor*, I. kötet. 43. o.

22 *Tanna Debe Eliyyahu* 15. Ford. R. William G. BRAUDE és Israel J. KAPSTEIN. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1981, 16. o. Vö. *Zsolt.* 31:6. Murrell idézett könyvében megjegyzi, hogy több kultúrában ismert a lélek és a test különválásával kapcsolatos hiedelem, és a szokás, miszerint tilos hirtelen felébredteni az alvót, ugyanis a léleknek nem marad elég ideje visszatérni a testbe. Ez betegséget, vagy halált is okozhat. *I. m.* 133. o.

vókat veszélyezteti, hanem a várandós asszonyokat és a kisgyermeket is.²³ Férfiak esetében fennáll az a veszély, hogy *Lilit* jelenléte öntudatlan magömlést vált ki, s ebből a magból jönnek létre *Lilit* (félvér) utódai.²⁴

Jesaja könyvében²⁵ találkozunk a nevével, keresztény fordításokban éji boszorkányként szerepel. A legenda szerint Ádám első felesége volt, aki megszökött férjétől, viszonyt kezdett *Szamaéllal*, az ördöggel, gyermekeik a *sédim*, a gonosz szellemek.²⁶

Ugyancsak az ártó szellemek miatt veszélyes egyedül járni éjszaka, mivel a magányos emberben kárt tehetnek, míg kettőnek csak megmutathatják magukat, három előtt pedig nem is mutatkoznak.

Egyes vélemények szerint a lámpa két embernyi, a holdfény három embernyi védelmet ad.²⁷

Nem ajánlatos aludni olyan árnyékban, amelyet a holdfény idézett elő. A Talmud négy különösen veszélyes árnyéket említ: a magányos datolyapálmáéét, a *kinnaráét* (krisztustövös, vagy jobba), a kapricserjéét és az ehető levelű tüskés bokrokét. Más vélemények szerint hajó és fűzfa árnyéka sem biztonságos, illetve az ehető levelű tüskés bokor az, mivel utóbbi ölte meg Sida női démon férjét, ezért sem Sida, sem gyermekei nem mennek a közelébe. A berkenyebokorban hatvan démon lakik, ellenük amulett írásával lehet védekezni. Ez utóbbi csak akkor hatásos, ha biztosan tudjuk a démonok számát, és ennek megfelelően íródik a szövege.²⁸ Az amulett tartalmáról nem szól a leírás, minden bizonnyal hasonló lehetett a *Lilit* elleni szövegekhez,²⁹ esetleg szentírási idézetek lehettek, mint a *mezusa* esetében, amelynek a néphagyomány szintén védő szerepet tulajdonít.³⁰

23 Erről részletesen ld. Michelle KLEIN, *A Time to Be Born: Customs and Folklore of Jewish Birth*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 2000.

24 *bSab.* 151b.

25 *Jes.* 34:14

26 *Lilit*ről, az anyákat és csecsemőket veszélyeztető démonról, valamint az ellene használt ráolvasásokról, védő szövegekről ld. PÓCS Éva: „*Lilith és kísérete*”. *Gyermekágyas-démonoktól védő ráolvasások Délkelet-Európában és a Közel-Keleten*. In: *A hagyomány kötelékében, Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. Szerk. KRIZA Ildikó. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, 110–130. o.; Dr. SZIGETI Jenő: *A bibliai gonosz angyalok*. In: *Démonok, látók, szentek*. Szerk. PÓCS Éva. Budapest: Balassi Kiadó, 2008. Szigeti szerint a mezopotámiai eredetű démon ismert volt az egész Közel-Keleten, hasonló nevekkal. Az eredeti vihardémon a sémitáknál az éjszaka szóval való egybecsengése miatt vált éjjeli démonná, *I. m.* 20–21. o. Vö. Joshua TRACHTENBERG: *Jewish Magic and Superstition, A Study in Folk Religion*. New York: Behrman's Jewish Book House, 1939, 36–37. o.; BLAU Lajos: *Az ózsidó bűvészet*. Budapest: Gabbiano Print, 2005. [reprint kiadás] 13. o. Blau két másik legendát is említ a *sédim* eredetére: az egyik szerint Ádám nemzette őket száműzetése alatt, a másik szerint I-ten pénteken sötétedés előtt teremtette őket (és a többi gonosz szellemet is, ld. *bPesz.* 54a, *mAvot* 5:6). A gonosz lélek (*ruach raá*) számtalan bajt hozhat az emberre: Blau részletesen kifejti tevékenységük lehetséges következményeit. A *mazzikín* szót összefoglaló elnevezésként értelmezi minden ártó lényre. Számuk minden ember mellett balról ezer, jobbról tízezer. *bBer.* 6a. BLAU *i. m.* 9–13. o.

27 *bBer.* 43b.

28 *bPesz.* 111a-b.

29 Ld. PÓCS Éva idézett tanulmányában.

30 BEREZNAI Zsuzsanna: *Zsidó szokások és hiedelmek*. In: *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. Szerk. KRIZA Ildikó. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. Vö. *Zohar*, III. 265b. A RAMBAM a *mezusa* szabályainál (*Misné Tóra, Hilchot Tfillin u'Mezusa v'Sefer Tora* 5:4) egyértelműen leírja, hogy a *mezusa* nem talizmán, akik mégis akként kezelik, azoknak nincs helyük az eljő-

Egy másik talmudi helyen a következőt olvassuk:

„Démon ellen az ember mondja: 'Épp úgy, ahogy be vagy zárva, maradj bezárva. Átkozott, összetört és száműzött legyen Bar Tit, Bar Tamei, Bar Tina, Kasmaggaz, Merigaz, és Istamai.'”³¹

S hogy miért éppen a tüskés bokor a veszélyes? Ennek nyilvánvalóan egészségügyi okai is vannak, ahogyan a bibliai törvények és a talmudi szabályok egy részének éppen ez a célja, adott esetben az ok a fertőzésveszély. Még napjainkban is előfordul vérmérgezés egy tüske miatt, a talmudi korban ez halálos lehetett. Az ókori ember a betegségeket is a démonoknak, ártó szellemeknek tulajdonította, elkerülésükön kívül a testi és lelki tisztasági szabályok betartása segített ellenük.³²

De van más oka is:

„Tanultuk: hét év után a hím hiéna denevérré változik, a denevér hét év után másik denevérré, a másik denevér hét év után bogáncssá, hét év után a bogáncs tövissé, hét év után a tövis démonná változik.”³³

Az ártó szellemek félnek a fehér színtől, mivel ez az ártatlanság, a tisztaság (az anyagok) színe, ezért fehér ágynemű, és fehér hálóruga használata hatásos lehet ellenük (ezért fehér az esküvői ruha, a pólya, és a halotti ruha is). A szellemek némák, ezért az erőteljes hangoktól – pl. a sófár hangjától – is tartanak, így elriasztják őket a gyermek ágyától az altatódalokba, versekbe ágyazott rövid, értelmetlen szótagocskák (la-la, lu-lu, stb.), amelyeket felemelt hangerővel mondanak. Félnek a fémtől is (alkalmas kőből, fából lévő lakóhelyük lerombolására), emiatt szokás egy darab fémet tenni az ágyba, vagy a párna alá. Elterjedt ez a gyakorlat fiú csecsemők esetében közvetlenül a körülméletés előtti éjszakán, ekkor a *mohél* kését használják erre a célra.³⁴ A só, a maradandóság, tartósság szimbóluma szintén nem kedvelt az ártó lények szemében,³⁵ ezért egy kevés só szórása a ház sarkaiba, a küszöb elé, vagy éppen az ágyba, távol tartja a démonokat.³⁶

A névvel rendelkező ártó szellemek, különösen a *Lilit* ellen használatos amulett, vagy *Kindbett Zettel*, amit a gyermekágyas anya, illetve a gyermek ágya fölé vagy az ágyba a párna alá tesznek, a démon nevét, neveit tartalmazza, s ha a megnevezettek ezt látják, nem közelednek.³⁷

vendő világban.. A *mezusa* védő szerepe nem magából a tárgyból adódik, hanem abból, hogy a *tfilinnel* és *cicesszel* együtt emlékeztet a *micvákra*, és ezáltal a hívó nem vétkezik.

31 *bSab.* 67a. A felsorolt nevek viselői a tisztátalanságok gyermekeiként szerepelnek.

32 FRÖHLICH Ida: *Teológia és démonhit a kumráni közösség irodalmában.* In *Démonok, látók, szentek.* Szerk. PÓCS Éva, Budapest: Balassi Kiadó, 2008, 32–34. o. Ugyanakkor a Talmud (*bBer.* 33a) egyértelművé teszi, hogy az emberek nem a gyík harapása következtében halnak meg, hanem bűneik miatt.

33 *bBK* 16a.

34 Félnek a tűztől, a víztől is. BLAU *i. m.* 73–75. o.

35 Szó szerint sem, ezért szokás azoknál, akiket üldöznek, egy csipet sót a bal válluk fölött hátradobva a démon szemébe szórni, aki így elmarad az áldozattól.

36 Robert Means LAWRENCE: *The Magic of the Horse-Shoe with Other Folk-Lore Notes.* Whitefish, MT: Kessinger Publishing, 2003, 154–205. o.

37 *Encyclopaedia Judaica*, s. v. 'Folklore', vö. PÓCS *I. m.* Az amulettek készítésére használt anyagokról (fa, fém, bőr, stb.) ld. BLAU *I. m.* 77–83. o.

Ha sikerült minden vallási előírást teljesíteni, és a démonok ellen is megtettünk mindent, végül jöhet az alvás. Ne felejtjük el azonban ágyunkat észak-déli irányba tájolni!³⁸

Alvás közben, ebben az öntudatlan állapotban sem teljes a nyugalom. Ekkor jönnek az álmok, azok a vizuális jelenségek, amelyeknek évezredek óta jelentőséget tulajdonít az ember.

„R. Hiszda mondta: Minden álomnak van valóság tartalma kivéve azt, amelyik böjt alatt következett be. Amíg egy álmot nem magyaráznak meg, addig olyan, mint egy levél, amit még nem olvastak.”³⁹

Ehhez még hozzáfűzi, hogy mind a jó, mind a rossz álom csak részben teljesedik be.

Azt, hogy nem csak a bibliai időkben voltak álommagyarázók, tudjuk a Talmudból. R. Bana'ah szerint az ő idejében Jeruzsálemben huszonnégy álomfejtő volt.⁴⁰ Ugyanitt több megjegyzést olvashatunk az álmokról, például R. Lévi szerint akár huszonnégy évet is kell várnunk egy álom beteljesülésére, R. Huna szerint jó ember nem lát jó álmot, rossz ember pedig rosszat. R. Jochanan azt mondta, hogy háromféle álom teljesedik be, a kora reggeli, az, amit egy barát álmodott valakiről, és ami egy álom közepén jelenik meg, mások szerint az is, amely megismétlődik. Raba b. Mehaszia mondta mások nevében, hogy a rossz álmok ellen a böjt (*Taanit chalom*) hatásos, amit R. Hiszda azzal egészít ki, hogy csak ugyanazon a napon, amelyen az álmot látták.⁴¹

A Bialik és Ravnitzky által szerkesztett *Sefer haAggadah*⁴² egész gyűjteményt tartalmaz az álmok jelentéséről. Néhány példa az értelmezésekre: leomló fal = határtalan gazdagság, összedőlt ház, amelyből elhordják a téglákat = a tulajdonos tanításai elterjednek, leesett orr = elszáll az álmodó haragja, kakas = fiúgyermek, a folyó, a madár és az edény = béke.⁴³

A Talmudban számtalan álom jelentése megtalálható: pl. búzával álmodni békét jelent, a kecske áldott évet, minden gyümölcs jó jel, kivéve az éretlen datolyát, etc.⁴⁴ A legfontosabb talmudi megjegyzés ezzel kapcsolatban talán mégis a következő: „Minden álom követi a magyarázó száját”.⁴⁵ Ez a bölcsesség az emberi hiszékenységet szemlélteti, a pszichológusok jól ismerik azt a jelenséget, hogy hiszékeny emberek aszerint alakítják sorsukat, ahogyan a jóslatok „elvárják” tőlük.

A zsidóság vallási előírásai miatt többnyire sikeresen állt ellen a környező népektől származó babonáknak.⁴⁶ Ennek ellenére általánosan elterjedt hiedelem volt közöttük [is], hogy a transzcendens lények egy része a halottak lelkei közül kerül ki. Ők azok, akik visszajárnak panaszkodni az őket az élők részéről ért sérelmek miatt (különösen

38 S. A. O. Ch. A Semá Jiszráél és az esti ima szabályai 240:17.

39 bBer. 55a.

40 bBer. 55b.

41 bSab. 11a.

42 Chaim Nachman BIALIK – Jehosua Hana RAVNITZKY: *Sefer haAggadah*. Transl. William Greshon Zev BRAUDE: *The Book of Legends*, CD-ROM. Ed. Davka Corp., 2003.

43 *Sefer haAggadah*, s. v. 'dreams', section 25–29. R. Slomo ben Jaakov Almoli (1485k–1542k) komplett rendszert állított föl *Pitron Chalomot* című könyvében az álomfejtésről.

44 bBer. 56a–57b.

45 bBer. 55b.

46 BLAU i. m. 33. o.

érzékenyek a sírrongálásra), megjelenésük többnyire álomban várható.⁴⁷ Ők okozzák a rémálmokat is.⁴⁸ Védekezésül ellenük mindenféle kontaktus elkerülését, a panasz okának megszüntetését, „démonellenes” zsoltárok⁴⁹ ismétlését, imákat alkalmaztak.⁵⁰

A halott lelkét lehet segíteni abban, hogy könnyen és nyugodtan távozhasson a földi világból. Az imákon kívül több szokás is ismert erre a zsidóságban. Például a halott nagylábujjának megfogása három ujjal, bocsánatkérés céljából, az ajtók-ablakok kinyitása, hogy a lélek könnyebben távozhasson, a víz kiöntése a nyitott edényekből, hogy elűzzék a halott szellemét,⁵¹ illetve mert a halál angyala a halál vérét cseppentette bele.⁵² A tükröket is letakarták, nehogy a lélek meglássa magát, és visszakívánozzon.⁵³

Akit egy halott lelke hív magával, annak egy teendője van: kijavítani, rendbe tenni az elhívó sírját, cipőjét levéve lefeküdni mellette a földre, és háromszor kiáltani a következő szöveget:

„Az Ő_való akaratóból, és az én akaratóból, nem szándékozom veled, vagy más elhunyttal menni. Ne gyere utánam, vagy szeretteim után te és a te megbízottad, mert az én kívánságom ezen a világon élni, és nem egy másikon.”⁵⁴

Az álmok nem csak rosszat jelentenek az ember életében. A próféciákat, amelyeket részben valódi álom, részben önkívületi állapot idején kaptak a próféták – bár gyakran súlyos következményeket hordoztak a zsidó nép számára –, az Ő_való figyelmeztető szándékkal küldte. Nem fenyegetést hordoztak, hanem óvatosságra intettek. Trachtenberg más jellegű álmokról is beszámol: több olyan rabbit említ, akik álmukban kaptak felszólítást vallási könyvek megírására.⁵⁵

Bár arra vonatkozóan vannak nézetkülönbségek, hogy az álmok mind az Ő_valótól érkeznek, vagy a test fizikai állapotából erednek,⁵⁶ abban többnyire megegyeznek a vélemények, hogy az igazán jelentőségteljes álmok i_teni eredetűek.

Ha mégis rossz álmaink voltak, Trachtenberg említ néhány lehetséges eszközt ellenük. Szokás volt eladni a betegségről szóló álmot, az álommal együtt annak hatása is átszállt a vevőre. Ha a vevő másképpen magyarázta az álmot, akkor hatása is meg-

47 TRACHTENBERG *i. m.* 64–71. o.

48 Murrell a skandináv folklórból említi a *mara* vagy *mare* nevű női szellemet, aki az alvó mellkasára telepedve gyöttri őt rémálmokkal. Alvó gonosz nők lelkének tartják, nem halottéknak. MURRELL *i. m.* 163. o. Magyarországon ez a jelenség „*ráült a lidérc a mellére*” formában közismert.

49 Azok a zsoltárok, amelyeknek szerzőjeként Dávid ismert, jellemzőjük, hogy kezdetük és végük I_ten neve, FRÖHLICH *i. m.* 42. o. Vö. TRACHTENBERG *i. m.* 64–71. o. Különösen a 91. zsoltár lehet hatásos, *Encyclopaedia Judaica, s.v. 'Demons, demonolog'*.

50 TRACHTENBERG *i. m.* 64–71. o. Vö. Ronald H. ISAACS: *Ascending Jacob's Ladder: Jewish Views of Angels, Demons, and Evil Spirits*. Lanham MD, USA: Rowman & Littlefield Publishers, 1998. 103–107. o. BLAU idézett könyvében számos egyéb mondást, ráolvasást, praktikát is felsorol. *I. m.* 64–77. o.

51 Bereznay Zsuzsanna helyi jellegű magyarázatokat is leír. BEREZNAY *i. m.* 102. o.

52 *Turé Zahav a Sulchán Áruh Jore Déa A haldoklóval kapcsolatos szabályok* 339:5-höz. TRACHTENBERG megemlíti, hogy Kelet-Európában szokás egy pohár vizet és egy törülközőt tenni a haldokló mellé, hogy a halál angyala ebben tisztítsa meg kardját dolga végeztével. *I. m.* 178. o.

53 BEREZNAY *ibid.* Vö. Maurice LAMM: *The Jewish way in Death and Mourning*. New York: Jonathan David Publishers. Revised edition, 1969. 6. o.

54 TRACHTENBERG *i. m.* 68–69. o.

55 TRACHTENBERG *i. m.* 230–31. o.

56 Eredete *Kohelet* 5:11.

változott,⁵⁷ így nem ártottunk embertársunknak. Ha valaki madárral álmodott, amely elszállt a kebléről (elszállt tőle a béke), az rosszat jelentett. Ellene a böjt, a jótékonyág, a bűnbánat volt a védekezés, de segített az is, ha a férfi álmodó egy kakast, a női álmodó egy tyúkot vett a mellkasára, és onnan hagyta elrepülni. Ezzel az álom hatása is elszállt.⁵⁸

Michelle Klein leír egy történetet a prágai *MAHARAL*, Rabbi Juda ben Bezalel Loewe (1525–1609) idejéből. Egy kereskedőt megtámadott egy fekete kutya. Sértetlenül hazaért, de álmában visszatért az állat éjszakáról éjszakára, míg végül a férfi belebetegedett. A *MAHARAL*, aki úgy találta, hogy a kereskedő nem teljesíti maradéktalanul a vallási előírásokat, terápiaként hét napra a tanházba küldte aludni, előírta számára a fontos rituális teendőket (*mikve*, imák, kóser eszközök használata), és adott neki egy amulettet (*kámea*). Hét éjszaka után elmúlt a visszatérő álom.⁵⁹ Szent szöveget tartalmazó amulettek ma is használatosak.

Michelle Klein azt is megemlíti, hogy az ametiszt, a főpapi melldísz harmadik sorának harmadik köve szintén véd a rossz álmok ellen. A magyarázatot Abraham ibn Ezra találta meg a két szó közötti összefüggésben: ametiszt = *achlamá* – álom = *chalom*. A kő viselésének szokása azonban Klein szerint a későbbiekben eltűnt a leírásokból.⁶⁰

Megmaradt azonban a *Hatavat Chalom*, a rossz álom jóra változtatása. A rosszat álmodó három társa előtt azt mondja hétszer, hogy jót álmodott, a társai minden alkalommal jóváhagyják, majd háromszor három bibliai verset mondanak, amelyekben a 'jó', a 'megfordít' és a 'béke' szó szerepel.⁶¹ Klein szerint a *RAMBAM* volt az, aki ezt a szokások közül elhagyta.

Ismert gyakorlat valamilyen problémára álomban megoldást keresni. Klein ennek is több módját írja le, legegyszerűbb változata a következő: a kérdező nem ehét sokat, és nem ihat bort az adott estén. El kell mondania a 23-dik zsoltárt, majd a *S'má Jisrael* (Halljad Izrael...) imát. Föl kell írnia egy pergamenre a '*Jichak Aman Taltara*'⁶² nevet, koronákkal a héber betűkön, a pergament a bal fülébe kell tennie, és a bal oldalán fekvé aludni. Ha még így sem jön a várt álom, akkor kifordítva kell fölvennie a hálóruháját,⁶³ és úgy visszafeküdni.

Az ily módon kért és álomban megkapott válaszokat Jaakov halévi Marvège (XIII: sz. Franciaország) egy ötvenoldalas könyvben gyűjtötte össze.⁶⁴ Ezek főként *halachikus* problémákról szólnak, többek között a szakáll és a haj vágásáról, a *tfilin* viseléséről, teljes ételek fogyasztásáról, de még Jézus és Mária nevééről is.⁶⁵

A halottakkal kapcsolatot keresni tórai tilalom, ennek ellenére nem csak Saul tette meg, a későbbiekben is volt rá nem csak példa, hanem kialakult gyakorlat is (ennek

57 *bBer.* 55b.

58 TRACHTENBERG *i. m.* 244–248. o.

59 Michelle KLEIN: *Not to Worry: Jewish Wisdom and Folklore*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 2003. 113–115. o. Itt érdemes megemlíteni azt a hiedelmet, hogy a gonosz lélek képes állat alakjában megjelenni, tehát indokolt volt a félelem.

60 KLEIN *i. m.* 140. o. Vö. TRACHTENBERG *i. m.* 140. o.

61 Részletesen ld. KLEIN *i. m.* 297. o. Vö. *bBer.* 55b.

62 A név eredete nem ismert, KLEIN *i. m.* 138. o.

63 Vö. *S. A. O. Ch.* 2:3, *bSab.* 61a.

64 R. Jaakov HALEVI MARVÈGE: *Se'elot utesuvot min hasamajim*, Tel-Aviv, 1979.

65 TRACHTENBERG *i. m.* 230–231. o.

fontos része volt a böjt). Ebben az esetben is a *RAMBAM* volt az, aki a szokás tilos voltára felhívta a figyelmet.⁶⁶ Már nem élő nagy *cádikok* (igaz emberek) segítségét még napjainkban is szokás kérni, csakhogy nem halottlátókon keresztül. A *cádik* sírján az Ő_ valóhoz imádkozva kérik közbenjárását, hogy ő terjessze a – sírjára kívánságcédulán, ún. *kvitlin* elhelyezett – kéréseket az Égi Bíróság elé.

Ebből a néhány példából is jól látható, hogy az alvás és a hozzá tartozó jelenségek milyen fontos szerepet játszottak illetve játszanak a rabbinikus hagyományban, és a népi vallásosságban. Bár a szokások időről időre változnak, régiek elfelejtődnek, újak alakulnak ki, de a transzcendens iránti érdeklődés töretlen.

S ha végül reggel felébredtünk, lelkünk visszatért testünkbe, nem voltak rossz álmaink, és az ágy elé szórt hamuban sem látunk kakaslábnymot,⁶⁷ akkor nyugodtak lehetünk, hogy aznap éjjel elkerülték házunkat az ártó szellemek.

Erika SZABÓ

FROM FALLING ASLEEP TO DREAM READING
SLEEPING – DREAM – DREAM READING – DEMONS IN JEWISH TRADITION

Sleeping is one of the most important physiological functions in which the body regenerates and prepares for the next period awake. Sleep researchers and psychologists agree that dreams are closely related to the issues which concern the individual while being awake. Several Biblical stories contain the element of sleeping. We know from the Talmud that dream readers existed also in post-Biblical times. Prophecies received by the prophets either during sleeping or during unconscious times were sent for the Jews by G-d as warnings. However, prophecies often had serious consequences. Present study analyses the significant role of sleeping and related phenomena in rabbinic tradition and in popular religion.

66 KLEIN *i. m.* 138–139. o. Vö. RAMBAM, *Széfer hamicvot*, Negatív Parancsolatok 36–38.

67 A démonok, ártó szellemek, boszorkányok, kísértetek megjelenési formáiról a különböző néphagyományok megegyeznek abban, hogy ezek különböző állatalakokat is fölvehetnek.

P. BÉLA BOHÁN SJ

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE SATMAR DIOCESE
IN THE 20TH CENTURY*

(My viewpoint according to the writings and my own experience)

INTRODUCTION

The Satmar Diocese separated from the Eger Diocese in 1804. Later, in the 20th century, it had thrice been divided into parts when acquiring its present-day territory.

The Album published for the 100th anniversary of the Diocese's birth and other commemorations of the time gave evidence of a blossoming church life, but in the second half of the 20th century the diocese was sorely tried.

World War I caused serious damages not only to individuals but also to communities and the Church. In the case of the Satmar Diocese the damage was even more intense, as it was torn into three different countries after the war. Rome temporarily remedied this situation when it established Apostolic Administrations in the territories located in Hungary and Czechoslovakia. Strengthened by the feeling of spiritual unity these independent parts became strong on their own and showed a specific inner harmony. The Apostolic Administration in Hungary was led by Gyula Székely, while in Czechoslovakia Ábrahám Tahy and Ferenc Szvoboda were apostolic administrators. They worked in a conscientious and enthusiastic way.

After being separated for two decades, restoring the unity took almost four years. During this time two apostolic administrators, István Madarász and Áron Márton, with their wise advice, guided the enthusiastic priests of the diocese. Diocesan Bishop János Scheffler, PhD barely had two and a half years to stabilise the situation and to start new work before the start of World War II. After this an even harder trial began because of the separation of the Diocese into four countries and the strong atheist-communist religious persecution.

Unification of the different territories did not follow this second separation. Rome joined the parishes in Czechoslovakia to the Diocese of Kassa (Kosice), the parishes in Hungary to the Diocese of Eger (today they are part of the Debrecen-Nyíregyháza Diocese), and the parishes in the Soviet Union first into an Apostolic Administration and later into an individual Diocese of Munkács.

* The Hungarian version of this essay was published in our periodical (19. (2007) 3rd and 4th issue, pages: 113-174).

The unified diocese could have survived the blow of the first part of the 20th century. But the wounds of the second half of the century were just too deep, and now need to be healed in the 21st century. Let remembrances of the past lead us not into despair but give us strength to accomplish our work.

I. DIOCESAN BISHOP TIBOR BOROMISZA (1906-1928)

This era is the second century of the Satmar Diocese.

In 1904, a Jubilee Album of the first century of the diocese was published.¹ In the second century, there was a great deal of turmoil. Unstable years followed World War I and Bishop Boromisza ruled the diocese as if it was unified in a country. There was only one circular, and priests were moved to different parishes as if the political system hadn't changed. However, it was necessary to get used to the new borders and new ways.

The bishop still made the decisions and the diocese was still led by the Office.² The theology students were no longer allowed to study in Satmar, there were financial problems, and law courts had to operate according to the local rules.

Abraham Tahy, the parish priest and Dean in Ungvar (Uzhgorod), was appointed a delegate and on March 8, 1923 became a vicar in the region. His seal is bilingual (like the parishes): "Rom., Cath., Episcopal Vicar Ushhorod.". At first the nationality and the benefice are the problem. Somebody gets it, some work with passport, but some are expelled. There are some misunderstandings that is why a memorandum was written to the bishop, then Károly Pakocs episcopal secretary comes over to discussion. They establish a committee for examining cantors and a disciplinary court. During these years, priests taught religion and organized Catholic schools, and Sandor Fibiger, PhD, a priest teacher, was appointed helper of the vicar. There is uncertainty at the signing of the documents, because not only at Ábrahám Tahy, but Svoboda and Fibiger's signature contain the title of "vicarius". It seems that the use of the word is uncertain, but later the word "provicarius" appears.

1. *Ábrahám Tahy*

After the death of Bishop Tibor Boromisza (July 9, 1928), the vicar of the chapter, Istvan Szabo, continued to rule the diocese. Most likely this vacancy led Rome to combine two dioceses: the Satmar and Nagyvarad Dioceses. It was very difficult to rule in foreign countries. First of all, in 1930 Rome organized two Apostolic Administrations in Mérk and Debrecen. Then, on September 3, 1930, it organized an Apostolic Administration in Ungvar and ordained its first leader, Abraham Tahy.

Abraham Tahy made this announcement in the first circular of the Apostolic Administration. Other circulars were issued since then. Until this time, the priests received the circulars of Satmar, but the Bishop's Office also allowed them to receive the

1 At the centenary of the album of the Satmar Episcopal Diocese. (schematismus centenarius 1804-1904). Satmar, 1904.

2 The deed of foundation of the parish of Nagygejőc was approved by bishop Tibor on 3 January in 1928 in Satmar. (volume 12)

circulars of Nagyszombat (Czechoslovakia) in order for them to get to know about specific situations and regulations in Czechoslovakia. These circulars continued to be sent to Transcarpathia up until 1938.

Abraham Tahy wrote a preface in Hungarian and Slovak in his first circular for the priests and faithful (the Hungarian part was longer!). In this circular, he announced the names of the officials and leaders in the Church.³

The territories of the former Satmar Diocese, which now were in three different countries, started to differ from each other economically, culturally, and educationally. Also, the theology students studied in different places. Around 1929, it seemed that the territory which became part of Czechoslovakia should be combined with the Diocese of Kassa (Kosice). In Raho, there was a list of signatures requesting this unification and why this happened I do not know.

Nevertheless, the spiritual unity between priests was still very strong. In order to maintain the brotherhood and spiritual connection between them, the priests in Ugocsa Deanery proposed that priests of the former Satmar Diocese, which was separated into three countries, celebrate three Masses in all three countries for the priests who passed away. This decision was welcomed by the priests,⁴ and since that time the obituaries of priests were published in the whole territory of the former Satmar Diocese (Circular, December 30, 1932).

Abraham Tahy was head of the Apostolic Administration of Transcarpathia until his death on August 19, 1934. The Advisory Committee elected Ferenc Svoboda as the consulting vicar. He notified the priests of Abraham Tahy's death and his election and also asked for their prayers.⁵ No other circulars are known signed by the Apostolic Vicar of Ungvar.

3 The upheaval of the history did not spare our Diocese of Satmar either, that not long ago celebrated its centenary in 1904. As you know the new arrangement of the borders has cut the Diocese parts of three states.... The Holy See of Rome appointed me as a regent according to the measures of 466/30vol. for the 45 parishes fell into the territory of Czechoslovakia on 3 September... I know you all sympathize with me in becoming aware of the supreme measures reported a short while ago, which seals our entire dissidence from the Satmar Diocese. ... I announce the appointment "Decree" in Hungarian and Slovakian requesting the very priesthood to read this also from the pulpit . 466/30. S. Congregatio Consistorialis Decretum.

According to the concordat has been established between the Apostolic Holy See and the Romanian Kingdom the Satmar Diocese restricted to the borders of this kingdom the part of the Diocese which lies on the territory of the Republic of Czechoslovakia . The territory was being governed by the very reverend István Szabó, and the territory was disannexed from this Diocese and it was deprived from its own bishop. Thus His Holiness XI Pius Pope taking care of this territory for the desire of the Apostolic Holy See with this consistorial Decree .He appoints the very reverend Ábrahám Tahy as Apostolic Regent to the part of the Satmar Diocese lying in Czechoslovakia with entire rights, authorizations, and privileges which are due to the diocesan, except those activities which necessitate the episcopal consecration He repeals everything running against.

Rome, Consistorialis Congregatio 3 September 1930 secretary S.R Cardinalis Rossi (the entire encyclic see in Appendix 1)

4 "... The desire arising from this piety was reported to Right Honourable and Very Reverend István Fidler diocesan of Satmar and Nagyvárad and we also told Very Reverend Gyula Székely apostolic regent where our desire had been listened.(Encyclic, 30 December, 1932)

5 Praesulis obitu iurisdictione eius ad Coetum consoltorum Apostolicae AdministraturaeU zhorodiensis devoluta, dictus coetus ad mentem sacrorum Canonum (427 et 432 C.J.C.) die 21 Augusti ad electionem

2. *Ferenc Svoboda*

Around 1935, Rome ordained Ferenc Svoboda an Apostolic Administrator. (In the Czechoslovakian Circulars of the Bishops' Conference, he was made a vicar in November 1934, but in January or February of 1935, he was mentioned as Apostolic Administrator).

It is clear from the circulars of 1940-42 and from the letters of Bishop Janos Sheffler, PhD that the old Satmarians did everything they could to maintain and keep the old traditions. They did not want their young theology students to study in a different diocese and opened a seminary in Ungvar. Sandor Fibiger and Bernat Bujalo were perfect for running this seminary since they both had the personality and enthusiasm for it. However, after 1938, the maintenance of the seminary deteriorated and the students were sent to Kassa and not to Satmar, their original/traditional seminary.

Keeping the Catholic schools open (which were mostly Hungarian) in Transcarpathia during the Czechoslovakian era was very difficult. First learning the Ruthenian language and then the Czechoslovakian language became compulsory for everyone. Although people learned the languages, the quality of the Catholic schools was criticized, as was the case in certain German settlements, e.g., Korosmezo, Raho, Beregszasz, Ordarma. In Korosmezo, although all of the conditions were met, the government did not allow the school to open. (*Historia Domus*) In Raho, a Ruthenian school was opened, but was closed within six months. (*Historia Domus*) In Beregszasz, the taxes were too high. (church advertisement and church reports)

3. *István Madarász*

After the borders changed in 1938, there were two Apostolic Administrations in Hungary which functioned very well together. But in the Autumn of 1940, Rome delegated these two territories (Merk and Ungvar) to the Bishop of Kassa, Istvan Madarasz, as the Apostolic Administrator of Satmar. His vicar was Ferenc Svoboda. At the same time, the former Romanian territory of the Satmar Diocese (after the resignation of the appointed bishop, Pal Naplocz) was ruled by Istvan Szabo. On June 5, 1941, Rome united the Diocese again and appointed Aron Marton as its Governor.

4. *Áron Márton*

Aron Marton wanted Istvan Szabo to be his vicar, but because of his poor health he turned down the offer. Marton then appointed Karoly Pakocs a vicar who held the position until May of 1942 when Janos Scheffler was ordained a bishop.

When the control of the diocese was in Kassa or Szatmar, its leaders strongly relied on their knowledge of local conditions. Bishop Madarasz asked personal and other questions of the former governor and the dean generals and, as can be seen in the let-

Vicarii Consultorum procedens, me infrascriptum in Vicarium Consultoralem elegit. (the entire obituary see in Appendix 2)

ters of Ferenc Pasztor, the Dean General of Bereg, they answered them courageously and made proposals. This same procedure was used by Karoly Pakocs, Vicar General, and the new bishop, Janos Scheffler, PhD.

II. DIOCESAN BISHOP JÁNOS SCHEFFLER, PHD (1942-1952)

During the transition period (1940-1942), priests and their leaders worked well together and encouraged any priest, no matter where he lived, to submit an application to parishes that had vacancies.⁶ There was a period of reorganization in the workplace of chaplains and priests which appeared to become stable in 1944. Bishop Scheffler's intention was to establish new parishes, e.g., in Bene and Kisszelmenc, build a church, and open a parish hall in Tiszabogdany.

In the spring and autumn of 1944, the Church had to handle some challenging tasks. Bishop Janos Scheffler notified the dean generals of future dangers and possible separation. He tried to prepare them for unusual situations by sending them guidelines from Rome which were to be followed during these difficult and unusual times.⁷

In order to make them stronger, Bishop Scheffler sent circulars and visited his priests and the faithful personally and sometimes unexpectedly. Gyorgy Marosvari, who at the time might have been a chaplain in Munkacs, said that under a big tree in the vineyard of Beregszasz, the Bishop gave him specific instructions.

Despite the careful warnings, the autumn of 1944 caused many changes in the whole territory. Many priests left their parishes. Some of them left with the faithful (people were deported in Korosmezo), and later on, did not return with the people (István Csaba). There were priests who tried to go back to their hometown, or at least homeland (Szólits, Hasak). According to an elderly priest, the priests who wanted to go to Hungary met at the funeral of Zsigmond Kursinszky (March 1945) and held serious discussions. The Bishop was not present, and the priests who wanted to go to work in Hungary were told to apply to parishes having vacancies in other dioceses, since there would not be enough vacancies in their diocese for all of them.

There was little need to apply the extraordinary faculties reported in 1944, because the relationship with the episcopal center was established soon after, moreover the bishop himself paid the Diocese a visit in 1945. He carried out explicitly episcopal function only in Mátészalka, where he consecrated Sándor Zólyom priest.

1. *Ferenc Pásztor*

The final closing of the borders, the unreliability of the official post and the dangers and delays of personal deliveries made Bishop Scheffler assign an administrator for

6 "Beneficium parochiale Mérk, per obitum III. Mi ac Revni Dni Julii Széely vacans concursui usque ad 15. augusti duraturo exponitur. Paroeciam adepturi etiam sacerdotes administraturae apostolicae Szatmáriensis in Transsylvania concurrere possunt – supplices libellos rite exarotos horsum mittant. (Encyclic, 1941, III)

7 The bishop's three letters and the Roman concessions in Appendix 3.

the territory of the former Satmar Diocese which had become part of Ukraine. Through his official letter of April 15, 1946, the Bishop assigned Ferenc Pásztor, the parish priest in Beregszász and Dean General of Bereg for this position.⁸

In this case they used the regulations originally published in Rome on November 30, 1939, for the extraordinary situations in Poland.

In 1947 Ferenc Pásztor appointed a church court of the first and second instance in Ungvár and Beregszász.⁹ These operated for a while but little more is known about them.

Between 1945-48 church life was still alive: ceremonies were organised for First Holy Communions, Confirmations and missions. Although the Catholic schools were not reopened, religion was taught at parish halls and in churches. There were also deaneries which sent reports about the religious life in the territory. The report of Kisszelmenc was sent to Ungvár, so was available to the deans and not to the vicar. A similar report was sent later from Szolyva and Bene, with various statistical data.¹⁰

The Bishop assigned two leaders for the divided diocese who would succeed each other in case of the death of the bishop. This allowed for a continuance in the nomination of leaders, and the Holy See would have to be notified about the changes as soon as possible. It seems that the councillors recommended by the bishop had no voting power and could only make recommendations to the leader. According to the words of elderly priests the Bishop appointed Bernát Bujaló as his second successor. Probably, it was Ferenc Pásztor who appointed Jenő Szegedi to follow after Bernát Bujaló. (though the bishop mentioned in his letter he had addressed to Ferenc Pásztor “I have also written to Jenő”).

2. *Bujaló Bernát*

After Ferenc Pásztor was put into prison on March 2, 1949, and then sent to Siberia where he died on October 15, 1951, the leadership of the territory was taken over by Bernát Bujaló, the Dean General and parish priest of Ungvár. Bujaló and the nuns who were living at the parish hall were no longer allowed to stay there and therefore were deported. It must have been difficult to replace the priests who were carried off to death camps. When in April 1952 Bujaló was arrested, the state authorities wanted to more actively intervene in the affairs of the Church. For half a year József Pásztor, the parish priest in Nagyberezna, served in the church of Ungvár as well, but the govern-

8 The “*sedes impedita*” case really exists. Therefore with keeping the vicars dispensation rights – I entrust you with governing the Ukrainian part . The rural deans of Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, and Huszt, respectively the archdeacons should constitute your council and you should listen to them in major issues. Moreover, in similar cases with the canons of the church administration and with your own wisdom should the territory be directed the best by the grace of God.(533/1946 issue.)

9 Pro causis sententiosis et criminalibus maxime matrimonialibus dirimendis ex facultate extraordinaria urgebat necessitas constituendi utrumque tribunal pro territorio Vicariatus. Membra tribunalis I. Instantiae denominantur Ludovicus Szentmihályi, Alexander Haklik, Josephus Pásztor, dr. Notarius Paulus Plachinger. Sedes tribunalis Ungvár. Tribunalis III. instantiae Colomannus Bártfai, Joannes Sörös, Eugen Szegedi, Notarius Josephus Galambos. Sedes Beregszász. Defensor vinculi Bernardus Bujaló dr. Advocatus pauperum Adalbertus Lőrinczy. Encyclic. 31 October 1947. Referencing to the 3 pont of the extraordinary faculties. See in Appendix 3.

10 The brief summary of the 1946 pastoral work of Kisszelmec in Appendix 4.

ment did not approve of his activity. They tried to find priests they could influence to work toward their goals. Probably, this is why János Mészáros, Ph.D, arrived in Ungvár in September 1952. The authorities of the state were willing to negotiate only with him, and they accepted him as vicar. He got the “vicar’s stamp” from the state along with the right to sign official documents. He was in charge of assigning priests for or withdrawing priests from positions, but the priests knew that the actual assignments were decided by Jenő Szegedi. If there were orders from the “outside” (that is from the state), they were discussed in the “inside” forum and were accepted or denied by Administrator Szegedi.

In 1955-56 most of the previously deported priests were able to return home to Transcarpathia.

Although Bernát Bujaló was not allowed to go to Ungvár after his return, he was still considered to be the leader there.

On November 25, 1956, József Galambos “asked for exemption from the Diocesan Authorities, which was granted by Bernát Bujaló from Nagyberezna on December 30th” (from József Galambos’s letter). There is a circular dated August 7, 1957, which was signed by János Mészáros, Ph.D, substitute parish priest of Ungvár. On January 3, 1958, another letter for the priests was signed by János Mészáros, Ph.D, parish priest of Ungvár, with 5 other priests’ signatures: Kálmán Bártfai, Dean General; Bernát Bujaló, Ph.D, Dean General; Gyula Tőkés, Dean; János Sörös, Dean; and István Lőrinc, Dean. Another letter to the priests on August 28, 1958, states that (“According to the valid state laws the churches have no right to support financially or institutionally the needy...”) signed by János Mészáros.

From these letters we can understand the complicated situation, and also the cautious common sense of the Catholic priests in continuing to consider the parish priest of Ungvár just a state “administrator”.

3. Jenő Szegedi

There is a copy of a (9x6) slip of paper about the nomination of Jenő Szegedi from 1956. “ 1/1956 copy. Very Reverend Councillor Parish Priest ! Hereby I appoint you to be the bishop-vicar in case of my death or any other hindrance to make use of your rights in Transcarpathia which were given to me from prelate bishop-vicar Ferenc Pásztor 1956 I.2. Nagyrát With fraternal greetings Bujaló Bernát Ph.D, bishop-vicar. Very Reverend Jenő Szegedi Councillor Parish Priest.. Felső Kerepec.”

If Bernát Bujaló thought that the letter was important to be written, it makes him unsure who he was between 1952-55 and how he directed this territory.

The distinction between the “administrative” and “jurisdictional” roles in Transcarpathia was performed in a way that there would be no splitting in the Church. József Csáti wrote down in the *Historia Domus* (church history) of Munkács how he travelled to Munkács and that - according to the documents - Tibor Závodnyik sent all the directions...

In 1967, the church was renovated and blessed on St Martin’s Day. On this occasion, the ceremony was led by Závodnyik, the “administrator”, and Jenő Szegedi, the “vicar”, did the preaching. With this type of distinction (not only in theory but also

practicality), they could escape the bigger separation. This is why they never became the “favourites” of the Communist State.

Csáti wrote the following in the *Historia Domus* about Jenő Szegedi: “He was a little man with great spirit.”

According to József Csáti, János Mészáros couldn’t stand the state’s directions and claims any longer. He knew his weakness and once, under the influence of alcohol, he took the stamp back to the State Office of Churches, threw it on the table saying that he was fed up and didn’t want to continue this lifestyle any longer. Since that time, he was living in Ungvár as an ordinary pensioner (I remember meeting him once for 10 minutes in 1975).

Tibor Závodnyik

After János Mészáros left, Tibor Závodnyik became the parish priest of Ungvár (previously, he was in Kőrösmező, Fancsika and Nagyszőlős. I read a letter in which he was suspended from his position as a parish priest in Fancsika, but I don’t remember the cause or the subscriber). He was accepted vicar by the State.

According to Father Csáti, in the beginning of the 1950s, the State tried to establish the federation of priests separated from Rome (so-called Piece Priests) in Transcarpathia. They probably tried to persuade the parish priests of Újlak and Beregszász, but none of the other priests followed them.

Before 1967, I accidentally met two priests from Transcarpathia in Budapest. One of them, whose name I can’t remember (it might have been Father Galambos who visited his relatives there), went to visit György Marosvári in Máriaremete. The other was Father István Lőrincz who also visited relatives in Budapest. He celebrated the Holy Mass in the Rokolya Str. Church where he spoke to the local priests about the situation in Transcarpathia. He told them that there is no new generation of priests in Transcarpathia. When he spoke about it before the state officials, they laughed and said: “Well, they will have the fate of the buffalos: they will become extinct.”

I inquired about priests I knew who used to teach me in my childhood: Father Hasák, Baranyai, and Szólits. Indirectly, I also heard about Father György Tőkés, the parish priest of Huszt, who was visited by his relatives from Hungary (Mária, Erzsébet, József and János Ács as children).

The State controlled church life so much that it was almost impossible to do things without State supervision,¹¹ e.g., the Gold Mass of Father Kálmán Bártfai.

Under control

In 1947 the priests were allowed to refuse to surrender the register of births, marriages and deaths to the State authorities. They also appealed to Moscow and – accord-

11 During the summer of 1959, Father Kálmán travelled to Nagyszőlős to rest after celebrating his Gold Mass. At that time, there was only the tiny cemetery chapel in use in Nagyszőlős. We sent a letter to Hruschov with hundreds of signatures and photos of the church. We asked to get the church back as the chapel was too small for us, and the crack in the parish church wasn’t dangerous (the reason for closing the church had been this small crack, and the State wanted to protect the life of the faithful...) The result of this letter was that Father Kálmán had to leave Nagyszőlős within 24 hours. I was cited to the KGB and was threatened that I would be in trouble if I didn’t stop instigating people. Father Kálmán was forbidden to leave Ungvár. (*Historia Domus* “Appendix”)

ing to the report of Ferenc Pásztor – reminded the State that only the Church authorities had control over the registers. Of course, the State found the “Church authorities”, Vicar Ferenc Pásztor in person, and called upon him to act as the State requested. Pásztor was able to limit the access the State had over the registers and the priests were allowed to copy the old ones before handing them over to the State.

Instead of “Bodies of Representatives” the State established “Councils of the Twenty” in towns and villages. This Council was allowed to rent the church from the State which now had control of the church buildings. The Council was supposed to maintain the church and pay its taxes as well. In the beginning the members of the Council were chosen by the parish priest who was the head of the Council, but after a while he was not even allowed to be a member of this body. The Council was officially sanctioned by the State and the authorities led discussions with these Councils. The State Office for the Churches explained to the councils that the priest is only their employer, and because they pay him, they can give him a notice as well.

Around this time (probably between 1965 and 1970) the State prescribed the matter of leading “registers”. These were not real registers anymore, only notes made for the State which it checked from time to time.

The State also determined the manner in which the church was to do bookkeeping and was to deal with collection boxes and surplice-fees as well. These were authenticated every six months. If the church regulations were against the State’s wishes, they closed the church or withdrew the priest’s authorisation.

The authorisation of a priest was given by the “vicar” (probably after preliminary discussion with the State). The priest had to take this authorisation to the State Office for the Churches which gave its consent for the priest’s work. After this the priest and the Council of the Twenty signed a contract. If a priest was transferred to another place, he had to return his authorisation to the State and start the whole process over again. The State could also withdraw a priest’s authorisation after which the priest could no longer work in that location. A priest could only work in places which were indicated in the document. These all show that church life was kept under absolute control.

After the conviction of priests it was forbidden to teach religion to children or adults. Parents, nuns or reliable people taught children in secret before their First Communion which was celebrated without ceremony. Confirmations were allowed to be celebrated with some restrictions. Church weddings were forbidden so couples who wanted to get married in church did it in secret. Funerals were more or less allowed to be held according to the religious ceremony but only at home. (Funerals are still held at home in most places in Transcarpathia and relatives and friends escort the hearse to the cemetery on foot.) People were not allowed to escort the dead to the cemetery in public. In mortuaries it was forbidden to have a religious ceremony. The ringing of church bells was not allowed, and it was forbidden to walk in the street in a cassock or other liturgical wear.

As parishes were not legal entities, the church was not its possession. The parish buildings were confiscated and the priests were allowed to live in private houses. The parish paid taxes or rent for using the church building. If the rent wasn’t paid then the church was closed, demolished or used as a gym, a museum or a warehouse. Priests had to pay luxury tax and income tax to the State which made their life even more difficult. There were plenty of problems during this time.

Dual leadership

As time went on the “dual leadership in the church” became more and more problematic. There was one leader accepted by the State and another one who the priests considered to be the leader of the church. The priests accepted this strange situation while trying to find solutions similar to those in neighbouring countries. There was no communication with Rome, so the only legal solution was to maintain the concession introduced after the war: the leader of the church always assigned his successor, and the new successor was required to notify Rome of this change. It is still not known how long this succession went on. It seems that the leadership of Jenő Szegedi was unquestionably legal. Priests who were supporting the State wanted Tibor Závodnyik – the “vicar of the State” – be the legal leader accepted by all the priests. This would have been possible if Jenő Szegedi would have resigned and given the leadership over to Závodnyik. Another possibility would have been if Rome had made the decision to do so. This wasn’t realistic, so another way was tried.

The desires of the Council in Rome were delivered to the parish priest of Ungvár through Eger, Hungary. It seemed that he was well-known in Hungary and, despite his mistakes, the Council wanted to support his position.

According to the stories of the priests, Závodnyik often travelled to Hungary. In the Cathedral of Eger a photo was taken of him wearing bishop’s clothes, which signified that he received the approval of Rome. Thus he became the vicar of the Church in Transcarpathia. He told the priests that he also had possessed the legal document of his nomination but he had thrown it into the River Tysa on the border because he was afraid (This kind of rumour was often a strategy of the Communist regime).

After arriving in Ungvár, Závodnyik was formally visited by Father József Csáty who declared to the church that the new vicar was Tibor Závodnyik. Later the priests commented upon this case in the following way: “You (Csáty) nominated Závodnyik vicar and in turn he nominated you dean general.”

On the other hand, the priests (probably Father Csáty, Lajos Károlyi and possibly others as well) urged that Jenő Szegedy would resign and hand over his power. According to the stories, Szegedi at first was silent, then – according to one variation – later said: “I give over the power” but by the account of Lajos Károlyi he said: “I do not give over the power.” The uncertainty still remains.

Church life

How were the bishop’s duties (e.g., performing confirmations) practised in the territory?

Ferenc Pásztor performed confirmations legally. I do not know how Bernát Bujaló confirmed. Jenő Szegedy probably confirmed in Munkács. According to the records, Závodnyik confirmed a large group in a church and confirmed József Galambos at a later time. József Csáty mentioned that he was performing confirmations, even at times when Závodnyik and Galambos were leaders. Csáty said that he received special permission to confirm.

Post-training and ordaining of priests would have been very important at that time. In connection with Lajos Hudra and József Tóth, instructions were written by Bishop János Scheffler. Hudra was ordained by a Greek Catholic bishop, Tódor Romzsa, in 1947 (Bujaló and József Vaszkó, a Greek Catholic student of theology, were present,

and the latter one told me about it). József Tóth (a widower) was ordained much later which probably took place in Kaunas or Rhiga (Baltic). As Father Csáty told me, József Tóth was accompanied by Péter Homolya, but the bishop agreed to his wish to ordain him only after receiving permission from Ungvár.

József Tóth lived in Beregszász and commuted to Ungvár to help the elderly Tibor Závodnyik. After Závodnyik's death, he started working in Ungvár and considered himself (as parish priest of Ungvár) the vicar, but nobody took it seriously.

The relationship with the Greek Catholic Church was always good. Many of them studied together at the seminary in Ungvár, or somewhere else, they linked together with good old friendship, moreover some of them suffered together in concentration camps, they were each other's confessors. Later the Greek Catholics went to the Latin church. The priests also took part in the holy mass. Those who returned were ordered to take part in the holy mass publicly in the Roman Catholic church. At birthday, nameday, or parish-feast, they were invited to have dinner together.

Such a close connection with the Eastern Church or the Reformed Church did not exist.

Religious orders in Transcarpathia

There was only one men's order in Transcarpathia, the Franciscans, but they died out and their church and monastery were taken over by the Diocese in the 1930s.

A very important women's order in the territory was the Order of Merciful Nuns of Satmar. There is a short note¹² about this order, which is very gappy and could be introduced only after a more precise exploration.

After the war in 1945, their activity was gradually stopped. They were not allowed to maintain schools, were evicted from their home, and were sent away from hospitals. They were allowed to work only as civilian nurses. I haven't heard about sending them to death camps, but I know stories which speak about the State bothering them. Because the connection with Satmar was cut off, they were considered members of a separate province. Since they were not allowed to accept new members, the order died out. Several nuns went to elderly homes in Hungary.

After 1991, they were allowed to reorganise their order. They were supposed to register in Kyiv, but the nuncio decided to wait. He wanted to register all orders that came to the region after 1991 at the same time. I very much disapproved of his hesitation and told Father Milan (secretary of nuncio) and the nuncio. I called their attention to the fact that these nuns deserved to be treated in a special way since they suffered during Communism and that they are not foreigners, but residents of Ukraine.

There were also Social Missionary Nuns in Ungvár who lived in the parish's alms-house. They were removed from there. The last living sister, Herta, lived under very poor conditions in a small house when I met her. When she was 95, I transported her to an elderly home in Hejce, Hungary. She died there when she was 100.

I would like to mention a "religious community" which existed in Ungvár. This "conciliating community" was organised by spiritual children of Father Bernát Bujaló whose work was very effective and fruitful. The community was supported by József

¹² It enumerates the nuns of Beregszász, Munkács, Nagyszőlős, Szerednye, and Ungvár.. (notes to the operation of the nunneries founded in Kárpát-Ukrajna).

Pásztor, the parish priest of Nagyberezna. There were about 10 people in the community who taught religion after work. One of the members was the daughter of the bell-ringer and they met in the kitchen of the bell-ringer's house by the church. They made some kind of pledge because Bernát Bujaló gave a warning to József Pásztor that it can cause many problems, which it did not since Father Pásztor died soon after.¹³ Young people didn't join the community, but the members helped each other for many years. One of them joined a false religious group, but the others remained faithful. When I got to know about them in 1991-92, I tried to encourage the 3 living members to join a similar congregation, but they were too old to start new relationships with others. I gave a book about religious orders to Irénke Szabó, and she soon found one that was very similar to the order in their community. This was the Hungarian conciliating order named after Blessed Özséb. She died, but there are still two living ladies (Annuska Bányi and Emma Spisák) who Bishop Majnek knows.

4. *József Galambos*

Jenő Szegedi practiced his duties as true vicar of the Church until his death (1983/84), and a short time later Závodnyik also died. According to Lajos Károlyi, Jenő Szegedy named József Galambos his successor. We don't know whether another successor was appointed since many of the possible successors died. Galambos was elected by the priests in March 1985. In one of his Sunday sermons, he spoke about his elec-

13 (Commemorations):

<p>1). Good-bye my dear shepherd
 You leave abandoned your little bad lamb
 Who will feed him with grass and fresh water?
 Who will hear his voice, when he is bleating sadly?
 If he falls into the bush with his tender wool?
 Nobody will pull the thorns from his body
 Take your little lamb with you
 I know that it can't be can it....?
 But then I beg you my little shepherd,
 Protect your little faithful lamb with your prayer...
 (23.IV.1958.)</p> | <p>2). Alleluja our sweet, Holy Master
 Our hearts are aching, and our eyes are tearful
 You take away the things we feared and trembled
 From your dear, little servant
 Why did you send him to us my Jesus?
 Your little lambs took a liking to him
 He was our real, dear shepherd.
 O, my Lord, please do not take him away
 But my Lord if it cannot happen otherwise
 This is one more reason we kiss your hands
 We could gain a lot of mercy through him
 O, we are very grateful to you for this, Jesus.
 (20.IV.1958.)</p> |
|---|---|

- 3). Reward your tired servant, my Lord
 He took many souls to you in this holy time
 But there came little and big lambs
 to their dear loving shepherd
 they came happily and purified from him
 Denying that they will not escape from him
 Still late at night hurried to your lamb
 with devotion in his soul was hungry for your flesh
 O, Eternal Shepherd fold him in your arms ,
 Let your tired, little servant love you so much. (April 5th 1958)

tion to the faithful in Huszt where he was working at that time¹⁴. He confirmed in several places, but died in December of the same year.

5. *József Csáti*

It is uncertain whether or not there were nominations on a special basis. József Csáti didn't say that he was nominated, but he said that he was chosen by the priests. I visited him in the summer of 1986, and he told me that there was no leader in the Church after the death of József Galambos. The State wanted someone with whom they could talk to (Lajos Hudra later told me that he was asked to be this contact person but he refused).

In March 1986, a priest visited Father Csáti on his nameday, and he was elected then. Probably not all the priests were present, and it very likely was not an official election but a "friendly" one. This is how he accepted this position. I asked whether they reported it to Rome and, as far as I remember, he answered yes.¹⁵

There always remained some kind of uncertainty in the priests and vicars because in 1989 when Cardinal Paskai visited Transcarpathia, and also in 1991 when the Papal legate Colassuno came, Csáti's urging question was: "What really is our legal status?" In this question, there was another question too: "What is my legal status?" But this question was not clarified either in 1988 in Kyiv when Csáti met the Cardinal of the Eastern Congregation and Cardinal Paskai, or during the visit of Cardinal Paskai in May 1989. He told us after this visit as well that he didn't get an answer. When we travelled together with Father Károlyi to Esztergom (Hungary) in September 1989, we talked about this issue. I asked the Cardinal again when I met him and his answer was that "Rome acknowledged the activity of Father Csáti."

It was in the memory that the territory had been a former Apostolic Regency, and maybe it came back (or will come back!) again.. However, such 'automatic' changes do not exist.

14 Dear Brothers and Sisters! Before we start celebrating the Holy Mass today, I need to say something to you. The case of leading the Roman Catholic Church in Transcarpathia has dragged on for a long time (4 years). Our last vicar who died a year ago had not practised his duties for 3 years before his death. With God's help, this great problem is now solved. The 11 remaining priests of the Church gave their written declarations on who they wanted to be the administrator of the Church. These declarations supported József Galambos. As he accepted his fellow priests' confidence, he became the administrator of the Roman Catholic Church of Transcarpathia in religious line. He was also accepted by the State and registered as the administrator of the Roman Catholic Church of Transcarpathia.

This position, dear Brothers and Sisters, is not an honour nowadays, but a cross that I accepted because of obligation towards our beloved Church. I ask the prayers of the faithful - and especially the prayers of you, the faithful of Huszt where I have been working for 9 years now - that the Holy Spirit would give me the necessary light, wisdom and strength of mind.

This duty won't separate me from Huszt and from you. I am going to continue the work here which I started again after the winter illnesses."

15 I wrote down these memories half a year later in Rome when they were still very vivid. If there are different data, then those are more authentic. I gave the documents to archbishop Lajos Kada. No more copies remained. I gave the copy of it to János P. Szóke and Ferenc P. Szabó in Munich beforehand. . No more copies remained from that either.

József Csáti used the titles “diocesan administrator” and “ordinary” when he signed documents.

After 1989

There were many publications about the visit of two church leaders, Cardinal László Paskai and Archbishop István Seregély, from Hungary to Transcarpathia.¹⁶

In May 1989, when Cardinal Paskai visited Transcarpathia there was an agreement with the State that allowed 5 priests from Hungary to come to work in Transcarpathia. Also, students received permission to study religion in Hungary and religious books were permitted to be brought into Transcarpathia. A Hungarian religious weekly paper, the Új Ember (New Man), was also allowed.

When we arrived here it was quite difficult to start our work. We didn't know what our connection would be with the sender and the receiving church. I asked the church lawyer, Professor Péter Erdő, and he referred to the Church Code which said there should be an agreement between them. I talked about it with Father Csáti but he didn't really do anything about it. The Cardinal advised us not to insist on it if they did not want it. I made a sketch¹⁷, though, in which the most problematic questions were mentioned: is our work considered to be employment in the Soviet Union or not? Can we go home when we want to or not?

Father Csáti officially announced the 5 new priests¹⁸ but the authorities tried to make restrictions: e.g. that we can only go to Hungary with a special permit. When we went to the office of inner affairs (KGB) and they informed us about the restrictions, one of the Franciscan priests, Father Zatykó, simply said that we would go home then. Then Dikarek, the official in charge, left the room for 15 minutes (he probably phoned Moscow) and asked us about what we wanted. They finally gave us the residence permit for one and a half years and we could freely go wherever we wanted.

There were also problems with our employment in the parishes. The State urged us to sign a contract with the Council of the Twenty. When they showed me the wording of the contract I refused to sign it¹⁹. I wrote my own version²⁰, but they did not accept it. A third version²¹ was written which was more or less acceptable. (Father Kornél Dióssy urged the signing of this final version in his letter of February 1991.)²²

The contract with the priests coming to Transcarpathia in 1989 was important for the State because it wanted them to pay taxes. But we wrote letters that we wanted to pay our taxes in Hungary. We were then allowed to transfer money to Hungary for paying our taxes. Then there came the economic crisis in the 1990s: the lack of petrol, then rationing (money was not enough, we had special tickets for buying goods), later the

16 Two congratulatory in Appendix 5.

17 Agreement in Appendix 6.

18 Announcing document in Appendix 7 (in Russian)

19 See in Appendix 8 (in Russian)

20 See in Appendix 9.

21 See in Appendix 10. (in Russian too).

22 Likewise Ungvár (and Kijev) asks the following documents concerning our case: the contract with the congregations about our payments . “Take a copy of the contract we made with the congregations.”(15 February 1991)

coupon system, permissions for shorter and shorter stays in Transcarpathia where we were not allowed to use our cars for longer than 2 months, etc.

III. DIOCESAN BISHOP PÁL REIZER (1990-2002)

When Rome ordained Pál Reizer the bishop of Satmar in 1990, a new wave of hope touched the priests in Transcarpathia (i.e. the hope of unification of the two territories again). Antal Heveli as the only Satmarian priest in Transcarpathia was full of hope and trust, and he travelled to Satmar. As far as I know there wasn't an official delegation from Transcarpathia but some of us from Hungary could more easily travel to the ceremony of May 1.

It was then that we heard about the nomination of Archbishop Colassuono the nuncio of the Soviet Union. This is why the Archbishop of Eger (Hungary) advised me to talk to him. I told him that now we have a bishop and from now on I am going to include his name (Pál) in the canon of the Mass. There wasn't any protest on his side.

The priests of Transcarpathia were worried about their independence or they were afraid of the State's disapproval so they established contact with the new bishop very slowly/with hesitation. The priests here didn't really have close tidings with Satmar. Five of them (Macejkó, Hasák, Csáti, Károlyi and Lániczki) came from the territory of today's Slovakia, two (Hudra and Horváth) were from Transcarpathia and only Antal Heveli was from Satmar. When Bishop Reizer met the local priests in 1990 in Szerednye (as far as I remember he arrived after mass) he greeted the priests who suffered here with great honour and he didn't want to sit at the head of the table but gave its place to Father Csáti, the ordinary. He also offered his help e.g. in confirmations.

I don't know about any legal steps he made during his visit. This is proven by the fact that half a year later Father Csáti was inquiring about the legal status of the territory from Archbishop Colassuono.

After the visit of Bishop Reizer, the parish priest of Ungvár, Ágoston Horváth died. Before Christmas there weren't any changes in disposition of priests. Father Diósi travelled from Munkács and Péter Zsarkovszki from Szerednye to Ungvár to celebrate the Mass and carry out different religious duties. Father Peter celebrated the Mass in Russian-Ukrainian-Slovak languages. At the end of February 1991 the vacancy in Ungvár was filled in and other dispositions took place too. Father Csáti announced the dispositions in the chapel of Munkács at the priests' meeting. The execution of the directions was not completely carried out because Nagygejóc was still served by Father Károlyi. Father Zsarkovszky didn't go to Ungvár since March because he insisted on celebrating on Slav languages. Slovak nationality people often asked Father Csáti to allow Masses on one of the Slav languages. Finally, Father Csáti ordered to celebrate the Sunday evening masses in Hungarian in Ungvár. He knew that Father Peter banished Hungarian prayers and songs in all places he went (e.g. Szerednye, Perecseny). Csáti wanted Father Peter go to Rahó but he refused to. There were many exchanges of letters about the situation in Ungvár. Eger and Satmar joined this conversation as well.²³

²³ Extracts from letters. Father Csáti's letter to Father Béla Bohán (December 31, 1990): „Carrying out duties in Ungvár is still not solved. ... 10 Hungarian villages are without a pastor. We had a discussion

In Spring of 1991 Bishop Reizer sent one of his priests, Ferenc Baumann to help out in Rahó, Transcarpathia. After Baumann's return to Satmar Ferenc Schönberger came to Transcarpathia who was later sent to Munkács and finally to Császlóc to serve. After several years of service in Transcarpathia Bishop Reizer accorded his elderly priests with different religious titles (as far as I know Csáti, Heveli and Károlyi became canons).

Nuncio Francesco Colassuono (1991-92)

The papal legate, Colassuono (Nuntius apostolicus), visited Transcarpathia (at that time Soviet Union) for the first time on Easter Tuesday, April 1, 1991. He arrived in the evening and stayed at the Greek Catholic bishop's residence. I was invited to visit him there. The next day, he came to the Roman Catholic Church of Ungvár where I greeted him in Latin.²⁴ Then we visited Munkács to see the situation there. He didn't give any special precepts, but asked many questions, for example, if there was a need for a bishop in the area. He celebrated the Holy Mass in Munkács and also in a small Swabian village, Alsó-Schönborn. Because he misunderstood the time (the Greek Catholic Church followed the Orthodox calendar at that time), he missed the Greek Catholic Mass with the "washing of the feet" ceremony on Maundy Thursday in the church in Ceholnya. He promised to come again to participate in a Greek Catholic feast.

On April 23, 1991, the Parliament in Kyiv passed a new bill regarding churches and freedom of religion. In this bill, there was a proposal which says that the churches have the right to be led from abroad. The law was published in May (a month later).

with Father Peter on the 27th and I told him about my plan of sending him to Rahó but he doesn't even want to know about it. I am completely at a loss what to do. Be prepared to leaving Rahó at the end of January." Kornél Dióssy's letter to Béla Bohán of February 15, 1991: "I hope you can join us at the meeting on Géza Day on February 26. We are going to start our recollection in the chapel returned to us at 10 o'clock. Then, József, the churchwarden wants to discuss some official issues (about Ungvár, and according to his plans he wants to resign which I would like to stop...). Also, we have to write a request to Nuncio Colassuono about asking the clarification of our legal status according to the church code (Archbishop Seregély received this answer from Rome)... They welcomed me in Satmar. Bishop Reizer promised to send a priest to us if possible..."

Kornél Diósi's letter to Béla Bohán and Ferenc Baumann: "I've just returned from Satmar. Ferenc Baumann is going to arrive at Záhony on Wednesday... I would like to take him to Rahó on Thursday, the 14th. Bishop Reizer is greeting everyone. To his address to Rome he received an answer that the case of Transcarpathia will be treated by Nuncio Colassuono. That is why the Holy See doesn't want to change the "status quo" of the region.

24 Greeting Nuncio Colassuono in April 1991 in Ungvár before the Holy Mass.

Your Excellency Archbishop Colassuono, I warmly welcome you in the name of all the faithful of our parish church. There has been a Latin rite church in this town for centuries which has played an important role in the life of this region, as did the Jesuit College and church which used to be in this town not far from us. In this town, Sisters of Mercy worked in 2 schools and a hospital, and Social Missionary Nuns served in the parish's alms-house. There was also a boys' school in town. Today, this church is the only place where we can gather together. There are only the ruins of a past glory, but I believe that "the pruned tree is going to green out again". I believe this because of the people's devout prayers. I ask Your Excellency to lead our liturgy today."

In the meantime, the papal legate Colassuono travelled to Rome. He visited Transcarpathia again in January 1992 when the Greek Catholic Church celebrated Christmas. In May 1991, Rome made a decision on the legal status of the region. The addresses of the letter were the Nuncio of Bucharest (Romania) and the legates of the Nuncio in the Soviet Union. The letter's contents were: Pál Reizer, bishop of Satmar (Romania), and Gergely, bishop of Jassy (Moldavia), asked Rome several times to strengthen their jurisdiction over the territories of their diocese which were part of Ukraine. After examining the situation, Rome decided to assign the nuncio legate of the Soviet Union to direct these regions like a bishop would through an adequate priest or priests. At the same time, it authorised the Dacian-Romanian nuncio to tell Reizer and Gergely about this decision. Also, Rome asked the papal legate Colassuono to inform the priests and the faithful of the territory about this issue. Although we were notified of the decision, it wasn't officially declared until January 1992.

Religion Act of 1991

Until this time, the local church lived its ordinary life under the leadership of Father Csáti: it tried to keep the churches in good condition, renovate the ones that were returned to the communities, and also – after the example of other denominations – register the parishes with the state authorities. The Religion Act ordered that the communities were supposed to make Constitutions accepted by the Councils of the Twenty and submitted by the vicar to the Head of the County. The County Council would endorse and give it legal entity. Also, they could ask for their churches back, or require land for building churches from this Council.

According to this, Zoltán Perduk, a teacher from Ungvár, and I wrote two Constitutions in the summer of 1991. We made a longer one for bigger parishes and a shorter one for succursal churches. We discussed it with Father Csáti and the priests and encouraged them to submit these in the usual way. We wrote the documents in two languages, Hungarian and Russian, and we read them in Hungarian in churches. The local parishes submitted the documents with Father Csáti's approval, and the County Council accepted the Constitutions. We received the certificates and the permissions to own the churches which had been taken away. (In this case, we didn't follow the Slav way as we did not attach/include the nationality in the official name of the parish, e.g., Slovakian Roman Catholic Parish of Órdarma. We followed the Church Law and in the first lines there was this important sentence: "The parish fully accepts the II and IV Chapters of the Latin Religious Law which serve as a basis of its religious activity, and which regulate the activity of the Latin Roman Catholic parishes.")

On September 14, 1991, we celebrated the Fiesta Holy Mass at the "Kálvária" District of Ungvár where the sermon was given by Father Csáti (we also celebrated the finishing of the renovation of two rooms in the former alms-house which was returned to the church). During the Mass, Father Csáti told me to mention the name Francisco in the Canon of the Mass instead of Pál as I used to do. I don't know whether he did not want to hear the name Pál, or if he received a notice that we were going to get another leader.

Year 1992

As I said before, papal legate Colassuono visited Ungvár in the beginning of January 1992 for the Greek Catholic Christmas as he had promised. Another reason for his visit was to meet the Roman Catholic priests. I was at Father Kornél place because Father Csáti was ill. We were all looking forward to his news, but the communication was very slow. Finally, at our question whether he was the ordinary of our territory, he answered yes. Then the Slovak priests asked the important question about the Masses in Slovak language in the church of Ungvár. The majority of the priests present considered Slovak masses unnecessary (as most of the faithful were Hungarian), and several priests – Father Heveli among them – passionately protested against Slovak masses. Because of the heated discussion, other questions were not raised as far as I remember. The meeting ended with the decision to meet again in two days' time and continue the discussion. Also, he asked us to prepare a proposal on his possible commissary in the territory. We encouraged each other to go to the meeting so the legate would get a true picture of the situation.

Two days later, the priests got together at Father Csáti's place. He was almost recovered from his illness and said words of welcome to the legate in Latin. He let him know that the territory more or less still existed, so did the priests and there were no big mistakes. The nuncio recorded everything in the minutes of the meeting in Latin. These minutes contain the results of the voting which was about the vicar of the territory. Most of the priests also wanted Father Csáti to be the vicar in the future (we, the Hungarian priests, thought that the Slovak priests wanted someone else.). At this meeting we couldn't make a decision on the problem of the Slovak Mass in Ungvár. Father Csáti was also against it. The legate promised to come again in three months, and then we could continue this discussion. (After the meeting, we showed him an article in the newspaper, *Új Ember* (Hungary) of November 1991, in which they tell about a Slovak bishop, Nílica, laying of the foundation-stones of churches in Ungvár and Moscow. We asked the legate whether he knew anything about it, but his answer was no, and that he didn't give permission for it.)

The same day or the following, the Nuncio celebrated Mass in Nagyberezna (or it might have been in Perecseny) and also on the day of his departure in Ungvár.²⁵ The Polish Jesuit secretary of the nuncio wanted to put pressure on me to introduce the Slovak language Masses right away. He said that this was also the will of the Jesuit General (the author of the essay is a Jesuit priest.). I told him I talked to the Provincial the other day and he didn't mention anything like that, and anyway I was subordinated to the local Ordinary in pastoral issues. The Nuncio-legate also told me to introduce Slovak Masses, and I told him that he signed the minutes of the meeting that day which

25 Greeting Colassuono in Ungvár in January 1992: "I'm happy to greet Your Excellency with joy and respect in the Latin rite church of Ungvár not only as the nuncio of the Holy See but also as our Exarch. Many faithful come to this church from the neighbouring villages where there are no churches and also from places where churches still function. For forty years our church has been a shelter of the Greek Catholic faithful too. We are most happy to see that they have got back their cathedral where Catholic faith has started to bloom again. I am happy to greet in our circles His Excellency János Smedy bishop. As it used to be before the faithful go to both churches with great ardour. We believe that the brotherhood between us will remain forever and both rites will revive.

said that we postpone the discussion of this problem for three months. (He seemed to have been convinced by Slovak priests.)

Finally, I mentioned that I couldn't introduce anything without the permission of the local Ordinary. Furthermore, problems occurred because of this. The leaders of the parish and I told this to Father Csáti who agreed with us – do not introduce the Slovak Masses. Father Csáti called me during the Saturday or Sunday Mass. He told me not to announce anything to the people and let me know that he also forbade Father Peter to continue working in Ungvár (I found out later that during this telephone conversation, Father Peter was menacingly standing by Father Csáti).

The papal legate didn't visit us after that because a new nuncio, Antonio Franco, was appointed from Rome. (I heard that Father Colassuono, the nuncio of Moscow, was in Ungvár because he had issues with the Greek Catholics and he stayed at Hotel Zakarpatia.)

Nuncio Antonio Franco (1992-97)

Antonio Franco appointed archbishop, papal nuncio first arrived at the Roman Catholic Church of Ungvár on the evening of August 10, 1992. Later, the several times he flew from Kiev to Ungvár we, together with the Greek Catholics, usually greeted him at the airport. This first time he arrived at our church on his way from the Greek Catholics we greeted him in a proper manner at the gates of the church with altar boys and church bells ringing. He was late and was wearing only civvies – which he recalled many times after that. Apart from this, we greeted him with great love in Latin.²⁶ He responded in the same language and in his speech he talked about the Ukrainian Latin Church and Council of Bishop, to my greatest surprise. He also told us that he had worked in Rome in the Ukrainian department. Now, as a new ordinary, he strengthened Father Csáti in his position as vicar and promised us that he would come again soon.

He met the priests in September 1992. He strongly encouraged the use of the Ukrainian language. The Lazarite monks on the other hand tried to emphasise the Slovak identity. The Nuncio wanted to know the language mapping of the faithful in Transcarpathia and he appointed Father Peter Zsarkovszky and Kornél Diósi to determine this. He told us that we would discuss this question after we had the result of the survey. The “survey” itself was quite strange. In Ungvár, for example, it happened in a rather objectionable way. They asked the leaders (1 or 2 people) of the surrounding parishes to come to Ungvár to a Saturday evening Mass to report on the faithful in their communities. Every Hungarian community sent one or two representatives but the Slovaks came with buses of representatives, therefore there were many, many more

²⁶ Greeting Antonio Franco on August 10, 1992, in Ungvár. “Your Excellency! Welcome to our church. We are happy to greet the nuncio of the Holy See and our Exarch. This Latin Church has been here for many centuries now. The parish of Ungvár and the archdeaconry has always been important in Transcarpathia. On Sundays many faithful come to the Holy Mass from the neighbouring villages. Today, on the feast of St. Laurence, the martyr, we all pray that God would help your work. Please, lead our prayer and Holy Mass.” (in Latin, too)

Slovaks at the Mass. They wanted people to vote after the Mass but people started to quarrel and talk loudly and it was quite difficult to calm them down. (Probably people still remembered the “fights” between the Greek Catholics and the Orthodox making them act so emotionally).

Finally, the Nuncio received two kinds of researches: one made by Father Zsarkovszki and another by Father Diósi.

The Nuncio called the priests together in Munkacs in November for the feast of St. Martin. The Mass was in three languages: (the Canon was in Latin) the songs, the readings and the sermon were in Hungarian, Slovak and German. If there were two interpreters then the Italian or English sermon was translated into the above mentioned three languages. If there was only one interpreter then the sermon was translated from that particular language into the other languages. This is why for that Mass the sermon was translated from Italian to Slovak and from Slovak to Hungarian. Many Hungarian believers did not like it.

On the Eve of St. Martin’s Day the Nuncio was in Munkács, and – as it was told later – he told Father Csáti that from that day on there should be Slovak Masses in Ungvár and Munkács. (Some people say that he also wanted to announce the following day that Father Peter was going to be appointed a vicar.) This surprised Father Csáti so much that he became ill and was unable to attend the Holy Mass the following day.

After the High Mass the Nuncio talked to the priests in the sanctuary of the church in Munkács. Here he announced that from the first day of Advent his secretary, Father Milan, was going to celebrate the Sunday Masses in Slovak language in Ungvár and Munkács. (Supposedly, he wanted to announce the nomination of the new vicar but because of Father Csáti’s illness it did not happen.)

We protested heatedly against the introduction of Slovak Masses because he did not tell us the result of the survey and we did not have a chance to evaluate it. Finally, we acknowledged the order and the Nuncio confirmed Father Csáti in his position as vicar.

Year 1993

The death of Father József Csáti

In 1992 Father Csáti’s sister died and Father Csáti himself became ill. He was in the hospital in Eger (Hungary) but his health never improved and he finally died on March 1, 1993. His funeral took place on March 4th in the church of Munkács. The funeral and the Mass were led by the archbishop of Eger, István Seregély, together with Nuncio Antonio Franco and the archbishop of Kassa (Slovakia), Bishop Tkacs. With no formal duties, Pál Reizer, the Bishop of Satmar was also present.

After the funeral, at dinner, Archbishop Tkacs stated that it would be necessary to determine the Slovak and Hungarian territories in Transcarpathia from the point of view of the church. Probably, instead of an answer, Archbishop Seregély suggested that the training of teachers of Religion should begin in Transcarpathia which could be supported by similar training in Nyíregyháza (Hungary). This is how the training of teachers was started in Nagyszőlős as the branch of the training centre in Nyíregyháza.

The papal nuncio as ordinary of Transcarpathia called the priests together and had them vote on whom he should appoint vicar for the territory. After the elections he appointed Lajos Hudra vicar. He urged him to move to Munkács. Because Father Csáti's house – despite previous promises – was not inherited by the parish, the new vicar was able to move to Munkács only after the parish had purchased a new house on Mihály Munkácsy St. It was a two-story building. On the ground floor was the parish house and on the first floor were guestrooms for the nuncio and his secretary who stayed there when they visited the region.

At the same time the Nuncio appointed three “vicars” in the territory according to their language: Antal Majnek, vicar of the Hungarians, Peter Zsarkovski, vicar of the Slovaks and Albert Nádor, vicar of the Germans.

By the way, to our great surprise, Father Zsarkovski first appeared in a Franciscan monk's outfit at Father Csáti's funeral. This is how we realized that he was a Franciscan and not the priest of the Riga Diocese.

Antonio Franco as Nuncio kept up a very strong connection with our region. His secretary, Milán Sasik, has visited Ungvár and Munkács since the Advent of 1992 and celebrated masses in the Slovak language. (Originally the order was only for half a year but it was extended.) He led the Mass for the Blessing of the Chrism before Easter in Munkács, then he went to Ungvár and celebrated both the Slovak and Hungarian Masses. He usually had discussions with the Greek Catholics as well, and on these occasions he also visited us.

In 1993 he led the ceremony of First Communion in Ungvár. He also was the leader of the first public procession of Ungvár that year in which Greek Catholic bishops, priests and many faithful participated.

In June there occurred the first ordination of a priest following the Communist regime when Archbishop István Seregély from Eger, Hungary, ordained Sándor Pap for the title of the “Transcarpathian Region of the Satmar Diocese”.

IV. APOSTOLIC ADMINISTRATION OF TRANSCARPATHIA

The administrative and inner politics of the Church – which also affected the Greek Catholics – brought along the need on behalf of the Holy See (or the Nuncio) to stabilise the situation of the Roman Catholicism of the region. After talking to the vicar and the vicars of nationalities, the Holy See established an Apostolic Administration of Transcarpathia in the territory (August 14, 1993). The proclamation of this new status was on December 16, 1993 in the presence of state representatives in the church of Munkács. The nuncio mentioned that we should be grateful to Bishop Pál Reizer of Satmar (I think they asked his consent to the formation of the Apostolic Administration. I presume that there was also a tendency to annex this region to another Diocese as happened in the case of Chernovtsi region.)

Nuncio Antonio Franco became Apostolic Administrator, and his vicar continued to be Father Lajos Hudra. The “vicars” according to the languages remained. A senate of priests was also established which did not have sessions too often.

The Ukrainian Roman Catholic Bishop's Conference was also established. Its language was Polish. When Father Hudra wasn't able to attend the sessions because of his poor health, the Nuncio was escorted by his secretary or Father Peter Zharkovsky. At one of the meetings an interesting question came up: the Dominican Order wanted to get a church in Munkács-Várpalánka. The Nuncio asked the senate for its opinion and votes. (Father Hudra wasn't there since he was ill, so all members present were foreigners. Transcarpathian priests were not there either.) I told the senate that it was wrong to not ask the 5 still active priests of Transcarpathia this question.

Bishop Antal Majnek (Apostolic Administrator: 1997-2002)

Although the Nuncio said that there were 3 or 4 churches in Transcarpathia which were suitable as a centre (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős), they chose Munkács since they bought a house there. The new vicar was also appointed to be the parish priest of Munkács.

In 1995, Rome ordained Antal Majnek, a suffragan bishop (coadjutor), and after Father Hudra's death, he was also appointed vicar and parish priest of Munkács. In October 1997, Antal Majnek, titular bishop, became the Apostolic Administrator.

V. THE BISHOP'S OFFICE IN MUNKÁCS

Since the establishment of the Apostolic Administration, the breaking-up with the old Satmar Diocese started. When the Holy See established a new diocese in Transcarpathia (the Diocese of Munkács) on March 27, 2002 and called it suffragan to the Diocese of Lemberg (Lviv), the separation from the Satmar Diocese became final.

APPENDIX

1. Roman Catholic Priests in Transcarpathia between 1945-2000

The Schematisms, issued one after another (1996, 1998, 2000, 2001, 2002), tried to give a summary of the past events. In the Schematism of 1996, there is a list of priests who worked in Transcarpathia during the Soviet Union and gives some data about them. At least 4 names are left out, and 10 or 12 priests are mentioned who left the territory right before 1945 or shortly after. The one issued in 2002 lists the names of priests deported, but gives the year of deportation and the punishment only in three cases.

Several priests and chaplains left Transcarpathia in 1944 or 1945 for Hungary or Western countries: István Csaba, Miklós Tóth, etc. Some priests, on the other hand, went to Transcarpathia to their birthplace: Bálint Szólits, Gyula Hasák, etc. They were chaplains probably in Ungvár, Beregszász, Munkács, Nagyszőlős or Szerednye.

The bishop and the archdeacons tried to administer and fill in all the parishes. The vicars did the same later on. It is understandable then why the asperity is present in

the circular of 1947 towards three priests (Béla Józsa, László Kondás and István Getlik) who left their flock and went to Slovakia.

It seems that there were 4 retired priests in 1945: Father Boscheti, Ratkovszki, Jaross and Knauer. Ratkovszki died in 1945. So, in 1946, there were 41 active priests in Transcarpathia and two retired priests. There were only 2 ordinations later: in 1947 Hudra's and later József Tóth's. All but one (Plackinger) stayed in the region and died here (two of them in exile).

From the territory of Satmar Diocese (Romanian, Hungarian and Czechoslovakian parts), a significant number of priests were put in prison or taken to concentration camps. The following priests died in prison: Bishop János Scheffler; Father Ferenc Pásztor, papal prelate and vicar; Sándor Haklikean, a parish priest; and Károly Holozsi, a student of Theology from Bene.

Out of the 41 active priests of Transcarpathia, 19 were put in prison (46%), and this percentage exceeds the number of Greek Catholic and Protestant priests deported.

While there was information on the fate of Greek Catholic and Protestant priests through their families and their own diocese, people didn't know much about the Roman Catholic priests since they had no families, and the centre of their diocese was in another country (Romania) which also faced serious problems and remained without a bishop.

When the relative freedom of 1990 arrived, there lived only 8 priests in Transcarpathia out of whom four had been in prison: Csáti, Heveli, Horváth and Hudra. In the book of Károly Hetényi Varga, their memories are written down. The writer, though, received only indirect information and several times his data was incorrect (e.g., he mistook Boscheti for Demjanovics, the Greek Catholic parish priest of Rahó, who was executed. Boscheti lived longer. On April 15, 1946, Bishop Scheffler wrote down the following words to Ferenc Pásztor: "I feel very sorry for Boscheti. He cannot make use of medium *extraordinarium* at the moment, but his recovery is unlikely, anyway. May he bear his illness as an example to others.")

"Since the end of 1989, the cases of about 5079 convicts were examined. 3146 people were rehabilitated. In the cases of 1091 persons, the county's public prosecutor's office appealed the decision at the Supreme Public Prosecutor's Office of Ukraine. The document on the rehabilitation of those in charge was always sent to the relatives of the convicts." ("Praying to God..." Ungvár-Budapest Intermix Publishing House 1992.)

The "relatives" of the Roman Catholic priests were the bishop and the faithful of their diocese...

The list of rehabilitated people was published in REABILITOVANI ISZTORIEJU ZAKARPATSKA OBLASZTY Knyiga persa Uzsgorod 2003. (Rehabilitated by History. Transcarpathia County. Book 1. Uzhgorod 2003.) According to this book, the following priests were convicted in this order:

Date	Name of the priest	Number of years in prison/camp
January 20, 1946	József Tóth PhD	4 years
January 29, 1946	István Lórinicz	?
November 18, 1946	Tindra	5 years
January 29, 1949	Ágoston Horváth	10 years

April 21, 1949	Bártfai	25 years
June 13, 1949	Haklik	?
December 12, 1949	Lajos Hudra	25 years
February 25, 1950	Galambos	25 years
June 28, 1950	Antal Heveli	25 years
July 12, 1950	Tökés	25 years
October 18, 1950	Sörös	10 years
December 26, 1950	Árvai	25 years
December 29, 1950	Bakó	25 years
January 29, 1951	Homolya	25 years
May 18, 1951	Csáti	25 years
August 29, 1951	Tempfli	25 years
May 29, 1952	Bujaló	10 years

The rehabilitation:

Year of rehabilitation	Name of the priest(s)
1956	Tökés
1989	Pásztor, Sörös, Bujaló
1990	Lőrincz, Csáti
1991	Hudra
1992	Tempfli, Tindra, Tóth, Horváth, Homolya, Heveli, Bártfai, Bakó, Árvai, Haklik

The book doesn't contain any notes about Galambos and Plackinger.

List of Roman Catholic Priests of Transcarpathia since 1945

Name	Place and date of birth	Ordination	Place of work as a parish priest	Prison	Death
Árvay, Dezső	Szalmárnémeti, May 1, 1904	1926	Újlak (Lázári)	1950/6 years	Újlak, September 13, 1963
Bakó, Zoltán	Zvolen (Zólyom) May 1, 1911	1938	Kisszelmec	1950/ 25 years	Munkács, 1966
Baranyai, Vencel	Nagymajtény, June 17, 1915	1942	Szolyva		Szolyva, June 30, 1960
Bártfay, Kálmán	Eperjes, July 15, 1886	1909	Nagyszőlős, Perecseny	1949/25 years	Ungvár, 1961
Bujaló, Bernát PhD	Rát, August 22, 1901	1925	Ungvár	1952/ 10 years	Rát, February 12, 1979
Csáti, József	Nagykapos (Kosice), January 26, 1912	1939	Szerednye, Munkács	1951 /5 years	Munkács, March, 1, 1993

Name	Place and date of birth	Ordination	Place of work as a parish priest	Prison	Death
Erni, Ferenc	Nagymajtény November 20, 1888	1913	Sárosoroszi		Sárosoroszi 1962
Fekete, István	Szalmárnémeti September 17, 1911	1934	Feketeardó		Feketeardó, 1967
Galambos, József	Szentgotthárd, March 3, 1913	1939	Bene, Sztatina (February 25, 1985), Huszt)	1950/25yr/6 yrs worked out	Huszt, December 2, 1985
Haklik, Sándor	Beregszász, De- cember 19, 1893	1916	Rát (Újlak)	1949/ 25 years	1950
Hasák, Gyula	Dobóruszka July 20, 1910	1943	Rát, Nagyszőlős		Nagyszőlős, May 17, 1990
Heveli, Antal	Kaplony, August 21, 1916	1939	Sztatina, Szolyva,	1950/25yrs/5 yrs worked out	Szolyva, July 21, 1999
Homolya, Péter	Kelecsény, December 23, 1903	1927	Körösmező, Onokóc, Beregszász	1951/ 25 yrs	Beregszász, November 22, 1981
Horváth, Ágoston	Turjaremete, (Ungvár) March 12, 1914	1941	Szerednye, Perecseny, Ungvár	1947/10 yrs/9 yrs worked out	Ungvár, December 7, 1990
Hudra, Lajos	Lalovo (Ungvár), March 19, 1919	May 13, 1947	Huszt, Sztatina, Munkács	1949/25 yrs /7 yrs worked out	Munkács, December 10, 1995
Károlyi, Lajos	Kapos 1914	1938	Mezőkaszony		November 11, 2005
Kizmann PhD, Mihály	Pósaháza, 1912	1938			Munkács, 1973
Kovács, Béla	Királyháza January 13, 1898	1927	Visk		Visk, 1965
Lánczky, István	Királyhelmece January 27, 1917	1943	Királymező, Beregszász		Beregszász, January 21, 1995
Lőrincz, István	Nagykároly, August 19, 1889	1912	Órdarma, Homok	1945/ 3 yrs/ 3+5 years worked out	Homok, June 24, 1978
Lőrinczy, Béla	Ungvár, March 26, 1907		Csap 1930		Csap, 1985
Macejkó, János	Szinye (Sáros Distr.) December 25, 1902	1935	Gyertyánliget, Dolha, Beregszász, Királymező		Királymező, 1997
Mészáros PhD, János	Erdőd 1906	1931	Bárdháza, Ungvár		Ungvár, August 31, 1977
Müller, István	Királyháza, 1916	1943	Körösmező, Nagyszőlős		Nagyszőlős, 1973
Pásztor, Ferenc	Ungvár, Január 14, 1880	1902	Dobóruszka, Beregszász	1949/25 years	Tajset, October 15, 1951
Pásztor PhD, József	Ungvár, 1907	1930	Nagyberezna		Nagyberezna, 1957

Name	Place and date of birth	Ordination	Place of work as a parish priest	Prison	Death
Plackinger, Pál	Nagytarna, February 16, 1815	1942	Királymező, Técső, Visk	volunteer	Szatmár, October 8, 2002
Reszler, István	Nagymajtény, August 31, 1893.	1917	Rahó		Rahó, 1968
Richter, Ágoston	June 11, 1879	1904	Várpalánka		Várpalánka
Sörös, János	Szenna, July 3, 1892	1915	Munkács (Berezna)	1951/25 yrs/ 5 yrs worked out	Munkács, 1958
Szegedi, Jenő	Nagylucska June 27, 1897	1919	Felsőkerepec, Várpalánka		May 23, 1983 or 1984
Szólits, Bálint	Sárosoroszi	1944	Királyháza		Királyháza, 1980
Szentmihályi, Lajos	Nagyhalász July 30, 1877	1900	Császlóc		Császlóc, 1953
Szörényi, István	Mezőfény, July 30, 1906	1930	Visk		Técső, July 27, 1971
Tempfli, István	Csanáros, July 18, 1908	1930	Nevetlenfalu, Kőrösmező, Rahó	1951/25 years	Rahó, August 12, 1988
Tindra, Ernő	Latruba (America) 1892		Bárdháza	1946/5 years	Ungvár, January 19, 1972
Tóth PhD, József	Beregszász, January 12, 1903	1925	Szerednye	1946/3 years	Szerednye, 1973
Tóth, József	1920		Ungvár		Beregszász, 1988
Tökés, György	Zajta, February 25, 1891	1915	Huszt	1950/25 years	Huszt, 1973
Vaskó, Béla	Kemecse, March 23, 1913	1937	Nagygejóc, Császlóc, Rát		
Závodnyik PhD, Tibor	Ungvár June 2, 1908		Kőrösmező, Fancsika, Munkács, Ungvár		Ungvár, July 7, 1984
Barna (Spisák), János	Ungvár, October 25, 1869	1893	Szenna (ny)		Ungvár, March 25, 19465
Boschetti, András retired	Nagykároly December 5, 1880	1903	Aknaszlatina, Rahó		Rahó
Jóna PhD, József retired	Irsa (Pest), January 7, 1863	1887	Munkács		Munkács, July 22, 1946
Jaros, Kálmán,retired.					
Knauer, Sándor,ny	Beregszász, March 14, 1882	1905	Újlak		Beregszász, 1961
Ratkovszky, Samu,ny	Misztótfalu, July 14, 1862	July 1885			June 26, 1945
Holozsi, Károly	Bene 1924		Theology or High School student	1944 or 45	1945

Anniversaries of Priests

Golden Jubilee

(50 years of priesthood):

- 1950 – Szentmihályi, Lajos
- 1955 – Knauer, Sándor
- 1959 – Bártfay, Kálmán
- 1962 – Lőrincz, István
- 1965 – Tökés, György
- 1967 – Reszler, István
- 1969 – Szegedi, Jenő
- 1975 – Bujaló PhD, Bernát
- 1977 – Homolya, Péter
- 1980 – Tempfli, István
- 1985 – Macejko, János
- 1988 – Károlyi, Lajos
- 1989 – Csáti, József
Heveli, Antal
- 1993 – Lániczky, István

Diamond Jubilee

(60 years of priesthood):

- 1945 – Ratkovszky, Samu
- 1972 – Lőrincz, István
- 1979 – Szegedi, Jenő
- 1995 – Macejko, János
- 1998 – Károlyi, Lajos
- 1999 – Heveli, Antal

Iron Jubilee (65 years of priesthood):

- 1977 – Lőrincz, István
- 2003 – Károlyi, Lajos

Roman Catholic Priests in Transcarpathia since 1987

(Because of the mobility of priests it is quite difficult to give a precise picture of the clergy.)

Diocesan priests	Guest (missionary) priests
Hasák Gyula (†1990) Horváth Ágoston (†1990) Csáti József (†1993) Lániczky István (†1995) Hudra Lajos (†1995) Macejkó János (†1997) Heveli Antal (†1999) Károlyi Lajos (+2005)	1987 – Zsarkovszki Péter OFM
	1989 – Bohán Béla SJ Zatykó László OFM Majnek Antal OFM Radics Dávid OFM Diósi Kornél OP
	1990 – Stanislav CM Ignác CM
	1991 – Baumann Ferenc Papp Tihamér OFM

Diocesan priests	Guest (missionary) priests
	1992 – Nádor Albert OFM Juhász András SJ (for 1 year) Bálint Vilmos Németh Imre OFM
1993 – Pap Sándor	1993 – Herman Áron OFM Szabó József SJ (for 2 months) Hofher József SJ (for 2 months) Szemán Tibor Meló Lajos OP, Kerigurn László OFM
	1994 – Csókay Károly SJ (for 3 months) Kisch Gábor SJ (for 2 months) Ferencz Imre Sánta Mihály
	1995 – Trunk József Kovács Ágoston OP Molnár Miklós SJ Schönberger Ferenc Sviderski Vladimir OFM Suszlo Kalit OP Marek Bernardin OFM
	1996 – Burchard Nogga Fratisek Honisek CM Juhász János Mészáros Domonkos OP Puss Sándor SJ Petrik Vince SJ Sovinszki Vladimir OP
1997 – Jaczkó József Pataki Emil deacon	1997 – Roska Péter Reisz Pál OFM Hidász Ferenc OFM Noga József CM Seman Anton Barotai Urbán OFM
	1998 – Duda Svorad OP Handerek Izak OFM
1999 – Szulincsák Sándor	1999 – Niemcsenko Andrej OFM Kovács Ráfael OFM Bán Jónás OFM Mékli Attila
2000 – Snep Román	2000 – Bajcsi Ambróz OFM Sasik Milán CM Talapkanic Mihály CM Tovkan Anatol CM

Diocesan priests	Guest (missionary) priests
2001 – Pogány István	2001 – Weinrauch Mario OFM
2002 – Losák István Pohareczky Róbert	2002 – Kovál Adrián Strielkovszki Polikarp OFM
2003 – Molnár János Stanco Attila	2003 – Babály András
2004 – Rácz István	2004 – Jedinak Anton CM Landwehr Martin Lengyel Donát OFM Kovenski Flórián OFM
2005 – Németh Sándor	2005 – Nowak Robert Scerban Benedikt OFM Stocsinsky Adam OFM
2006 – Mikulyák László	
2007 – Béres István	2007 – Butsy Lajos Irsik Stanislaw CM Mularcik Roger OFM Sokalski Jan OFM
	2008 – Amrich Josef SJ Kuklisin Leonid CM

2. Church Buildings

Between 1945 and 1950, all church buildings were taken away from the Church, and the Church had no right to own any property. The priests rented, later bought, or built houses. Also, the Church had no right to inherit buildings, so their houses/apartments were given to their relatives after their death and not to the next priest. In some cases, there were verbal agreements that the priests would receive a particular house. For example, in Homok, Father István Lőrinc left his house to his sister and a nun. In Hust, Father Galambos's house originally belonged to Father Lajos Hudra who was able to leave it to his successor. In Aknaszlatina, Father Heveli wanted his house to go to the next priest. In Sereďnye, a nun lived in a half-church property.

An ordinary parish consisted of the church, a hall, a school, and a community centre. After the Soviet regime ceased the legal entity of the churches, all the buildings (together with the land) became the property of the state. The amount of this property is shown in the data of 1944 and some certificates issued on request by local archives after 1991.

When I came to Transcarpathia in 1980, my colleagues and I started to request that the parish buildings be returned to us. From the summer of 1990, when the first law on churches came out and there was some kind of freedom for churches (e.g., the Papal legate was allowed into the country), we continued to ask for the buildings back in a more demanding way. Almost all the cases requesting church buildings have their own special story. Hopefully, the local *Historia Domus* briefly preserved these stories.

I said in Huszt (Hust) back in 1989 at Easter: “Do everything to get back at least one of the buildings opposite the church because you can only hope to have a priest of your own this way.” (The parish hall used to be above the bank. Near the bank there was another two-story building, and there was a third one, a heritage. Finally, this third one was given back to the church after a long legal process.)

In Kőrösmező (Yasinya), the parish building burned down during the war. They had no priest for a year, and after that a priest could only move into a small kitchen. In 1990, we started to build a new parish in the church garden.

In Rahó (Rahiv), the town wanted to tear down the parish building in order to get space in the town centre. Only after challenging fights, the town hall passed a resolution in January 1991 to give the building back to the church.

In Técső (Tyachiv), the parish hall was in the centre above a bank. I suggested to the faithful to request the house next to the church and not the old parish hall. Finally, they were able to get that building.

In Visk (Vishkovo), they got the parish hall after an argument about the consulting room.

In Nagyszőlős (Vinogradiv), they received the building of the old school instead of the parish hall where several families were living.

In Királyháza (Koroleve) and Nevetlenfalu (Dyakove), the parish halls were given back to the church, and nursery schools were established in the buildings.

In Bene, the parish hall and the community centre had been torn down, and that’s why the old school building was given to the church.

In Kaszony (Kosino), the parish building had been torn down, so the parish received the old school and community room next to the church instead.

In Beregszász (Beregove), the buildings in which lodgers lived were given back to the church theoretically, but the parish was allowed to use only the former nunnery.

In Felsőkerepec (Verhny Koropets), Szolyva (Svalyava), Szerednye and Hluboka, the faithful received either the parish hall or another former church building.

In Órdarma (Storozhnitsa), the church got back the former parish hall without its yard.

In Rát (Rativtsi) and Császlóc (Chaslivtsi), the parish hall was returned with a very small garden.

In Nagygejőc (Veliki Heyivtsi), the parish hall was torn down and an apartment house was built in its place, so the state gave the church a building plot and later the former school building. (The former Catholic school was also returned to the church but with lodgers, so the church wasn’t able to use it.)

In Csap (Chop), a community house was built in the place of the parish hall which had been destroyed in WW2. Also, the grave of Soviet soldiers can be found here. There used to be a Catholic school at the back of the church and part of that school building was returned to the church.

In Ungvár (Uzhgorod), only half of the alms-house was returned to the church.

In Aknaszlatina (Solotvino), the parish hall was returned.

All the other belongings of the Church (schools, nunneries, choirmasters’ houses and sacristans’ apartments) are the property of the State, or the State sold them. The former lands, and wine and grape cellars had the same fate.

3. Churches

The list of churches which have been active all the time: Nagyberezna, Perecseny, Onokóc, Ungvár, Homok, Császlóc, Szürte, Rát, Csap, Kisszelmec, Szerednye, Kaszony, Beregszász, Bene, Újlak, Sárosroszi, Fancsika, Nagyszőlős (chapel), Királyháza, Feketeardó, Nevetlenfalu, Huszt, Dolha, Visk, Técső, Kerekhegy, Királymező, Aknaszlatina, Gyertyánliget, Rahó, Kőrösmező, Munkács, Váralja, Pósa háza, Szolyva, Alsóschönborn, Felsőkerepec, Bárdháza, Frigyesfalva. (39)

Closed and demolished: Dombó, Tövisfalva, Korláthelmecc and many more chapels and crosses (E. g. two in Kőrösmező, in Ungvár, Újlak ...) (3)

Closed and used for profane causes: Macsola, Bulcsu, Nagybégány, Beregardó, Turjaremete, Nagyszőlős (church), Munkács (chapel), Várpálánka, Hluboka, Nagygejóc, Bustyaháza, Órdama, Téglás, Ungvár (*Kálvária district*), Ungvár (*Radvánc*), Huta, Rahó-Cipszeráj, Kőrösmező-Szvidovec, Beregleányfalva, Bótrágy, Ungvár (*hospital church*), Beregszász (*hospital chapel*), Klacsanó, Németkucsova, Németmokra, Körtelep (Krugli), Nagyszőlős (Franciscan church), Nagyszőlős (*the chapel near the castle*), (except the underlined five places the rest of them function again!). (28)

Renovated or rebuilt chapels: Tiszaújlak, Huszt (in he cemetery), Beregszász (in he cemetery), Szerednye (in he cemetery).

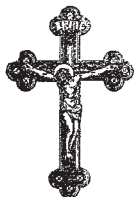
First Greek Catholic, then Eastern Rite church, then closed: Gerény (1)

Churches which were used by both Roman and Greek Catholic rites and later became Eastern rite churches: Borzsova, Gecse, Dombó, Tiszabogdány, Terebesféhérpatak. (5)

Originally Greek Catholic church but now of common use by Greek and Roman Catholic rites: Gálócs (1)

Originally Roman Catholic churches but now used by Greek Catholics: Gerény, Németmokra, Oroszmokra, Borzsova (all of common use) (4)

New churches, chapels built after 1990: Bótrágy, Bakos, Antalóc, Klucsárki, Nagybocksó, Aklihegy, Zabrigy, Rókahegy, Dolha, Alsókerepec, Muzsaly, Bozdos, Kőrösmező (chapel), Királyháza (chapel), Radvánc (chapel), Szinyák, Sislóc, Koncháza, Korláthelmecc (at its old place), Csetfalva, Gátfalva. (21)

1930.

I.

DŮSTOJNÍ OLTÁRNÍ BRATIA! V KRISTU MILOVANÍ VERIACI!

Známe sú Vám všetkým následky svetovej vojny. Tento strašný súd Boží vyvrátil tróny, život mnoho miliónov ľudí ukončil, rodinné svätyne zničili, mravné a hospodárske krize zapríčinil. Zmenená bola aj tvárnosť zeme čo do hraníc jednotlivých štátov. V tejto veľkej búrke, kedy všetky ľudské ustanovizne zakoliesaly, len loď sv. Petra cirkev rímsko-katolícka, preveslovala cez víchricu ľudských vášní, zloby a hnevu. Bol a jest s ňou jej zakladateľ Ježiš Kristus, ktorý stojí pri svojom námestníkovi, sv. Otcovi, aby tento so silnou vierou sv. Petra pevne držal jej kormidlo. Budovala Cirkev sv., ktorú Božský Zakladateľ zbudoval na skale, nemohla byť zrušená svetovým zemetrasením, ba ani len sa neotriasla. Všetko, čo jest v nej božského, jest večné a nezmeniteľné. Čo jest v nej ľudského, jest tiež podrobené časovým zmenám. Tak sa stalo, že výsledky svetovej vojny ktoré zmenily hranice štátov, pozmenily aj okršleky cirkevné, diecézy, čo sa týka ich hraníc. Stalo sa tak aj s námi. Nové usporiadanie hraníc rozdelilo satumarskú diecézu na tri čiastky: zatiaľ čo biskupské sídlo zostalo na rumunskom území, dostaly sa značné čiastky pod právomoc československej republiky a Madarska. Tieto čiastky byly ešte do nedávna vo spojení s materskou diecézou tým spôsobom, že byly spravované vikármi, vymenovanými satumarským biskupom. Avšak 15. augusta t. r. bola doterajšia spolupatričnosť rozviazaná a rozhodnutím Svätej Stolice zo dňa 3. septembra t. r. bol ustanovený pre 45 farností na území československej republiky samostatný apoštolský administrátor v mojej nehodnej osobe.

Důstojní bratřia! V Kristu milovaní veriaci. V tomto historickom okamihu pre našu doterajšiu

TISZTELENDŐ OLTÁRTESTVÉREIM! KRISZTUSBAN SZERETETT HIVEK!

Ismeretes mindnyájunk előtt az a fájdalmas tény hogy a világháborúnak az egész földkerekségen végigszáguldó és pusztító orkánya, amely nemzeteket söpört el, trónokat forgatott fel, több millió emberéletet oltott ki, családi szentélyeket döntött romokba, erkölcsi, gazdasági válságokat idézett fel, ez a szörnyű istenítélet és a rákövetkező békeszerződések nemcsak az egyes államok határait hoztak nagy eltolódásokat, hanem Krisztus egyházának külső kereteit, az egyes egyházmegyék határvonalait is lényegesen megváltoztatták. Szt. Péter hajója, a kath. anyaszentegyház, az elmerülés veszélye nélkül evezett át a viharos tengeren, mert vele van Krisztus, az isteni Mester s helytartója, a Szentatya, szt. Péter erős hitével tartja kezében a kormányt. Az egyház épülete, amelyet isteni Alapítója kősziklára épített, meg nem rendülhetett a szörnyű földrengés pusztításában. Ami az egyház lényegéhez tartozik: léte, hierarchikus szervezete, a lelkek megmentésére irányuló munkája a világ végéig tart és változhatatlan. De ami benne emberi, alá van vetve az idők változásainak. A történelmi idők nagy kataklizmája nem kímélte mag a mi szatmári egyházmegyénket sem, amely csak nem régen, 1904-ben ünnepelte 100 éves jubileumát. Amint tudjátok, a határok új rendezése három állam területére darabolta fel az egyházmegyét: amíg a püspöki székhely a román állam területére esett, jelentékenyebb részek kerültek a magyar és a csehszlovák államok fenhatósága alá. E szétszakított területek még a legutóbbi időkig némi kapcsolatban voltak az egyházmegye központjával, amennyiben a szatmári püspök, majd utóbb a káptalani helynök kinevezett vikáriusai által gondoskodott az elszakított

materskú diecézu, považujem za spravodlivé, aby som najšampv prehovoril niekoľko slov rozlučky. Boli sme vo sviazku satumarskej diecézy 126 rokov. Koľko pietných vzpomienok vynoruje sa nám v dušiach na tieto uplynulé roky! Vzpomienam vďačne blahodárneho účinkovania biskupov Jána Háma, Juliusa Meszlényiho, Ctibora Boromiszu a všetkých arcipastierov, ktorých apoštolská horlivosť prinášala požehnanie božské do všetkých osád a miest bývalej župy užhorodskej, berehovskej a marmaróskej. Pietou a vďačnosťou vzpomínáme, kňazi a veriaci satumarského seminariuma, ktorý toľko pastierov vychoval za pastierov stáda Kristovho a po desaťročí vysielal zo svojich múr ku Vám, drahí veriaci, pastierov podľa srdca Ježišovoho. V dojemnom okamihu rozlučky, ďakujem ti, Satumare, srdce našej spoločnej minulosti za každé požehnanie, arcipastierske práce, materskú lásku, starosť a dobrodenia. Bárš aj budeme teraz rozlúčení zovňajšími sväzkami, spoločná minulosť bude aj v budúcnosti pojitkom našich duší a srdc. Pán, korého nevyzpytateľná Prozreteľnosť riadi kroky naše a celého sveta beh, ktorý v svojej múdrosti aj túto rozlučku nám uložil nech aj v budúcnosti prevádza nás svojim svätým požehnaním.

A teraz moji drahí bratia a milovaní veriaci chcem prehovoriť ku Vám prvý ráz ako Váš Svätou Stolicou ustanovený pastier duší. Som si vedomý veľkej zodpovednosti, vyplývajúcej z vysokého úradu mojho. Srdce moje naplňuje úzkosť, či bude v mojich slabých silách, aby som splnil úkol, ktorý na plecía moje vložil Pán: aby som bol dobrým pastierom sverených duší jeho. V prvom okamihu zľaknul som sa tohoto veľkého úkolu a váhal som, či sa ho môžem podujat v mojom pokročilom veku, a s ním spojenej slabosti a či by som ho nemal dať sveriť radšej na mladšie sily. V pochybnostiach prichádzajú mi na myseľ slová sv. Martina: Domine si adhuc populo Tuo sum necessarius, non recuso labore. Pane keď som Tvojmu ľudu potrebný, neodtahujem sa od práce. Desať rokov jest tomu, čo ako zástupca biskupa snášam všetky starosti cirkve a keď by som behom týchto 10 rokov nadobudnutých zkušenosťi ešte niekoľko rokov mohol použiť k prospechu cirkve svätej a pre spasenie veriacich duší, hotový som aj ďalej pracovať, dokiaľ mi dopraješ telesnej a duševnej sily. Pokorim sa pred rozkazom Svätej Stolice a svoju dôveru a nádej skladám v milosť Božskú a pomoc Duchu Svätého, ktorý „čo jest svetu slabým, vyvolil si aby zahanbil, čo jest silné“ (I. Kor. I, 27.) lebo poznám pravdivosť slov Kristových ku

részek egyházi kormányzásáról; ez év augusztus 15.-étől azonban amidőn az egyesített szatmár-nagyváradí egyházmegyék Szabó István káptalani helynök Úr személyében Apostoli Kormányzót kaptak, elszakadt az utolsó kapocs is, amely bennünket eddig a szatmári püspökség joghatósága alatt tartott: előbb a Magyarországon maradt plébániáknak, legutóbb pedig, a római Szentszéknek f. é. szeptember 3-án 466/30 sz. a. kelt intézkedése a csehszlovák köztársaság területére szakadt 45 plébániának rendel külön apostoli Kormányzót az én érdemetlen személyemben.

Tisztelendő Testvéreim! Krisztusban szeretett Híveim! A bucsuzás, az elválás mindig fájdalommal jár. Tudom velem együtt mindnyájan fájó érzéssel vesztek tudomást az imént közölt legfelsőbb intézkedésről, amely a szatmári püspökségtől való teljes elszakadásunkat pecsételi meg. Ugy érzem s bizonyára valamennyien együttéreztek velem, mintha egy jószágos édesanya kebeléről szakadnánk le. Hiszen a szatmári püspökséghez 126 esztendőnek történelmi multja, szent hagyományai örömei és fájdalmai kapcsolják lelkeinket. Feljúl ma lelkünkben annak a csaknem másfélszázados multnak annyi sok kegyeletes emléke: emlékezünk a szentéletű Hám János püspökünkről, Meszlényi Gyuláról, Boromisza Tiborról és a többi nagynevű, nagylelkű főpásztorainkról, akiknek apostoli fáradozásai, áldásos jótéteményei betöltötték nemcsak Szatmárt, a püspökség székhelyét, hanem egész egyházmegyénket, a régi Ung, Bereg, Mármaros vármegyék falvait, városait. — Kegyelettel, hálával emlékezünk papok és hívek egyaránt a mi szatmári papnevelő intézetünkről, amely minket papokká, Krisztus titka-inak sáfáraivá nevelt s hosszú évtizedeken át küldött hozzátok, Kedves Hívek! szent falai közül Krisztus szíve szerinti lelkipásztorokat. Az elválás fájó érzésével gondolunk titeket is, szatmári paptestvéreink, hitfeleink, akikkel hosszú éveken át a közös anyához való tartozás és testvéries együttérzés fűzött össze bennünket. A bucsuzás megható percében, megköszönjük neked, Szatmár, egyházmegyénk szíve, közös multunknak minden áldását, főpásztori munkádat, anyai szereteted gondviselését, jótéteményeit! Habár elszakadnak a külső láncok, amelyek idáig hozzád kapcsoltak, de nem szakadnak el a hála és szeretet láncai, amelyek a jövőben is egybefűzik sziveinket. Engedelmes hódolattal hajlunk meg mindenedet bölcsen kormányzó Gondviselés kifürkészhetetlen végzései előtt. Amint az Urnak tetszett, ugy tör-

apoštolom : „Bezo mňa nič nemôžete činiť“. (Ján 15, 5.) Povzbudzujú ma tiež slová nášeho Spasiteľa: „Nie vy ste ma vyvolili, ale ja som vyvolil vás a ustanovil vás, aby ste išli a ovocie prinášali.“ (Ján, 15, 16.) Vediač tedy, že, každý dobrý údel a každý dokonalý dar jest shera a sostupuje od Otca svetla, (Jak. 1, 17.) aj Vás prosím v Kristu milovaní bratia a veriaci, napomáhajte ma svojimi vrúcnyimi modlitbami v plnení ťažkého a vážneho povolania, aby poznajúc vôľu Božiu, v pravde, múdrosti, ale predovšetkým v láske mohol som viesť sverené mi duše po cestách večného života.

Žiaľ Bohu, na našu dobu azda najlepšie vzfahujú sa slová apoštola: „Prijde čas, že nestrpia zdravého učenia, ale nashromaždia si učiteľov po svojej chuti... a sice odvrátia sluch od pravdy a obrátia sa k bájkam“ (II. Tim. 4, 3.) So zarmúteným srdcom vidíme, že ľudia netrpia učenia Kristovho, ktoré cez dva tisíce rokov vedie ľudí k opravdivému blahu. Dnes takých majstrov rádi poslúchajú, krorí lichotia zkaženým žiadostiam ľudských srdc a jako spolupracovníci kniežata tmy vedú duše pro cestách úplneho neverectva a v jeho šľapajách chodiaceho mravného úpadku. A preto opätovne s apoštolskými slovami: „pred Bohom a Ježišom Kristom, ktorý bude súdiť živých a mrtvých pre jeho príchod a jeho kráľovstvo“ prosím Vás oltárni bratia,... hlásajte slovo, karhajte, proste so všetkou trpezlivosťou a poučením“ (II. Tim. 2.4.) na kazateľnici, v škole, v spoločnostiach, v tlači, na shromaždeniach, používajúc všetkej príležitosti k rozšíreniu svetla a krajiny Kristovej, učiac sa od synov temnoty, ktorí dnes používajú každej príležitosti k rozboření Kráľovstva Kristovho.

A vy v Kristu milovaní veriaci.... poslúchajte svojich predstavených a budte im poddaní, lebo oni strážia ako takí, ktorí majú vydať počet vašich duší (Žid. 13, 17.). Dobre zná nepriateľ že; najľahčejšej rady dá si s takým ovčincem, ktorý odcudzil svojmu pastierovi a preto všetkými možnými spôsobami usiluje sa vraziť klin medzi duchovného pastiera a veriacich. Dávajte teda pozor a chráňte sa falošných prorokov. Máte svojich pastierov, zákonitých nástupcov apoštolov, ktorých sám Kristus posla k vedeniu Vašich duší. Každý, kto nie týmito dverami t. j. zákonitým posolstvom katolíckej cirkvi vám sa približuje, jest lúpežník a vrah, ktorý prihádza, aby kradol, zabíjal a hubil. Preto prijmite slovo, ktoré môže spasit vaše duše. (Jak. I, 21.) Zaštiepate to aj do srdc vašich dieťok nábožnou výchovou, aby ako dietky Božie boly vychované vo viere, v cnosti a bohabojnos-

tént és mi tudjuk, hogy amit Ő akar, az a legjobban van, mert az Istent szeretőknek minden javukra szolgál! Ez legyen a mi vigasztalásunk!

De van az Apostoli Szentszék rendelkezésében egy másik mozzanat, amely különösebben az én személyemet érinti s engem nem csekély aggodalommal tölt el. Nagy a munkakör, igen nagy a felelősség, amelyet a Szentszék legfelsőbb parancsa reám, mint e terület apostoli Kormányzójára hárít. Első pillanatra mintha csüggedés fogná meg lelkeket s a kétkedő gondolat: szabad-e vállalkoznom e nehéz munkára az én előhaladott koromban s a korral járó gyengeségemben? Nem volna-e helyesebb félrevonulnom s erősebb, fiatalabb vállakra hárítanom a súlyos felelősséget? Csüggedésemben szent Márton püspök szavai jutnak eszembe: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem! — Uram ha a Te népednek szüksége van még reám, nem vonakodom a munkától! Tíz esztendeje már, hogy ezen főpásztorától elszakított területen mint a püspök helyettese, viselem az egyházak minden gondját ha e 10 évi munkában szerzett tapasztalásaimat még néhány éven át felhasználhatnám Szentegyházamnak javára s a hívő lelkek üdvösségére, kész vagyok, Uram, tovább dolgozni, amíg testi, lelki erőim engedik. De nem is a saját erőmre támaszkodom, amidőn meghajlom az Apostoli Szentszék parancsa előtt, hanem az Isten kegyelmére, a Szentlélek-Istennel segítő munkájára, Aki „a világ erőtleneit, tudatlanait választotta, hogy megszegyenítse az erőseket, a bölceket.“ (I. Kor. 1, 27.) — Átérezem én teljesen azon szavaknak gázságát, amelyeket az isteni Üdvözítő intézett apostolaihoz: „Nélkülöm semmit sem tehettek“. (Ján. 15, 5.) De bizalomra gerjeszt ugyancsak Üdvözítőnknek apostolaihoz és hozzám intézett biztatása: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket, hogy elmenvén gyümölcsöt teremjete.“ (Ján. 15, 16.) Tudván tehát, hogy „minden jó adomány onnan felülről van, a világgosszág Atyjától“. (Jak. 1, 17.) titeket is kérek, Krisztusban szeretett testvéreim és hiveim, gyámolitsatok engem buzgó imáitokkal nehéz és fontos hivatásom teljesítésében, hogy megismervén az Isten akaratát, igazságban, bölcsességben, de mindenek felett szeretetben vezethessem a reám bizottakat az örök élet útjain. — Sajnos, a mi korunkra talán legjobban ráillenek az apostol szavai: „Lesz idő, mikor a józan tanítást nem tűrik, hanem kívánságaik szerint maguknak mestereket gyűjtenek... és az igazságtól hallásukat elfordítják

ti. Prineste každú obeť, aby diety z katolíckej rodiny aj na ďalej v náboženstve sa vzdelávaly a svoje povinnosti oproti Bohu, cirkvi a vlasti poznávaly.

Na koniec nezabudnite ani nato, čo apoštol pripomína veriacim, „a kto býva slovom vyučovaný nech sa delí o všetko dobré s tým, kto ho učí.“ (Gal. 6, 6.) Slusné a spravodlivé jest, aby ti, ktorí sa o vaše duše starajú, boli neodvislí a prostí všetkých hmotných starostí, aby tým väčšou oddanosťou a obetavosťou mohli pracovať za spásu duší vašich.

„Pokoj Boží, ktorý prevyšuje každý smysel, nech naplňuje vaše srdcia i vaše myšlienky v Kristu Ježišovi.“ (Fil. 4, 7.) Amen.

Dané v Užhorode v deň sv. Michala archanjela r.1930
Tuná uverejňujem vymenovací dekrét od Kongregácie Consistoriálnej, aby veriacim s kazateľnice prečítaný bol. „466/30 S. Congregatio Consistoris Decretum“

Kedže diecéza satmárska mocou konkordátu medzi Svätou Stolicou a kráľovstvom rumunským omezená bola na územie nachádzajúce sa v kráľovstve rumunskom, čiastka onej diecézy, ktorá leží v Republike československej a ktorá spravovaná bola vdp. Štefanom Szabó-m, odlúčená bola od tejže diecézy a ostala bez vlastného ordinára. V dôsledku toho Jeho Sviatosť Pius XI. pápež z Božskej Prozreteľnosti, aby postarané bolo o spravovanie onej čiastky územia, na návrh Svätej Stolice týmto consistoriálnym dekrétom volí a ustanovuje za apoštolského administrátora územia, patriaceho zo satmarskej diecézy do Československa, vd. pána Abraháma Tahyho a to so všetkými právami, zmocnením a výsadami prislúchajúcimi diecéznym biskupom, s výňatím oných ktoré vyžadujú biskupského charakteru; rušiac súčasne všetky ustanovenia tomuto sa protiviace.

Dané v Ríme, zo sídiel Svätej Consistoriálnej Congregacie dňa 3. septembra 1930.

*Kard. Rossi.
tajomník.*

és a mesékre térnek“ (II. Tim. 4. 3.) Valóban szomorú szívvel kell látnunk napjainkban, hogy az emberek nem tűrik a Krisztus evangéliumának józan tanítását, amely 2 ezredéven át mint világitó fátyla vezette az emberiséget igaz boldogságra. Ma olyan mestereket szeretnek hallgatni, akik hizelegnek az emberi szívek romlott kívánságainak s mint a sötétség fejedelmének munkatársai a teljes hitetlenség és a nyomába járó erkölcsi romlás kárhozatos útjára vezetik a lelkeket. Ám épen ezért ugyancsak az apostol szavaival: „Isten és a Jézus Krisztus előtt, ki megítéli az eleveneket és holtakat, a Ő eljövételére és országára „kérve-kérlek titeket, Tiszteletendő Oltártestvéreim, hirdessétek az ígét alkalmasan és alkalmatlanul, intve, kérve, dorgálva teljes türelemmel és tudománnyal, végezzétek az evangélista munkáját.“ (Tim. II. 4. 2.) szószéken, iskolában, egyesületekben, sajtóban, gyűléseken, felhasználva minden alkalmat Krisztus világosságának és országának terjesztésére, tanulva a sötétség fiaiától, akik ma minden eszközt felhasználnak Krisztus országának lerontására.

Ti pedig, Krisztusban szeretett Hívek! „engedelmeskedjétek előjáróitoknak, mert ők őrködnek, mint akik számot fognak adni lelkeitekért“ (Zsid. 13, 17.). Jól tudja az ellenség, hogy legkönnyebben elbánhatik a nyájjal, ha elidegeníti, eltávolítja őt pásztorától; azért igyekszik minden uton-módon éket verni a pap és hívei közé. Vigyázatok tehát, óvakodjatok a hamis prófétáktól. Vannak nektek pásztoraitok, akiket az apostolok törvényes utódai, tehát maga Krisztus küld a ti lelkeitek vezetésére. Mindaz aki nem ezen az ajtón, vagyis a kath. egyház törvényes küldetésével közeledik hozzátok, az tolvaj és rabló, akinek célja, hogy lopjon, öljön és elveszítsen. (Ján. 10, 9—10). „Fogadjátok tehát szelidséggel a beoltott ígét, mely üdvözítheti lelkeiteket.“ (Jak. 1, 21.) Oltásatok azt be gyermekeitek szívébe is vallásos nevelés által, hogy mint Isten gyermekei növekedjenek hitben, erényben, isteni félelemben. Hozzatok meg minden áldozatot, hogy a családi körből kikerülő gyermekeitek kath. szellemben működő, vallásos, erkölcsös életre nevelő iskolában tanulják meg Isten, egyház és a haza iránt való kötelességeiket. Végül ne feledjétek azt sem, amire szintén Krisztus apostola figyelmezteti a híveket. „Ki az ígében oktatást nyer, részesítse, tanítóját minden jóban.“ (Gal. 6, 6.) Méltányos, igazságos dolog, hogy akik lelkeitekért fáradoznak, függetlenek, mentek legyenek minden anyagi gondtól, hogy an-

nál nagyobb odaadással, önfeláldozással dolgozhasanak lelkeitek üdvösségén.

„Az Isten békesége, mely felülhalad minden értelmet, oltalmazza meg szíveteket és elméteket a mi Urunk Jézus Krisztusban.“

Kelt Ungváron, 1930-ban, szent Mihály arkan-gyal napján.

S ezzel közlöm a kinevezési „Decretumot“ magyar és szlovák nyelven, kérve a főtiszt. papságot, hogy a szószékről azt is felolvassa. 466/30. S. Congregatio Consistorialis Decretum.

Mint hogy a szatmári egyházmegye az Apostoli Szentszék és a román királyság között létrejött Konkordátum értelmében csak ezen királyság határai között szorítkozik, ezen egyházmegye azon része mely Csehszlovák Republika területén fekszik, s amelyet eddig Főtisztelendő Szabó István

kormányzott, lecsatolva ezen egyházmegyétől, saját főpásztorától megfosztatott. Ennélfogva Ószentesége XI. Pius pápa ezen terület kormányzásáról gondoskodni akarván, az Apostoli Szentszék óhájára ezen consistorialis Decretummal a szatmári egyházmegye Csehszlovák részre eső terület Apostoli Kormányzójává választja és kinevezi Főtisztelendő Tahy Ábrahámot, mindazon jogok, felhatalmazás és kiváltságokkal, melyek a megyés püspököt megilletik, kivéve azon ténykedéseket, melyek a püspöki felszentelést megkivánják; hatályon kívül helyezvén minden ezzel ellenkezőt

Kelt Rómában, a Consistorialis Congregatio épületében 1930 Szeptember, 3

S. R. Cardinalis Rossi
titkár.

Grato animo accipi gratulationes Vestras dilectissimi Fratres occasione, qua Sua Sanctitas Pius P. XI. me in Administratorem Apostolicum clementissime denominare dignata est. Gratias plurimas ago Vobis et caritatem vestram mutuo rependens amore, optima omnia salutariaque a Deo omnipotentis vobis et gregibus vestris exopto.

Gratia Ordinarii.

Ad normam s. s. canonum 363. 372. 385. 423. 1393. 1589. 1573. 1574. sequentes nominationes factae sunt: *Vicarium meum Generalem denominavi*: Drem. *Alexandrum Fibiger* sacerdotem jubilarem. *Consultores dec.*: *Ludovicum Ekkel* archidiaconum, *Nicolaum Antal* assessorem s. Sed. prof. rem gymn. *Ludovicum Szentmihályi* vicearchidiaconum. *Franciscum Szvoboda* S. P. Camer. vicearchidiaconum.

Nominationes
personales

Auditus Consultorum dioec. consilii nuncupati sunt:

in Tribunali Sacro: *Officialis*: *Alexander Fibiger* vicarius. *Judices*: *Dr. Samuel Ratkovszky* canonic. hon., *Dr. Josephus Jóna* S. P. Camerar., *Ludovicus Ekkel* archidiacon., *Josephus Pásztor* assessor s. Sed. *Defensor vinculi et Promotor justitiae*: *Franciscus Szvoboda*, *Advocati*: *Nicolaus Antal* et *Ludovicus Szentmihályi*, *Advocatus pauperum*: *Franciscus Pásztor* assessor s. Sed. *Notarii*: *Stephanus Lövincz* et *Josephus Podaril* parochi ac *Bernardus Bujalo* coop.

Examinatores Prosynodales: *Praeses*: *Dr. Alexander Fibiger a)* e Theol. Fund. Dogmatica et Speciali: *Dr. Josephus Jóna* et *Franciscus Szvoboda. b)* e Theol. Morali: *Dr. Samuel Ratkovszky* et *Alexander Knauer* assessor s. Sed. *c)* e Jure Canonico: *Franciscus Pásztor* et *Colomanus Bártfay* parochus. *d)* e Theol. Pastoralis et s. Ritum explanatione, e. Interpretatione s. Scripturae et Syn. Trident.: *Carolus Sirola* vicearchidiaconum. *Andreas Boschetti*, vicearchidiaconum. *Josephus Pásztor* et *Ludovicus Szentmihályi*.

Parochi Consultores: *Ludovicus Ekkel*, *Josephus Pásztor*, *Franciscus Pásztor*, *Alexander Knauer*.

Examinatores Proff. Doctr. Relig. in scholis mediis ap. cand., *Praeses*: *Dr. Alexander Fibiger*. *Examinatores*: *Dr. Samuel Ratkovszky*, *Dr. Alexander Bujalo*, assessor s. Sed. *Nicolaus Antal* et *Ansgarus Horny* proff. Relig. gymn.

Supremus scholarum cath. Inspector: *Franciscus Szvoboda*, *auxiliaris supr. schol. cath. Insp.* *Ansgarus Horny*.

Revisor Rationum Eccl.: *Franciscus Pásztor*.

Censores et Membra Consilii a Vigilantia: *Examinatores prosynodales*: et *Bartholomeus Glazarovics*, *Paulus Kertész*, *Augustinus Richter*, *Joannes Rónai*, *Stephanus Lövincz*, et *Joannes Sörös*.

In cancellaria Administr. Apostolica: *Cancellarius et Secretarius*: *Josephus Podaril*. *Notarius*: *Bernardus Bujalo*, *Actuarius*: *Joannes Bocskoros*.

Vicearchidiaconus Bereghiensis: *Paulus Kertész*. S. Sed. assessor.

Comissio disciplinaria pro doctentibus Cat.

Praeses: Franciscus Pástor,

Referens: Franciscus Szvoboda,

Fiscus: Ludovicus Szentmihályi,

Membra: Vicearchidiaconus District; Parochus

Loci; Ernest Lukács et Josephus Hager. Docentes.

Concursus
pro parochis.

Concursus publicatur usque 31. Octobris pro vacantibus beneficiis Ocnio-Slatina, Jašina, Barbovo et Ubrež. Recurrentes examen prosynodale habentes recursus suos ad Patronum respectivum directos cancellariae mae submittant.

Exercitia
spiritualia.

Sensu can. 126. sequetes presbiteri exercitia Sacra peregerunt diebus 14—18 Septembris in balneo Szobráncz: Administrator Apostolicus, Dr. Alexander Fibiger, Alexander Makár, Josephus Pásztor, Ludovicus Szentmihályi, Franciscus Szvoboda, Stephánus Rokk, Antonius Kompass, Guillelmus Zupka, Stephanus Lőrincz, Franciscus Pirsalsky, Stephanus Reszler, Bernardus Bujaló, Antonius Schönplug, Rudolphus Halmay, Georgius Csalfa, Aemilius Szmuto. et Joannes Barna.

Budapestini: Franciscus Pásztor et Paulus Takács.

Cassoviae: Alexander Knauer.

Egyházi népé-
nek tanítása és
a népiskolák
építkezési ál-
lamsegélyeinek
összeírása.

A főtiszt. papság figyelmét felhívom a Tanügyek, (Zpravy Kat. Školsky Rady). f. é. szept. 20-i 26 és 27. sz. a. közölt Rendeletre. Az előbbiben a püspöki kar a népének kultiválását teszi kötele-
ségünké, az utóbbiban az Országoskat. Tanács kéri a felekezeti népiskolák építkezési államsegélyeinek adatait
Kelt Užhorodon, az Urnak 1930. évében szeptember 30. án.

Tahy Ábrahám
apostoli kormányzó

Venerabiles et Dilectissimi in Christo Fratres!

Lugubre mihi est officium, Vos certiores reddendi de morte Illustris-
simi ac Reverendissimi Domini

Domini ABRAHAM TAHY

Administratoris Apostolici Užhorodiensis, aequae Protonotarii Apostolici,
qui hora tertia noctis 19. Aug. piissime in Domino obiit.

Praestantissima denati Ordinarii merita cunctis nota sunt magis, quam
opus esset, ut de illis per me edoceamini. Vos scitis, quid ille nobis fuerit.
Vere pertransiit inter nos benefaciendo. Merito lugemus Antistitem, qui lux su-
per candelabrum posita lucebat omnibus, qui in domo sunt. Lugemus Pasto-
rem vere bonum, qui in pascuis sa utiferis gregem sibi commissum pascebat
et alebat.

Gementes et flentes ad Te, Domine levamus oculos nostros: Qui con-
trivisti, erige nos. In Te spes et fiducia nostra, ne confundemur in aeternum.

Praesulis obitu iurisdictione eius ad Coetum consultorum Apostolicae
Administraturae Užhorodiensis devoluta, dictus coetus ad mentem sacrorum
Canonum (427 et 432 C. J. C.) die 21. Augusti ad electionem Vicarii Consul-
torum procedens, me infrascriptum in Vicarium Consultoralem elegit.

Dum electionem hanc officiose significo, pro muneris mei ratione memo-
ratos esse volo Vos, Venerabiles et Dilectissimos in Christo Fratres, ut singuli
3 missas Deo Omnipotenti pro refrigerio animae denati Praesulis offerre ne
omittatis.

Simul praesentibus dispono, ut die 4. mensis Septembris in refrigerium
animae eius Sacrum cantatum de Requiem cum Libera (Missa I. cum unica
oratione pro def. Ordinario) celebretur, facto vesperi diei praecedentis per
horae quadrantem pulsu campanorum in cunctis Ecclesiis. De Sacro hoc cele-
brando fideles Dominica praecedenti ex ambone edoceantur, magistratus et
officia vero ad illud invitentur.

Porro ordino, ut usque ad ulteriorem dispositionem in omnibus Mis-
sis sumatur oratio pro re gravi imperata „pro eligendo Pontifice“ (mutatis mu-
tandis), ut Misericors Deus dignum Patri Nostro successorem donare dignetur.

Oremus, Fratres Venerabiles, et etiam populum fidelem ad ferventer
orandum adhortemur, ut sua benignitate vertat luctum nostrum amarissimum
in consolationem spiritus.

Qui ceterum piis ad aram precibus Vestris, Venerabiles et Dilectissimi
in Christo Fratres commendatus persisto.

Užhorodini, die 24. Augusti 1934.

Frater in Domino
Franciscus Svoboda m. p.
Vicarius Consultoralis.

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

1479/1944 . szám.

Az ungi, beregi, ugoceai és maramarósi főesperes uraknak.

Tekintettel arra, hogy egyházmegyénknek határszéli részei hadi övezetté válhatnak, sőt esetleg - amitől a jó Isten mentse meg hazánkat - ellenséges betörtés áldozataivá lehetnek és így megszakadhat összeköttetésük az egyházmegye főpásztorával, vagyis beállhat az Egyházi Törvénykönyv 429. kánonában körülírt "sedes impedita" esete, az idei III. sz. körlevél 1479. sz. rendelkezése értelmében ezennel felruházom a fentnevezett főesperes urakat a szükséges joghatósággal, hogy területüknek ilyen elszakítása esetén mint a nevezett kánonban említett "viri ecclesiastici ab Episcopo delegati" főesperesséjük területén az okvetlenül szükséges intézkedéseket megtehessék és a területükön levő papok munkájáért ideiglenesen megszabják.

Ezzel a hatalommal csak akkor élhetnek, ha arra lelkiismeretük szerint szükség van és a "sedes impedita" állapot megszűnése után főpásztoruknak mindenről pontosan beszámolnak - és közben is a lehetőség szerinti valamilyen módon tájékoztatják.

Arra az esetre, ha a felsőberegi esperesi kerület Beregszászsal nem tudna érintkezni, a fenti joghatóságot a munkácsi plébános esperes urnak is megadom.

Szeretett egyházmegyénket busgó imáikba ajánlot-
tan főpásztori szeretettel vagyok

Szatmárnémeti, 1944 április 14.-én

Méltóságos és Főtisztelendő
P á s z t o r F e r e n c
pápai prelátus, főesperes urnak
Beregszász

Ferenc
püspök

M.

Appendix 3 – II. Letter of the Bishop of Satmar to Rev. Ferenc Pásztor

Római Katolikus Püspökség – Szatmárnémeti
2152/ 1944 szám

Méltóságos és Főtisztelendő Prelátus, Főesperes, Plébános Úr!

A budapesti apostoli nunciatura folyó évi április 18-án 851/1944 sz.a. bizalmas átiratára idemellékelten megküldöm Méltóságodnak azoknak a fölhatalmazásoknak másolatát, amelyeket Őszentsége XII. Pius pápa az orosz bolsevistáktól megszállott lengyel területek Főpásztorainak adott és a mi területünkre is engedélyezett.

Bizunk benne, hogy az isteni Gondviselés megvédelmezi egyházmegyénket a bolsevista betörésektől, mégis hálás gyermeki szívvel akarjuk tudomásul venni Szentséges Atyánk szerető, előrelátó gondoskodását.

Kérem azért Méltóságodat, hogy a fölhatalmazásokat tanulmányozza át és alkalmas módon bizalmasan közölje főesperessége lelkészeivel.

A fenti rendelkezést a munkácsi esperes úr is megkapta.

Méltóságodnak oltárimáiba ajánlottan vagyok.

Szatmárnémeti, 1944. június 14-én

Krisztusban szerető főpásztora

János
püspök

Méltóságos és Főtisztelendő

PÁSZTOR FERENC
Pápai prelátus, főesperes-plébános úrnak
Beregszász

I.

Summus Pontifex, qui sollicitudinem gerit omnium Ecclesiarum quam maxime nunc anxius est de condicione fidelium territorii Reipublicae Polonicae a russo exercitu occupati. Quae enixa prosequens cura pro illorum locorum Ordinariis opportuna dedit mandata, ut, quidquid accidat, dioecesis regimini et continuitati iurisdictionalis potestatis consulatur et Ordinariis iisdem peculiarias concessit facultates in casu tantum verae necessitatis valituras, nempe si professio catholicae fidei ac cultus exercitium aspere prepediantur, graviter onerata super existentia causae eorundem Ordinariorum conscientia.

I. Episcopi residentiales territorii Reipublicae Polonicae a russo exercitu occupati, duos sacerdotes quamprimum nominent, qui si sedes ob Episcopi captivitatem, relegationem, exilium aut inhabilitatem ita impedita sit, ut ne per litteras quidem cum dioecesanis libere communicare ipse possit, dioecesis regimen suscipiant, sibi invicem succedendo secundum ordinem ab ipsis Episcopis statutum. Iidem Sacerdotes Episcopo mortuo, unus post alium, succedent, quoties ob extraordinarias circumstantias, russicae occupationis causa, electio Vicarii Capitularis ad normam iuris impossibilis evadat.

Qui Dioecesim regendam, ut supra, suscepit, quamprimum, si id fieri possit, Apostolicam Sedem de assumpto munere certiolem reddendam, curet, et sacerdotem statim nominet, qui, sua vice, alteri iam delecto succedat.

Qui ita regimen obtinet, iisdem obligationibus tenentur, iisdem iuribus fruuntur ac Episcopi residentiales, et iis facultatibus extraordinariis gaudent quae infra recensentur, exceptis iis, quae episcopalem characterem exigunt, et hoc ipsi careant.

II. SS. mus D. nus Noster PIUS PP. XII. Ordinariis locorum territorii Reipublicae Polonicae a russo exercitu occupati, circumstantiis, de quibus supra, revera existentibus, et donec aliter a Sancta Sede disponatur, sequentes facultates benigne concedit, quae, quatenus de permissionibus vel dispensationibus aut concessionibus sacerdotibus largiendis agatur, ab iisdem locorum Ordinariis sacerdotibus utriusque cleri indulgeri possunt, iis non exceptis, quando necessitas urgeat et impossibilis sit recursus ad proprium Ordinarium, qui ad alienam dioecesim pertineat vel alius sint ritus.

I. a. / Celebrandi Missam pontificalem sine caligis, tunicella, dalmatica, chirotecis, quatenus huiusmodi paramenta pontificalia non habentur;

./.

b/permittendi Missae celebrationem, etiam publicam, quatenus desint ecclesia vel oratorium, altare, sacra suppellex:

1. in quolibet decenti loco vel sub dio, quamvis desit petra sacra,
2. cum calice vitreo dummodo solido et, quatenus fieri potest, a quocumque usu profano secreto,
3. cum duobus luminibus, si haberi possunt, ex quacumque substantia confectis,
4. absque praescriptis papamentis liturgicis, adhibitis tantum, si habeantur, super vestem talarem superpelliceo et stola,
5. absque ministro vel ullo teste;

c/permittendi, si deficiat Liber Missalis et sacerdos preces memoria teneat, celebrationem Missae Votivae de B.M.V. etiam in festis duplicibus primae et secundae classis, vel de Requiem, festis duplicibus primae et secundae classis tantum exceptis.

2. Permittendi sacerdotibus, ex gravissimis et urgentissimis causis, in quo graviter Ordinariorum oneratur conscientia, ut servatis servandis, eodem die, ter Sacrum litare valeant, diebus dominicis et festis de praeepto, tum in ecclesiis et oratoriis publicis et semipublicis. quum si expediens fuerit, in ipsis privatis domibus, dum id exigat publicum fidelium bonum, remoto in his sacris peragendis quocumque scandali vel profanationis periculo.

4. Dispensandi ab applicatione Missarum pro populo sacerdotes illos, qui longe a proprio grege vitam ducere debent nec ullos fructus a beneficio paroeciali percipiunt.

5. Concedendi sacerdotibus Sacrosanctum Missae Sacrificium diebus dominicis ac festis de praeepto iterantibus, ut ipsi, inopinae causae, elemosynam etiam pro altera Missa percipere possint.

6. Conficiendi Olea Sacra cum sacerdotibus quos habere poterint, etiam extra diem Coenae Domini.

7. Concedendi ut adhibeantur Olea Sacra etiam antiqua, non tamen ultra quattuor annos, dummodo corrupta non sint, et, peracta omni diligentia, nova vel recentiora Olea Sacra haberi nequeunt.

8. Consecrandi, per se vel per alios sacerdotes sibi benevisos, altaria mobilia cum formula brevi a S. Sede approbata et concedi solita.

9. Concedendi sacerdotibus ut calices et patenas cum oleis ab Episcopo benedictis consecrare valeant.

./.

10. Benedicendi valide et licite, etiamsi caractere episcopali expertes, Oleum infirmorum.

11. Concedendi parochis, vel aliis sacerdotibus eorum vices gerentibus, facultatem benedicendi aquam baptismalem ea breviori formula qua Missionariis Peruanis Paulus PP. III uti concessit, quaeque in appendice ad Rituale Romanum legitur.

12. Permittendi sacerdotibus ut functiones Maioris Hebdomadae in privatis domibus seu Oratoriis peragere possint, iuxta ritum Benedicti PP. XIII.

13. Concedendi ut, cum necessitas postulaverit, Sacramentum Baptismatis sequenti formula, servatis quoad reliqua de iure servandis, administretur:

Sacerdos: "N. quid petis ab Ecclesia Dei?"

Patrinus: "Fidem."

Sacerdos ungit infantem in pectore et inter scapulas dicens:

"Ego te lineo + oleo salutis in Christo Jesu Domino Nostro ut habeas vitam aeternam."

✠ "Amen."

Sacerdos: "Credis in Deum Patrem Omnipotentem, creatorem coeli et terrae?"

/✠/"Credo."

Sacerdos: "Credis in Jesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, natum et passum?"

✠ "Credo."

Sacerdos: "Credis in Spiritum Sanctum, Sanctam Ecclesiam Catholicam, Sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, et vitam aeternam?"

✠ "Credo."

Sacerdos: "Ego te baptizo in nomine + Patris et + Filii, et Spiritus + Sancti."

Deinde ungens Chrismate dicit: "Deus omnipotens Pater Domini Nostri Jesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu Sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum, ipse te lineat chrismate salutis in eodem Christo Jesu Domino Nostro in vitam aeternam. Amen."

14. Administrandi, licet caractere episcopali expertes, Confirmationis Sacramentum, ad normam Instructionis in appendice ad Rituale Romanum relatae, itemque deputandi, ad idem Sacramentum administrandum, sacerdotes, quantum fieri potest, in aliqua dignitate ecclesiastica constitutos, vel munere Vicarii Foranei fungentes.

15. Concedendi:

- a/ut fideles quacumque hora diei aut noctis etiam non ieiuni SS. Eucharistiam sumere possint, ita tamen ut si ipsi fideles praevidere valeant horam vel momentum quo ipsi dabitur tantum sumere Sacramentum, satagant ut ad idem accedant, quantum fieri potest, postquam saltem ab una hora, ab epulis abstinuerint, et etiam possint Illud occulte suis manibus accipere et sese occulte communicare, ne sacerdotes cognoscantur et deprehendantur, dummodo nullo irreverentiae aut alio periculo Sacramentum exponatur;
- b/ut quoties pro sacro Viatico ministrando desit sacerdos, aut diaconus, aut subdiaconus, aut clericus, qui sint ad rem idonei et parati, adhiberi possit vir pius et moribus communiter probatus, qui deferat secreto SS. Species in vase benedicto aut benedicendo, quas ipse aegrotus suis manibus sumet; quod si hic SS. Species sumere nolit aut non valeat, Eadem ministrentur a viro Eas deferente, factis deinde manuum abstersionibus seu purificationibus;
- c/ut sacerdotes SS. Species sine lumine, in loco tamen decenti, retineant, si ab haereticis aut infidelibus sit sacrilegii periculum.

16. Permittendi christifidelibus ut a dominica Septuagesima usque ad festum Apostolorum Petri et Pauli praecepto annuae Confessionis et Communionis satisfacere possint.

17. Concedendi confessariis ut

a/sua iurisdictione uti valeant in toto territorio infesso religioni regimini obnexio, nulla habita ratione ~~finium~~ finium singularium Dioecesium,

b/absolvere valeant a casibus et censuris reservatis sive Ordinariis locorum, sive S. Sedis, et ad hoc uti possint extraordinaria facultate concessa Canone 2254,

c/dispensare valeant ad irregularitates quoad iam in Sacris ordinatis, remoto scandalo, et si agatur de delicto reparato scandalo et imposita salutari poenitentia, si possibile sit et prout casus ferat: et etiam pro foro externo, facta tamen in scriptis attestazione suo tempore in Curia producenda et interim caute adservanda,

d/absolvere et dispensare possint in quacumque simonia, etiam reali, dimissis beneficiis, et super fructibus male

./.

perceptis, iniuncta aliqua elemosyna vel poenitentia salutari, vel etiam retentis beneficiis, si fuerint paroecialia, et non sint quae parochiis praefici possint,

e/impertire possint indulgentiam plenariam primo conversis ab haeresi,

f/dispensare et commutare queant votum privatum et iusurandum, sine praeiudicio tamen iuris tertii quaesiti.

18. Per se vel per personas specialiter delegatas

a/sanandi seu revalidandi matrimonia nulliter contracta praevisa impedimentorum dispensatione /uti infra determinabitur/, per renovationem consensus praestiti coram duobus testibus et parcho aut alio sacerdote, si haberi possunt, secus coram solis testibus, et in scriptis documento exarato a testibus subscribendo, et si scribere nesciant hi, aut nolint, aliter conficiendo ita ut congrua habeatur probatio de matrimonio celebrato, et illud documentum caute adservari debet quousque possibile sit idem ad Curiam Episcopalem transmittere;

b/dispensandi ab omnibus impedimentis vel dirimentibus, etiam multiplicibus - exceptis tamen iis provenientius ex sacro presbyteratus ordine, et ex votis sollemnibus professionis religiosae, aut simplicibus tamen matrimonium irritantibus, ex affinitate in linea recta consumato matrimonio, - praestitis - quoties agatur de matrimoniis mixtis, sive ex disparitate cultus, sive ex mixta religione, canonicis cautionibus, de quibus, aequae ac de concessa dispensatione et de pontificia ac facultate in praefato documento facienda est mentio; ..

c/sanandi in radice matrimonia iam contracta, quando ab una vel ab utraque parte renovatio consensus obtineri non valeat, dummodo constet de perseverantia praestiti consensus maritalis, praevisa dispensatione impedimentorum, ut in b/, et confecto documento probatorio atque praestitis cautionibus si agatur de matrimoniis mixtis;

d/dispensandi, quoad matrimonia contrahenda, ab omnibus impedimentis ut in b/, et iuxta modum ibi praestitum.

19. Concedendi sacerdotibus ut fidelibus ritus orientalis omnia sacramenta, uno ordine sacro excepto, etiam absque licentia Episcopi vel Parochi, ritu latino administrent, quin tamen fideles ea suscipientes ad ritum latinum transire censeantur.

20. Commutandi onus divini Officii recitationis cum onere recitandi integrum B.M.V. rosarium, quoties periculum sacerdotibus imminet ex cognita, etiam ex mera Breviarii delatione, eorum qua-

21. Concedendi ut quilibet sacerdos dispensare valeat, quoties ei in Domino expedire videbitur, super lege abstinentiae et ieiunii diebus praescriptis.

22. Per se vel per personas delegatas concedendi familiis in quibus altera pars est ritus orientalis, altera pars ritus latini, facultatem observandi ieiunia et festa iuxta ritum alterutrum ob conformitatem in eadem familia.

23. Concedendi ut clerici vestes saeculares induant, si aliter vel transire vel permanere non poterunt in territorio sub Russorum potestate constituto.

III. Quod si nova adhuc territoria vel Poloniae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religionum rerum condicio iniqua atque aspera evadat, SS. mus D. nus Noster Pius PP. XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis horum locorum concessae censeantur.

Si vero dioecesis quaedam ita divisa maneat, ut pars eius sub Russorum dominatione sit, non autem sedes episcopalis, loci Ordinarius tempestive suum Vicarium pro regione occupata constituat, eique omnes necessarias facultates, extraordinarias quoque supra numeratas, concedat.

EX Aedibus Vaticanis, die 30 Novembris 1939.

Appendix 3. – IV. Letter of the Bishop of Satmar to Rev. Ferenc Pásztor

Ordinariatus L.R.Szatmariensis
Nr. 3334. 1944. Szatmárnémeti, die 31. Augusti 1944-
Illustrissime ac Reverendissime Domine,
Domine Archidiacone !

REVERENDISSIMAE DOMINATIONIS TUAE transmissae sunt die 14 Junii No 2152. quaedam facultates extraordinariae, quibus in casu sedis impeditae ad normam can. 429. REVERENDISSIMA DOMINATIO TUA uti et frui poterit.

Interim Ssmus Pater novas quoque facultates concessit tum pro Ordinariis, tum pro Sacerdotibus.

Facultates die Junii transmissae valent et nominantur Facultates I.A./ his accedent pro Ordinariis: Facultates I.B et II. – Pro omnibus sacerdotibus concessae sunt Facultates sub no III.

Velis elenchum pro Ordinariis caute conservare, studere et in casu necessitatis illis prudenter et iuxta tenorem textus úti – elenchum vero pro sacerdotibus sub no III. caute et secreto, sed cito velis singulis sacerdotibus in vinea Domini quocumque modo laborantibus tradere.

Oremus multum pro S.Matre Ecclesia, pro Regno S.Stepsani et pro Alma Nostra Dioecesi.

Paterna cum benedictione
Joannes episcopus.

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino
Francisco Pásztor
Praelato Suae Sanctitatis, archidiacono
Beregszász

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

2050/1944... szám.

Délutáni és esti szentmisék.

Az Apostoli Szentszék folyó évi május hó 19-én 1084/1944.sz.alatt engedélyt adott arra, hogy fontos okokból, pl. légiveszély miatt délelőtt elmaradt a szentmise, a hívek nagy részének aladályoztatása, éjjeli szolgálat, vagy más délelőtti munkabeosztás, stb. miatt - a háboru tartama alatt vasárnapokon és kötelező ünnepeken a délutáni órákban is lehessen szentmisét bemutatni. A hívek ezen a szentmisén szentáldozáshoz is járulhatnak.

Ezzel kapcsolatban a következőképen rendelkezem:

1. Ahol a légiveszély vagy légitámadás miatt a délelőtti szentmise vagy annak a lényeges része elmaradt, ott a délutáni órákban legyen szentmise, melynek idejét esténként a hívekkel alkalmas módon közölni kell.

2. Ahol a munkaviszonyok miatt a hívek jelentékeny része délelőtt folyamán nem juthat szentmiséhez, az illetékes plébános az okok felsorolásával tegyen nekem jelentést. Kellő indoklás mellett az engedélyt meg fogom adni.

A misézópapnak és a délután áldozó hívőknek négy-órás szentségi büjttel kell előkészülniök. Erről a lelkipásztorok a híveket oktassák ki. Az esti szentmise legkésőbb 7 órakor fejeződjék be. Természetesen rövid szentbeszédet is mondjon a misézó.

Szatmárnémeti, 1944. augusztus 31.-én

+ J á n o s sk.
püspök

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

2050/1944. szám

3/IV. b

Nagyontisztelendő

Római Katolikus Püspöki Hivatalnak

Beregszász

./.

Idemellékelten tisztelettel küldöm meg F. Nt. TISZTELENDŐ BŐGÉDNEK a délutáni és esti szentmisék gondnokságára vonatkozó rendelkezést, amelyet a legközelebbi körlevélben az összes plébániákkal közölni fogok. Kérem F. Nt. TISZTELENDŐ BŐGÉDDET, hogy a kapott engedéllyel lelkiismeretes körültekintéssel és a hívek értesítése után csejjen.

Szatmárnémeti, 1944. augusztus 31.-én

püspök

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

3334/1944. szám.

I. B./

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesia versatur in iis Hungariae regionibus quae Russiae ditioni in praesens subduntur, SS. mus D. N. PIUS Divina Providentia PAPA XII. benigne indulget Ordinariis earundem regionum ut, pro suo prudenti arbitrio et conscientia, Sacerdotes sibi subditos quoad horam et jejunium servandum pro Missae celebratione dispensare valeant prout sequitur:

1. Ut sacerdotes, qui in aliam regionem relegati sunt /vulgo "deportati"/ vel in captivitate versantur, vel fuga sunt latitantes, celebrare valeant non servato jejunio, et quacumque hora.

2. Ut etiam sacerdotes qui in conditionibus Sacerdotum de quibus sub N.º 1. non versantur, quacumque hora et non servato jejunio celebrare valeant diebus dominicis et festis, ut fideles praecepto audiendi Sacrum satisfacere possint: ita tamen ut huiusmodi Sacerdotes ante Missae celebrationem jejunium saltem quattuor horarum servent, nisi ipsi ex inopinato celebrare debeant.

3. Ut Sacerdotes in locis ubi SS. mum Sacramentum non est asservatum, quacumque hora et non servato jejunio celebrare valeant ad S. Communionem fidelibus distribuendam.

4. Ut Sacerdotes, qui aut in loco dissito aut hora tardiore celebrare debeant et ratione infirmiae valetudinis jejunium servare non valeant, aliquid per modum potus vel medicinae ante S. Missam sumere possint.

Idque perdurantibus tantum praesentibus locorum et personarum adiunctis.

Quae facultates et concessae dispensationes secretae erunt servandae, nisi earum manifestatio necessaria sit ad vitandum scandalum.

Ordinarii autem, Sacerdotibus, quibus dispensationem concesserint, etiam instructiones dabunt ad huiusmodi dispensationum abusus praecavendos.

Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum rerum conditio iniqua atque aspera evadat, SS. mus D. N. PIUS Divina Providentia PAPA XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis horum locorum concessae habeantur.

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

3324/1944. szám.

II.

Omibus latini ritus Hungariae Ordinariis.

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesiae versatur in his Hungariae regionibus quae Russiae ditioni in praesens subduntur, S. S. P. PIUS Divina Providentia PAPA XII. benigne Ordinariis locorum ritus latini earundem regionum sequentes facultates, ad biennium a die praesentium computandum, dummodo hodierna peculiaria adiuncta tandem perseverant, benigne indulget:

1. Concedendi sacerdotibus facultatem valide et licite matrimonii uno tantum teste vel absque testibus assistendi si de nuptiaribus agatur qui, utpote factioni communisticae aut exercitui adhaerentes, matrimonium religiosum coram testibus contrahere formidant, dummodo de statu libero contrahentium et de absentia impedimentorum sacerdoti constet.

2. Facultatem matrimonium in radice sanandi et revalidandi, muliere sanationem connubii a se civiliter initii postulante, quum virum nullimode inducere possit ad explendam matrimonii formam, dummodo prior maritalis consensus perseveret, separationis sive divortii periculum absit et nullum obstat canonicum impedimentum, a quo Sancta Sedes non dispensat, cauto insuper pro viribus ne scandalum exinde obveniat, et ut, si quod existat amoveatur. – Ordinarius oratricem hortatur ut, opportuno tempore et si prudenter liceat, alteram partem edoceat de obtenta sanatione; eique oratrici in mentem revocet obligationem, quae gravissime in quolibet casu adstringitur, sibi vindicandi libertatem ad debita catholicae religionis officia obunda et ad prolem baptizandam et christiana ratione educandam. – Ordinarius denique concessam sanationem, mentione facta huius pontificiae facultatis, in libro in Curia Episcopali adservando adnotet; eiusdemque sanationis gratiae adnotatio fiat quoque in libro matrimoniorum et si casus ferat, in libro subsecretis servando.

3. Facultatem, cum praesentes difficultates communicationem cum aliis praepediant ac documenta periculum iacturae facile subire possint, constituendi Tribunal secundae instantiae in sua dioecesi, servatis tamen quae sequuntur conditionibus: a/ iudices primi et secundi gradus sint diversi ad normam can. 1571 C. J. C.; b/ serventur normae statutae a S. Congr. de Discipl. Sacramentorum tum in Litteris diei 1. Julii 1932, tum in Instructione diei 15. Augusti 1936, quae in Actis Apostolicae Sedis editae sunt; c/ explicita mentio fiat praesentis facultatis tam in verbali concordationis dubiorum in altera instantia, quam in secunda sententia.

4. Facultatem professus matrimoniales modo breviori, si necessitas postulet, conficiendum, servatis tamen in substantialibus Codice J. C. et Instructione S. Congr. de Disciplina Sacramentorum diei 15. Augusti 1936. Huiusmodi facultas ideo non dispensat a praescriptis, quae respiciunt: a./ personas Tribunal constituentes necnon vinculi defensorem et, si casus ferat, iustitiae promotorem; b./ habilitatem ad agendum in iudicio; c./ citationem coniugum; d./ duplicem sententiam conformem et numerum iudicum. – Insuper, uti patet, Tribunal omnia peragere debet quae ad necessariam certitudinem de veritate enarratorum consequendam requiruntur.

5. Concedenti, accedente necessitate – graviter onerata Ordinariorum conscientia – religiosis, qui ordines sacros nondum susceperunt et religiosis feminis, in casibus singularibus, dispensationem a votis etiam solemnibus. – Quodsi Ordinarii locorum facultatibus, quae haec non conceduntur iam antea usi fuerint, S. S. P. Pius XII sanationem actuum benigne indulgere dignatus est.

Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Rusorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum rerum conditio iniqua atque aspera evadat, SS-mus D.N. Pius Papa XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis ritus latini horum locorum ad biennium ut supra, concessae penseantur.
Contrariis quibuscumque non obstantibus.

//

Appendix 3/VIII. Permissions for every priest in Hungary

3/VII. III.

Latini ritus Hungariae Sacerdotibus relegatis, captivis,
latitantibus.

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesia versatur in iis Hungariae regionibus, quae Russiae ditioni in praesens subduntur, SSmus D.N. PIUS Divina Providentia PAPA XII sacerdotibus ritus latini, qui in aliam regionem relegati sunt /vulgo "deportati"/, vel in captivitate versantur vel fuga sunt latitantes benigne concedere dignatus est:

1. Facultatem Sacrosanctum Missae Sacrificium celebrandi:
 - absque liturgicis paramentis,
 - utendo, si opus sit, poculo ex vitro ordinario,
 - adhibendo, si desit panis azymus, panem fermentatum, dummodo sit vere triticeus,
 - absque vino in ablutione,
 - absque luminibus,
 - sine reliquiis, sed super lino, si addit.
 2. Facultatem celebrandi, si deficiat Liber Missalis, Missam votivam de B.M.V. etiam in festis duplicibus primae et secundae classis, vel de Requiem, festis duplicibus primae et secundae classis tantum exceptis.
 3. Dispensationem ab obligatione applicandae Missae pro populo.
 4. Facultatem, dummodo tempore inceptae "deportationis" vel captivitatis aut fugae suspensioni a ministerio audiendi confessiones obnoxii non fuerint;
 - a./ sacramentales confessiones christifidelium et utriusque sexus religiosorum excipiendi in toto territorio infense, religioni regimini obnoxio, nulla habita ratione finium singularum diocesium;
 - b./ absolvendi a peccatis quibusvis et censuris etsi quomodolibet reservatis et notoriis, exceptis casibus:
 1. apostasiae a fide,
 2. violationis directae secreti sacramentalis,
 3. attentati matrimonii pro sacerdotibus, necnon
 4. sollicitationis et absolutionis complicitis, si recursus fieri poterit ad Sanctam Sedem vel ad Ordinarium facultatem habentem; - secus sacerdotes etiam a supradictis peccatis absolvere possunt, firma manente, quando fieri poterit, obligatione recurrendi ad Sanctam Sedem.
 5. impertiendi indulgentiam plenariam primo conversis ab haeresi;
 - d./ dispensandi et commutandi votum privatum et iurandum sine praesudicio tamen iuris tertii quaesiti.
Idque perdurantibus tantum praesentibus locorum et personarum adiunctis.
Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum condicio iniqua atque aspera evadat, SSmus D.N. Pius Divina Providentia PAPA XII constituit, ut praefatae facultates etiam sacerdotibus ritus latini horum locorum, in supra memoratis conditionibus constitutis, concessae habeantur.
- ~~Contra rite quibuscumque non obstantibus.~~

Appendix 4. Report from a parish

A kisszelmenci róm.kat.lelkészi hivataltól.

4./1947.

D.a J.Kr.

Az 1946. évi lelkipásztori munka rövid összefoglalása.

A szervezés alatt lévő kisszelmenci lelkészség 1945. november 1-vel elvesztette területének több mint felét. Ezzel magyarázható az, hogy az elmúlt év folyamán mindössze egy keresztelés, két temetés és három esketés történt. Filiáiból megmaradt Palágy és Gálocs, valamint Dobóruszkától itt maradt Palló község, de az utóbbiban egy gör. kat. Lelkész telepedett meg, aki a róm. kat. hívek ügyeit is önállóan intézi.

Mindezek és a jelen külső körülmények ellenére is a hitélet szép eredményt tud felmutatni. Ily kis számú hívő sereg mellett is az évi szentáldozások száma kerekén 5420 volt. A hitélet elmélyítése céljából:

Minden első csütörtök délutánján megtartottuk a közös szentségimádást, ezalatt gyóntatást.

Minden első pénteken az egyházközség 60 százaléka szentáldozáshoz járult.

Minden első vasárnapján egésznapos engesztelő szentségimádást tartottunk.

Minden hétfőn, szerdán és pénteken hittanóra volt az iskolaköteles gyermekek számára.

Minden kedden délután hittanóra és gyakorlati oktatás volt a felnőtt ifjúság részére. Anyag: Egyháztörténelem. Bangha: Világnézeti kérdések.

Minden péntek délután Keresztúti ájtatosságot tartottunk.

Minden szombat délután egyházi énekpróba és utána Litánia a Szűz Anya tiszteletére.

A filiák havonként 1-1 szentmisét kaptak. A filiák gyermekei is és ifjúság kivétel nélkül mind, még a gör. kat. szertartásúak is, bejártak hittanórákra a máterba.

Farsang végén háromnapos engesztelő szentségimádást tartottunk, napi két-két elmélkedéssel.

A nagybőjt folyamán minden este szentbeszéd volt az Úr Jézus szenvedéséről.

Május minden estéjén májusi ájtatosságot tartottunk, hetenként háromszor is szentbeszéddel és az énekkar minden este külön, új énekkel szerepelt. Megtartottuk az Anyák napját is az első nyilvános Hittan-versennyel egybekötve. Ez különösen igen nagy hatást váltott ki a hívek körében. Ugyancsak május 12-én volt a gyermekek megáldása és utána egy nagyon szép és lélekemelő műsoros ünnepély.

Május hónap folyamán megtörtént a Rózsafüzér Társulat átrendezése és új tagfelvétele.

Június hónap minden napján Jézus Szt. Szíve ájtatosságot tartottunk és minden este elmélkedéssel /Matteo: Jézus a szeretet Királya./, valamint közös esti imával kötöttük azt össze. – E hónap folyamán különös ünnepi külsőségek között megújítottuk a községünk, valamint családjaink felajánlását Jézus Szt. Szívének.

Október hónap folyamán, tekintettel a gyenge lábbelire és esős, hűvös időre, hetenkint csak háromszor tartottunk esti ájtatosságot. Egyéb napokon reggel végeztük el a Rózsafüzért.

Október 8-án, a község fogadalmi ünnepén. Különösképpen ünnepeltünk lélekben és külsőségekben is. Ez alkalommal a ker. papságból jelen voltak: az Esperes, valamint

a ker. jegyző, és a császlóci prépost úr is, aki egy a háborútól megrongált és most megújított keresztet áldott meg és mondott igen szép szentbeszédet.

Nem mulasztotta el a lekipásztor az év folyamán minden egyes alkalommal felhívni a hívek figyelmét a „teljes búcsú” elnyerési lehetőségére. Különösen Mindenszentek és Halottak napján.

Advent folyamán, jóllehet nagy nehézségbe esett a határszéli parancsnokság engedélyét kieszközölni a hajnali világitásra, rendszeresen megtartottuk a Rorátét.

A hívek kivétel nélkül mind elvégezték karácsonyi szentgyónásukat.

A múlt visszaéléseit tapasztalva a karácsonyi pásztorjátékokkal kapcsolatosan, a lelkész ez évben két csoportot tanított be: egyik a felnőttek, másik a gyermekek csoportja, karácsonyi, tisztán vallásos tárgyú és igen épületes pásztorjátékra, amelynek nem maradt el sem erkölcsi, sem pedig anyagi sikere.

Abban a reményben, hogy az övéit szerető jó Jézus az új esztendőben még több kegyelmet fog adni ahhoz, hogy a kevés munkás ellenére is még többet dolgozhassam az Ő nagy aratásában, zárom jelentésemet:

Kisszelmenc, 1947. január hó 5-én.

Bakó Zoltán

lelkész

(körpecsét)

(RÓM. KAT. LELKÉSZI HIVATAL KISSZELMENC)

Tölvisztelendő Biboros Atya, kedves Papság és Hivék!

Ungvár hívő népe, szeretettel üdvözlö a pápa oxlopos Főpapiját és háromszoros boldogsággal örvendeztetni meg Magyarországi Biborosát:

1. boldogság: amint az orsz. nevezetnek ősi szent városán Konzerod-Pskov, az ukránoknak hívés - úgy a magyaroknak ősi szent városa: Ungvár. Ungvár adta a magyaroknak a nevet: Ungária. Ezent hívják, ezer év óta a magyarokat az egész világon: ungar-oknak. Már a római birodalom idején ung-nak nevezték e földet és a várost, amint Entergom is a Duna ősi Iszler nevelől kapta az Iszlergom nevet. A franciák a görög heheketet adták hozzá: "Ungrie". Tehát én most mint magyar kardivális - nem idegenbe jöt - hanem abba a városba jött, amely ezer év óta névadója volt a Szent István birodalomnak.

2. boldogságot nyújtja Önnek Ungvár temploma. Ez a templom nem erektéként árt a monstrauciát, amelyben Rakóczi Ferenc és bujdosó társai Rodostóban imádkáltak az Orláriszantségben jelen lévő Ur Jézus, mehet innen vilték magunkkal és a fejedelem halála után ide küldtek vissza.

3. boldogságot nyújtja Önnek a felvidék népe, amely kei krisztályisítottá art a Tiszakalki nyelvet, mehet Pázmány és Kazinczyék a magyar nyelv irodalmi nyelvűvé tettek és amely nyelv korodamentes alrones-ként ösrefogja a világ ömes magyarjait.

Kérjük Önt fogadja szeretettel tőlünk ezt a három boldogságot és Vesse kitárlhetetlenül Főpapi szívébe. Kérjük Önt, áldjon meg minket a felvidék népet, mely tisztelettel árti az Ungária hagyományait. Áldjon meg minket azzal a monstrauciával, amellyel Rodostóban lévő kat. pap megáldotta az ottani szánúit magyarokat. És áldjon meg minket azzal az edes anyanyelvvel, amellyel Kazinczyék egy nagy családdá ösnekovácsolták a világhon élő öskes magyarokat.

Tessék átadni a magyar Kormányoknak köszönetünket, hogy Önt magyar követnek hozzáunk elküldte. Tessék elvinni a Szentatának üdvözlésünket és kérésünket, ha a Skovjetunióba jön, első állomása legyen Ungvár.

Isten áld meg

Te nagy földi eltáruk...
Hozzájuk tölvisztelendő

pálus Ágoston, Ungvár.

Kedves Érsek Atya, Kedves Papság és Hívek !

Szeretett Rokonunkat fogadjuk az Érsek Atya személyében,
mert : Ezeréves rokonság fűzi Ungvárt Egerhez.

Csak 200 éve hasították ki a szatmári és kassai egyházmegyéket (1804.III.23.) az egri püspök joghatósága alól. Addig Eger adta Ungvár papjait és szerzeteseit. Ung megye szerzetesei Egeren keresztül hozták Kárpátaljára a legjobb szőlőfajtákat (olasz rizling, ottelló stb.). Ungvár városának címere: "gerezd, szőlőfürtőkkel" a volt megyeháza ormán, maig hirdeti ezen rokonságunkat. 1776-ban Eszterházy Károly egri püspök, az egész egyházmegye részére meghagyta, hogy a szent Olvasót a pap előimádkozása mellett → a legmértoságosabb Oltáriszentség kitételével - imádkozzák a hívek. És mi itt Ungváron és egész Kárpátalján így is imádkozzuk azt egri meghagyás alapján 200 éve! Ez is bizonyosság arra, hogy Eger tovább él emlékeztünkben és szívünkben !

Mit adott Ungvár, visszonzásul Egernek ?

Adta Eger védőjét ; Dobó Istvánt (1520 - 1572), aki az Ungvár melletti szerednyei várban született, az ungvári jezsuiták kollégiumában nevelkedett és lett győzedelmes hadvezere Európának. A török 150 ezer fős sereggel támadta Európát. Bemozgósították az egész Kaukázust, Ukrainát, és Kazachsztánt. Maga Kazachsztán - ahová minket a lágerbe vittek - oly nagy mint Francia, Német orsz. és Anglia együttvéve és Kazachsztánnak most mégis csak 5 millió benszülött lakosa van, mert Egert és Európát támadó harcokban felmorzsolódtak fiai. A magyar nemzet is az évszázados élet-halál harcban elvérzett. Abban az időben francia, német az angol nép 5-milliónyi volt, ezek 50-milliót meghaladó nemzetekké gyarapodtak, a magyar 10-millió kis nemzet maradt, mert élő erejét Európa és a kereszténység megmentéséért áldozta.

Ó, Te feledékeny Európa ! Mohi pusztá után, Mohácsi vész után, 150 éves török megszállás után mikor köszönöd meg ennek a maroknyi népnek, hogy emberiséggel, kulturáddal, kereszténységgel életben maradtál ??

Dobó István a győzelem után ismét Ungvárra jött és itt az ungmegyei Dobófalván pihennek földi maradványai. Az egri nők hősi példája lelkesítette a kárpátaljai édesanyákat, akik átéltek a szatmári szarnokság legszörnyűbb borzalmaival: a sorozatos letartóztatásokat, lágerüket, deportálásokat, trükköt és a kemencei Szikláról való letaszításokat és novemberben együtt menettek férjeikkel a rabokkal Lemberg felé. Hátissákos elemőzsiájukkal megmentették nem egy családapa életét. Utána egyedül kellett nevelniük árva maradt családjukat.

A zsinat után Eger a legjobban átélte a mi árvaságunkat, és a Liturgiánál nélkülözhetetlen misekönyvekkel és más szerzetaskönyvekkel látott el bennünket. És Ön kedves Érsek Atya, saját könyvtárából egy láda könyvet küldött a mi Vikáriusunknak az Ungvári pappal.

Ungvár, Dobó pátriája, szeretettel üdvözlí Eger rokon Ersekét, szent István Főpapját. Tessék elmondani Eger népének, hogy nemcsak teste nyugszik itt Dobó Istvánnak, de a kereszténységet forrón szerető szíve továbbra is itt dobog mindnyájunk keblében. Mi kárpátaljaiak mindnyájan tudatában vagyunk annak, hogy Péter sziklájára építette fel Krisztus Urunk az Egyházat és a pokol kapui soha nem vesznek erőt rajta !

Hol szent Péter sirba téve.....

Ungvár, 1989. november 11.

páter Ágoston.

Appendix 6. Agreement proposal

M e g á l l a p o d á s

.... /püspök, ordinarius, előjáró/ Egyházmegye vezetője és egyházmegyerészi kormányzó között az Egyházi Törvénykönyv 271.kán.értelmében papjának másik egyházmegyében történő szolgálattételéről.

Az engedélyező püspök a következőket kívánja:

Nevezett pap a Egyházmegye inkardinált papja marad, valamint magyar állampolgár, mely abban is kifejezést nyer, hogy állandó lakása és az egyházmegyében bejegyzett hivatala /szolgálata/ van. Ezen szolgálati helyén évente négy alkalommal /amely kettőre egybevonható/ egyházi funkciót végez összesen mintegy 10 napot. Évente jelenjen meg az egyházmegye püspökénél, valamint az egyházi előírások szerint lelkigyakorlatot is végezzen. Szolgálatát az Egyházi Törvénykönyv előírásai szerint kell átvennie és folytatnia különösen az 528–535 kánonok előírásait megtartva.

A szolgálata 5 évre szól, amely 2 év után újra megfontolandó, majd 5 év után csak 3 hónap elteltével kérhető újra. Saját egyházmegyéjében kongruát vagy meghatározott fizetést kap, ebből nyugdíjjárulékot fizet és így majdan nyugdíjra jogosult. Ott, ahol szolgálatot teljesít, az egyház megbízásából teszi, ezért számára e helyen kell biztosítani szolgálat ellátásához alkalmas lakást-fűtést-világítást és ellátást, valamint lelkipásztori útjainak biztosítását gépkocsival. Mindez nem jövedelme, hanem szolgálatának feltétele. A hasonló szolgálatokat ellátó papok fizetésének megfelelő pénzt az egyes helyi egyházközségek kötelesek a kárpátaljai egyházterület rendelkezésére küldeni.

A befogadó ordinárius a fentieket biztosítja az egyházközségeken keresztül, számára a szükséges működési megbízást megadja meghatározott területre, de úgy, hogy másik pap kérésére annak területén is helyettesíthesse, ill. kisegíthesse .

Appendix 7. Announcement of priests coming Transcarpathia to the state office

Уполномоченному Совету в делах религии
При Совете Министров УССР
По Закарпатской области
Тов. ИВАШКОВИЧ.В..М.

Сообщаю Вам, что на основании письма Венгерского римокатолического кардинала Д-р Пашкаи Ласло от 24.06.1989.г за № 266, с 1 августа 1989 года разрешено прислать пять венгерских священников на временную работу в Закарпатскую область.

Сообщая их данные:

Боган Бейла, г. Маклар, пл. Сабадшаг №7

Диошин Гейза, г. Путнок, пл. Сабадшаг №12

Затько Янош, г.Естергом, ул. Боттян Я. №10

Майнек Євгений, г. Будапешт 11, ул. Мартирок №23

Радич Матяш, г. Будапешт 11, ул. Мартирок №23

Относительно их регистрации по церковным общинам представлю позже, после их прибытием.

Вышеназванные священники приедут на своих автомашинах. Прошу Вас уточнить нужно-ли будет менять номера машин и паспорта на новые временные паспорта на проживание.

Администратор-архидакон
Римокатолической церкви
Закарпатской области

Й.Чати

Appendix 8. Usual contract between the priest and the parish

ДОГОВОР

„__” _____ 198_г. _____

Мы, нижеподписавшиеся, исполнительный орган религиозного общества _____-р-на, Закарпатской области, УССР, в лице председателя _____ и членов _____ с одной стороны, и служителя культа — священника _____ с другой стороны, составили настоящий договор в нижеследующем:

1. Религиозное общество _____ римокатолической церкви в лице исполнительного органа нанимает служителя культа — священника _____ для совершения служб и обрядов в церковь

Исполнительный орган религиозного общества обязуется выплачивать священнику _____ из церковной кассы _____ руб., прописью: _____ рублей ежемесячно за совершение в церкви религиозных служб и обрядов.

2. Служитель церкви и священник _____ обязуется совершать в _____ римокатолической церкви службы и обряды за предусмотренную этим договором плату _____ руб., прописью: _____ рублей. Никакой другой дополнительной платы служитель культа от верующих не получает.

3. Контроль за выполнением настоящего договора осуществляет ревизионная комиссия религиозного общества _____ римокатолической церкви.

4. Договор заключен и действует на срок по _____ 198—г.

Договор может быть расторгнут через 15 дней после того, когда одна из сторон этого потребует.

5. Договор составлен в двух экземплярах, одним из которых находится в делах религиозного общества, а второй у служителя культа — священника.

Подписи:

Председатель исполнительного
Органа религиозного общества _____
Члены религиозного исполоргана _____

Служителя культа — священник _____

Appendix 9. Proposal onto a new contract

Megállapodás

A Kárpátontúli Róm. Kat. Egyház vezetője, CSÁTI JÓZSEF munkácsi plébános, vikárius, BOHÁN BÉLA SJ áldozópap, aki Paskai László bíboros, esztergomi érsek megbízásából jött Kárpátaljára papi szolgálatra, 1989. okt. 2-án meghatározatlan időre kinevezte RAHÓ és KŐRÖSMEZŐ plébániák lelkipásztorává.

A küldetéshez a szovjet és magyar állami hatóságok előzetesen hozzájárultak.

Bohán Béla áldozópap az Egyházi Törvénykönyv 271. kánonja értelmében „vendégmunkáskét” teljesíti szolgálatát.

Lelkipásztori szolgálatát 1989. okt. 15-én vette át, s ettől kezdve az Egyházi Törvénykönyv értelmében mint plébános teljesíti azt. Szolgálati idején a jelzett plébániák területén lakik.

Az egyházközségek alulírott megbízottjaik révén vállalják, hogy Bohán Bélának lelkipásztori szolgálataiért Rahó és Kőrösmező havi 150 rubel illetményt adnak a tárgy hó végén.

A magyarországi ordinárius igazolást kér ahhoz a Művelődési Minisztériumtól, hogy havi 60 rubelt a fizetéséből Magyar Bankba átutalhasson, a két ordinárius pedig megállapodik abban, hogy Bohán Béla mint magyar állampolgár, aki szolgálata befejeztével majd visszatér Magyarországra, fizetése után esedékes adóját is Magyarországon fizesse. Ehhez fizetéséről innen igazolást adnak.

Az egyházközségek a maguk részéről mindenben elfogadják a Főpásztorok intézkedését.

Ezen megállapodás Seregély István egri érsek, mint szolgálatra elengedő főpásztor és Csáti József munkácsi plébános, vikárius mint befogadó ordinárius aláírásával lép életbe.

Kelt 1989. december 31.

.....
plébános

.....
.....
Rahó egyhk .részéről Kőrösmező egyhk. részéről

.....
elengedő főpásztor

.....
befogadó ordinárius

ДОГОВОР

Ми, нижє підписані голова римо-католицького церковного общества Брандіс Йосип Мартинович, касир Халтінський Олександр Йосипович з однієї сторони і з другої сторони, як служитель церкви цього числа заключили договір про завдання священнику уважаемому Боган Билу ежемісячно обслужити Рахівську Угорську Римо-католицьку церкву і місячну оплату крб: сто п'ятдесять (150). За проведену роботу церковне общество в главі голови Римо-католицького церковного общества Брандіс Йосип Мартинович зобов'язується оплати за щомісячне служіння 150 (сто п'ятдесять крб).

Адрес священника м. Рахів. вул. Київська № 30, священник Боган Било
паспорт: МВ 540803

Голова церковного общества: (Брандіс Й. М.)

Касир церковного общества: (Халтінський О. Й.)

Священник церкви: (Боган Било)

Секретар церковного общества: (Бендик)

1.1. 1990

Szerződés

Mi, alulírottak, a rahói róm.kat. templomi egyesület elnöke, Brandisz József Martinovics és pénztárosa Faltinszki Sándor Jozsipovics az egyik oldalról, és a másik oldalról tisztelt Bohán Béla lelkész egyeszséget kötöttünk, miszerint a tisztelendő úr kiszolgálja a rahói róm.kat.templomot, és annak fejében minden hónapban 150 rubelt kap. Az elvégzett munkáért a templomi egyesület Brandisz József Martinovics személyében kötelezi magát minden hónapban kifizetni a 150 – százötven – rubelt.

A lelkész címe: Rahó Kievi u. 30, Bohán Béla lelkész. Igazolvány: МВ 540803

Elnök:

Pénztáros:

Lelkész:

Titkár:

Kedves Oltártestvérek!

Az 1958-as év küszöbén nem mulaszthatjuk el a hálaadást az elmúlt esztendő sok kegyelméért, az elkövetkezett új évben pedig minden paptestvérünk munkájára az Úr Jézus, a Jó Pásztor áldását kérjük.

Ez a mi kívánságunk, tekintettel az Újévre időszerű, másrészt azonban – látván azt, hogy néhány paptestvérünknek az Úr segítőkezére különös szüksége van –, kérésünk és imánk állandó, mert fájdalmasan szüntelenül időszerű néhány paptestvérünknek üdve és a rájuk bízott lelkek sorsa iránt érzett aggodásunk is. Zárszámadással kellene lezárni az elmúlt évet, emlékezetünkbe kellene idézni a sok örvendetes, sőt lélekiemelő tény, ezek azonban úgyszólván közismertek és felsorolásukat mellőzni lehet. De lehetetlen szemet hunyni a fonákságok, sőt vétkek előtt, amelyek néhány paptestvérünknel állandósultak, híveik körében ismételten is komoly panasz szomorú tárgyává lettek, a világi hatóságok előtt esetről esetre felpanaszoltatnak, a pásztor és a hívek között annyira szükséges összhangot megbontják, másokat pedig megbotránkoztatnak. Elszomorító jelenség ez, ha meggondoljuk, hogy életünkkel, jó példánkkal is hirdetniük kell az Evangéliumot minden nemzetnek és nem lehet más törvényünk a szívben és más a homlokunkon.

Így az újévi üdvözléssel kapcsolatban komor, kemény beszéd ez, de a tény elhallgatása vétkek, az intelleum mellőzése mulasztás és a megrovás enyhítése gyöngeség lenne. Úgy érezzük, hogy felmerült az „inreps dure” szükségessége, mert több alkalommal is eredménytelennek bizonyult a komoly négyszemközti figyelmeztetés, néhány testvérünk nem akarja összhangba hozni magatartását az életcéllal, melyet maga elé tűzött és a hivatással, melyet betölt. Pedig semmi körülmények között sem szabad oly messze kerülni életünk megszentelésétől, ami egyetlen célunk, Krisztus követésétől, ami hivatásunk, egyéni boldogságunk és híveink üdvének is alapja és záloga. Ha a szemek kívánsága, a test kívánsága vagy az élet kevélysége lesz úrrá a pásztoron, merre széled a nyáj? Az Úr szőlőjének ideszakadt parcelláján néhány testvérünknel az erkölcsi fegyelem meglazulása odafajult – és ezt különösen hangsúlyozni kötelességünk – annak a veszélye forog fenn, hogy a hívek alapos panasza következtében néhány paptestvérünk-től az államhatalom a működési engedélyt megvonja és egyes hitközségek pásztor nélkül maradnak. Idézhetnénk a panaszokból: „Inkább megleszünk magunk”. „Ne rontson minket senki”. „Van nekünk jámbor előimádkozónk”. „Fenntartjuk mi a templomot, de az erkölcsünket is.” Sapienti sat. Néhány paptestvérünk magatartása nemcsak az erkölcsi rendbe ütköző – amelyet szóval és példával hirdetni kötelessége –, de egyes esetekben az államhatalom előírásait sem tartották be, ami bíróság előtti felelősségre vonást vont maga után.

A körvonalakban vázolt sajnálatraméltó tünet, hála Istennek, koránt sem általános. Mindamellettszórta is aggasztó jelenség, mert nagyon is kevesen vagyunk és mert az idő az Úr szőlőjében most különösen áldozatos jó munkásokat követel.

Kérjük azokat a paptestvéreinket, akikre ez a figyelmeztető szavunk lelkiismeretük elbírálása szerint nem vonatkozhatik, ne vonatkoztassák magukra, nem nekik szól. Őket kérve kérjük, ne szűnjenek meg testvéri együtt érző szeretettel imádkozni azokért, akiknek az Úr Jézus kegyelmére különösen szükségük van.

De mélységesen aggodó szeretettel kérjük azokat a paptestvéreinket, akik ezt a testvéri szívből fakadt, de éppen olyan határozott intelmünket magukra kell, hogy vonat-

koztassák – ítéljék meg magukat, térjenek az ösvényre, amelyen járni kötelesek, állítsák helyre megbillent lelki egyensúlyukat. Ahol az erre irányuló határozott akarat megvan, a kívánt eredményt biztosító eszközök sem ismeretlenek. Isten kegyelme mindig készen áll.

Adja Isten, hogy így legyen. Ezzel a testvéri kéréssel, ebben a biztos reményben kívánunk minden paptestvérünknek kegyelemteljes Újévet.

Tudomásulvétel végett közöljük, hogy aug. 15-ének nincs vigiliaböjtje, ellenben Szepl. fog. ünn. vigiliája szigorú böjt.

Az újévi egyházi misenaptár vonatkozó eseteiben oratio imperata pro re gravi: a régi 1956 előtti misekönyvben /or. Div.10.sz./,- a simpliciter imperata: ad postulandam gratiam S.Spiritus /ex mis.vot.ad diversa/.

Ungvár, 1958. január 3.

Bártfay Kálmán sk. Főesperes

Dr. Bujaló Bernát sk. Főesperes

Tökés Gyula sk. Esperes

Sörös János sk. Esperes

Lőrincz István sk esperes

Dr. Mészáros János (kézzel írva)
ungvári lelkész

(kézzel írva)

Sacerdotes defuncti:

Joannes Gabriél

Joannes Deák

Valentin Magyar

P. Béla Bohán SJ

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA

A SZEGEDI DÖMÖTÖR-TEPLOM BAROKK FŐOLTÁRA

A BONTÁS

Nemsokára egy évszázada lesz annak, hogy 1913-ban megkezdték a középkori alapokra épült ún. palánki templom bontását, hogy felépülhessen a monumentális szegedi dóm. Előzőleg Keglovics Emil szegedi fényképész cége 1913 nyarán dokumentálta a barokk templomot kívülről és belülről is a város megbízásából 600 koronáért.¹ Ennek köszönhetően alkothatunk fogalmat, milyen magas színvonalú barokk együttesel lett szegényebb a „hírös város”. A fogadalmi templom helyét Szeged Város Törvényhatósági Bizottsága 1883-ban jelölte ki: „...a belvárosi templom, a parochia és gimnázium épület... határolta terület egyáltalán nem illik az újonnan rendezett város keretébe... szabálytalan fekvésével, egyetlen oldaltornyával, s minden építészeti jelleget nélkülöző dísztelen formájával...kedvezőtlen benyomást gyakorol,...a mostani ódon, rossz karban lévő épület fenntartása céltalan, s anyagi tekintetben káros...”² A Vallás-és Közoktatási Minisztérium 1902-ben Sztehlo Ottót és Czobor Bélát, a Műemlékek Országos Bizottságának képviselőit a helyszínre küldte, mert a város a templom bontásáról határozott. A belsőről csak annyit írtak: „belső felszerelése, fő és mellékoltárai a barokk ízlés díszesebb alkotásai és művészi beccsel bírnak”. A MOB és a VKM a bontást ellenezte és a templom helyreállítását kérte a várostól.³ Szeged városának 1907. évi 187. számú közgyűlési határozata kimondja a Dömötör-templom lebontását, azzal a kitételrel, hogy műemléki részletei megőriztessenek,⁴ miután elérték, hogy a műemléki városegüttest törölték a műemlékek jegyzékéből.⁵ Ebből a kitételből sajnos nem sok valósult meg. A 19. és 20. század fordulóján a barokk művészet emlékeit még nem értékelték az őket megillető módon, elsősorban a középkori hagyatékot részesítette előnyben a korabeli

1 E húsz nagyméretű pozitívot (36×29 cm) a szegedi Somogyi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye őrzi. T. KNOTIK Márta: *Fényírók és fényírdák Szegeden*. MFM, Szeged, 2009. 195. Egy kisebb válogatás megtalálható a szegedi Dóm plébániáján is. Köszönet az archív felvételek publikálásáért a Dóm plébánia hivatalának.

2 24. A Fogadalmi Templom helyének kijelölése 1883. In: OLTVAI Ferenc: *Szeged múltja írott emlékekben*. Szeged. 1968. 83.

3 KÖH, Archívum. MOB 1902/ 186., 428. Köszönet Bardoly Istvánnak szíves segítségéért.

4 VARGA József: *Adatok a szegedi fogadalmi templom építéséhez*. In: MFM évkönyve. Szeged. 1972/73.

5 24. A Fogadalmi Templom helyének kijelölése 1883. In: OLTVAI Ferenc: *Szeged múltja írott emlékekben*. Szeged. 1968. 84.

műemlékvédelem, e szemléletben csak az 1930-as években kezd beállni változás.⁶ E kor-
szak fejlődő települései a jobbítás, a tévesen értelmezett modernizálás szándékával sok
esetben megsemmisítették kulturális örökségüket, viszont a stagnáló városok, mint pl.
a korabeli Vác vagy Esztergom megőrizte barokk kincseit. Több barokk berendezést a
korabeli műemléki felújítások a purizmus jegyében szó szerint kidobtak a középkori
templomokból (pl. pécsi székesegyház, budai Mátyás-templom). A szegedivel azonos
sorsra jutott a szabadkai Szent Mihály ferences templom, 1907-ben átépítették, kibőví-
tették, ekkor bontották el a szegedihez hasonló, azzal szinte egykorú főoltárát, melynek
festőművésze azonos volt a szegediével, amint az a stíluskritikai összehasonlítások
alapján teljes bizonyossággal állítható. Stettner Sebestyén (1699-1758) budai festőmű-
vész alkotótevékenysége az utóbbi évek restaurálási és művészettörténeti kutatási
munkáinak köszönhetően vált egyáltalán megismerhetővé, korábban opuszát csak
puszta adatok képviselték.⁷

A Dömötör-templom bontásához a szentély felől fogtak hozzá, s elsőként a védett
barokk főoltárát bontották el 1913-ban, majd a templomhajót ideiglenes fallal elkerítet-
ték, hogy továbbra is használni lehessen, s a munkálatokat csak az I. világháború után,
1925-ben folytatták, melyek felügyelőjének Cs. Sebestyén Károlyt, a Móra Ferenc Mú-
zeum szakemberét tették meg, aki az előző évben az alábbiakat jegyzi le: „Nem tudom
mi lett a lebontott főoltárral és a szószékkal, de nem hiszem hogy akadna vidéki kis
templom, amelybe az beleférne”.⁸ Ma sem tudunk sokkal többet a pompás háromemele-
tes, gazdag szobordíszítésű főoltárról, bizonyosan részeire bontották, egyedül a Szent
Dömötör főoltárkép fölött elhelyezkedő címer maradt a városban a Móra Ferenc Múze-
um gyűjteményébe kerülve, a középső Szent Borbála festményt a kecskeméti piaristák
őrzik.⁹ A sárkányölő Szent György ovális oromképnek, a főoltárképnek, valamint a
nyolc szent és négy angyalka szobrának és az oromzati sugaras Szentlélek kompozíció-
nak nyoma veszett, mint ahogyan a gazdag virág- és kagylómotívumot megformázó
díszítőfaragványból sem maradt mutatóba sem. Valójában a történelmi Magyarorszá-
gon bárhová kerülhetek, akár a piarista vonalon, akár más úton-módon, s valószínűleg
ma már nincsenek meg, hiszen a lebontás óta két világháború és többszöri határ és
rendszerváltozás okozott mérhetetlen károkat kulturális örökségünkben. A mellékol-
tárok részei egy ideig, a belső berendezés elkészültéig a dőmban voltak, egyes darabok
a környező plébániatemplomokba (pl. Ásotthalom, Röszeke) és a dóm műgyűjteményébe
kerültek, megmenekülve az enyészettől.

6 GARAS Klára: *A barokk kor művészete*. In: *A magyarországi művészet története*. (Szerk: FÜLEP Lajos, DERCSENYI Dezső, ZÁDOR Anna) Corvina. Budapest. 1970. 257.

7 KORHECZ PAPP Zsuzsanna: *Stetter Sebestyén (1699–1758) budai festő Szabadkán*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 58. Akadémiai Kiadó. 2008.

8 Cs. SEBESTYÉN Károly: *Utcák, terek, templomok, házak*. Bába, Szeged, 2004. 54–55.

9 Publikálva SZILÁRDFY Zoltán: *Szent Borbála kultuszához és ikonográfiájához*. In: *Ikonográfia-Kultusz-történet*. Balassi Kiadó. Budapest. 2003. CXCVI.386. Ismeretlen közép-európai festő: Szent Borbála allegóriája, 1720 k. Egykor a szegedi Dömötör-templom főoltárának oromzati képe, olaj-vászon, Piarista-templom, Kecskemét.

A 15. századi, immár negyedik későgótikus Dömötör-templomnak csak a boltozata omlott be a hódoltság utáni évekre, a falai a főpárkányokig álltak, s 1711-ben, amikor a jezsuiták kérték a fedél nélküli nagytemplomot, az az ócskaságok raktárának szolgált, amint az Comet József kamarai felügyelő jelentésében olvasható. Az észak-nyugati sarkához épített Lukács-féle kápolnában tartották az istentiszteleteket, melyet az 1703-ban Szegedre telepedett jezsuiták mutattak be 1712-ig, amikor eltávoztak a városból.¹⁰ 1713-19 között Návay János atya látta el a plébánosi teendőket. A piaristák 1720-ban telepedtek meg Szegeden, s vették át a Dömötör-templom plébániáját. Anyagi gondok miatt csak 1725-ben kezdte hozzá Szeged városa a fáradhatatlan Demka Sándor piarista házfőnök és palánki plébános kezdeményezésére a középkori belvárosi Dömötör-templom újjáépítéséhez, mely munkákra Montelberger Fülöp építőmester vállalkozott.¹¹ A középkori templom falait felhasználva alakították ki a barokk templomhajót, annak támpilléreit meghagyva, belső támfalakat emelve, új ablakokat vágatva, újraboltozva az épületet. 1729-ben 15 m hosszú félköríves végződésű szentéllyel bővítették a főhajót, mindkét oldalon egy-egy sekrestyével látták el, egyet a plébános, egyet a piarista atyák részére láttak elő. A költségekre Eszterházy Imre primás a neki járó tizednek a felét adományozta, a másik felét a piaristáknak adta, a többit a város fedezte.¹² A gótikus tornyot megemelték, barokk sisakkal fedték, az új 1731-ben kialakított főhomlokzaton az oromzaton Szent Dömötör, a kapu fölötti ablakkal egy magasságban Szent István és Szent László kőszobrai fülkékben álltak, ez utóbbiak ma a múzeum kőtárában vannak.¹³ Az elveszett historia domus másolata Csaplár Benedek hagyatékában található (1747-ig), de ez előszörban a minoritákkal való joghastósági vitákról szól, a Szt. Demeter templomról csupán annyi szerepel benne, hogy 1733-ban csak a szentélye volt tűrhető állapotban és 1739-ben hét harangot szentelt Falkenstein Adalbert csanádi püspök.¹⁴ A templom felújítása 1749-ben fejeződött be, amint arról a kórus fölötti szöveg tanúskodott: „Liberia regia que civitas Segediensis me plene ex atiquis ruinis erexit. Anno 1749.” A főkapu fölött az 1751-es évszám volt olvasható. Bár Falkenstein Béla csanádi püspök az oltárokkal együtt 1739-ben szentelte fel a Dömötör-templomot.¹⁵ Ez azt jelenti, hogy a főoltár, amelynek először kellett elkészülnie a tradíció szerint, 1739-ben már bizonyosan állt.¹⁶ A főoltárral egykorú-

10 CS. SEBESTYÉN Károly: *Szeged középkori templomai*. Szeged. 1938. 66.

11 Sajnos a piarista atyák Háztörténete nincs meg, ezért a templomépítésről csak másodlagos forrásokból értesülhetünk. REIZNER János: *Szeged története*. Szeged. 1900. I. 286–290. III.5–7. BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Budapest. 1959. 62. OLTVÁNYI Pál: *A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája*. Szeged. 1886. JUHÁSZ Kálmán: *A Szeged-palánki plébánia története*. Szeged. 2003.

12 A hajóban öt mellékoltár emelkedett: az evangéliumi oldalon a Szentháromság s Kalazanci Szent József tiszteletére, a lecke felőli oldalon a Szent Anna, Nepomuki Szent János és a Szent Család tiszteletére JUHÁSZ 2003, 127.

13 Reizner tagadja, hogy a középkori templom szentélyét használták csak fel a barokk templom hajójának, szerinte a középkori templom hajója lett a barokk templom hajója.

14 Piarista Rend Magyar Tartomány Közponi Levéltára. Köszönet Koltai Andrásnak a kutatásban nyújtott segítségéért.

15 REIZNER 1900, III., 5–7. BÁLINT 1959, 62.

16 A szabadkai ferencesek Szent Mihály-templomát az építészeti munkák befejeztével 1736-ban szentelte fel Patachich Gábor kalocsai érsek, annak ellenére, hogy még nem készült el a budai Hörger Antaltól 1736-ban megrendelt, 1741-ben befejezett főoltár.

nak látszanak stíluskritikai szempontból a Jézus születése és Szent Család oltárok. A nagykapu bal oldalán volt a Gyümölcsoltó Boldogasszony-kápolna. Vele szemben állhatott a Szentsír barlangszerű szintén 19. századi építménye. A templom padlózatát kőkockákkal fedték, keményfa padjai s mellékkarzatokkal ellátott kórusa volt.¹⁷ A szentélyben az evangéliumi oldalon kapott helyet az 1890-ben emelt Szent Kereszt oltár, mely a hajóban lévő Szent Anna oltár mintájára készült. A diadalív ugyanazon, bal oldalán állt a szószék, őt követte elsőként a Szentháromság rokokó mellékoltára, melyet egy feszülettel együtt kifaragott hatkarú gyertyatartó ékesített, mint a vele átellenben álló Betlehemi oltárt is. A félköríves végződésű festmény a Szentháromság hagyományos ikonográfiája szerint készült, a lepellel takart Fiú a szakállas Atya felé fordulva ül, fölöttük a Szentlélek galambja, előttük puttók. A piaristák védőszentje, Kalazanci Szent József tiszteletére emelt második oltár keletkezési idejéről is van pontos adatunk, azt a piarista atyák emeltették Tapolcsányi Gergely előljárósága idején (1754-1759),¹⁸ s ikonográfiaiban azonos a váci piarista mellékoltár képével.¹⁹ Kalazanci Szent József imádkozik az égi jelenésként alászálló Szűzanyához, vele szemben egy nagy angyal Mária monogramot tart. A lant alakú oltárkép felett szárnyas angyalfejecskével körülvett IHS monogram látható dicsfényben, alatta egy feliratos kartus, a csigavonalas rokokó oltárépítményt kétfelől nagy angyalok őrzik. A diadalív lecke felőli oldalán állt a Lourdesi-oltár, melyet jelzete szerint a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére emeltek 1896-ban. A hajó ezen jobb oldalának első oltára a Jézus születése- vagy Betlehemi oltár volt, melynek oszlopos oltárfelépítményén Szent Sebestyén és Szent Rókus lendületes szobra fogta közre a bensőséges hangulatú oltárképet, mely Coreggio nagyhírű ábrázolása nyomán készülhetett. A Szent Anna oltár a monumentális hatású festmény fölötti kartus szerint 1770-ben készült. A lecke felőli utolsó, harmadik oltár a Szent Család-oltár volt, szabályos formátumú festményén a Szűzanya és Szent József vezeti a gyermek Jézust, egy nagy őrangyal kíséretében, felettük a Szentlélek galambja és az Atya alakja több szárnyas fejecske társaságában a felhők között. Stíluskritikai szempontok szerint bizonyos, hogy ezt a művet is a főoltár festőjének, Stettner Sebestyénnek köszönhetjük. Valószínűleg a főoltár készítésének időpontjában vagy nem sokkal utána készülhetett el e mellékoltár. Oszlopos, csigavonalas oltárépítményén Szent Anna és Joachim szobra állt, az oromzati részen egykor a Jézus Szíve faragványt láthatták dicsfényben a hívek. A többi mellékoltárkép szerzőjével kapcsolatban azonban addig semmi bizonyosat nem lehet megállapítani, míg a mellékoltárképek lappanganak. Ezen kívül volt egy üveggel védett kegykép is a templomban, melyen hálaajándékok függtek.²⁰

Garas Klára megállapítása szerint az 1730-as évek volt az a fordulópont, amikor a Habsburg Birodalom legnagyobb mecénásai is az addig keresett itáliai mesterek helyett az olcsóbb és egyre közkedveltebb délnémet, morva vagy osztrák származású művészek első generációját kezdik foglalkoztatni, melyek Magyarországon megtelepedtek.²¹ Ez volt

17 JUHÁSZ 2003, 127.

18 Status domus Szegediensius, 1759: Piarista Rend Magyar Tartományja Központi Levéltára, Archivum Provinciae Hungariae vetus (I.1), Div. III (Status domorum), Fasc. 20. Köszönet Koltai Andrásnak a kuaatásban nyújtott segítségével.

19 <http://www.archivum.piar.hu/rendtortenet/keptar/kalazanci-b.htm>. 2011-10-04.

20 A Szeged-Csanádi Püspökség Levéltára őriz egy 19. századi magyar nyelven íródott dokumentumot, mely egy 1865-ben történt templomi betörésről számol be: melléklet.

jellemző egy kisebb város esetében is, ahol a templom újjáépítése tetemes költséget jelentett egy város és szerzetesrend részére. A helyi, ebben az esetben budai vezető mesterek a bécsi művészek árainak töredékéért dolgoztak, viszont művészi színvonalban nem sokkal maradtak el, mesterségbeli tudásuk, pedig egyenértékű volt velük.²² Az oltárok készítésekor általában az asztalos segéddel dolgozó szobrásszal, vagy a szobrászsegédet foglalkoztató asztalossal kötnek szerződést a megrendelők. A szobrászok szabad művészeknek számítottak, azonban a céhes körülmények között működő hazai iparosság miatt ők is céhekbe tömörültek. E korban léteztek már díszítőszobrászi mintakönyvek, amelyekből válogathattak a megrendelők, vagy maguknak a kivitelezőknek voltak ilyen tervgyűjteményeik, de már meglévő oltárok mintájára is megrendelhetők az elkészítendő főoltárak, mint pl. a szabadkai, melyet a váci ferences főoltár modelljéről készítették. A festőművészekkel külön szerződtek.²³ A szegedi háromszintes oltárhoz hasonló szabadkai főoltárát Anton Hörger (Antal, 1676–1765) budai faragómester 900 rajnai forintért²⁴ és 150 mérő²⁵ búzáért²⁶ készítette, Stettner Sebestyén az aranyozási munkákat 1000 rajnai forintért és 350 mérő búzáért²⁷ végezte. A 3m magasságú főoltárkép 54 forintba, a középső Szent György festmény 21 forintba és 10 aranyba, az ovális Szent Cecília és Szent Lúcia képek 10-10 forintba, a Szent Elek és Xavéri Szent Ferenc oldalsó portrék 20 forintba kerültek.²⁸ Hasonló árban készülhetett el a szegedi Dömötör-főoltár is.

AZ OLTÁR ALKOTÓI

A bajorországi Dorstból származó Stettner Sebestyén (1699–1758) már 1727-ben a budai városi tanácshoz folyamodik a polgárjog elnyeréséért, s amelyet a városatyák a budai festőtársak: Georg Falconer (Falkoner György, 1646?–1741)²⁹ és Caspar Land-

21 GARAS Klára: *Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása*. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk* (Szerk: ARADI Nóra). Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 201–229.

22 Caspar Franz Sambach bécsi mester a budai Nagyboldogasszony-templom főoltárképét 150 forintért festette 1758-ban (Schoen. 1930.172). Franz Anton Maulbertsch viszont 4000 forintot kapott a zirci nagyboldogasszony főoltárkép megfestéséért 1754-ben (ebben talán az egész oltár készítése is benne volt??). A budai Vogl Gergely a zsámbéki főoltárképért 40, a mellékoltárképekért 30 forintot kapott. A 18. század vége felé az árak jelentősen megemelkedtek. (GARAS Klára: *Magyarországi festészet a 18. században*. 1955. Budapest, 268–272) Ennek ellenére a budai Falkoner X. Ferenc mellékoltárképéért 30 forintot kapott 1774-ben (KORHECZ 2011, 73–88.)

23 BARANYAI Béláné: *Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban*. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk* (Szerk: ARADI Nóra). Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 313–450.

24 ezüstpénz (14,03 gr, ebből 11,69 gr a színezüst), 4 forintot ért 1 dukát, azaz egy arany (KÁPLÁR László: *Ismertük meg a numizmatikát*. Budapest, 1984.)

25 űrmérték, 1 mérő kukorica 40–50 kg, 1 mérő búza ára 1740-ben 6–8 forint volt.

26 ami összeadva 2100 forint, azaz 525 arany, ma ez 18 ezer eurónak felel meg. A korabeli viszonyokról tudni kell, hogy egy tehén 60–80 forintba került, vagy hogy egy lovas katona havi zsoldja 3 forint volt.

27 ez összesen 3800 forintra rúgott, ami 950 aranynek felelt meg.

28 Archivium religiosae domus Szabatkiensis fratrum minorum provinciae Hungariae SSMI Salvatoris ab anno 1692...compositum opera p. Danielis Zavodczki, anno 1751 és Protocolum religiosae domus Szabatkiensis fratrum minorum provinciae Hungariae SSMI Salvatoris ab anno reparat Sal:1692), lelt.sz.:Ia,

29 KORHECZ PAPP Zsuzsanna: *Falkoner Xavér Ferenc (1737–1792) budai festő művei*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 60. 2011/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 73–88. KORHECZ PAPP Zs.–KOVAČEV NINKOV O.: *Barokk a Vajdaságban*. Szabadka, 2005.)

trachtiger (1670 k.–1744)³⁰ beleegyezésétől tesznek függővé, mert úgy vélték, hogy ők is alig tudják megkeresni munkájukkal a kenyérrevalót. Stettner 1732-ben, megegyezvén Falconerrel és annak fiával, újra folyamodványt nyújt be ebben az ügyben, de a másik festő valószínűleg 1736-ig nem adta beleegyezését a polgárjog elnyerésébe. Stettner Sebestyén (vezetékeve Stetner, Stettner, Stattner, Gstetter Stöttner változatokban fordul elő) 1738-ban házasságot köt Obergruber Keresztély építőmester özvegyével Mária Terézia (1716 k.–1789) festőnővel,³¹ Anton Hörger (Antal), Cetto, Egger és Riz szénátorok tanúskodásával. 1741-ben fia, János Sebestyén (†1789 előtt), 1743-ban leánya, Anna Terézia (†1747) születik.³² 1740-ben már háza van a várban, 1755-ben is a háztulajdonosok között szerepel. Tagja volt a budai polgári gyalogsgárdának Matthias Scherwitz (Mátyás, 1701 k.–1771) és Jan Fridrich Schultz (János, 1711–1761) festőtársával együtt.

Stettner Sebestyén tanulóéveiről semmi biztosat nem lehet tudni, valószínűleg egy Bajorországba települt itáliai vagy itáliai iskolázottságú mesternél sajátíthatta el mesterségét, mert neve nem szerepel a bécsi akadémia 1726-tól vezetett diáknévsorában. A bécsi Akadémiát (Hof-Academie) 1692-1714-ig Peter von Strudel (Strudendorff) vezette, halála után szünet állt be, csak 1726-tól indul be újra az oktatás Jacob van Schuppen irányításával.³³ Stettner Sebestyén 1714 előtt még túl fiatal volt, 1726-ban már túl idős, hogy ott tanulhasson. Festészeti stílusa, szín- és formavilága a 17. századi itáliai mesterek távolabbi, nem közvetett hatását mutatja, amely jellegzetes, egyedi alkotói stílusában mutatkozik meg. Festményei alapvetően világos koloritúak, a halványkék tónusú, okkersárga fényekkel élénkített háttereken sűrű felhők gomolygása közepette jelennek meg gracilis testalkatú szentjei, jellegzetes, hosszúkás, igen bájos kinézettel, gyöngyházfényű testszínnel. Kézmozdulataik is jellegzetesek, kecsesek, anatómiai felépítésükben némely esetben hagynak némi kívánnivalót a festői tudás tekintetében. A geometriai szerkesztés, s az építészeti terek megjelenítése is az akadémiai képzés hiányát mutatja. A szemlélt e ritkán előforduló hiányosságokért kárpótolja az oltárképek jó kompozíciója, harmonikus színösszeállítása.

Stettner első munkájáról 1733-ban Budaújlakról (zászlófestés, zászlórúd és gomb-aranyozás) van adat. 1736-ban a budai *Szentháromság-szobrot* 39 forintért aranyozta be, 1738-ban Erdődy György portréjának Hörger által faragott keretbe foglalásáért 15 forintot kap a városi tanácstól. 1743-ban fest portrét a halott Kleiss Antal temesvári tanulórol, s 1745-ben kapja meg érte a 15 forintját. A vízivárosi Szent Anna-templomban 32 forintot kapott a *Szentsír* megfestéséért 1750-ben, 19 forintért betlehemi jászolt festett 1755-ben. A 19. sz. elején leégett Szent Katalin-templomban 1747-ben a főoltáron, 1756-ban a Szentsíron dolgozik Scherwitz Mátyással. 1751-ben a Mária Terézia tiszteletére emelt diadalkaput festi többbedmagával. A felsorolt kisebb jelentőségű művek és munkálatok közül egy sem található már meg, jelentősebb munkássága vidéki templo-

30 NÉMETHI Lajos: *Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században*. II. In: *Archeológiai Értesítő*. MTA. Budapest. 1883. 105. Némethi szerint Caspar Landtrachtiger művészete a nyomába sem ért Falkoner Györgynek, mégis nagy tekintélyű polgár volt, a városi ülnökévé nevezetett ki.

31 A korabeli céhek artikulusai szabályozták az özvegyek és a műhelyfenntartás kérdését is, valószínűleg ezért választott Terézia asszony háromszor is a festők és építőmesterek céhéből férjet. BOGDÁN István: *Kézművesek, mesterségek*. Gondolat zsebkönyvek, Budapest, 1989.

32 *A budavári Boldogasszony Plébánia anyakönyvei*. In: SCHOEN Arnold, 1930.

33 Köszönet Ferdinand Gutschinak az információért. Irod. 300 Jahre Wiener Akademie. Wien. 1988.

mokhoz köthető, melynek kutatása folyamatban van. Amint feltételezhető 1738-1739 körül a szegedi Dömötör-templom főoltárán dolgozott, 1740-41-ben learanyozta a szabadkai ferencesek Szent Mihály-templomának főoltárát, valamint megfestette a hozzá tartozó hét oltárképet, 1743 körül a pesti ferencesek Alkantari Szent Péter-temploma Szent József mellékoltárának oltárképét festi meg, mely Szűz Mária és Szent József eljegyzését ábrázolja. 1754-ben az esztergomi ferencesek Szent Anna templomának Szent György és Alkantari Szent Péter mellékoltárainak oltár és oromképeit készíti el.³⁴ Az utóbbi hónapok terepbejárásának köszönhetően újabb alkotások köthetők Stettner Sebestyén nevéhez: a bajai Szent Rókus-kápolna Skapuláris Szűzanya mellékoltárképe 1755-ből. Az egyházművészeti kutatások reményeink szerint további művekkel fogják gazdagítani a korabeli Buda egyik vezető mesterének opuszát. Stettner Sebestyén tudósorvadás következtében halt meg 1758-ban.³⁵ Özvegye, akit a források, mint festőnőt (pictrix) említenek 1759. május 3-án Gabriel Kronavetter (Kronovetter Gábor, † 1774) festővel lép házasságra, aki a Stettner féle házba költözött, ott azonban nem sokáig éltek együtt, a férj elhagyta nejét és Budát. Kronavetter Stettner Terézia, mint özvegy tovább vezette a műhelyt, s az elbeszélések szerint igen ismert személyiség volt.³⁶ Fia, János Sebestyén sem élt meg magas kort, mert az özvegy hagyatékán testvérei osztoztak 1792-ben. E dokumentumban szerepel Terézia asszony leánykori neve: Seth.³⁷ A vár 115-ös számú háza (ma Országház utca 18)³⁸ felesége révén került Stettner tulajdonába, amit Obergruberék 1736. március 22-én aláírt adás-vételi szerződéssel birtokoltak.³⁹

Hörger Antalban tisztelhetjük a szegedi Dömötör-templom főoltárának tervezőjét és kivitelezőjét, de csak feltételesen, mert az írott források megsemmisültek és a főoltár egyetlen szobrának sem ismerjük a jelenlegi helyét, így csak az archív felvételeken látható szobrok és a pesti, kültéri kőből készült Flórián szobor összevetése által juthatunk eredményre. Szobrászunk Stettner Sebestyénnel több esetben együtt dolgozott, sőt komasági kapcsolatban is álltak. Mint a fentiekből ismeretes 1736-ban megrendelték nála a szabadkai ferencesek főoltárát, amit valószínűleg el is készített abban vagy a következő évben, s logikus, hogy a szegedi sikeres 1738-39-es évre tehető együttműködés után Stettner ajánlotta a szabadkaiaknak 1740-ben. A kismartoni születésű Hörger Antal Buda vezető szobrászmestere volt, műhelyt tartott fenn, ahol legényeket is tanított, kő- és fafaragással foglalkozott. Kevés, ma is meglévő alkotása közül az el-

34 KORHECZ PAPP 2008.

35 GARAS 1955, 254. SCHOEN Arnold: *Budai Szent Anna-templom*. 1930. Budapest. 182–183.

36 NÉMETHY 1883, 105.

37 Budapesti Fővárosi Levéltár XV.9.a/13. Kéziratok gyűjteménye. BÁNRÉVY György: *A budai vár házai*. 6646.hrsz.; IV.1009.c: Teleklevelek jegyzőkönyvei (Gewöhr Protocoll) 2. kötet 177. lap. Az özvegy leánykori neve az 1792-es hagyatéki ingatlanlevélben szerepel. 1714–1718 között a vári plébánián ilyen családnevű gyermeket nem kereszteltek, ami azt valószínűsíti, hogy nem Budán született. Feltételezhetően Seth Ferenc Antal volt édesapja, aki 1717-ben kapott budai polgárjogot, mézeskalácsosként. A polgárkönyv róla több adatot nem közöl. Köszönet Jancsó Évának és Gajára a kutatásban nyújtott segítségért.

38 BFL IV.1009/f. Grundbuch Conscription

39 Aényt csak 1752-ben jegyezték be a telekkönyvbe, Stettner (Gstettner név írással) mint 2. férj tulajdonlásának rögzítésével egyidejűleg. (Budapesti Fővárosi Levéltár XV.9.a/13. Kéziratok gyűjteménye. BÁNRÉVY György: *A budai vár házai*. 6646.hrsz.; IV.1009.c: Teleklevelek jegyzőkönyvei (Gewöhr Protocoll) 2. kötet 25.lap)

sőt, a várbéli második Szentháromság szobrot sógorával Ungleich Fülöp szobrással együtt készítették 1713-ban. Hörger három címert és három domborművet készített. 1714-ben a budai városháza kápolnájába Szent Kereszt-oltárt tervezett (elpusztult). 1717-ben Budán Nepomuki Szent János-szobrot állított. 1718-ban Budán az újlaki plébániatemplom számára betlehemet és Feltámadt Krisztus-szobrot faragott. 1722-ben állította Budán a Városháza előtti kútra Szent Ignác-szobrát (nem maradt fenn). 1723-ban Budán a Vízivárosba Immaculata-emléket készített, a pesti Belvárosi templom szentélyének külső falára Szent Flórián-szobrot, a kapura pedig Szentháromság-csoportot. 1725–28 között Budán a krisztinavárosi kápolna díszítésén dolgozott. 1729-ben a pesti Szervita térre Immaculata-emléket állított. 1736-ban a budai Szentháromság-szoborra megfaragta Szent Rozália-szobrát. 1736-ban a budai városi tanács megrendelésére Xavéri Szent Ferenc-oltárt készített (ismeretlen helyen). 1737-ben Kakáton Nepomuki Szent János-szobrot, 1741-ben Budán a trónörökös születése alkalmából állított emléket. 1746-ban az ő műhelyéből került ki az aradi Szentháromság-emlék (a 19. század végén elbontották).⁴⁰ A szétszedett szabadkai főoltárról egyedül négy megőrzött puttófejecske képviseli fa-szobrászi tehetségét, és talán a leveles díszek elkészítése, de feltételezhető, hogy ezt a munkát segítők végezték. E levéldíszes ovális keretek kivitelezése is nagy hasonlóságot mutat a szegedi címer, valamint az összes díszítőszobrászati részlet megformálásával. Jelenleg ennyi képviseli Hörger Antal fa-szobrászi tevékenységét. A szakirodalom személyét összefüggésbe hozza a márianosztrai plébániatemplom 1729-ben készült oltárépítményeivel és szobrászi munkájával is. Kétségtelen, hogy a 18. század első felében kialakult pest-budai polgári mesterek között vezető szerepet töltött be, munkássága a nyugat-magyarországi faragóhagyományokon nyugodott, formakezelése visszafogott volt, a „barokkos szertelenségektől mentes. 1741-től szobrászi tevékenysége véget ér, azontúl téglágetőjét és kőbányáját vezeti.⁴¹

A BAROKK FŐOLTÁROK

A barokk kor magyarországi nagyméretű, többszintes főoltárai, melyek a szentély teljes falát kitöltötték, a nagyszombati jezsuita templom (épült 1629-1637) 1640-ben elkészült főoltára alapján indultak hódító útjukra, mint ahogyan annak homlokzati kialakítása is példaként szolgált a kéttornyú magyarországi barokk templomok építésénél.⁴² Természetesen a nagyszombati műalkotásoknak – az épületeknek, oltároknak – itáliai előzményei voltak, itáliai mesterek tervezték és építették azokat, de egyben egy szerves fejlődés eredményeinek gyümölcsei, mely alatt a pictoriális gótikus szárnyasoltárokból architektonális barokk oltárok alakultak ki.⁴³ Ilyen szigorú, diadalívszerű a szegedi alsóvárosi ferences templom főoltára is 1713-ból.⁴⁴ A kor „Gesamtkunstwerkje” a képírók, képfaragók, asztalosok, márványozók, aranyozók együttműködésének csodálatra-

40 SCHOEN, 1930 AGGHÁZY M.: *A barokk szobrászat Magyarországon 1.*, Budapest, 1959.

41 SCHOEN 1930, 162–164. AGGHÁZY 1959, 108–110. GALAVICS Géza: *Barokk*. In: GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – MIKÓ Árpád – WEHLI Tünde: *Magyarországi művészet a kezdetektől 1800-ig*. Corvina, Budapest 2002, 365.

42 IGAZ Rita: *A barokk Magyarországon*. Corvina, Budapest, 2007.

43 RADOS Jenő: *Magyar oltárok*. Budapest, 1938.

44 BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Lazi. Szeged, 2000.

méltó eredménye. Az 1730-as évek körül e szabályos, vízszintesen és függőlegesen tagolt stílus kicsit oldottabbá, mozgalmasabbá válik, e korszak legszebb példája a váci Szent Kereszt (ferences)- templom Szent István vértanú főoltára. Az 1740-es évek második felében ez a főoltártípus még jobban fellazul, térbe kilépő nyílt oszlopárkakká válik. Az egy nagy főoltárképre összpontosító variáns válik közkedvelté, mint pl. a nagykanizsai (1747), vagy az esztergomi (1754) ferencesek, valamint a zirci ciszterek (1754) főoltárai. Ilyen lehetett a Stettner Sebestyén és Scherwitz Mátyás és Weib Tamás (1702-1747) szobrászmester által 1747-ben készített buda-tabáni Szent Katalin-templom főoltára is, mely 1810-ben leégett.⁴⁵ Az szegedihez hasonló emeletes, párkányos oltárépítmények inkább a mellékoltárok esetében maradnak meg, ahol két-szintes variációik orom-, vagy predellaképpel készültek a 18. század második felében is. A szolnoki ferencesek is tovább ragaszkodtak a régi formához, 1754-ben emelték ma is álló háromszintes főoltárukat a Szentháromság tiszteletére, sajnos a festményeket a 19. század végén újakra cserélték. Visszatérve a váci főoltárra, ismertetésként annyi foglalható össze róla, hogy 1729-ben gr. Koháry István saját költségén készítette 3282 aranyért, s háromszintes, három nagy oltárképet és 11 ovális festményt foglal magába. A 14 teljes szoboralakkal⁴⁶ és tucatnyi puttóval gazdagított műalkotás lendületesen hullámzik, aranyozása, ezüstözése, lüszterezése vibrál, füzérei, csigavonalai fodrozódnak. Eredeti helyén ma is megcsodálható. Ennek az oltárnak mintájára rendelték meg a szabadkai ferencesek is az ő főoltárukat 1736-ban Hörger Antaltól.

A megrendelést követte a pontos szerkesztés és rajzolás az oltárkészítő asztalos vagy szobrász részéről, hogy a néha akár 10 m magasságot is meghaladó oltárépítmény egyáltalán kivitelezhető legyen. Az asztalosmunkát - mely eseteinkben valószínűleg Hörger Antal budai műhelyében készült el, vagy talán Mayholdt Mihály asztalosmesternél, akivel együtt 1736-ban oltárt készített⁴⁷ – mesterek és segédek csoportja kivitelezte, s számuktól függően több hónapig is eltarthatott. Az oltárépítmény anyaga elsősorban fenyőfa volt, viszont a faragványokat (oszlopfejezeteket, leveles díszítéseket, gyertyatartókat, virágfüzéretet, stb.) leginkább hársfából készítették. A famunkálatok befejezésekor „kipróbálták” a munkát, összeállították nyers állapotában az egész oltárat. Majd darabjaira szedve következett a színezés: márványozás, aranyozás, ezüstözés, lüszterezés. A nagyobb darabokat állati enyvvvel és facsapokkal ragasztották össze, majd a famunka befejeztével valószínűleg a darabok átkerültek a festő-és aranyozóművész műtermébe. A szegedi főoltár az archív fekete-fehér felvételtől sejtethetően csak márványozva és aranyozva volt. Egy világosabb, talán sárgás-zöldes alapú háttérszín előtt vöröses tónusú oszlopok állhattak, gazdagon aranyozott faragványokkal. A rendkívül nagy és összetett építményeket csak a helyszínen szerelték össze véglegesen,

45 SCHOEN Arnold: *Scherwitz Mátyás budai festő*. In: Magyar Művészet. 1929. 5. sz.

46 A szentségházat 14 kép és 14 szobor veszi körül. Középen: Assisi Szt. Ferenc és Szt. Paszkál szobrai, az oltárképek „István megkövezése”, fölötte Szt. József, Szt. Apollonia, Szt. Borbála, Szt. István király és Szt. Imre herceg, Nepomuki Szt. János, Szt. Rozália és Mária menyevétele az Atya, a Fiú és a Szentlélek szobraival körülölelve. Jobb oldalon: Szt. Rókus, Szt. Lucia, Xavéri Szt. Ferenc szobrai és Szt. Katalin, Szt. Lipót, Kosztka Szt. Szaniszló képei. Bal oldalon: Szt. Sebestyén, Szt. Erzsébet és Loyolai Szt. Ignác szobrai, Szt. Cecília, Szt. László király, valamint Gonzaga Szt. Alajos képei. <http://missalatinavaciensis/a-ferences-templom>. 2011. szeptember. 30. KARCSÚ Antal Arzén: *Vác város története*. Tragor István Múzeum, Vác, 2000.

47 SCHOEN 1930, 164.

elsősorban pontos csapolással, és ragasztással teljesen kész, színezett, aranyozott állapotukban.

Az asztalos-szobrászi munkák és a további színező, díszítőmunkák megkezdése között sokszor évek is elteltek, ami elsősorban az anyagi feltételek hiányának tudható be, a szabadkai esetében négy év, a buda-tabáni oltárnál hét év után fejezték be az oltárokat, mely munkálatok ára az aranyozott felületek nagyságával állt arányban. A nyers fát állati enyvvvel szigetelték, majd enyves krétaalapozást vittek fel rá több rétegben, melyet a száradás után simára csiszoltak. Az alapozásra került fel a márványozás, mely Magyarországon és másutt is Európában a rendkívül drága behozatallal beszerezhető eredeti márványt volt hivatott utánozni, leginkább vörösés-zöldes alaptónusú elemek váltakozásával. De találkozhatunk rózsaszín-világoskék felületek kombinálásával is. A mára már a festők körében ismeretlen technikánál porfestéket enyves kötőanyaggal elegyítettek, e kikevert színeket gyúrt papírral, ronggyal, különlegesen nyírt ecsetekkel vagy fröcsköléssel hordták fel a felületre, s érték el a kívánt hatást. A felületet gyantával védték le. A kiemelendő részleteket aranyozták, mely művelet eredeti aranylapok felvitelével történt. A korabeli aranyfüstök jóval vastagabbak voltak a maiaknál, sok esetben az oltárok magas árukat a nagy aranyfelületnek köszönhatték. Talán maga az aranyozó verte (ütésekkel vékonyította hárttyák között) az aranyfüstöt, de lehetséges, hogy be tudta készíteni is szerezni. Az aranyozandó felületet külön kellett előkészíteni, s ez ma is így történik. Vörös színű agyagásványt ún. bóluszt vittek fel a fényarany alá, amit tojásfehérjével kevertek el, ez lett a technika kötőanyaga, erre ragadt rá az aranyfüst, melyet száradása után tükörfényesre políroztak farkasfoggal vagy féldrágakövel. A lüszterezés egy különleges színezési technika. Az ezüstözött felületekre általában növényi színezékekből előállított áttetsző zöld, sárga, kék vagy piros réteget vittek fel, melyen át az ezüst fémes fénye áttetszett. Lüszterezés nem fedezhető fel a Dömötör-oltár archív felvételén, de ki sem zárható, mert a fekete-fehér fotón a poros faragványok képei nem adnak vissza megfelelően értékelhető látványt.⁴⁸

E munkafolyamatok leginkább az őszi-tavaszi időszakban történtek, a párás légkör miatt. Nyáron a képírók legtöbbször falfestéssel keresték kenyerüket, az oltárképeiken télen a műtermeikben dolgoztak. Az oltárképek készítése is számos elkülönülő részfeladatból állt, melyek módja és sorrendje, valamint a felhasznált anyagok a képek restaurálása közben végzett megfigyeléseknek és anyagvizsgálatoknak köszönhetően kerültek beazonosításra, s pontos adatokat szolgáltatnak egy-egy alkotói műhely módszerével kapcsolatban. Stettner Sebestyén az asztalosok által elkészített vakkeretre még nyers állapotában feszítette fel a kézzel szőtt lenvásznat kovácsoltvas szögek vagy lapocskák segítségével. A nagyobb formátumokhoz a hordozót több vászondarab kézzel történt összevarrásával növelték a megfelelő méretűre. A főoltárképek esetében ez akár négy darabból is állhatott. A szabadkai Szent Mihály és a szegedi Szent Dömötör főoltárkép hordozóját is négy darabból illesztették össze. A felfeszített nyers vásznat erős enyvvvel telítették, majd száradása után általában két rétegben alapoztak a szintén enyves kötőanyagú vörös-kréta ún. bólusz alappal, mely igen közkedvelt volt a barokk festészetben. A sötét, színes alap más festészeti technikát igényelt, mint a 19.századtól elterjedt fehér alapozás. A vas-oxidral színezett festékföldet több helyen is bányászták Magyarországon. Az alap színe áttetszett az igen vékony festékrétegen és ez a hatás az

48 Kurt WEHLTHE: *A festészet nyersanyagai és technikái*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995.

idő elteltével csak fokozódott.⁴⁹ Az alapozás csiszolása után kezdtek hozzá a festéshez, mely leginkább grafikai előképek után történt, s az alkotó képességeihez mérten igazodott ezekhez a rajzokhoz. Stettner Sebestyén esetében ez az igazodás sosem szolgai módon történt. Határozott stílusa, jellegzetes alakjai mindegyik művét különlegessé tették.

Az elkészült építményt és oltárképeket gondosan ládába, szalma közé csomagolták, mert a korabeli szállítás rendkívül körülményes volt. Amennyire a földrajzi viszonyok lehetővé tették az elsősorban vízi úton történt és a mesterek segédekkel együtt elkísérték, mert az összeállításnál is tevékeny részt kellett vállalniuk, hisz helyben nem volt szakember, legfeljebb épületasztalos működött a kisebb városokban.

A DÖMÖTÖR-OLTÁR

A szegedi főoltárt Szent Dömötör és Szent György, a keresztény világ két leghíresebb katonaszentje fogja össze – úgy, mint a Szent Koronán – a középkori magyar hitélet újkori továbbéléseként, mennyei közbenjáróinként, annak ellenére, hogy a Hódoltság után mindent újra kellett építeni, de úgy, mint a Dömötör-templom esetében is, a régi alapokon. A szegedi főoltárkép Szent Dömötör megdicsőülését ábrázolta, mint más barokk ábrázolások, pl. Bussa és Szabadbáránd főoltárképei.⁵⁰ A katonaszent felhőkön térdel, bal kezét mellkasán nyugtatja, felette angyalok, a középső mennyei dicsőségének babékoszorúját nyújtja felé, a bal oldali dárdát, vértanúságának eszközét tartja. A szegedi kompozíció méretében hasonlított a szintén félköríves végződésű szabadkai Szent Mihály főoltárképhez (3×1,5 m), viszont oldalait és alsó peremét többszörösen megtörték, mint a váci főoltár oromképei esetében. Földi pályájának csúcán, égi újjászületésének momentumában ábrázolták angyalok, puttók társaságában. Az archív felvételen pont a főoltárkép csillan be, ezért éppen csak sejthetők a festett formák. A kép hordozója megereszkedett, meghullámosodott, ezen kívül azonban más gond valószínűleg nem volt az oltárképpel, mert Stettner Sebestyén művei rendkívül jó megtartásúak maradtak a legrosszabb őrzési körülmények között is.⁵¹ Általában csak megrepedeztek, s a színeik sötétedtek be a rájuk rakódott szennyeződésréteg miatt. A valószínűleg római katonai öltözékben megjelenített szentet kétoldalról Szent Péter és Szent Pál nagyméretű szobrai fogták közre. Dömötör (október 26.) Magyarország elfeledett védőszentje, a keleti egyház kedvelt szentje, Sirmiumban (Szávaszentdemeter, ma Sremska Mitrovica), a későbbi magyar földön, előkelő családban született, római katonatisztként keresztény hitét bátran megvallotta, Maximianus császár idején szen-

49 PETHEŐ Ádám Gergő: *Színes imprimitúra és alapozás az európai táblaképfestészetben a 16–19. századig*. 2003, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, Szakdolgozat.

50 A képrombolás előtti ábrázolások antik viseletben, szakálltalan szép arcú, rövid hajú ifjúként ábrázolják. A középkorban keleten és nyugaton is harci vértetben jelenik meg, az ikonok számtalan tematikát felvonultatnak, A 19. században kissé vértelen, anikizáló legendajeleneteit festik meg. TERDIK Szilveszter: *Szent Demeter a művészetben*. In: *Szent Demeter Magyarország elfeledett védőszentje* (Szerk.: TÓTH Péter) Balassi Kiadó, Budapest, 2007, 204.

51 A bajai Rókus-kápolnában lévő Skapulárés Szűzanya mellékoltárképe (1755) is alig kezdett peregni, miközben a fél évszázaddal fiatalabb, 1802-ben készült Pestises szentek főoltárkép szinte fele megsemmisült a rendkívül páras, rossz körülmények miatt.

vedett vértanúhalált 303. április 9-én. Ereklýeit a vérereklyéje kivételével Sirmiumból 427–444 között Szalonikibe mentették, s a neki szentelt Szent Dömötör bazilika a konstantinápolyi Hagia Sophia mellett, a 6. századtól Bizánc másik szakrális központjává vált. Dömötör e városok, a bizánci birodalom, a katonák valamint a magyar juhászok égi patrónusa. Dömötör legendája szerint emberi és isteni tudományok nagy ismerőjeként szónok, helytartó, konzul volt. Szalonikibe érkezvén a legnagyobb keresztényüldözések idején, barátját, a fiatal Nesztort annak a hatalmas Lieusz (Libeus) nevű bajnokkal történő bajvívása előtt megerősítette a kereszt jelével, s így az diadalmaskodott. Bosszúból a császár mindkettejüket kivégeztette. Dömötör cellájában kivégzését megelőzően az előtte megjelent Mindenhatóhoz könyörgött, hogy a hozzá hitben fohászokdók minden nyomorúságukban: harcban, betegségben meghallgattassanak, ha pedig valaki templomot épít Dömötör tiszteletére, jegyeztessék be neve az Élet Könyvébe. Lándzsával ölték meg. Halála utáni csodatételeivel vált igazán híressé, sírjából a csodás erejű „miron” folyadék csörgedezett, mellyel számos bajt gyógyítottak.⁵² Ő a hit védelmezője, a jámbor néphit szerint az oltalma alatt álló várost személyesen is, fehér lován ülve, olykor mennyei sereg élén megvédi a támadástól. „Dömötör szegedi egyháza a Dömötör-hagyomány legrégebb magyar tűzhelye”. A sirmiumi Szent Dömötör elenyészett bazilita kolostorának Szegeden, az ősidők óta fontos átkelési helyen, az ún. sóút állomásán kikötési joga volt.⁵³ Bizonyított hogy a Magyarország területén lévő görög–szláv–magyar szerzetesek által lakott szirmiumi kolostor folyamatos életű Dömötör-tiszteletéből és a Szaloniki kultusból ötvöződött a középkori és kora újkori magyarországi kultusz, mely nem nyugat-európai közvetítéssel került hozzánk, hanem közvetlenül a szent szülőhelyéről. Ünnepnapját is a keleti egyházzal egyidőben üljük, a nyugati egyházakban Dömötör napja október 9-e.⁵⁴

A főoltár alsó szintjét 3-3 márványozott, aranyozott korinthusi oszlopfős teljes és 2-2 féloszlop tagolta. A 20. század elején Jézus Szíve és Mária Szíve szobrokat helyeztek el a főoltárkép két oldalán. A festmény fölött, az első párkány magasságában állt a város címere: az áttört levéldíszes faragott, aranyozott iparművészeti alkotás középpontjában függőlegesen kettéosztott pajzs, melynek bal felén vörös mezőben két folyó, a Tisza és a Maros ezüst csíkja folyik le, jobb oldalon kék mezőben kitárt szárnyú lefelezt fekete sas, lábaival karma között aranyozott kormánypálcát tartva. A pajzsos katonai, rácsos, nyílt ezüst sisak koronával, melyen egy ezüst bárány áll, mögötte vörös mező.

A második szint festménye (cca. 1,5×1 m) a koronás Szent Borbálát jelenítette meg kék ruhában, vörös fodrozódó drapéria által közrefogva, amint a Hitet megszemélyesítő kék köpenyes nőalak öleli, bal kezében kereszttel, jobb kezében a nyitott Szentírással, melyen az alábbi idézet olvasható: *Et haec est victoria quae vincit mundum Fides nostrae/ „és az a győzelem, amely legyőzi a világot, a mi hitünk.”* (1János 5,5.). Mögötte előtűnik Borbála jelképe a kehely a szent ostyával, hiszen ő a jó halál védőszentje. Halála előtti könyörgésében a hozzá fordulókért esedezett, hogy szentáldozás nélkül,

52 TÓTH Péter: *Szent Demeter és tisztelete*. In: *Szent Demeter Magyarország elfeledett védőszentje* (Szerk.: TÓTH Péter) Balassi Kiadó, Budapest, 2007, 96.

53 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II. Szent István Társulat. Budapest. 1977. 399–404. *Szentek lexikona*. Dunakönyv Kiadó. 1994. 72.

54 A szent október 26. ünnepnapja az ereklyék Sirmiumból Szalonikiben való átvitelének, translatio-jának feltételezett időpontja. TÓTH 2007, 27.

készületlenül ne érje őket a halál. A szegedi oltárképen pogány, bálványimádó, villám által halálrasújtott, kardon fekvő atyján tapos, aki a legenda szerint lefejezte e szüzet. Tisztasága és vértanúsága jelképeit, liliomot és pálmaágot tart kezében. Egy angyalka a mennyei dicsőség rózsakoszorúját nyújtja felé. A háttérben egy kupolás, timpanonos templom, alatta egy kosfejes áldozati edény, melyben kíznatásának eszköze, tűz ég. Borbála vértanú szűz, a legendája szerint a 3. században Nikodémiában élt, apja a pogány Dioscurus egy toronyba záratta, mert az tiltakozott házassági tervei ellen, hiszen titokban, Origenész egyházatya közvetítésével megtért. A torony két ablaka mellé egy harmadikat vágatott a Szentháromság tiszteletére. Bebörtönözték, megkorbácsolták, fáklyákkal megégették, kebleit levágták. Borbála tisztelete az ókor óta töretlen a keleti és nyugati egyházban egyaránt, ő a tizennégy segítőszent egyike, a bányászok, tüzerek kőművesek patrónája.⁵⁵

A párkányon Antiochiai Szent Margit és Alexandriai Szent Katalin szobrai a széleken, középtű két római katonai öltözetű koronás férfiszent. Az ovális Szent György oromkép⁵⁶ (cca 1,3×0,8 m) két püspökszobor és négy aranyosszárnyú angyalka fogta közre. Az oromkép hasonló lehetett a szabadkai főoltár Szent György képével, csak annak tükörképeként jelenítette meg a sárkányölőt, amint ágaskodó paripáján ülve római katonai öltözékben, tollas sisakban, vértben, vállán vörös fodrozódó köpennyel ledöfi az előtte tekeredő sárkányt. A táji háttérben az imádkozó királynő alakjában, akit legendája szerint megmentett. Szent György történeti alakja a legendák homályába vész. Ezek szerint Kisásziában volt katonatiszt a római hadseregben, Diocletianus császár idején, és 303-ban szenvedett vértanúhalált: különböző kínszások után végül lefejezték. A sárkányölő ősi mondája, a sötétség és világosság, a jó és a rossz küzdelme a 11. században fonódott össze a kezdettől fogva nagy tiszteletben álló vértanú alakjával. A keleti egyházban nagymártírnak nevezik és egész országokat helyeztek védelme alá, nyugaton mint a hitetlenek ellen küzdő harcos szentet hívták segítségül. A tizennégy segítőszent egyike. A sárkány legyőzésének kapcsán, a sátni eredetűnek vélt pestis, lepra, kígyócsípés és boszorkányság elleni hathatós közbenjárásáért imádkoztak. György a hit diadalmas hőseként, győzhetetlen katonájaként, emberi példaként élt Mihállyal, Dömötörrel, Mártonnal, Mórival és a mi László királyunkkal a középkor lovagi világában. A barokk időktől kezdve halványodik egyházi kultusza, azonban a népi hitéletben szinte a mai napig ott élt, napja a kalendárium legjelesebbike. Ő lett a lovagoknak, lovaskatonáknak, cserkészeknek, fegyverkovácsoknak, szíjjártóknak, vándorlegényeknek és lóval foglalkozó parasztoknak védőszentje. Görög eredetű neve Georgios is földművelőt jelent. Stettner Sebestyén műve elkészítéséhez valószínűleg Raphael Sadeler 16. század végén keletkezett nyomatát, vagy annak egy leegyszerűsítettebb későbbi változatát használta fel, mely Raffaello Santi 1504-es, ma a Louvre-ban őrzött táblaképén alapszik. Szent György a csanádi püspökség védőszentje és kétségtelen, hogy ezért került a Dömötör oltárra, hisz Szeged a hódoltság idejétől a kalocsai érsekség kebeléről a csanádi érsekséghez került. Az oltár készítésekor Szeged ideiglenesen e püspökség székhelye is volt, azt 1738 májusában helyezték át Temesvárra, ahol később fel is épült a neki szentelt püspöki székesegyház. Szent György alakja a

55 BÁLINT 1977, II. 399–404. *Szentek lexikona*, 1994. 72. SZILÁRDFY Zoltán: *Szent Borbála kultuszához és ikonográfiájához*. In: *Ikonográfia-Kultusztörténet*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003, 229–234.

56 Köszönet Koltai Andrásnak a kép felismerésében nyújtott segítségéért.

kezdetektől összefonódik a csanádi püspökséggel, tiszteletét Szent Gellértnek († 1046), csanád első püspökének köszönhetjük, aki a keresztségben a György nevet kapta s fölserdülván a bencések velencei Szent György monostorába lépett, első csanádi székesegyházát is a Sárkányölő tiszteletére szentelte. A legenda szerint Csanád vezér Szent György segítségét kérve tudja csak Ajtonyt legyőzni, s fogadalmát beváltva Szent György monostort alapított az általa Oroszlámosnak elnevezett helyen, ahol eleinte a Marosvárról odatelepitett baziliták, majd bencések éltek. Szeged városa még egy hivatalos szállal kötődik Szent Györgyhöz, ünnepnapján volt a városi tisztújítás már a középkorban, de III. Károly 1719-es szabadalomlevele is erre a napra írja elő a restaurációt,⁵⁷ mely alkalommal bizonyára a kor szokása szerint a főoltár előtt tettek fogadalmat a városatyák.

A főoltár ikonográfiai programját, a festmények pontos témáját, a szentek szobrait elsősorban a piarista atyák határozhatták meg, de lehetséges, hogy a városi szenátus elképzelései is formálták: A minden nehézség fölött győzedelmeskedő keresztény hit szellemisége hatja át a főoltárat, melyet a vértanúk jelenléte által képviseli üzenetét. Reményeink szerint a jövőben talán még előkerül néhány lappangó darabja a főoltárnak, melyek megismerésével pontosabb képet alkothatunk elveszett barokk kincsünkről.

MELLÉKLET

Balatony János káplán latin összefoglalója és magyar nyelvű részletes beszámolója a Dömötör-templomban 1865-ben történt lopásról, melynek hangulatával talán sikerül megidézni a kor és a hely szellemét.

A legalázatosabban jelentem, hogy ma éjjel június 26-án templomunkat kifosztották. Elloptak egy bearanyozott ezüst monstranciát a tabernakulumból, három bearanyozott ezüst kelyhet a sekrestyéből, két kisebb ezüst gyertyatartót. Talán a litániák, vagy pedig az hatórai esküvő alatt lopakodtak be a tolvajok, és éjjel a két ajtón át, amely a koldusok átriumára néz, mentek ki. A szentséget a lunulából a monstrancia helyére tették. A teljes eset ma reggel jelentetett a helyi hatóságoknak. A továbbiakban magas kegyességének alázatosan alávetve szent jobbát csókolva maradok fiúi szeretettel.

Kelt: Szegedem, 1865. Június 26-án.

A Püspöki Hatóságnak, a plébános távollétében, igen alázatos és engedelmes káplánja, Balaton János „Főtisztelendő Titkár úr!

A méltóságos és főtisztelendő egyházmegyei hatóságnak tegnap előtt tett hivatalos jelentésem után, a sz. Demeteri templom kirablásáról, vagyok oly bátor főtiszt. titkár úrnak még a következő bővebb adatokkal szolgálni:

Június 26-án reggel a 4. orakor történt „Áve Mariára” való harangozás után a harangozó inas szokása szerint hazament s noha a koldusok pitvarának ajtaja előtt ment el a plebánia ház felé, azt nyitva nem látta. Azon ajtón pedig, melyen a toronyba jár ha-

⁵⁷ BÁLINT 1977. I., II. 293–304. 296.

rangozni, egyedül csak a toronyba, és nem a templomba mehet. Tehát ha mindjárt nyitva hagyta volna is maga után hrangozásokor az ajtót, a tettesek mégse hatolhattak volna a templomba. A reggeli „Ave Mariára” való harangozás után tehát fél ötkor egy új Szegedi asszony megjelenik a harangozónál, és azt mondja, hogy ő az előtte való napon vízbefólt férje temetését akarván a harangozónak jelenteni, ezt a sekrestyében keresé, s a legnagyobb meglepetésére miután a koldusok pitvarán keresztül vezet, két ajtón be-mehetett a templomba: a sekrestye és a kehelytartó almáriom ajtaját nyitva találta. Erre a harangozó az asszonnyal együtt rosszat sejtven: a harangozó azonnal a templomba sietve mindent megvizsgálendő s csakugyan hibázott két ezüst, de aranyozott, és egy réz szintén aranyozott kehely. Az almárjomon pedig két a Szent János és a templom előtt álló Mária ... ajtja kulcsát lelé meg, melyek azon almárjomban voltak ahonnan a három kehely eloroztatott. Ezt a harangozó megtekinté ugyanazon almárjom kihúzható fiókjait, s látta, hogy egyazon fiókot feszegették legjobban, amelyben a préposti ékszerek, mise ölnyök, püspöki bot, szentelő, lavoár voltak zárva.: s valószínűleg a fent említett kulcsokkal próbálgatta e fiókot kinyitni, de minthogy e nékik nem sikerült, abba hagyták. Megjegyzendő, hogy az a szekrény, hol a három kehely volt, szintén be volt zárva, hanem vésűvel vagy más eszközzel azt kifeszítették, mert nyomai látszanak.- A sekrestya ajtót belülről, illetőleg a sanctuariumi sekrestyeajtót a harangozó ugyan betéve, de nem zárta.- A tabernaculum kulcsát régi szokás szerént nem szoktuk a sekrestyébe vinni, hanem az oltáron a kép háta mögött hagyni.- Egyedül csak a monstranciát (:8 font 8 lat:) vitték el a ciboriumot nem. Valószínűleg a tolvaj az urnap octávája alatt reggel és délután kiszemelven, hogy merre nyillik a tabernaculum ajtaja, nem tudja, hogy a ciborium is létezik, amiből következtethetni miszerint a tolvaj más vallásbeli. Vagyha katolikus, akkor talán azért nem nyúlt a ciboriumhoz mert gondolá, hogy a pap éjjel beteghöz is hivatthatik, nem találva a ciboriumot a nyomozások hamarabb megtörténhetnek. A monstranciából a partikula visszatétetett a monstrancia helyére, így szintén a fehér szalag, de nem a fehérbokréta-kötő, melynek leoldására több idő kivántatott. A tabernaculumot az elrablott tárgyak után is csukva találtuk s a kulcsot is a szokott helyén.- A két lámpa melyeknek egyike a Kalazanci Sz. József a másik pedig a Szent Család (: Jézus Maria Sz. József:) oltárainál jobbról a falon ezüst és aranyozott ékességekkel terhelt Szent Szűz képei előtt elég magasan lógtak, levágták, belülről az olajos mécesest kivették és az oltár mellé a földre helyezték. Az üveg fedélzettel ellátott kép ezüst ékeiből semmi sem vezett el, de a zár nyitva volt és minthogy az egész kép két fölfelé hajlított gyertyatartón nyugodott, a kép üvegajtóját hamarjában ki nem nyithatták, mert a gyertyatartók a kép ajtaját akadályoztatták. Tehát az erős vas gyertyatartókat kellendett nekik először letörni vagy kiszedni a falból, hogy a kép üvegajtóját teljesen kinyithassák, de minthogy ez nékik több időbe került volna, az összetörés pedig lármát okoz, ezért azon ékszerekhez nem nyúltak.- A tettesek valószínűleg ahát órákor történt esketés alkalmával rejtőzhettek el a templomba, vagy pedig a harangozó esketés után elfelejté kulcsokkal is bezárni, vagyha be is zárta kulcsokkal a koldusok pitvarának ajtaját, de mivel a kulccsal csak egyszer fordított, aelső föl s alá toló zárnak belülről való levonása után az ajtó két könnyű megrántásra is kinyillik, de nem így, ha kétszer fordít a kulccsal.- Ha tehát a kulcsokkal kétszer fordított és a fül s alá toható zár vasakkal is belülről jól be volt csukva, akkor a tettesek kívülül generalis kulccsal nyithatták ki. Így akkor belülről kifelé kellendett nékik dolgozniuk, vagyis nappal a templomban elrejtőzniök.- De nekem azon gyanúm van, hogy miután a harangozó már

igen éltés ember, mindent szolgálójára vagy inasára bízván, úgy a templomot illetőleg azon két ajtót az esketés után nem zárták be.- Én és Szabó tíz úrakor jöttünk haza a vendéglőből a vacsoráról, mert vacsorát és semmi egyéb ellátást sem kapunk az egy ebéden kívül- ekkor mi mitsem vevénk észre – kivéve azt, hogy a plébániai ház sarkán és a templomon a lámpák nem égtek.- Éjjel hallottam több bérkocsi robogást a plébánia ház előtt, mert az éjjel 12-órai vonattal ment el egy gőzhajózási ellenőr ??? felé, aki Gömöreynének valami ismerőse volt és mint hallom azt a házbeliek a vasúton ki is kísérték. De se menet, se visszajövet nem vettek észre semmit.- Így szinte az éjjeliőr sem.- Reggel fél hat órakor miután a harangozó nekem az egész szerencsétlenséget elpanaszolta: azonnal följelentém a városi főkapitánynak ki mindegyre telegrafirozott.- Prépost úrnak délután írtam meg egy levélben Pestre, de mindekkor még nem felelt s haza nem jön de mint hallom Pestről Bécsbe utazik. Az összes kárt 1200 forintra lehet tenni. Négy gyanus egyén már befogatott, köztük egy zsidó is. A nyomozások még mindig erősen folytattnak, de semminek sem jöttek még nyomára. Mindezeket jónak találtam még főtisztelendő titkár úrnak bővebb tudomásu legalázatosabb tiszteletem mellett előterjeszteni, amit főtisztelendő Cerimoniáriusnak is kérek kijelentetni.

J. Balatony káplán

Szeged 1865. június 28.

SzCsPL VI. 36.a 81.

Zsuzsanna KORHECZ PAPP

THE BAROQUE MAIN ALTAR OF THE SAINT DEMETRIUS CHURCH IN SZEGED

The so-called Palánki Church in Szeged was pulled down in 1913 so that the monumental cathedral could be built. Before the church was pulled down, Emil Keglovics, photographer, citizen of Szeged, documented the church building from the inside and outside in the summer of 1913.

The Saint Michael Church in Szabadka (today Subotica, in Serbia) met the same fate, when in 1907 it was rebuilt and widened, at the same time its main altar – resembling that of the Saint Demetrius Church in Szeged – was demolished. Based on scholarly studies it can be claimed that both altars were painted by the same artist, Sebestyén Stettner (1699-1758). Stettner's artistic activity had previously been unknown to scientific research, and has become accessible by our recent art historical studies. Nonetheless, still little is known about the grandiose three-storey, richly decorated main altar of the Saint Demetrius Church. It must have been taken into pieces; only the coat of arms above the main altar-piece depicting Saint Demetrius is preserved in Móra Ferenc Museum, in Szeged. While the painting from the middle of the altar, depicting Saint Barbara, is preserved in the Piarist Monastery in Kecskemét.

Sebestyén Stettner (1699-1758), originating from Dorst, in Bavaria, painted the main altar-piece of the Saint Demetrius Church in Szeged supposedly in 1738-39. In 1740-41 he gilded the main altar-piece in the Saint Michael Church in Szabadka, and painted the seven altar pictures connected to it. The iconographic programme, the exact themes of the paintings and the statues of saints were all decided by both the Piarist monks and the Senate of the city. The main altar is defined by the topic of Christian faith overcoming all difficulties, which is represented by the presence of the martyrs. Hopefully, some more, still hidden pieces of the main altar will be found in the future, enabling us to gain a true picture of this lost artistic treasure.

1. A főoltár (a Somogyi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye)

2. A templomhajó
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

3. Szent Kereszt oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

4. Szószék
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

5. Szentháromság oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

6. Kalazanci Szent József oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

7. Lourdesi oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

8. Jézus születése oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

9. Szent Anna oltár
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

10. Szent Család oltár
(a Somogyi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye)

11. Kápolna oltár- Gyümölcsoltó Boldogasszony
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

12. Szentsír
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

13. A Dömötör-templom főhomlokzata
háttérben az épülő Dómmal 1925 után (a Dóm
plébániájának fotóarchívumából)

14. A Dömötör-templom oldalnézete
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

15. A Dömötör-templom udvara
(a Dóm plébániájának fotóarchívumából)

16. Stettner Sebastyén: Szent Borbála allegóriája 1739 körül, a szegedi Dömötör templom főoltárának középképe (kecskeméti piarista templom)

17. Szent Borbála allegóriája-részlet

18. Szent Borbála allegóriája-részlet

19. Szeged címere (a szegedi Dömötör templom főoltárának faragványa a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményéből)

20. Stettner Sebastyén: Szent Mihály arkangyal, 1741 (szabadkai ferences templom)

21. Stettner Sebastyén: Sárkányölő Szent György, 1741 (szabadkai ferences templom)

22. Hörgér Antal: Szent Flórián, 1723, a pesti belvárosi templom külső szentélyfalán

VAJDA TAMÁS

NÉGY ÚJ KÖNYV A KERESZTES HADJÁRATOK ÉS LOVAGRENDEK
TÖRTÉNETÉRŐL

LASZLOVSZKY JÓZSEF–MAJOROSSY JUDIT–ZSENGELLÉR JÓZSEF (szerk.):

Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik.

Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 331 + CLIV p.

ZSOLT HUNYADI: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387.*

METEM – CEU, Budapest, 2010. (METEM Books 70., CEU Mediaevalia 13.) 354 p.

HUNYADI ZSOLT–PÓSÁN LÁSZLÓ: *Krisztus katonái: a középkori lovagrendek.*

Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2011. 135 p.

HUNYADI ZSOLT: *A keresztes háborúk világa.*

Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2011. 135 p.

Az utóbbi évtizedben örvendetes érdeklődés tapasztalható a középkori egyháztörténelem hosszú időn át kizárólag a botrány oldaláról megközelített kérdéséről: a keresztes hadjáratok és egyházi lovagrendek történeti szerepéről.¹ A most bemutatásra kerülő első kötet nem előzmények nélküli. A szerzők egy csoportja az 1990-es években Szegeden egyházi lovagrendek középkori magyarországi történetéből írta szakdolgozatát, amelyek 1998-ban jelentek meg,² majd – kiegészülve a témakör számos elismert kutatójával – 2001-ben már angol nyelvű tanulmánykötet állítottak össze.³ A jelenlegi művet azzal a céllal hozták létre, hogy egyetlen kötetben összefoglalva és hangsúlyosan a magyarországi fejleményekre koncentrálva mutassák be a keresztes hadjáratok és egyházi lovagrendek legfontosabb középkori vonatkozásait, történeti, egyháztörténeti mű-

1 DAFTARY, Farhad: *Aszaszin legendák. Az iszmáiliták mítoszai.* Budapest, 2000. [Fordította: Hajnal István]; PÓSÁN László: *A Német Lovagrend pénzügypolitikája.* Debrecen, 2000.; MICHAEL Foss: *Az első keresztes hadjárat.* Debrecen, 2000.; LOOS, Volker: *A templomos lovagrend története: a keresztes hadjáratok korának krónikája.* Pécs, 2000.; READ, Pier Paul: *A templomosok.* Budapest, 2001.; CECCOLI, Paolo: *Keresztes hadjáratok: kegyetlenség a kereszt nevében.* Pécs, 2001.; URBAN, William: *A teuton lovagok. A lovagrend hadtörténete.* Budapest, 2003.; EDELÉNYI Adél: *Templomos lovagok az európai néphagyományban.* (Doktori Mestermunkák.) Budapest, 2004.; REGAN, Geoffrey: *Az első keresztes vitéz.* Budapest, 2006.

2 KOSZTA László (szerk.): *Capitulum I.* Szeged, 1998.

3 HUNYADI, Zsolt–LASZLOVSZKY, József (ed.): *The Crusades and the Military Orders: expanding the frontiers of medieval Latin christianity. In memoriam Sir Steven Runciman (1903–2000).* Budapest, 2001.

vészettörténeti, régészeti forrásait. Mindezt a nemzetközi kutatások újabb eredményeinek figyelembevételével. Így a kötet egyszerre kíván az adott téma egy-egy szakkérdésének naprakész összefoglalása és egyben olyan kézikönyv lenni, ahol a téma nemzetközi vonatkozásainak is pontos felvázolását találja meg az olvasó.

A kötet bevezetésül Laszlovszky József *Keresztes hadjáratok és lovagrendek – Történeti értelmezések, kutatási kérdések* című tanulmányában részletesen számba veszi a keresztes hadjáratok és egyházi lovagrendek történeti kutatását befolyásoló tényezőket, a kutatások során felmerülő terminológiai problémákat és speciális kérdéseket. A dolgozat egyszerre szolgál a kötet bevezetésül, s nyújt historiográfiai áttekintést a nemzetközi szakirodalom főbb eredményeiről, sőt olykor még a szépirodalmi, illetve filmfeldolgozások történelmi hitelének kérdésére is kitér.

A kötet összetett címének és céljának megfelelően a további tanulmányok két nagyobb fejezetbe rendezve találhatók. Az első fejezet a keresztes hadjáratok és a középkori Magyar Királyság viszonyát, összetett kapcsolatrendszerét vizsgálja. Ennek a fejezetnek első írása Zsengeller József *A keresztes háborúk teológiai, spirituális és egyházpolitikai háttere* című tanulmánya. A szerző bemutatja a Szentföld teológiai és spirituális jelentőségét, mondanivalóját és a korabeli emberek viselkedésére gyakorolt hatását, részletezi a keleti és nyugati egyházszervezet eltérő fejlődését és az abból adódó feszültségeket, valamint a korszak közösségi és egyéni kegyességi gyakorlatát (pl. eretnokség kezelése, zarándoklatok gyakorlata, szerzetesség fejlődése). Majd a kor teológiai kérdéseit, elméleteit és az azokat megalkotó teológusokat, a keresztes hadjáratok ideológusait, ellenzőit és azokat mutatja be, akik fegyver helyett a szellem síkján küzdöttek meg az iszlámmal (pl. Aquinói Szent Tamás).

John France *A korai keresztes hadjáratok* című írása korrekt áttekintést nyújt az első három keresztes hadjárat főbb eseményeiről, a szembenálló seregek összetételéről és a különböző stratégiákról. A szerző elemzi a közel-keleti keresztes államok szövetségi rendszerét, a rendelkezésre álló fegyvernemek harci értékét, illetve a hadjáratokon résztvevők mentalitását.

Borossy András és Laszlovszky József *Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok* című tanulmánya áttekinti hazánk és a Szentföld kapcsolatrendszerét a keresztes hadjáratokat megelőző évszázadoktól egészen a IV. keresztes hadjáratig. Részletesen bemutatja a Kárpát-medencén átkelő reguláris és népi seregek útjait, az azokról készült útleírásokat, a vezérek és a Magyar Királyság közötti diplomáciai és gazdasági együttműködések.

Zsoldos Attila *Magyarország II. András keresztes hadjárata idején* című tanulmánya az 1217 augusztusában kezdődő, egyetlen szentföldi magyar hadjárat bel- és külpolitikai, gazdasági és társadalmi hátterét mutatja be. A szerző sorra veszi II. András „új intézkedéseit”, illetve azok hatásait: a korabeli közvélemény erős megosztottságát és a királyi politika ellen egyre erősebben fellépő ellenzék magatartását (1209-ben trónkövetelő állítása, 1213-ban a királyné meggyilkolása). Az egymásnak feszülő érdekcsoportok küzdelmét egyedül a király tudta mederben tartani, de a feszültségek felhalmozódása végül az 1222. évi Aranybulla kiadásához vezetett.

Veszprémy László *II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218* című tanulmánya bemutatja III. Béla királyunk keresztes hadjáratra vonatkozó elképzeléseit, majd II. András hadjáratának eseményeit, illetve az ahhoz kapcsolódó diplomáciai aktívizálódást (három házassági szerződés kötését). Uralkodónk „szeme előtt ténylegesen

egy magyar birodalom, egy *archiregnum Hungariae* lebeghetett, amely mindenekelőtt a Balkánon épít ki egy erős szálakkal egybekapcsolt hűbéri szövetséget”. A szerző áttekinti a hadjárat korábbi történeti értékeléseit is, s megállapítja, hogy a keresztes hadjáratokban résztvevők – így II. András serege is – az általuk képviselt terület politikai stabilitásáról, gazdasági erejéről és a pápa által képviselt egyház iránti elkötelezettségéről adtak tanúbizonyságot.

Major Balázs *A magyar keresztesek arab szemmel* című írása – az V. keresztes hadjáratra vonatkozó arab nyelvű forrásokat összegyűjtve – II. András hadjáratának arab visszhangját, az ellenfeleiben keltett képet rajzolja meg. A – magyar nyelven elsőként közzétett – dokumentumok olyan részleteket közölnek a keresztesek dél-libanoni expedíciójáról, amelyek pontosítják és kiegészítik a középkori latin és görög krónikákból rekonstruálható képet. Világossá válik, hogy a magyar keresztesek katonai ellenfelei jelentős veszélyként értékelték II. András hadi akcióit.

Norman Housley *A kései keresztes hadjáratok* című írása a pápaság 13–15. századi politikai súlyát és gazdasági erőforrásait számba véve ismerteti a kúria egyre csökkenő szerepét a kereszt felvételének szentesítésében és a Szentföld elését követően újabb katonai ellenfél kijelölésében. A hadjáratok megszervezése és kivitelezése feltartóztathatatlanul a világi kormányzat hatáskörébe csúszott át. A szerző elemzi a hadjáratok anyagi forrásait és a mögöttük meghúzódó motivációkat is.

Bárány Attila *Magyarország és a kései keresztes hadjáratok* című tanulmánya az Akkon elését (1291) követő nemzetközi katonai szövetségek és keresztes hadjáratok magyarországi hatását ismerteti. I. Nagy Lajos, majd Luxemburgi Zsigmond idején Magyarországnak elemi érdekévé vált, hogy a nemzetközi összefogás visszavesse az oszmán-törököket Kis-Ázsiába. A szerző a politika- és hadtörténet mellett – a keresztes eszme átalakulásának bemutatásával – a korszak mentalitástörténetébe is bepillantást enged.

Majorossy Judit *A késő középkori szentföldi zarándoklat hétköznapijai* című tanulmánya az Akkon eleste (1291) utáni korszak szentföldi zarándoklatait befolyásoló tényezőket, az oszmán-török hódítás miatt megváltozott állapotokat mutatja be. Ismerteti mind a tengeri, mind a szárazföldi útvonal viszonyait, s kitér a magyarországi származású Pécsvaradi Gábor és Pásztói János ferences szerzetesek, valamint Lászlai János erdélyi főesperes szentföldi zarándoklatára is.

A kötet második nagyobb fejezetét a különböző egyházi lovagrendek és Magyarország kapcsolatát bemutató tanulmányok alkotják. A fejezet első tanulmánya F. Romhányi Beatrix *Az ispotályos és lovagrendek helye a középkori magyarországi szerzetességen belül* című írása, amely rövid összefoglalása hazánk sokszínű középkori monaszterológiájának. A szerző 1996-ban megvédett kandidátusi értekezésének eredményeit összefoglalva helyezi el az ispotályos rendeket és azok rendházait a szerzetességen belül: „a lovagrendek megtelepedtek ugyan Magyarországon, jelenlétük azonban nagyon korlátozott volt, elsősorban a rendek központi vezetésének szentföldi céljait szolgálta, a magyarországi egyházi és politikai életben inkább csak alkalmilag vettek részt, s a jelek szerint ennek megfelelően a magyar rendtagok létszáma is igen csekély volt”.

Stossek Balázs *A templomosok Magyarországon* című tanulmánya a rend megszületésének bemutatását követően a magyarországi megjelenését, a 12. század közepére már önálló magyar – és az 1217-ig önálló szlavóniai – templomos provincia rendházainak és birtokainak számát, elhelyezkedését, valamint a főbb adományozókat ismerteti. Majd az egyes rendházak történetét ismerteti röviden.

Hunyadi Zsolt *A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig* című dolgozata a rend európai és közel-keleti korai történetének bemutatása után a hazai rendházak 12–13. századi történetét ismerteti. Megállapítja, hogy a „Szentföldhöz és Nyugat-Európához képest csak alig megkésve, az 1180-as években kezdett kialakulni a területi alapú rendi hierarchia, amely a későbbi perjelségek alapjává vált”. Majd a 14–15. századi birtokváltoztatások és a török fenyegetés kapcsán a rend késő középkori történetére is kitékint.

Kurecskó Mihály és Stossek Balázs *A Szent Sír Kanonokrend Magyarországon* című írása ismerteti a rend 1099-es létrejöttének körülményeit, a közel-keleti és nyugat-európai terjeszkedés időszakát, majd a magyarországi megtelepedés eseményeit és a rend Kárpát-medencei házainak és birtokainak rövid történetét. Bemutatja az 1299-i évi rendi szabályzat főbb elemeit, és a rend gazdálkodását is.

Laszlovszky József–Soós Zoltán *A Német Lovagrend és Magyarország* című tanulmánya a hazánkban legrövidebb ideig jelen lévő rendet mutatja be. A rend 1211-ben Erdély dél-keleti szegletében, a Brassó környéki Barcaságban jutottak birtokhoz. Innen azonban 1225-ben – az őket behívó – II. András magyar király fegyverrel űzte el a lovagokat. A dolgozat a Balkán északi részének 12–13. századi politikai és stratégiai helyzetének, a 13. század első évtizedeinek bel- és külpolitikai változásainak, a rend hadászati és várépítő tevékenységének bemutatásával a kiűzés valódi okait kutatja.

Gyöngyössy Márton *A Német Lovagrend nagyszombeni pénzverő tevékenysége (1430–1431)* című dolgozata a rend történetének egy igen rövid, de annál érdekesebb epizódját mutatja be. 1429-ben Luxemburgi Zsigmond király a Szörénységet a Német Lovagrendnek adományozta, hogy a lovagok szervezzék meg a déli határok török elleni védelmét. Ennek hadikiadásai meghaladták az évi 300.000 forintot, melynek mintegy felét a nagyszombeni és brassói pénzverő kamara jövedelmeiből fedezhették. 1432 elején azonban – mielőtt a lovagok megerősödhetek volna – a törökök végigpusztították a Szörénységet, és a harcokban a lovagok jelentős része elesett.

Szakács Béla Zsolt *A Lovagrendek művészete a középkori Magyarországon* című dolgozata szintén a középkori művelődés- és művészettörténet eddig megíratlan fejezete. Korábban többnyire csak elképzeléseket, szerény forrásbázison nyugvó hipotéziseket fogalmaztak meg. A szerző röviden bemutatja a szakirodalom korábbi álláspontjait, majd a lovagrendek építészeti és egyéb művészeti (pl. pecsétnyomók) emlékeit veszi számba. Röviden kitér a lovagrendek művészettörténeti kutatásának módszertani nehézségére is.

Szentesi Edit *A vörös barátok: hiedelmek és legendák a Templomos Lovagrendről Magyarországon a 18. század közepéig* című dolgozata a legromantikusabb mondákkal övezett rend középkori históriájának újkori rekonstrukcióiról és recepcióiról ad képet. Dolgozata meggyőzően bizonyítja, hogy a 18–19. században a középkor sajátos mentalitását talán legjobban tükröző lovagrend nemcsak a szépírókat és a szélesebb közvéleményt foglalkoztatta, de a szaktudományok jeles képviselői felfokozott érdeklődéssel fordultak a Templomos Lovagrend története felé.

Zsengellér József *Lovagrendek a mai Magyarországon* című írása az 1989-es rendszerváltoztatást követő évek újjáéledéséről ad számot. Ma Magyarországon három középkori eredetű egyházi lovagrend működik: a Máltai Lovagrend, a Johannita Lovagrend és a Szent Sír Lovagrend, mellettük azonban legitím tevékenységet folytat még a világi Szent György-Rend illetve a Szent Lázár Lovagrend is.

A tanulmányokat epilógusként Vajay Szabolcs *Lovagrendek hajdan és ma* című írása zárja le, amelyben a szerző a 11. századi kezdetektől egészen napjainkig tekinti át az egyházi és világi lovagrendeket életre hívó körülményeket, valamint a társadalmi-gazdasági háttér megváltozásával az eredeti eszmények módosulásait, egyes rendek felbomlását és újabbak létrejöttét.

A tanulmányokat tartalmazó *Függelék* egészíti ki, amely 47 válogatott forrásszöveg magyar fordítását közli az 1065–1482 közötti időből. A dokumentumok egy jelentős része korábban már kiadásra került, de szép számmal vannak Magyarországon, magyar fordításban most először közöltek is. A Függelékben olvasható továbbá *Glosszárium*, néhány fontosabb fogalom magyarázatával, *Tematikus kronológia*, a Templomos Lovagrend, a Szent Sír Kanonokrend és a Johannita Rend magyarországi előjáróinak archontológiája, valamint a templomosok és a johanniták magyarországi birtokainak felsorolása lokalizálással, az első okleveles említés és az adományozó adataival. A kor adataiban való könnyebb eligazodást szolgálja a főbb egyházi és világi méltóságviselők felsorolása is.

A 331 oldalas elemző részt tartalmazó kötetet *Térképek és tematikus képpoldalak* egészítik ki további 154 oldal terjedelemben. 22 oldal térkép szemlélteti a keresztes hadjáratokat, illetve a lovag- és kanonokrendek magyarországi kolostorait és birtokait. 24 oldalon 89 színes fénykép szemlélteti a középkori Közel-Kelet tájait, építészeti emlékeit. Major Balázs *A Szentföld lakói és Keresztes várak a Szentföldön* című írásai áttekintést adnak a régió geopolitikai és demográfiai kereteiről, a közel-keleti városokról, a királyi és magánvárokról, a vidéki település-hálózatról és annak védelmi elemeiről, valamint a lovagrendi hadiépítészet 13. századi virágkoráról. A birtokokat 28 oldalon 95 színes fénykép és tervrajz szemlélteti, majd az 1217. évi magyar keresztes hadjáratral kapcsolatos vidékek és helyszínek bemutatásaként található 69 színes fénykép. A szentföldi képek kiegészítéseként további 31 színes fénykép mutatja be Európa keresztes hadjáratokkal kapcsolatos műemlékeit. Végezetül 65 kép a középkori Magyar Királyság keresztes és lovagrendi emlékeit, 18 pedig a lovagrendi szimbólumokat szemlélteti.

Összességében megállapítható, hogy az időt álló kötésben kiadott igényes kötet a célkitűzésben vállalt hiánypótló és magas színvonalú tájékoztatást nyújtó céloknak messzemenően és maradéktalanul megfelel. A gondos szerkesztői munka, a kiváló szerzői gárda és a páratlanul gazdag szemléltető anyag a kötetet széles látókörű, az ideológiai elfogultságoktól mentes, értékes és megkerülhetetlen alpmunkává teszi. A tanulmányokat gazdag és igen friss, az újabb nemzetközi eredményeket is magába foglaló irodalomjegyzék teszi jól használhatóvá. Az adatgazdag munka számos kapcsolódási pontot kínál nemcsak az egyháztörténeti, de a gazdaság- és művészettörténeti kutatások tágabb köre számára is. A tanulmányok világos és közérthető stílusa, a gazdag szemléltetés és a bőséges irodalomjegyzék következtében a szemléletformáló kötetet haszonnal forgathatja az egyetemisták, tanárok és kutatók mellett a szélesebb művelt nagyközönség is.

Hunyadi Zsolt *The Hospitalleres in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387* című a johanniták 12–14. századi magyarországi történetéről írott PhD-értekezésének könyvvé érlelt változata mintegy negyedfél száz oldal terjedelemben 8 fejezetre és egy tekintélyes méretű függelékre osztva mutatja be a rend középkori Kárpát-medencei történetét. Az első fejezetben a johannitákat érintő nemzetközi és a regionális historiográfiát tekinti át a szerző. A második fejezetben a rend általános korai történetét, szerke-

zetét és karakterisztikáját ismerhetjük meg. A harmadik fejezetben a johanniták magyarországi megjelenéséről és elterjedéséről, regionális karakterisztikájáról olvashatunk. A negyedik fejezetben a 14. század történéseiről, a konszolidációról, a templomosokról, a krízisről és a hitetlenek elleni harcról alkothatunk képet. Az ötödik fejezetben a magyar-szlavón rendtartományt mutatja be a szerző. A hatodik fejezetben a preceptorátusok és személyzetük kerül vizsgálat alá. A hetedik fejezetben a johannita pénzügyet és menedzsmentet ismerhetjük meg. A nyolcadik fejezet a johanniták és a magyarországi pragmatikus irodalomról (adminisztrációs jog, hiteles helyek, pecsét-használat) olvashatunk. A fejezeteket egy rövid összefoglalás és részletes irodalomjegyzék követi. A kötetben 15 szövegközi térkép, illetve táblázat található. A Függelékben elsőként a mintegy 1000 oklevél főbb adatairól találunk egy részletes táblázatot, majd 70 (eddig kiadatlan) oklevél szövegét közli latin eredetiben. Ezt követően 17 johannita pecsét képe látható. A kötetet Névmutató zárja.

Hunyadi Zsolt több mint egy évtizedes kitartó munkával összeállított kötete új fejezetet nyit a hazai lovagrendi kutatásokban. Számos, a kutatás számára eddig ismeretlen forrást és a legmodernebb nemzetközi vizsgálati szempontokat, nemzetközi analógiákat felhasználva készítette el a rendtörténet új szintézisét. Munkája a legkényesebb kutatási elvárásoknak is messzemenően megfelel, ugyanakkor a szaktudományos munkák közül kiemelkedik közérthető és világos stílusával és áttekinthető szerkezetével.

Hunyadi Zsolt és Pósan László *Krisztus katonái: a középkori lovagrendek* című, 11 fejezetre tagolt munkájának Bevezetésében világos és tömör figyelemfelhívást olvashatunk a középkori lovagrendek ma már bizony fölöttébb ismeretlen világáról, valamint egy közérthető historiográfiát kapunk a téma színes történetéről. A második fejezet a lovagi kultúra és értékrend elemeit mutatja be. A harmadik fejezetből a lovagrendek kialakulását, az új közösségek kezdeteit, a rendi hierarchiakat ismerhetjük meg. A negyedik fejezet a legvitatottabb lovagrend, a templomosok történetét foglalja össze. Ebben a fejezetben olvashatunk a templomos lovagrend ellen 1307-ben indult híres (vagy hírhedt) perről csakúgy, mint a rend magyarországi történetéről (pl. a muhi csatában játszott szerepükről). Az ötödik fejezet a johanniták történetét, militarizálódási folyamatát, magyarországi megjelenését, itteni perjeliségeit és a magyar történelemben betöltött szerepét ismerteti. A hatodik fejezet a Német Lovagrend létrejöttéről, 1211–1225 közötti erdélyi szerepéről, 1226-ban kezdődő poroszországi hódításáról, tartományúri hatalmának kiépítéséről, a lovagrendi állam igazgatási rendszeréről, a rend alkonyatáról és utóéletéről nyújt tájékoztatást. A hetedik fejezet a balti térség speciális lovagrendjeit, a Livóniai Kardtestvérek rendjét és a Dobrini Rendet mutatja be. A nyolcadik fejezetben az Ibériai-félsziget sajátos lovagrendjeiről (Calatrava Rend, Santiago Rend, Montegaudio Rend, Alcántara Rend, Alfamai Szent György Rend, Miasszonyunk Irgalmasrend, Montesa Rend, Aviz Rend, Krisztus Rendje) olvashatunk. A kilencedik fejezet a kisebb lovag- és ispotályos rendek tablóját nyújtja. Itt találjuk a Szent Lázár ispotályos lovagjairól, vagyis a lazaritákról; a Szent Antal kereszteseiről, az antonitákról; Szent István kereszteseiről, a stefanitákról, az Akkoni Szent Tamás Rendről; a Szentlélek Rendről, valamint a Szent Móric Rendről szóló ismertetőket. A tizedik fejezet az egyházi lovagrendek számbavételét követően a középkori világi lovagrendekről nyújt áttekintést. A kötet fejezeteit lezáró Utószó a lovagrendek újkori életét foglalja össze. A kötetet kiegészítő Mellékletek a középkori pápák és jeruzsálemi királyok archontológiáját, valamint a témához kapcsolódó magyar nyelvű irodalmat közli.

Hunyadi Zsolt *A kereszties háborúk világa* című, nyolc fejezetre tagolt könyvének Bevezetése a kereszténység és az iszlám közötti kereszties háborúkra vonatkozó történeti irodalom rövid és közérthető historiográfiáját nyújtja. A második fejezetben a 11. századi Európa és Szentföld társadalmi, gazdasági és szellemi állapotát, a korszakban egyre nagyobb szerephez jutó zarándokmozgalmat, a hatalmi és politikai viszonyokat, valamint az évszázados háborúskodás megindulásához vezető szikrának a kipattanását ismerhetjük meg. A harmadik fejezetben a kereszties hadjáratok első évszázadának (1095–1198) történéseit (clermonti zsinat, „népi keresztiesek”, I. hadjárat, a Jeruzsálemi Királyság megszervezése, II. hadjárat, III. hadjárat) mutatja be. A negyedik fejezetben az egyházi lovagrendek megszületéséről és történetük első évszázadáról (1099–1198) olvashatunk. Az ötödik fejezet a 13. század első felének sokszínű kereszties eszméivel és azok igencsak eltérő megvalósítási formáival (IV. hadjárat, Latin Császárság megalapítása, katharok elleni harc, gyermekek hadjárata, V. hadjárat) ismerteti meg az olvasót. A hatodik fejezet a kereszties hadjáratok közötti, békésnek azonban nem nevezhető köztes időszakok állapotait mutatja be. Itt olvashatunk a közel-keleti mindennapi élet kereteiről, az egyházi állapotokról, a várakról, a csatákról, az utolsó kereszties király (IX. Szent Lajos) kései próbálkozásairól, s a felemelkedő új hatalomról, a mamelukokról. A hetedik fejezet a Baltikumtól a Balkánig vezetett kereszties hadjáratok sikereit és veszteségeit veszi számba. A szerző bemutatja a kereszties eszmét a 13. századtól érő egyre hevesebb kritikákat, s a korabeli közvélemény és a szélesebb társadalmi rétegek elfordulásához vezető folyamatokat. Ismerteti a három nagy lovagrend történetének 13–14. századi folyamatait, az Oszmán Birodalom felemelkedését, s a nemzetközi lovagság utolsó nagy kísérletét, a katasztrofális vereséggel végződő nikápolyi csatát. A nyolcadik fejezet a Szentföldön kívül élő hitetlenek ellen vezetett kereszties hadjáratokat tekinti át. Itt olvashatunk az Ibériai-félszigeten folytatott reconquista kiteljesedéséről, a 15. századi Magyarországon az oszmánok ellen hirdetett hadjáratokról, a Földközi-tengeren zajló harcokról, valamint a baltikumi háborúkról. A kötetet lezáró és teljessé tevő Mellékletekben a kereszties hadjáratok kora pápáinak és jeruzsálemi királyainak méltóságviselési listái, valamint a témával foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom felsorolása olvasható. A két utóbbi kötet világos és logikus szerkezetű, jól felépített, tömör és közérthető nyelvezetű munka, amelyben az elemző részeket jól kiegészíti a látványos és igen informatív képanyag. Külön elismerést érdemel a nagyszámú és igen gazdag tematikájú színes kép és térkép. Mindkét munka méltán tarthat igényt a szélesebb művelt nagyközönség és a történész, egyháztörténész szakma megbecsülésére.

A most bemutatásra kerülő négy kötet mindegyike értékes és igen jól sikerült alkotás, s megjelenésük nagyban megkönnyíti a kereszties hadjáratok és lovagrendek történetében való tájékozódást. Ezekkel a kiadványokkal a történész szakma és a nagyközönség egyaránt gazdagodott.